

Piia Silvennoinen

Ikä, identiteetti ja ohjaava koulutus

Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät
oppimisyhteiskunnan haasteena

ABSTRACT

Silvennoinen, Piia

Age, Identity and Career Counselling. The ageing, long-term unemployed as a challenge to learning society

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2007, 229 p.

(Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, ISSN 0075-4625; 303)

ISBN 978-951-39-2849-0 (PDF), 978-951-39-2814-8 (nid.)

Summary

Diss.

The present study examines how the ageing, long-term unemployed experience the career counselling courses offered by the employment office. The topic for the research stems from my own work experience. I worked as a counselling teacher doing career counselling at an adult education centre for three years in the late 1990s. The project, for which I was hired, aimed at reducing long-term unemployment of people over 25 years of age living in a city located in the eastern part of Finland. For my research, I interviewed 12 unemployed people who were over 45 years old. These interviews were made into five stories, illustrating how the interviewed experienced the career counselling project in their lives. In this research, I am interested in what kind of narrative reorientation the unemployed produce while participating in the career counselling project and whether the general quest for lifelong learning forces and seduces them to culturally dominant forms of self-understanding. As a methodological tool, I use Vilma Hänninen's (1999) concept of the inner narrative. According to Hänninen, the inner narrative is made explicit, but not necessarily, in told narratives and it is influenced by various social constraints and conventions. As theoretical and interpretative tools, I use the current sociological discussion of the second modernity and refer to such theorists as Bauman, Beck, Beck-Gernsheim, Giddens and Sennett, for example.

A central finding of the present study is to understand and accept the incompatibility of the individuals and institutions. In other words, the reflexive skills of the individuals are not incompatible with the requirements made by the institutions. In practice, this means that the identity of the ageing, long-term unemployed people is static and relies on work. Having been constructed on the principles of the first modernity, it does not become an identity which is self-directed and constantly reflecting the circumstances, as required by lifelong learning and neo-liberalistic values of the second modernity. There is a requirement made by the career counselling courses that the long-term unemployed people should use such procedures and reorientations of the self and identity which seem to be culturally unfamiliar and strange to them.

Keywords: ageing, career counselling, identity, lifelong learning, long-term unemployment, reflexive modernization

Author's address Piia Silvennoinen
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä, Finland
piiasilvennoinen@yahoo.com

Supervisors Professor Kimmo Jokinen
Family Research Centre
University of Jyväskylä, Finland

Professor Jyrki Jyrkämä
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä, Finland

Professor (emerita) Marjatta Marin
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers Docent, Senior Assistant Karin Filander
Department of Social Work and Social Pedagogy
University of Kuopio, Finland

Professor Vilma Hänninen
Department of Social Policy and Social Psychology
University of Kuopio, Finland

Opponent Professor Vilma Hänninen
Department of Social Policy and Social Psychology
University of Kuopio, Finland

KIITOKSET

On kiitosten aika! Suurimmat kiitokset kuuluvat haastattelemilleni 12 ikäännyväälle pitkäaikaistyöttömälle. Ilman teitä tätä tutkimusta ei olisi. Tutkimukseni ohjaaja professori Kimmo Jokista, professori Jyrki Jyrkämää ja professori (emerita) Marjatta Marina kiitän saamistani neuvoista, ohjeista ja kannustuksesta. Teidän kanssanne on aina ollut helppo työskennellä. Kimmoa kiitän myös myötäelämisestä elämän iloissa ja suruissa. Sosiaaligerontologian jatko-opiskelijoita kiitän saamistani kommentteista ja vertaistuesta.

Esitarkastajia, dosentti Karin Filanderia ja professori Vilma Hännistä, kiitän heidän syvällisestä paneutumisestaan väitöskirjani käsikirjoitukseen. Teidän antamanne palautteen johdosta väitöskirjasta tuli huomattavasti parempi. Vilmaa kiitän myös käsikirjoituksesta käymistämme keskusteluista. Marika Harjumaata kiitän kielenhuollosta.

Tämän väitöskirjan tekeminen on kestänyt seitsemän vuotta. Sinä aikana olen työskennellyt useassa työpaikassa ja ollut monen työyhteisön jäsen. Näissä kaikissa työpaikoissa olen oppinut (työ)elämästä paljon ja olen saamistani kokemuksista kiitollinen. Kiitokset myös sille tiimille, jonka kanssa tein ohjaavan kouluttajan työtä pitkäaikaistyöttömien parissa.

Ystävät ja sukulaiset ovat tukeneet minua matkan varrella ja valaneet uskoa tulevaan epätoivon hetkinä. Puolisoni Tuula on seurannut tätä väitöskirjaprosessia alusta lähtien ja hänen tukensa on ollut korvaamatonta. Koiramme Tipsu ja Taika ovat pitäneet minut taas liikkeessä ja olleet seuranani tutkimusta tehdessäni.

Olen siinä mielessä onnellisessa asemassa, että voin kiittää useaa rahoittajatahoa. Tutkimustani ovat rahoittaneet Opetusministeriö, Suomen Kulttuurirahaston Pohjois-Savon rahasto, Suomalainen Konkordia-liitto, Ellen ja Artturi Nyysösen säätiö, Ikäänntyminen, hyvinvointi ja teknologia -tutkijakoulu, Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta sekä Suomen Kulttuurirahaston Kaarlo af Heurlinin rahasto.

Karin Boyen runon sanoin jätän taakseni tämän elämänvaiheen ja matkaan kohti tulevaa:

LIIKKEELLÄ

Ei ole suurinta se että kyllin saa.
Paras on päivä jona janoaa.

Päämäärää kyllin matkallamme lie,
vaan vaivan arvoinen on itse tie.

Yön yhden lepo tavoite on parhain,
nuotio, leivänpala, nousu varhain.

Paikalla missä nukkuu kerran vain
on lepo turvallis, uni laulukain.

Jalkeille, lähtöön! Uusi päivä on.
Taas jatkuu seikkailumme loputon.

Karin Boye (1900-1941)

Helsingin Konalassa 24.4.2007

Piia Silvennoinen

SISÄLLYS

ABSTRACT

KIITOKSET

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	11
1.1	Mitä ohjaava koulutus on?	12
1.2	Ohjaavan koulutuksen sykli	14
1.3	Tutkimuksen taustaa ja tehtävänasettelu.....	17
1.4	Tutkimuksen rakenne	21
2	SISÄINEN TARINA	24
2.1	Tutkimuksen metodologinen tausta.....	25
3	TIETEELLISELLE KENTÄLLE TULO	27
3.1	Haastattelut	27
3.2	Tutkimuksen eettisyys	30
3.3	Mykät miehet ja pohdiskelevat naiset	32
3.4	Tutkijan roolikasauma	34
3.5	Tutkija ja tunteet	36
3.6	Laadullisen tutkimuksen luotettavuus	38
3.7	Käsitteiden hermeneutiikkaa	41
3.8	Aikalaisdiagnoosi	42
4	TUTKIMUKSEN TULOKSET	44
4.1	Työttömyyden tarinat	44
4.1.1	Matin tarina - "elämä eletty työn kautta ja tulevaisuus pätkätöiden varassa"	46
4.1.2	Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen vieraus	48
4.1.3	Oman kunnian ylläpito koulutuksellisissa käytännöissä	50
4.1.4	Kollektiivinen eetos kunniaista	52
4.1.5	Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitys ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä	54
4.1.6	Myöhäismoderni asiantuntijuus	58
4.2	Koulutuksen monet merkitykset keski-iässä	60
4.2.1	Jounin tarina - "pätkätyöläisestä opiskelijaksi"	60
4.2.2	Varuillaanoloidentiteetti	63
4.2.3	Varuillaanoloelämänkulku ja luottamus	66
4.2.4	Myöhäismoderni elämänkulku ja elämäkerta	69
4.2.5	Annan tarina - "terveys taakse jäänyttä elämää"	71
4.2.6	Koulutus haavoittavana kokemuksena	74
4.2.7	Koulutussaturaatio	79

4.3	Työttömyys ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kokemuksena	84
4.3.1	Teijan tarina - ”sydän täynnä toivoa, kunnes työelämä toisin todistaa”	84
4.3.2	Yksinäinen ja pettynyt naistyötön	87
4.3.3	Riitan tarina - ”minulla on taipumusta vähätellä resurssejani”	92
4.3.4	Työttömän naisen itsenäistymistarina	95
4.3.5	Työttömyys elämäntilanteena	99
4.4	Ikä kulttuurisena välineenä	103
4.4.1	Keski-ikä elämänvaiheena	105
4.4.2	Myöhäismodernit ikädiskurssit	110
4.4.3	Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän perinteinen ikäkäsitys	113
4.4.4	”Paljon kokemusta omaava työntekijä”	117
4.4.5	Työssäoppiminen ja tukityöllistämiskäytännöt	124
4.4.6	Hyvä käytännön oppimiskyky	135
5	SUUREN MURROKSEN SUKUPOLVI	140
5.1	Suomalainen työeetos	142
5.2	Suomalaiset kokemukselliset sukupolvet	143
5.3	Sukupolven käsite	144
5.4	Koulutussukupolvet	146
5.5	Sukupolvifraktiot	149
5.6	”Sukupolveni työttömyyttä”	150
6	OHJAAVA KOULUTUS MYÖHÄISMODERNISSA YHTEISKUNNASSA	154
6.1	Ohjaavan kouluttajan ammattiin sosiaalistuminen myöhäismodernissa yhteiskunnassa	154
6.1.1	Ohjaavan kouluttajan antiprofessionaalistunut ammatti	154
6.1.2	Ohjaavana kouluttajana refleksiivisessä modernisaatiossa	158
6.1.3	Tunnekyllästeinen ohjaavan kouluttajan työ	162
6.2	Ohjaava koulutus minäteknologiana ja työmarkkinakelpoisuuden tuottajana	168
6.2.1	Hyvinvointivaltion reformi	169
6.2.2	Ruumiin minäteknologia	174
6.2.3	Ohjaava koulutus ja institutionaalinen yksilöllistyminen	178
6.2.4	Koulutus työmarkkinakelpoisuuden tuottajana	184
6.2.5	Ohjaava koulutus refleksiivisen minäprojektin tuottajana	189
6.2.6	Haavoittava myötätunto	192

7	YHTEENVETO	197
7.1	Ikääntyvä pitkäaikaistyötön ja sisäinen tarina	197
7.2	Koulutustarinat	198
7.3	Yhteismitaton yhteiskunta	200
7.4	Elinikäinen ja elinkautinen oppiminen	205
	SUMMARY	209
	LÄHTEET	213
	LIITTEET	228

1 JOHDANTO

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan erään ohjaavan koulutuksen ESR-projektin merkitystä kahdentoista yli 45-vuotiaan ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä. Kyseessä oli Euroopan sosiaalirahaston, työhallinnon ja erään itäsuomalaisen kaupungin yhteishanke. (Kun jatkossa viitataan projektiin käytän siitä nimitystä "ohjaavan koulutuksen projekti" tai yksinkertaisesti "projekti".) Projektin kohderyhmänä oli kyseisen kaupungin yli 25-vuotiaat pitkäaikaistyöttömät, ja se ajoittui vuosille 1996 - 2000. Projekti koostui enimmäkseen 2 - 3 kuukauden pituisista ohjaavan koulutuksen jaksoista sekä keskimäärin 4 - 6 kuukauden pituisista jatkopolkuvaihtoehdoista, esimerkiksi tukityöllistämisyksöstä, kuntoutusselvityksestä ja mahdollisesta kuntoutusyksöstä, ammattija koulutuskokeilusta, yleisvalmiuksia lisäävästä työvoimakoulutuksesta, ammatillisesta työvoimakoulutuksesta, uudelleen koulutuksesta jne. Työttömällä oli mahdollisuus olla mukana projektissa eli toteuttaa jatkopolkusuunnitelmiaan 18 kuukauden aikana projektin alkamisesta eli siitä, kun hän oli tullut ohjaavan koulutuksen jaksolle. Keskeisenä tavoitteena projektissa oli tukea projektiin osallistuneita työttömiä löytämään uudenlaisia työllistymismahdollisuuksia. Heitä aktivoitiin ja rohkaistiin omien valmiuksiensa löytämiseen, niiden kehittämiseen ja siten työllistymisedellytystensä kohenemiseen. Projektiin kuuluvista ohjaavan koulutuksen jaksoista vastasi paikallinen ammatillinen aikuiskoulutuskeskus.

Toimin ohjaavana kouluttajana vuosien 1997 - 1999 aikana työskennellen pitkäaikaistyöttömien parissa kyseisessä projektissa. Lähtökohtana tutkimuksen tekemiselle oli se käytännön työssäni eteen tullut huomio, että ikääntyvälle pitkäaikaistyöttömälle myöhäismodernin yhteiskunnan vaatimukset, jotka konkretisoituvat sekä koulutuksessa että työelämässä, ovat vaikeita saavuttaa henkilökohtaisen elämän ja identiteetin tasolla. Osana tutkimusta on myös oman työn reflektointia. Tämä tapahtuu omien kokemusten peilaamisena ohjaavan koulutuksen toimintatapoihin ja niihin seikkoihin, jotka vaikuttavat ammattiin yhteiskunnallisella tasolla.

1.1 Mitä ohjaava koulutus on?

Ohjaava koulutus on työvoimapoliittista koulutusta. Se on suhteellisen uusi, epätraditionaalinen ja ammattirajoja ylittävä ammattikäytäntö (Vehviläinen 2001, 21). Vaikka ohjaavan koulutuksen idea on yli sadan vuoden ikäinen, varsinaisen ja laajamittaisen toiminnan voidaan katsoa alkaneen 1970-luvulla työhallinnon tarjoamana koulutuspalveluna (Onnismaa 1998a, 19; Onnismaa 2000a, 151). Termi ohjaava koulutus vakiintui aluksi tarkoittamaan työhallinnon tarjoamaa palvelua työttömille aikuisille ja nuorille aikana, jolloin ei ollut erityistä tarvetta kyseenalaistaa työllistymistä työvoimakoulutuksen arviointikriteerinä. Koulutuksen lähtökohtana oli työvoimapula, niinpä työhallinnossa haluttiin värvätä uusia ryhmiä työmarkkinoiden käyttöön. Ohjaavan koulutuksen sisäisenä tavoitteena oli luoda aktivoivampia ja yksilöllisempiä työmuotoja perinteisen ammatinvalinnanohjauksen tilalle erityisesti niille erityisryhmille, joilla oli vaikeuksia työelämän sijoittumisen suhteen. 1990-luvun alun laman myötä ohjaavan koulutuksen repertoaari laajeni kattamaan työelämän siirtymävaiheessa olevat ja työttömäksi jääneet. (Järvinen & Katajisto & Kellberg & Onnismaa 1996; Onnismaa 1998a, 19; Onnismaa 2000a, 151; Onnismaa & Taskinen 1994; Vehviläinen 2001, 18-21, 30.) Ohjaava koulutus on lyhyen historiansa aikana ollut jatkuvassa muutoksessa: se on muuntunut ja muuttumassa vaikeasti työllistettävien koulutuksesta uutta hakevaksi ammattialaksi (Onnismaa 2000a, 151; Vehviläinen 2001, 18-21). Nykyisellään ohjaava koulutus voidaan nähdä eräänlaisena ”työkälypakkina”, jonka avulla pyritään etsimään asiakkaille joustavia ja yksilöllisiä ratkaisuja ura- ja elämäntilanteiden hallintaan ja suunnitteluun (Onnismaa & Taskinen 1994; Järvinen ym. 1996, Vehviläinen 2001, 19). Ohjaavalle koulutukselle on ominaista projektimainen tiedonhankinta, henkilökohtainen ja ryhmäohjaus sekä se, että koulutuksen aikana jäsenyksiä suunnitelmia kokeillaan käytännössä, esimerkiksi työssäoppimisjaksoilla (Onnismaa 2000a, 151; Silvennoinen 2002, 133; Silvennoinen 2003b, 212). Lähtökohtana ohjaavassa koulutuksessa on se, että opiskelija on oman tilanteensa paras asiantuntija ja ohjaava kouluttaja on koulutusprosessin asiantuntija (Onnismaa, 1998a, 21). Ohjaava koulutus on ennen kaikkea koulutustoimintaa, ja ohjaavat kouluttajat ovat nimenomaan koulutusammattilaisia, vaikka ohjaavassa koulutuksessa on piirteitä ja toimintatapoja aikuiskoulutuksesta, sosiaalityöstä, lyhytterapiasta ja kuntoutuksesta. Ohjaavien kouluttajien toimivalta rajautuu ohjaavan kouluttajan roolista käsin. Heillä ei esimerkiksi ole valtaa opiskelijoiden saamiin taloudellisiin etuisuuksiin sosiaalityöntekijöiden tapaan. (Vehviläinen 2001, 13-21.)

Ohjaavan koulutuksen osuus kaikesta työvoimapoliittisesta koulutuksesta on perinteisesti ollut noin kymmenen prosenttia (Onnismaa 2000a, 151; Vehviläinen 2001, 18-21). 1990-luvun loppupuolella noin puolet ohjaavasta koulutuksesta oli suunnattu tietyille kohderyhmille, nuorille, akateemisille, vajaakuntoisille jne. Loput koulutukset olivat avoimia kaikille työttömille työnhakijoille, ja 2/3 ohjaavista koulutuksista oli ammatillisten aikuiskoulutuskeskusten järjes-

tämiä. Työhallinnon alueellinen tai paikallinen yksikkö hankkii koulutusta niiltä tahoilta, jotka kilpailuttamisen perusteella tarjoavat sitä parhaalla hintalaatusuhteella. (Onnismaa 2000a, 151.)

Ohjaavaan koulutukseen hakeudutaan työvoimatoimiston kautta, ja valinta koulutukseen tapahtuu koulutuksen tarjoajan, esimerkiksi juuri aikuiskoulutuskeskuksen ja koulutuksen ostajan, joka yleensä on työhallinto yhteistyönä. Nämä tahot tekevät yhteistyötä koulutuksen aikana ja sen jälkeenkin. (Vehviläinen 2001,18.) Koulutuksen aikana opiskelijat ovat oikeutettuja työttömyysturvaan ja heidän työttömän statuksensa muuttuu opiskelijan statukseksi (Onnismaa 1998a, 19-26, Vehviläinen 2001, 18). Työhallinnon rooli koulutuksen hankkijana ja tulostavoitteen määrittäjänä antaa heidän toiminnalleen kontrolloitavuuden ja tulostavoitteisen leiman (Onnismaa 1998a, 19-26). Koulutuksen järjestäjän ja ostajan (työhallinto) toimintamallit poikkeavat toisistaan, ja täten työtön on kahdessa erilaisessa roolissa ollessaan ohjaavassa koulutuksessa: työvoimatoimiston asiakkaana ja ohjaavaan koulutukseen osallistuvana opiskelijana.

Ohjaavan koulutuksen tarkoituksena on parantaa opiskelijan työmarkkinakelpoisuutta ja antaa hänelle keinoja elämänhallintaansa. Ohjaavan koulutuksen implisiittinen premissi, johon osa sen toimintaa perustuu, on oletus siitä, että työttömyys häviää koulutuksen keinoin. (Onnismaa 1998a, 20; Onnismaa 1998b, 175-190.) Ohjaavassa koulutuksessa käsitellään työhön, koulutukseen ja elämänhallintaan liittyviä kysymyksiä. Ohjaavat koulutukset sisältävät yleensä yhteisopiskelujakson, jota seuraa työssäoppimisyksikkö tai muu yksilöllinen työskentelyjakso. Näiden jaksojen aikana opiskelijat työskentelevät tahoillaan omien suunnitelmiansa mukaan ja tapaavat ohjaavaa kouluttajaa ja ryhmää ajoittain. Työtapoina ohjaavassa koulutuksessa on ohjaavan kouluttajan ja opiskelijan väliset ohjauskeskustelut, yhteisopiskelujakson luokkatilanteissa tapahtuvat ryhmäkeskustelut, erilaiset vierailut, esimerkiksi koulu- ja työpaikkavierailut, tiedonhankinta- ja itsearviointitehtävät, rooliharjoitukset sekä työharjoittelu- tai kuunteluoppilasyksiköt. Ohjaavan kouluttajan kanssa tapahtuvan yksilöllisen ohjauksen tehtävä on syventää, tukea ja seurata koulutusprosessia. Ohjaavan koulutuksen aikana opiskelijan on tarkoitus tuottaa konkreettinen tulevaisuuden suunnitelma, jota hänen odotetaan lähtevän toteuttamaan ohjaavan koulutuksen jälkeen ja johon hänen oletetaan sitoutuvan. Tästä jatkopolkusuunnitelmasta, kuten sitä kutsutaan, ohjaava kouluttaja kirjoittaa kirjallisen lausunnon, joka toimitetaan koulutuksen loputtua työvoimatoimistolle. Työhallinto toivoo koulutuksien parantavan opiskelijoiden työllistymismahdollisuuksia ja elämänhallintataitoja. (vrt. Vehviläinen 2001, 19.)

Ohjaavassa koulutuksessa jokainen etenee yksilöllisen suunnitelmansa mukaan. Siinä ei siis ole yhteistä, tietosisältöihin perustuvaa opetussuunnitelmaa. Näin koulutuksessa keskitytään ja huomio kohdistuu ratkaisujen ja valintojen tekemiseen tai niiden valmisteluun, ei ennalta määrättyjen asioiden oppimiseen. (Vehviläinen 2001, 18.) Ohjaavan koulutuksen toiminnan kohteena on siis opiskelija, jota ohjataan työstämään omaa tilannettansa ja minäänsä (Onnismaa 1998a, 20). Koulutuksen järjestäjän punaisena lankana on ohjauksellinen ote opiskelijan tilanteen eteenpäin viemiseksi. Anna Raija Nummenmaan (1993)

mukaan ammatillisesti ohjauksen voisi määritellä opetus- ja ihmissuhdeammateissa käytettävään työmenetelmään, ammatillisen keskustelun muotoon, joka on institutionaalista toimintaa siinä mielessä, että sille on asetettu tietyt sisällölliset tavoitteet ja työmenetelmät, esim. ammatinvalinnanohjauksen tai oppilaanohjauksen muodossa. Edellä annetusta määritelmästä huolimatta on muistettava, että ohjaus työtapana on monitulkintainen ja vaikeasti määriteltävissä johtuen teoriataustojen moninaisuudesta. (Onnismaa 1998a, 8.)

Ohjaavalle koulutukselle on ominaista moniammatillinen yhteistyö useiden muiden instituutioiden kanssa, eivätkä näiden eri instituutioiden tavoitteet ja arviointikriteerit ole aina yhteismitallisia (Vehviläinen 2001, 30). Ohjaavaan koulutukseen liittyy siis tietynlainen sisäinen ristiriita eri toimijoiden tavoitteiden ja arviointikriteereiden välillä. Työhallinnon näkökulmasta katsottuna ohjaavan koulutuksen odotetaan parantavan opiskelijan työmarkkinatilannetta ja hänen elämänhallintaansa. Merkittävää ohjaavan koulutuksen tuloksellisuuden kannalta työhallinnon näkökulmasta katsottuna on se, että opiskelija lakkaa olemasta työtön. Nytemmin myös syrjäytymisen ehkäisyä on alettu pitää tärkeänä tavoitteena ja arviointikriteerinä. Ohjaavan kouluttajan näkökulmasta ja varsinkin aikuiskasvatuksen periaatteiden näkökulmasta katsottuna ohjausta määrittää tavoite itseohjautuvuuteen ja tietynlainen opiskelijakeskeinen ihanne, jonka mukaan oma tilanne ja tapa jäsentää elämää on otettava oppimisprosessin ja koulutustoimintojen perustaksi sekä tavoite- ja arviointikriteeriksi. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna ohjaavaa koulutusta ja siinä tapahtuvaa oppimisprosessia ei tulisi arvioida lainkaan ulkoapäin asetuin kriteerein ja tulostavoittein. Näiden kahden keskeisen toimijatahon tavoitteiden ja arviointikriteerien ristiriitaisuuksien lisäksi ohjaavaan koulutukseen osallistuvat käyttävät koulutusta monenlaisiin tarkoituksiin, eivätkä nämä tarkoitukset osu aina yksiin sen enempää virallisten pedagogisten kuin työvoimapolitiittisten tavoitteidenkaan kanssa. Ohjaavaan koulutukseen osallistuvat työttömät tekevät usein suunnitelmia sen mukaan, mistä he hyötyvät taloudellisesti eniten. Samoin he arvioivat koulutusta hyvin usein sen heille antaman taloudellisen hyödyn kautta. Sekä ohjaavat kouluttajat että työhallinnon viranomaiset voivat pitää tällaista elämänsuunnittelun lähestymistapaa riittämättömänä. (Vehviläinen 2001, 22-23.)

1.2 Ohjaavan koulutuksen sykli

Kuvaan seuraavassa projektin ohjaavan koulutuksen etenemistä sen alusta loppuun. Samalla se antaa kuvan siitä, minkälaista ohjaavan kouluttajan työ on. Ohjaava kouluttaja aloitti koulutuksen haastattelemalla hakijoita työvoimatoimistossa. Toisena haastattelijana oli projektiin nimetty työvoimatoimiston virkailija. Pitkäaikaistyöttömät olivat itse hakeneet koulutukseen esimerkiksi työvoimatoimiston virkailijan kehotuksesta:

Anna: Mä näin työvoimatoimistossa niin. No itse asiassa se oli se X-projekti ... mä näin siellä monitorissa sen esitteen pyörivän ootellessa ja ... ja sitten virkailijalta ky-

syin, ja hän oli sitä mieltä, että tää [projekti] olisi minulle sopiva ja ... ja tuota, se vaan tuntu siltä, että siinä olis mahdollisuuksia että kun, ihan niin kuin aikoinaan sinä olit kirjoittanut niihin papereihin, että *'pääsisin pois siitä näköalattomuudesta'*. Sen takia mä halusin jotain uutta kokeilla, koska tiesin että, vanhaan ei oo paluuta.

Valintahaastattelussa kartoitimme sekä työttömien motivaatiota koulutukseen että heidän elämäntilannettaan. Koulutukseen haun motiivit vaihtelivat suuresti. Osa halusi selkeästi koulutukseen ja uskoi sen auttavan heitä pääsemään pois työttömyydestä. Jotkut taas kertoivat hakeneensa koulutukseen välttääkseen karensin. Ryhmät koottiin siten, että ne olivat koostumukseltaan varsin monipuolisia, esimerkiksi ikäjakaumaltaan ja tasapuolisia sukupuolijakaumaltaan. Jokaiseen ryhmään valittiin 15 työtöntä.

Ennen koulutuksen alkua työtön tuli ns. HOPS-haastatteluun ryhmää vetävän ohjaavan kouluttajan luo. Haastattelussa keskusteltiin esimerkiksi työttömän aiemmista koulutuskokemuksista lähtien hänen vanhempiansa suhtautumisesta koulutukseen. Työttömällä toivottiin olevan alustavia suunnitelmia tulevaisuudestaan ja myös näistä keskusteltiin. Eräänä haastattelun tehtävänä oli myös tutustua molemmin puolin niin, että luotaisiin pohja turvallisuudelle ja luottamukselliselle ilmapiirille ja ohjaussuhteelle. Monille kertominen elämästään vieraalle ihmiselle oli ensimmäinen kerta, ja suhtautuminen tilanteeseen vaihteli avoimesta kertomisesta ja ymmärretyksi tulemisen tunteesta ehdottoman kielteiseen ja vastenmieliseen tunteeseen. Tämä oli ensimmäinen varsinainen ohjauskeskustelu opiskelijan kanssa.

Koulutus alkoi 3 - 4 viikon yhteisopiskelujaksolla. Ensimmäisenä koulutuspäivänä käytiin läpi yleiset rutiinit koskien päivien kestoja, poissaoloja, koulutuksen rakennetta, opiskelijaetuuksia jne. Opiskelijatietolomakkeen täytettyään pitkäaikaistyöttömästä tuli opiskelija ohjaavan koulutuksen ajaksi. Koulutuksen ensimmäisellä viikolla keskityttiin toisiin tutustumiseen ja oman minän tutkiskeluun eli ns. minäinventarioon sekä mietittiin mahdollisia työpaikkavierailuja. Huomionarvoista tilanteessa oli se, että ryhmät ryhmäytyivät varsin nopeasti ja alkoivat jakaa kokemuksiaan keskenään. Opiskelijat saivat kirjallista materiaalia omien voimavarojen kartoitusta varten, ja myös luokkatilanteessa keskusteltiin esimerkiksi itsetunnosta, työttömyydestä sekä omista voimavaroista ja vahvuuksista. Toisella viikolla mukaan tuli ATK-opetus ja painopiste siirtyi enemmän työelämän vaatimusten ja mahdollisuuksien pohdiskeluun. Tällöin aloitettiin myös työpaikkavierailut ja niistä saatujen kokemusten läpikäyminen. Samanaikaisesti tehtiin markkinointikirjeitä ja ansioluetteloita silmällä pitäen tulevia työnhakutilanteita ja niitä harjoiteltiin ryhmissä. Toisella viikolla opiskelijat alkoivat myös etsiä työpaikkoja tulevalle työssäoppimisjaksolle. Kolmannella eli viimeisellä viikolla ennen työssäoppimisjaksolle siirtymistä käytiin lävitse työssäoppimisjaksoon liittyviä asioita ja työelämän vaatimuksia. Edellä mainittu rytmitys oli sama niillä yhteisopiskelujaksoilla, jotka kestivät 4 viikkoa.

Koko yhteisopiskelujakson ajan opiskelijat työstivät omaa tilannettaan sekä kirjallisten että konkreettisten tehtävien (esim. työpaikka- ja oppilaitosvierailut) avulla. Keskustelin jokaisen kanssa kertaalleen hänen koulutuksensa etenemisestä ja jo syntyneistä suunnitelmista yhteisopiskelujakson aikana. Tämä

oli toinen ohjauskeskustelu. Opiskelijoilla oli mahdollisuus tulla keskustelemaan kanssani aina halutessaan. Hyvin tavallista oli myös se, että kaikki eivät heti saaneet työssäoppimisjakson työpaikkaa yhteisopiskelujakson jälkeen ja autoin heitä paikan etsimisessä.

Yhteisopiskelujakson jälkeen opiskelijat lähtivät 5 - 8 viikon työssäoppimisjaksolle. Kävin jokaisen opiskelijan työssäoppimisjakson työpaikalla yleensä kerran. Tämän vierailun aikana keskustelin opiskelijan ja työnantajan kanssa siitä, miten työskentely työpaikalla oli sujunut. Nämä vierailut vaihtelivat molemminpuolisesta myönteisestä palautteesta hankaliin tilanteisiin, joissa joko työnantaja ei ollut tyytyväinen opiskelijaan tai esimerkiksi opiskelija koki, että hänellä teetätettiin toisarvoisia töitä. Myös työpaikkojen vaihtaminen oli yleistä syystä tai toisesta, ja tällaisissa tilanteissa keskustelin opiskelijan ja työnantajan kanssa vaihdon syistä.

Työssäoppimisjakson aikana ryhmä kokoontui kertaalleen 1 - 2 ns. välipäiväksi purkamaan yhteisesti työpaikkakokemuksiaan. Tavanomaista oli myös se, että projektiin nimetty työvoimatoimiston virkailija tuli käymään ryhmässä joko työssäoppimisjakson välipäivinä tai ohjaavan koulutuksen loppukokoontumisen yhteydessä. Hän vastasi opiskelijoiden kysymyksiin ja halusi kuulla jokaiselta heidän koulutuksen jälkeisistä suunnitelmistaan. Opiskelijan oli siis kerrottava työvoimatoimiston virkailijalle, mitä hän suunnitteli tekevänsä ohjaavan koulutuksen jälkeen. Välipäiville ajoittui myös ns. kuntoneuvolatulostien läpikäyminen ja terveistä elämäntavoista kertominen. Opiskelijat olivat yhteisopiskelujakson aikana käyneet vapaaehtoisessa kuntotestissä. Opiskelijat suhtautuivat tähän testaukseen enimmäkseen myönteisesti, mutta varsinkin ikääntyneemmät ja huonokuntoiset eivät halunneet osallistua testaukseen. Opiskelijoille oli lisäksi järjestetty terveydenhoitajan vastaanotto, joka oli myös vapaaehtoinen ja luottamuksellinen.

Ennen ohjaavan koulutuksen päättymistä kävin vielä yhden ohjauskeskustelun jokaisen opiskelijan kanssa hänen tulevista suunnitelmistaan ja tilanteestaan. Tämän ohjauskeskustelun jälkeen kirjoitin jokaisesta opiskelijasta työvoimaviranomaisia varten lausunnon, johon listasin koulutuksen aikana syntyneet jatkopolkusuunnitelmat. Oleellista tämän jatkopolkusuunnitelman laatimisessa oli se, että opiskelijan odotettiin sitoutuvan sen noudattamiseen.

Koska kyseessä oli ESR-projekti, ohjaavan koulutuksen jakso ei ollut ainoa osuus koulutuksessa. Ohjaavan koulutuksen jälkeen oli mahdollisuus lähteä toteuttamaan koulutuksessa suunniteltuja jatkopolkusuunnitelmia. Osaan jatkopolkusuunnitelmia oli mahdollisuus saada ESR-rahoitusta, esimerkiksi juuri tukityöllistämiseen. Koulutuksessa opiskelijoille painotettiin, että he ovat itse vastuussa suunnitelmistaan ja valinnoistaan eivätkä ohjaavat kouluttajat voi tehdä niitä heidän puolestaan. Opiskelijoilla oli mahdollisuus henkilökohtaiseen ohjaukseen koko sen ajan, kun he olivat mukana projektissa.

Kuten edellä kuvatussa tulee ilmi, ohjaavaan koulutukseen on sisään rakennettuna tietynlainen "aktiivisuuden pakko" (Vehviläinen 2001, 249-250). Koulutuksessa tarvitaan kriteerejä, joiden pohjalta sitä voidaan arvioida. Käytännössä nämä kriteerit näkyvät mm. ohjauskeskusteluissa, joissa käydään läpi

sitä, miten koulutuksessa kulunutta aikaa on käytetty ja minkälaisia suunnitelmia on tehty. Institutionaaliset vuorovaikutustilanteet, joita ohjaavan koulutuksen ohjauskin edustaa, perustuvat oletukseen, että toiminta on päämäärätietoista ja järkevää. Opiskelijan on toiminnallaan ilmaistava, että hän on tosissaan, ja hänen on kerrottava rehellisestitulanteestaan ja kokemuksistaan kouluttajalle. Jos opiskelija ei osoita aktiivisuutta elämänsä suunnittelussa ollessaan koulutuksessa, on hän asiasta tilivelvollinen. Ohjaava kouluttaja ei siis pelkää tulla opiskelemaan suunnitelmia, vaan hän myös pitää huolta siitä, että opiskelija toimii koulutuksen sääntöjen ja konventioiden mukaisesti. Ohjaavat kouluttajat pyrkivät myös siihen, että opiskelijan toiminta tuottaisi suotuisia tuloksia työhallinnon näkökulmasta. Ohjaavat kouluttajat siis tekevät työtään tietyn institutionaalisen järjestelmän puitteissa, ja heidän toimintansa jäsentyy tämän järjestelmän periaatteiden pohjalta. Toisaalta tulee huomata, että ohjaavat kouluttajat eivät orjallisesti noudata ohjaavan koulutuksen ja työhallinnon tavoitteita. (Vehviläinen 2001, 249-250; vrt. myös Stenson 1997.)

1.3 Tutkimuksen taustaa ja tehtävänasettelu

Suomi ajautui 1990-luvun alussa syvään lamaan. Työttömyys kasvoi parin vuoden aikana ennätyskorkeaksi. Työllisyys aleni muutamassa vuodessa yli 400 000 henkilöllä (Hämäläinen & Taimio & Uusitalo 2005, 9; Kauhanen & Lilja & Savaja 2006, 14; Tossavainen 2005, 24). Laman aikana työttömyysaste kohosi korkeimmillaan lähes 20 prosenttiin (Suoniemi 2005, 54). Työttömäksi joutuivat erityisesti vähiten koulutetut ikääntyneet, joiden koulutus ja ammattitaito eivät enää vastanneet yhteiskunnan kasvavia osaamisvaatimuksia (Hämäläinen ym. 2005, 9-11; Laaksonen 2000, 74; Pohjola 1998a, 4-5). Työttömien määrän räjähdysmäinen kasvu 1990-luvun alkuvuosina heijastui nopeasti pitkäaikaistyöttömien määrään (Pehkonen 1998, 221,226). Laman vuoksi pitkäaikaistyöttömien määrä kasvoi alle 5 prosentista 30 prosenttiin. Pitkäaikaistyöttömyys oli alhaisimmillaan 1991 alkupuolella, jolloin pitkäaikaistyöttömiä oli ainoastaan 2 prosenttia. Tämän jälkeen osuus nousi yhtäjaksoisesti vuoteen 1995 asti, jolloin pitkäaikaistyöttömien määrä oli 31 prosenttia. (Verho 2005, 97.) Suomessa pitkäaikaistyöttömyys oli 1990-luvun puolivälissä vanhimpien ikäluokkien ongelma: kaksi kolmasosaa yli 55-vuotiaista työttömistä oli pitkäaikaistyöttömiä, kun kaikista työttömistä heitä oli noin kolmannes (Pohjola 1998b, 30). Pitkäaikaistyöttömät ovat myös vähiten koulutettuja. Esimerkiksi vuonna 1996 90 prosentilla pitkäaikaistyöttömistä oli vain perus- ja keskiasteen koulutus (Pehkonen 1998, 224).

Vanhempien ikäpolvien alkujaankin vähäinen koulutuspääoma on menettänyt merkitystään myös siksi, että nuoremmat ikäluokat ovat aina tulleet työmarkkinoille selkeästi korkeammin muodollisin pätevyyksin varustettuina kuin vanhemmat ikäluokat (Rinne 2003a, 20). Muodollisen koulutuksen ekspansio on myös vähentänyt arjen ja käytännön työelämässä tapahtuvan oppimisen

merkitystä. Tällaista oppimista omaavat varsinkin varttuneet työntekijät. Varttuneesta keski-ikäisestä väestöstä on siis tullut muodollisessa katsannossa hyvin epäpätevää. Suomessakin kehitys on johtanut siihen, että vanhoin kompetenssein ja minuuksin varustetut yli 45-vuotiaat työnnetään marginaaliin, tarpeettomaksi joutoväeksi, jolla ei ole käyttöä työelämässä. (Rinne 2003a, 20; kts. myös Julkunen 2003.) Ikääntyneenä työttömäksi joutuminen on riski, sillä ikääntyneiden työllistymisen todennäköisyys heikkenee iän myötä (Hämäläinen ym. 2005, 11; Verho 2005, 107). Pitkäaikaistyöttömyys ei nosta yksilön työmarkkinakelpoisuutta vaan päinvastoin alentaa sitä. Samoin alhainen koulutustaso ja työuran rakentuminen rutiiniluonteisista työtehtävistä vaikeuttavat työelämään takaisin sijoittumista.

Työttömyys on sekä yhteiskunnallinen ilmiö että yksilöllinen kokemus ja työttömyyden merkitys yksilölle liittyy hänen elämäntilanteeseensa ja varsinkin siihen, minkälainen merkitys palkkatyöllä on ollut yksilön elämälle ja hänen identiteetilleen. Haastattelemilleni ikääntyville pitkäaikaistyöttömille työ on ollut yksi keskeisimmistä ellei keskeisin identiteetin määrittäjä ja rakentaja. He ovat syntyneet 1940-luvun puolivälin jälkeen ja 1950-luvun alkuvuosien välisenä aikana ja kuuluvat teollisen ajan sukupolveen, jolle on ominaista vahva kunnian, pärjäämisen ja työhön sitoutumisen eetos sekä sosiaalistuminen pitkien työsuhteiden ja kasvavan sosiaaliturvan yhteiskuntaan. Työttömäksi jääminen keski-ikässä muutti oleellisesti heidän elämänsä ja katkaisi heidän varsin lineaarisen ja vakaan elämänkulkunsa.

1990-luvun työttömyys ei kuitenkaan ole suomalaista yhteiskuntaa kohdannut ainoa muutos. Työn luonteen muutos, palkkatyön yleinen väheneminen ja ei-tyypillisten töiden lisääntyminen ovat omalla tavallaan muuttaneet normatiivista elämänkulkua. Entisessä lineaarisessa elämänkulussa ja siihen kytkeytyvässä yhteiskuntasopimuksessa koulussa oppimista seurasi palkkatyö ja tämän jälkeen eläkkeelle jääminen peräkkäisinä jaksoina. Yleistyvässä limittyvässä mallissa nuo vaiheet ovat sekoittuneet. (Rinne 2003a, 20.) Yhteiskunta on siis muuttunut vakaiden vaiheiden ja pitkäkestoisten työurien yhteiskunnasta yhä enemmän kohti epävarmuutta ja työsuhteiden määräaikaisuutta. Elämmekin aikakautta, jossa mikään ei näytä pysyvältä ja jossa olemassaoloamme reunustavat jatkuvat ja yllättävät muutokset ja riskit (Rinne 2003a, 14). Esimerkiksi pätikätyöläisten määrä on kasvanut 1990-luvun alusta lähtien lähes 100 000 palkansaajalla 2000-luvun alkuun tultaessa (Kauhanen 2005, 205). Ihmisten halukkuus työskennellä määräaikaisissa työsuhteissa ei kuitenkaan ole lisääntynyt samassa suhteessa. Niissä ollaan sen takia, ettei pysyvää työtä ole saatu, ja mitä enemmän yksilöllä on ikää, sitä negatiivisemmin hän suhtautuu määräaikaisiin töihin. (Kauhanen 2005, 205.)

Myös sosiologinen keskustelu yhteiskunnan muutoksesta on ollut vilkasta, ja sitä on käyty monelta kantilta. On puhuttu ja kirjoitettu muun muassa yhteiskunnan luokkarakenteen rapautumisesta, työttömyydestä, hyvinvointiyhteiskunnan kriisistä ja yhteiskunnan yksilöllistymisestä. Yhteiskunnan on sanottu myös muuttuneen postmoderniksi, kun teollistumisen aikana syntyneet rakenteet ovat pirstoutuneet. Elämme globaalissa yhteiskunnassa, jossa talous

toimii reaaliajassa koko planeetalla. Suomessa yhteiskunnallista muutosta koskeva keskustelu käy globalisoitumisen ja yksilöllistymisen ristiaallokossa. (Melin 2000,14-16.) Jos on talous tullut globaalimmaksi, myös ihmisten tiedot, taidot, ihmiset ja heidän tajuntansa liikkuvat yhä laajemmin ja äkkinäisemmin kansallisten rajojen yli. Oppiminen on myös saavuttamassa eräänlaisen "ajatoman ja paikattoman" luonteen. (Rinne 2003a, 16.) Samoin työn tekemisen tavat ovat muuttuneet oleellisesti parin viime vuosikymmenen aikana, työn tekemisestä on tullut yhä itseohjautuvampaa tiimityöskentelyä, jossa kilpailulla on yhä suurempi merkitys ja palkka on yhä selvemmin sidoksissa tuloksiin (Nikula 2000, 104-105).

Muutostahtinsa siivittämänä aikakautemme on hyväksynyt ajatuksen kaikkien ihmisten jatkuvasta muutoksesta, kasvusta ja elinikäisestä oppimisesta. Suomalaisen elinikäisen oppimisen strategian tavoitteena on se, että ihmisillä olisi tai heille kasvaisi myönteinen asenne alituista oppimista ja kasvua kohtaan. (Rinne 2003a, 9, 15.) Tämä elinikäisen oppimisen strategia on osa 1980-luvun lopulla alkanutta markkinaperustaisen aikuiskoulutuspolitiikan aikakautta. 1980-luvun lopulta lähtien on siirrytty kohti kysyntäpainoitteisempaa aikuiskoulutuksen mallia. Muuttuvan työelämän tarpeisiin vastaaminen ylläpitämällä ja kohentamalla ammattitaitoa on tullut aikuiskoulutuksen ykkösasiaksi. (Rinne 2003a, 10.) Tulevaisuudessa yksilöiden on itse ilman valtion holhous- ta rakennettava urapolkunsä ja identiteettinsä (Rinne 2003a, 14). Kyvykkyydessä onnistua tässä tulee myöhäismodernin yksilön yksi metataito, ja elinikäisen oppimisen sisäistäminen osaksi yksilön elämänhallintaa tulee keskeiseksi.

Laajemmin kyseessä on yhteiskunta- ja koulutuspoliittinen murros, jossa koulutuksen nimiin vannonut vanha hyvinvointipolitiikka muuntuu oppimisen nimiin vannovaksi uusliberaalia hyvinvointireformia mukailevaksi markkinamalliksi. Oppimisesta tulee yksilön oma asia, hänen henkilökohtainen sosiaalisen ja kulttuurisen selviämisensä asia, ei enää yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon kohde. Samalla siirrytään kohti aikuisopiskelun markkinoita, joilla jalukselle nostetaan yksilöt, jotka itse tekevät omat valintansa ja sijoituksensa omilla riskeillään. (Rinne 2003b, 236-237.) Uusliberalistisen talous- ja yhteiskuntapolitiikan seurauksena on syntynyt uusi ylikansallinen managerialistinen ajattelumalli ja kieli, joilla itseä ja omaa toimintaa voi ja tulee ymmärtää ja jäsentää. Myös julkisia laitoksia on alettu pitää palveluja tuottavina taloudellisina yrityksinä. (Rinne 2003b, 220.) Aiemmin voittoa tavoittelemattomista organisaatioista, kuten yliopistojen laitoksista, sairaaloista tai aikuiskoulutuskeskuksista on tullut pikkuyrityksiä, joiden tuloksellisuutta seurataan jatkuvasti (Rinne 2003a, 21).

Koulutuksen käytännöissä tämä edellä kuvattu muutos näkyy itseohjautuvuuden vaatimuksena ja valmiutena elinikäiseen oppimiseen. Esimerkiksi juuri ohjaava koulutus on sovellus yksilöllisyyden, joustavuuden ja itseohjautuvuuden ajatuksista. Siinä aikuinen nähdään itseohjautuvana ja kriittiseen reflektioon kykenevänä yksilönä. (Vehviläinen 2001, 25-26; kts. myös Varila 1997.) Myös ohjaavan kouluttajan rooli poikkeaa käsityksestä perinteisestä auktoriteettista, sillä ohjaava kouluttaja ei ole auktoriteettinen tiedonjakaja vaan sellaisen prosessin asiantuntija, jossa ohjattava oppii itse suunnittelemaan elämänsä

kokemuksiaan hyväksikäyttäen (Silvennoinen 2002; Vehviläinen 1996; 2001, 13). Tutkimuksessani mukana olevat ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat sosiaalistuneet lapsuuden ja nuoruuden aikaiseen kollektiiviseen kasvatus- ja koulutuskulttuuriin. ”Aikakautensa lapsina” he ovat oppineet tekemään asioita ja kunnioittamaan auktoriteetteja. Sen sijaan nykyinen individualistinen kasvatus- ja koulutuskulttuuri, jota ohjaava koulutuskin edustaa, vaatii ikääntyviltä pitkäaikaistyöttömiltä sellaisia toimintatapoja ja minuuden ja identiteetin uudelleenorientaatiota, jotka ovat heille vieraita. Eräs keskeinen tutkimukseni tulos on yksilöiden ja instituutioiden eriaikaisuuden ymmärtäminen ja hyväksyminen. Toisin sanoen, yksilöiden refleksiivisyystaidot eivät ole yhteismitallisia institutionaalisten vaatimusten kanssa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän staattinen ja työhön tukeutuva identiteetti on rakentunut teollisen yhteiskunnan periaatteiden pohjalle, jolloin se ei muutu koulutuksen myötä itseohjautuvaksi ja markkinataloudellisten vaatimusten vuoksi tilannettaan jatkuvasti reflektoivaksi identiteetiksi.

Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat sosiaalistuneet moderniin maailmaan, jossa erilaiset auktoriteetit eli ihmiset, joilla oli parempaa tietoa, kertoivat miten asiat tehdään. Nykyinen myöhäismoderni yhteiskunta ei kuitenkaan tarjoa yksiselitteisiä auktoriteetteja, jotka ratkaisisivat ongelmat. Sen sijaan yksilön on itse kyettävä ratkaisemaan ongelmansa ja suunnittelemaan elämänsä moninaisten erilaisten asiantuntijoiden neuvojen ja ohjeiden mukaan. (vrt. Bauman 2002a, 81.) Tässä tutkimuksessa näitä edellä kuvattuja yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia ja niiden vaikutuksia ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä tarkastellaan koulutuksen kontekstin kautta seuraavien kolmen tutkimuskysymyksen avulla:

1. Miten ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat ohjaavan koulutuksen projektin elämässään?
2. Miten ikä vaikuttaa siihen mitä ajatellaan koulutuksesta, oppimisesta, työelämästä ja tulevaisuudesta?
3. Millaisia tarinoita ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kertovat elämästään?

Tutkimukseni pääaineistona minulla on 12:n projektiin osallistuneen ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän haastattelut, haastattelin 7:ää naista ja 5:tä miestä. Haastattelut toteutuivat haastatteluteemojen mukaan (kts. liitteet), ja aineiston analyysi pohjaa kahteen kvalitatiivisen aineiston analyysimuotoon: tematisointiin ja tyypittelyyn. Haastattelujen pohjalta tutkimuksen teemoiksi jäsenyivät seuraavat aiheet:

1. Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitys
2. Koulutuksen monet merkitykset
3. Ikääntyvä pitkäaikaistyötön
4. Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän ikäkokemukset ja -käsitykset
5. Työssäoppimisjakso ja tukityöllistäminen

Näiden tutkimusteemojen kautta pyrin löytämään haastattelujen viestittämää kokonaisuutta, sitä miten kukin haastateltava oli kokenut ohjaavan koulutuksen projektin elämässään. Aineistoa analysoidessani lähdin liikkeelle litteoidun aineiston lukemisesta useaan kertaan. Aluksi pyrin muodostamaan yleiskuvan haastatteluista. Yhdenmukaisuuksien pohjalta aloin yhdistellä haastatteluja tutkimuksen teemojen mukaan. Yhdisteltyäni yhdenmukaiset haastattelut teemoittain muokkasin ne tarinan muotoon. Näiden tarinoiden pohjalta loin miehistä kaksi ja naisista kolme tyyppitarinaa laadullisen tutkimuksen hengessä. Tutkimuksessani esiintyvät tyyppitarinat ovat *Matin*, *Jounin*, *Annan*, *Teijan* ja *Riitan tarinat* (nimet muutettuja). Tähän ratkaisuun olen päätenyt lukijaystävällisyyttä silmällä pitäen. Kuten J.P. Roos (1988) toteaa, tutkimustulosten esittäminen tyyppitelyjen muodossa on havainnollista ja lukijaystävällistä. Näin tehtäessä tyyppeihin kuitenkin kasaantuu ominaisuuksia, jotka eivät todellisuudessa ole yksittäisen ihmisen ominaisuuksia. (Roos 1988, 201-202.) Haastateltavieni anonymiteetin säilyminen on erityisen tärkeää, tästä syystä koen, että tyyppitarinoiden käyttö itse asiassa suojelee haastateltaviani, koska ne ovat ylyksilöllisiä ja ideaalittyyppisiä eivätkä sellaisenaan kuvaa ketään yksittäistä henkilöä sinänsä. Muuna tutkimusmateriaalina olen käyttänyt haastateltavieni kanssa projektin aikana käymiäni ylöskirjattuja ohjauskeskusteluja, työvoimatoimistolle lähetettyjä lausuntoja, jotka pohjaavat ohjauskeskusteluihin eli ns. jatkokoulutus suunnitelmia sekä työttömiltä itseltään ennen koulutukseen tuloaan kerättyä etukäteistietoutta työttömyydestään, työttömyysturvan muodosta, ammatillisesta ja koulutuksellisesta taustastaan, kuten myös tietoutta perhe- ja taloudellisesta tilanteesta. Tämän oheismateriaalin pohjalta olen pystynyt hahmottamaan haastateltavieni elämäntulkua varsin kokonaisvaltaisesti. Olen käyttänyt tutkimuksessa myös päiväkirjamerkintöjäni siltä ajalta kun toimin ohjaavana kouluttajana. Niitä ei ole kuitenkaan käytetty systemaattisesti. Päiväkirjamerkintöjen tehtävä on ollut laajentaa empiiristen aineistojen tulkintoja. Samoin ne täydentävät kuvausta siitä, miten koin ohjaavan kouluttajan työn.

Tutkimukseni pääaineistona minulla on ollut siis 12 ikääntyvän pitkäikäistyöttömän haastattelut. Haastatteluaineisto on 297 sivua. Pisin haastattelu on 37 sivua (naisen haastattelu) ja lyhyin 13 sivua (miehen haastattelu). Koko tutkimusaineisto on 587 sivua. Haastattelusitaateissa käytän seuraavia merkitysohjeita: kolme pistettä ... pitkä tauko sitaatin keskellä; epäselvät sanat on merkitty sulkeiden sisään (epäselvä sana); hakasulkeiden [] sisällä oleva teksti joko selventää sitaattia tai niiden sisällä oleva teksti on muutettu anonymimipaan muotoon.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Tutkimusta tehdessään tutkija joutuu pohtimaan sitä, mistä kaikesta on järkevää ja relevanttia kirjoittaa. Samoin hän joutuu ottamaan kantaa itse tutkielman rakenteeseen. (Alasuutari 1993, 243-249; Eräsaari 1995, 15-27.) Olen jäsentänyt

tutkimustani siten, että lähdän liikkeelle johdannosta (käsillä oleva luku), jossa kuvaan tutkimuksen kontekstia ja tutkimusasetelmaa yleisellä tasolla. Luvussa kaksi käyn lävitse tutkimukseni metodologista taustaa, kuvaan tutkimukseni keskeistä metodologiaa eli sisäistä tarinaa. Samassa yhteydessä käyn lävitse hyvin lyhyesti sisäisen tarinan metodologista taustaa eli konstruktionistista viitekehystä. Sisäisen tarinan konstruktion kuvauksessa sosiaalinen konstruktionismi tulee esille yhtenä viitekehystenä eli metodologiana, vaikkakin tosin implisiittisesti. Luvussa kolme käsittelem tieteelliselle kentälle tuloa kuvaten haastatteluvani ja yleensäkin haastatteluiden tekemistä. Samassa luvussa käyn läpi laadullisen tutkimuksen eettisyyttä ja luotettavuutta sekä pohdin luomieni käsitteiden yleistettävyyttä ja tutkimukseni suhdetta aikalaisdiagnoosiin, joka on keskeisessä osassa tutkimuksessani. Luvussa kolme reflektoin myös omaa tutkijanrooliani ja sen herättämiä tunteita suhteessa haastateltaviini. Tätä reflektointia pidän tärkeänä erityisesti siksi, että haastateltavani ovat minulle ennestään tuttuja. Luvussa neljä siirryn suoraan tutkimukseni tuloksiin siten, kun ne näyttäytyvät haastattelujen pohjalta.

Tutkimustulosten yhteydessä käyn läpi tutkimukseeni liittyvää teoreettista keskustelua. En siis maalaile vasta lopussa suuria teoreettisia kuvioita vaan teen sen osittain jo tutkimustulosten yhteydessä. Empiria, teoreettiset käsitteet ja omat kokemukset ovat siis koko ajan vuorovaikutuksessa keskenään. Luku viisi käsittelee suuren murroksen sukupolvea, johon haastateltavani kuuluvat. Se on eräänlainen kontekstiluku siitä maailmasta, johon haastateltavani ikänsä puolesta kuuluvat. Tämän luvun tarkoituksena on lisätä lukijan ymmärrystä tutkimustuloksien suhteen. Luvussa kuusi käsittelem ohjaavan koulutuksen ammatillisuutta ja reflektoin omaa ammatillista kasvuani. Samassa luvussa kuvaan eri perspektiiveistä sitä, kuinka ohjaava koulutus toimii minäteknologian ja työmarkkinakelpoisuuden tuottajana. Tämä luku syventää luvun neljä tutkimustuloksia. Luvussa seitsemän on tutkimukseni loppuyhteenveto.

Tämän tyyppinen lähestymistapa tuo tutkimuksen keskiöön ja alkuun kaikkein tärkeimmän seikan: tutkimustulokset. Olen myös jättänyt tutkimuksestani pois psykologiset tutkimukset, esimerkiksi käsitellessäni elämänhallintaa. Matti Kortteisen (1982) mukaan sosiologin on operoitava sen tieteenalan sisällä, johon on saanut koulutuksen. On hyvin kyseenalaista jos sosiologi alkaa askarrella yksilöiden psyyken sisäisten patoutumien ja ristiriitojen parissa. Myös metodologisesti tällainen lähestymistapa sosiologisessa tutkimuksessa on täysin mahdotonta ja tutkittavien kannalta eettisesti vastuutonta. (Kortteinen 1982, 298-299.) Tutkimusotteeni ja lähestymistapani tuottaa ehkä enemmän kysymyksiä kuin antaa konkreettisia vastauksia esim. koulutuksen vaikuttavuudesta. Tämän näen myös tutkimukseni yhdeksi tavoitteeksi ja ansioksi. Tällä tavoin toivon tutkimukseni kykenevän palvelemaan tieteen kehitystä pitkällä aikavälillä, vaikka se ei välitöntä tutkimustulosten kasautuvuutta aina tavoittaisikaan (Varila 1997, 25).

Matti Hyvärinen (2002, 78) toteaa, että äärimmäisyyteen viety kaikkeen reagointi ja kaikkeen varautuminen tuottaa akateemista turvatekstiä. Oma tutkimukseni ei ole akateemista turvatekstiä siinä mielessä, että en viittaa kaikkiin

alan tutkimukseen (tiedän tämän olevan myös mahdotonta) enkä ole tehnyt teoreettista kirjallisuuskatsausta tutkimukseni alkuun. Sen sijaan keskustelutan erilaisia tieteellisiä tekstejä (tutkimuksia) keskenään ja rakennan tulkintani näiden pohjalta ja täten paikannan tutkimukseni aikaisemman tutkimuksen ja keskustelun kenttään. Tyylini on siis keskustelevaa ja toivottavasti myös keskustelua herättävää. Tulkintoja ei voi naulata kiinni tukikeppien (tutkimusten tai metodien) määrällä, mutta lukemisen ilon niillä voi tuhota (Hyvärinen 2002, 78; Seale 1999, viiii). Kaiken kaikkiaan tieteellinen teksti elää koko kirjoitusprosessin ajan, ensimmäisestä sanasta tekstin viimeiseen pisteeseen. Kirjoittamisprosessin jälkeen teksti aloittaa uuden elämän sen lukijoiden mielissä, ja tällöin sen uudelleen tulkinnan mahdollisuudet ovat rajattomat.

2 SISÄINEN TARINA

Tutkimuksessa keskeisenä metodina on Vilma Hännisen (1999) väitöskirjatutkimuksessaan kehittämä sisäisen tarinan käsite. Sisäisen tarinan käsitteen avulla voidaan kuvata yksilön sisäistä prosessia esimerkiksi elämän muutostilanteissa (Hänninen 1999, 18, 21). Se antaa keinoja elämän tapahtumien ja valintojen tutkimiseen ja ymmärtämiseen päähenkilön omista merkityksenannoista käsin (Hänninen 1999, 31). Kyseessä on prosessi, jossa yksilö tulkitsee elämänsä tapahtumia ja mahdollisuuksiaan sosiaalisesta tarinavarannosta omaksumiensa tarinallisten mallien avulla ja kautta. Sosiaalinen tarinavaranto rakentuu kulttuurin tarjoamien kertomusten kautta ja sisältää kaikki ne tarinat, joita ihmiset kohtaavat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai median välityksellä. Sosiaaliseen tarinavarantoon tuotetaan jatkuvasti uusia tarinoita, jotka ovat eri muodoissa ihmisten käytettävissä. Siitä myös omaksutaan tarinoita koko elämänhistorian ajan. Jotkut tarinoista unohtuvat ajan kuluessa, kun taas toiset jäävät mieleen muodostuen osaksi henkilökohtaista tarinavarantoa. (Hänninen 1999, 21.) Merete Mazzarellan kuvaus kulttuurisista ja sosiaalisista tarinavarannoista kiteyttää oleellisen:

”Kirjallisuudentutkijana minua kiehtoo tavattomasti se, että identiteettiä kuvataan usein kertomuksena – kertomuksena siitä, keitä me olemme suhteessa siihen elämään jota olemme eläneet ja suhteessa siihen mitä haluamme vielä saavuttaa. Nykyään ajatellaan yleisesti, että valinnanmahdollisuutemme ovat rajattomat, että voimme vapaina kaikista vanhoista normeista ja auktoriteeteista luoda itsemme ja elämäntyylimme – yhä uudestaan ja uudestaan, jos niin haluamme. Mutta itse asiassa kukaan meistä ei elä ehdoitta. Kieli on ollut olemassa ennen meitä, ja synnymme lukuisiin valmiisiin kulttuurisiin ja sosiaalisiin tarinoihin. Jotkin kulttuuriset tarinat saattavat olla kohtalokkaita – esimerkiksi se, että serbipoikana kuulee pienestä pitäen tarinaa kansansa tappiosta Mustarastaiden kentän taistelussa vuonna 1389 ja kuulee aikuisten tervehtivän toisiaan rituaalisesti sanoilla: ”Terve, Kosovon kostaja.”” (Mazzarella 2003, 43-44.)

Sisäinen tarina on prosessi, jossa yleisen ja yksittäisen, symbolisen ja aineellisen, kielellisen ja ei-kielellisen, julkisen ja yksityisen kohtaamisen kautta syntyy uusia merkityksiä ja tarinoita. Se on jatkuva luova prosessi, jossa useat osatarinat voivat olla kietoutuneina toisiinsa monilla eri tavoin, esimerkiksi ristiriitaisesti

tai ajallisesti. Jotkut osatarinoista voivat olla jo päättyneitä, kun osa vasta vasta kurkottaa kohti tulevaa. Näitä tulevaisuuteen suuntautuvia tarinoita Vilma Hänninen (1999) kuvaa termillä tarinalliset projektit. (Hänninen 1999, 21-22.) Kaiken kaikkiaan, sisäinen tarina ei ole selvärajainen empiirinen kokemus. Se on hypoteettin kokemuksen organisoija, jota voidaan etsiä erilaisista kielellisistä ja muista ilmauksista. (Hänninen 1999, 31.) Kuten Vilma Hänninen (1999) toteaa, silloinkin kun sisäistä tarinaa tulkitaan kertomusten avulla, viimekätinen tarkoitus ei ole tarkastella itse kertomusta sosiaalisena tuotteena vaan tarkastella taustalla olevaa mielen sisäistä prosessia (Hänninen 1999, 31). Elävän elämän tapahtumien, esimerkiksi työpaikan menetyksen tai sairastumisen tutkimisessa on ennen kaikkea kyse siitä, mitä todella tapahtui päähenkilön merkityksenannosta käsin (Hänninen 1999, 31). Sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa esitetyn kertomuksen tulkinta toteutuu kertojan ja kuulijan molemminpuolisessa neuvottelussa. Tutkijan tehtävä on paljastaa vuorovaikutukseen osallistuvien kertomukselle antamat tulkinnat, ja hänen eettinen velvollisuutensa on pyrkiä muodostamaan tulkintansa siten, että tarinan "omistaja" tuntee tarinan omakseen. (Hänninen 1999, 32.)

Tässä tutkimuksessa hyödynnän sisäisen tarinan käsitettä siten, että tarkastelen sitä, minkälaisia tarinoita haastattelemanani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kertovat työttömyydestään ja ohjaavan koulutuksen projektista elämässään ja kuinka paljon ne vastaavat jo olemassa olevia tarinoita. Näin mahdollistuu myös sen tarkastelu, tuottavatko haastattelemanani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät uusia tarinoita jo olemassa oleviin esimerkiksi koulutuksen merkitystä kuvaaviin tarinavarantoihin. Sisäisen tarinan käsitteen avulla saan tietoutta siitä, miten haastattelemanani työttömät tuottavat elämäänsä merkitystä elämän muutostilanteissa. Koetan siis selvittää, minkälaisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin konventioihin ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät nojaavat kertoessaan ohjaavan koulutuksen projektin merkityksestä elämässään. Elävän elämän draamaa tässä siis edustaa ohjaavan koulutuksen projekti - mitä todella tapahtui, päähenkilöiden merkityksen annosta käsin, ja miten tämä kokemus ankkuroitui yksilölliseen kokemushistoriaan.

2.1 Tutkimuksen metodologinen tausta

Sisäisen tarinan konstruktion epistemologinen tausta on konstruktionistinen. Konstruktionistisen näkemyksen mukaan inhimilliset merkitykset synnytetään ja ilmaistaan kulttuurin puhekäytännöissä. Ihmisten yksilöllisesti kokemat asiat ja niiden kielelliset ilmaisut eivät ole ainoastaan yksityisiä ja subjektiivisia, vaan myös julkisia ja yhteisiä. Tehdessään kokemuksiaan ymmärrettäviksi muille ihmiset käyttävät kulloiseenkin tilanteeseen sopivia puhetapoja ja yhteisesti ymmärrettyjä ilmaisuja. Toisin sanoen, ilmentäessään yksityisiä kokemuksiaan jokainen puhuja ilmentää samalla kulttuurisesti vakiintuneita tapoja jäsentää elämäänsä. (Gubrium & Holstein 2001, 1-20; Hänninen 1999, 13; Kirsi 2004, 52;

Saarenheimo 1997, 19.) Konstruktionistisen ajattelutavan mukaan kieli ei suo-
raan heijasta ihmisen sisäistä ja ulkoista maailmaa, vaan kieltä käyttäessään ih-
miset myös samalla sekä luovat että tulkitsevat sosiaalista todellisuutta (Gubri-
um & Holstein 2001, 1-20; Hänninen 1999, 14; Kirsi 2004, 52-53).

Matti Laitinen (1998) tuo tutkimuksessaan esille sen, että kysymys siitä,
mikä on tutkijan suhde todellisuuteen liittyy tieteenfilosofian suuriin kysymyk-
siin. Voidaan siis kysyä, onko olemassa mitään objektiivisesti havaittavaa todel-
lisuutta vai onko todellisuus vain joukko konstruktioita ihmisten mielissä. Lai-
tinen (emt.) tuo esille, että hänen tutkimuksessaan kumpikin puoli oli läsnä ko-
ko ajan. Esimerkiksi Laitisen tutkimuksessa mainittu kuljetinlinja kokoonpanon
lattialla oli sellainen, että sitä saattoi koskea ja vaikka potkaista. Toisaalta tut-
kimuksen kysymyksenasettelujen kannalta keskeisempien seikkojen selvittämi-
nen, esimerkiksi se, miltä kuljetuslinjan hankinnan tapa oli eri osapuolista tun-
tunut, olikin jo ihmisten mielessä olevien konstruktioiden tavoittamista. (Laiti-
nen 1998, 215.) Tutkimuksessani asetelma on sama kuin Laitisen tutkimuksessa.
Haastateltavani ovat työttömiä, mutta se miltä työttömyys tai ohjaava koulutus
heistä tuntuu, onkin jo ihmisten mielissä olevien konstruktioiden tavoittamista.

3 TIETEELLISELLE KENTÄLLE TULO

3.1 Haastattelut

Kenttättyö on tehty vuoden 2000 aikana, jolloin tein haastattelut ja litteroin ne. Valitsin haastateltavat omista opiskelijoistani sillä periaatteella, että yritin saada tutkimukseen mukaan 6 naista ja 6 miestä. Haastattelin loppujen lopuksi 7:ää naista ja 5:tä miestä. Haastatteluhetkellä jokainen haastateltava oli käynyt projektin ohjaavan koulutuksen jakson. Heistä projektissa mukana eri toimissa oli 4 henkilöä, 8 haastateltavan kohdalla projekti oli päättynyt. Miehiä oli naisia vaikeampi saada haastateltavaksi, ja heistä haastateltavaksi valikoituikin sellaisia, jotka olivat jo koulutuksen aikana profiloituneet henkilöiksi, jotka jollain tavalla pystyivät työstämään tilannettaan ohjauskeskusteluissa kanssani. Tyydyin miesten osalta viiteen haastateltavaan. Vaikka haastateltavaksi valikoitui-kin kommunikaatiokykyiset miehet, he kuitenkin edustivat varsin keskiverrosta ohjaavan koulutuksen projektiin osallistuneita ikääntyviä miehiä. Olisi toki ollut mielenkiintoista saada tutkimukseen mukaan esimerkiksi yksinelävä miestyötön, mutta tässä en yrityksistäni huolimatta kuitenkaan onnistunut. Haastattelemani miehet elivät kaikki parisuhteessa, joko avio- tai avoliitossa, ja neljällä heistä oli lapsia. Naisia onnistuin saamaan tutkimukseen mukaan varsin heterogeenisen joukon. Kaikilla haastattelemillani naisilla oli lapsia. Suurin osa naisista oli naimisissa, muutama oli jäänyt leskeksi ja mukana oli myös eronneita. Myös haastattelemani naiset ovat keskiverto-otos koulutukseen osallistuneista ikäryhmänsä naisista. En siis usko, että tässä tutkimuksessa esiin tulevat tulokset olisivat oleellisesti muuttuneet, jos olisin haastatellut esimerkiksi kaikkia ohjaavan koulutuksen projektiin osallistuneita ikääntyviä pitkäaikaistyöttömiä. Soittaessani haastateltavilleni ja kysyessäni heidän kiinnostuneisuuttaan osallistua tutkimukseen kerroin, mitä olen tutkimassa, joten heillä oli olemassa jonkinlainen kuva siitä, mitä tutkimus käsittelee, jo ennen varsinaista haastattelua. Kieltäytymiset haastatteluista tapahtuivat puhelinkeskusteluiden aikana.

Päätöksenteko siitä, minkä informaation huomioonottaminen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kannalta on oleellista, on harkinnanvarainen asia ja riippuu tutkijan perspektiivistä (kehätiedosta) (Heller 1995, 16). Haastattelu on siis aina yhteisen tuottamisen paikka; haastateltava ja haastattelija ovat yhdessä tuottaneet haastattelupuheen, johon tutkimuksen empiirinen osa pohjautuu (Holstein & Gubrium 1995; Holstein & Gubrium 1998, 112-129, Kvale 1996, 109). Tässä tutkimuksessa vuorovaikutus ja yhteisen tuottamisen paikka ei rajoitu pelkästään haastattelijan ja haastateltavan yhteisesti tuottamaan haastattelupuheeseen, johon myös luen haastattelemini kanssa aikaisemmin käymäni ohjauskeskustelut. Byrokraattisissa organisaatioissa tuotetut paperit ovat keskeinen osa vuorovaikutusprosessia, osa asiakkuuden ja työntekijyyden esittämistä (Eräsaari 1995, 7). Oma tutkimuksellinen intressini näiden papereiden hyödyntämiseen on pääasiallisesti keskittynyt siihen, että olen tarkastanut näistä papereista haastateltavien taustatiedot (käydyt koulutukset, työuran pituus, työttömyyden alkaminen ja siihen johtaneet syyt, mahdolliset tukityöllistämiskaksot ja työttömyyden aikana käydyt koulutukset, jne.).

Ideoin itse haastattelurungon, ja se pohjaa intuitiooni, johon ovat luonnollisesti vaikuttaneet alan tutkimukset ja muu tutkimuskirjallisuus, laaja yhteiskunnallinen keskustelu aiheesta, kuten myös kokemukseni ohjaavana kouluttajana. Haastattelut ovat kombinaatio puolistrukturoitua haastattelua, teemahaastattelua, ja syvähaastattelua (Eskola & Vastamäki 2001, 26-27; Siekkinen 2001, 43-48). Haastattelurunkona minulla oli kaikille samat kysymykset, joihin toivoin haastateltavien tuottavan vastaukset; tältä osin tutkimukseni muistuttaa puolistrukturoitua haastattelua. Puolistrukturoituun haastatteluun päädyin kohderyhmän itsensä vuoksi. Minulla oli jo ohjauskeskustelujen aikana syntynyt käsitys siitä, minkälaiseen vuorovaikutukseen haastateltavani olivat kykeneviä. Tyyli, jossa haastateltavia pyydetään kertomaan elämästään vapaamuotoisesti, ei tässä ryhmässä olisi ollut kaikkein hedelmällisin. Varsinkin miesten kohdalla tämän tapainen lähestymistapa olisi saattanut johtaa täydelliseen mykkyyteen. Toisaalta mykkyys tai niukkasanaisuus voidaan nähdä osana aktiivista ja vuorovaikutteista haastattelua, jos haastattelija osaa analysoida mykkyiden ja niukkasanaisuuden osaksi haastateltavan moninaisia subjektiasemia ja toimintatapoja (Holstein & Gubrium 1995, 19-29; Holstein & Gubrium 1998, 122-125). Sen sijaan puolistrukturoidussa haastattelussa käytetyt kysymykset luovat haastatteluun jopa turvallisuutta: haastateltava tietää tarkasti, mihin hänen tulee vastata. Naistutkimuksen piirissä on ollut keskustelua sen suhteen, että puolistrukturoidut haastattelut ovat naisten kokemuksia alistavia, toisin sanoen naisten ääni ei pääse niissä esille oikealla ja tasavertaisella tavalla. Tässä tutkimuksessa puolistrukturoitu haastattelu ei kuitenkaan näyttänyt estävän naisia kertomasta kokemuksistaan varsin kattavasti: naiset puhuivat selkeästi miehiä enemmän ja puhe oli pohdiskellevaa, intiimiä ja ainakin joltain osin omaa tilannetta refleктоivaa.

Teemahaastattelun piirteitä tutkimukseni sisältää teemojen suhteen ja sen suhteen, että toivoin kaikkien haastateltavien ottavan kantaa kaikkiin teemoihin. En kuitenkaan pakottanut heitä siihen, elleivät he halunneet, en siis toteut-

tanut ”intimiteetin tyranniaa”. Syvähaastattelun elementtejä tutkimukseni sisältää siinä mielessä, että se pohjasi tavallista haastattelututkimusta syvempiin sosiaalisiin kontakteihin. Haastateltavani olivat omia oppilaitani, joiden kanssa päässyt tietyllä tavalla pintaa syvemmälle heidän kanssaan käymissäni ohjauskeskusteluissa, olin siis haastatellut heitä useaan kertaan ohjauskeskustelujen muodossa ennen tutkimushaastattelua. Olen tietoinen, että oikeaoppinen syvähaastattelu pohjaa useaan eri haastattelukertaan. Tässä mielessä voi olla ehkä kyseenalaista kutsua yhden varsinaisen haastattelukerran perusteella tekemääni tutkimushaastattelua syvähaastatteluksi. Katson kuitenkin, että olen tämän yhden varsinaisen haastattelun aikana päässyt niin syväälle kuin on mahdollista ja mielekästä haastateltavieni, ja varsinkin miesten, kohdalla, vaikka tiukimassa mielessä ei ole kyse syvähaastattelusta. Perusteluksi syvähaastattelu -termin käytölle haluan painottaa kunnioituksen ylläpitämistä näissä vuorovaikutussuhteissa, kuten myös sitä, että käsitteiden määrittelyssä ja niiden käytössä on oleellista muistaa niiden relationaalisuus. Se, mikä on syvähaastattelua yhdelle, esimerkiksi miespuoliselle ikääntyvälle pitkäaikaistyöttömälle, ei ole ehkä tutkijalle tai tutkimusta arvioivalle tiedeyhteisölle. Tulee myös muistaa, että tutkimushaastattelut eivät ole vapaita valtasuhteista ja tutkimusta tehtäessä on noudatettava ihmisarvon kunnioittamisen periaatetta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tutkittavaa ei saa loukata tai vahingoittaa riippumatta tutkimuksen tarkoituksesta (Eskola & Suoranta 2001, 58; Kvale 1996, 112-113).

Tästä näkökulmasta katsottuna ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien useammin tapahtuva syvähaastattelu saattaa lisätä yksilön ahdistusta, varsinkin jos haastateltava ei muutenkaan ole oikein halukas antamaan koko haastattelua. Syvähaastattelun periaatteiden toteutuminen voi tällaisessa asemassa olevien ihmisten kohdalla katsoa tapahtuneen silloin, kun tutkija pystyy hyödyntämään tutkimuksessaan työttömien kanssa käymiään ohjauskeskusteluja. Syvähaastatteluun liittyy Richard Sennettin (2003) mukaan mahdollisuus ”kolmantena korvana” olemisesta. Termi tulee musiikin puolelta ja käsittää toimintaa, jossa muusikko pystyy korjaamaan soittoaan automaattisesti kuultuaan virheen. Sennett kuvaa ”kolmantena korvana” olemista prosessina, jossa haastateltaja on samanaikaisesti sekä prosessin sisällä että sen ulkopuolella. (Sennett 2003, 38.) Siekkisen (2001, 43-48) mukaan syvähaastattelussa haastateltajan tehtävänä on auttaa haastateltavaa paljastamaan omia merkitysperspektiivejään ja samalla kunnioittaa haastateltavan tapaa rajata ja rakentaa vastauksensa. Näin mahdollistuu se, että haastattelussa tulee esille tutkittavan, ei tutkijan näkemys. Tutkittavien näkemys tulee ilmi tehdyissä haastatteluissa, joissa merkitykset purkautuvat ja kohdentuvat henkilökohtaisen kokemuksen kautta, kuten seuraava lainaus *Riitan tarinasta* osoittaa:

Piia: Hirveen hyvinhän sä kuvasit tuotakin, miten tavallaan täällä työyhteisössäkin kun huomaat, että täällä sellasia vallan sokaisemia ihmisiä, niin tavallaan osaat erottaa ne ihmiset, motiivit, että se on tavallaan siitä persoonasta lähtöisin. Sehän on hirveen hyvä.

Riitta: On, ja se on hänen kannaltaan loppujen lopuksi aika surullista.

Piia: Niin, että näkee sen kulissin taakse....

Riitta: Tavallaan joo ... että näin voi käydä kun ihmiset vuosikymmeniä tekee tällasta työtä, ja hänelläkin on omat syynsä siihen ja omat tilanteensa ja mitä lieneekään.

Näin haastattelut toimivat myös emansipatorisena ja omaa elämää valtauttavana kokemuksena. Emansipatorisen tutkimuksen ehdot täyttyvät Agnes Hellerin (1995) mukaan silloin, kun tutkimuksen tuottama tieto vaikuttaa ihmisen tai ihmisryhmän todelliseen eksistenssiin, kun yksilö tai ryhmä huomaa, että tutkimuksen tuottama tieto on olennaisessa suhteessa omaan elämään, omiin näkemyksiin, toiveisiin, pelkoihin jne. Yhteiskunnallisesta tutkimuksesta tulee totuutta ihmisten elämässä silloin, kun se muuttaa heidän elämäänsä. Muille tutkimus pysyy oikeana tietona, ei totuutena. (Heller 1995, 13-23.)

Haastattelua varten tarvitaan tila, joka mahdollistaa haastattelun tekemisen. Useimmat haastattelut toteutuivat jossain julkisessa tilassa, esimerkiksi kahvilassa, ravintolassa tai haastateltavan työpaikalla, kahta haastattelin heidän kotonaan. Haastattelut kestivät 45 minuutista 1½ tuntiin. Suvi Ronkainen (1999) painottaa tutkimushaastattelun erityislaatuista suhteesta siihen kontekstiin, jossa se tehdään. Toisen ihmisen kotona tehty haastattelu on erilainen kuin esimerkiksi kaupan eteisessä tehty haastattelu, koska näissä tilanteissa toimivat erilaiset vuorovaikutussäännöt. (Ronkainen 1999, 153.) En tiedä, olisiko ollut eettisesti tasapuolisempaa, jos olisin tehnyt kaikki haastattelut samassa, mahdollisimman neutraalissa tilassa. Kunnioitin tässäkin tilanteessa haastateltavien toiveita ja tein haastattelut sellaisissa tiloissa (esimerkiksi kotona, ruokaravintolassa, työpaikan kokoushuoneessa), jotka sopivat haastateltaville itselleen parhaiten. Haastattelutilanteessa minulla oli mukana haastattelurunko niistä teemoista, joista halusin haastateltavieni puhuvan.

Keskustelu haastatteluissa rönsyili usein sen mukaan, mikä teema kutakin haastateltavaa eniten kosketti, eikä haastattelu noudattanut välttämättä mitään kaavaa tai järjestystä. Johdattelin keskustelua kuitenkin sen verran, että kaikki haastateltavat olisivat jollain tavalla ottaneet kantaa ja kommentoineet kutakin teemaa omalta kohdaltaan. Kunnioitin kuitenkin haastateltavan oikeutta valita se, mitä hän kertoo ja miten hän itsestään puhuu. Niinpä puhumattomuudella, vaikenemisella ja niukkasanaisuudella oli oma sijansa tässä tutkimuksessa. Sovelsin haastattelujen kirjalliseen ja luettavaan muotoon saattamisessa yleisiä kieliopillisia sääntöjä ja lauserytymistä. En siis kirjannut ylös jokaista ähkäisyä ja puhkaisua enkä kiinnittänyt huomiota nouseviin ja laskeviin intonaatioihin. Olen kuitenkin merkinnyt tekstiin pidemmät tauot ja selkeät tunneilmaisut, kuten naurahdukset ja itkemisen.

3.2 Tutkimuksen eettisyys

Litteroinnin pikkutarkkuuden sijasta olen enemmän koettanut keskittyä eettisten sääntöjen noudattamiseen. Kirjoittamista on ohjannut rehellisyys aineistolle, haastateltavien kunnioittaminen ja nimettömyyden suojaaminen. Jos jonkin kiinnostavan asian esittäminen on joutunut ristiriitaan eettisten periaatteiden kanssa, niin eettiset periaatteet ovat voittaneet. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että haastattelusitaateista ja tyyppitarinoista on häivytetty pois sellai-

nen kontekstuaalinen tieto, joka voisi paljastaa haastateltavan vaikkapa aikuis-koulutuskeskuksen muille ohjaaville kouluttajille tai muille vastaavaan koulutukseen osallistuneille opiskelijoille. En siis halua haastateltavieni joutuvan tilanteeseen, jossa heidät tunnistettaisiin esimerkiksi joko haastattelusitaateista tai tyyppitarinoista. Tästä syystä koen, että esimerkiksi juuri tyyppitarinoiden käyttö liudentaa huomattavasti tunnistamisen vaaraa, koska tyyppitarinat ovat aina ideaalittyyppisiä eivätkä ne kuvaa ketään yksittäistä henkilöä sinänsä. Eri asia on, jos haastateltavat itse haluavat kertoa olleensa mukana tutkimuksessa, en siis kieltänyt heitä kertomasta siitä. Kun olen tekstissä käyttänyt haastattelusitaatteja, olen aina liittänyt nämä tyyppitarinoihin, en siis yksittäiseen haastateltavaan. Myös tämän uskon vähentävän tunnistamisen vaaraa. Samoin se antaa lukijalle mahdollisuuden kokonaisvaltaisempaan haastattelusitaattien ymmärtämiseen. Haastattelusitaatteihin ei ole myöskään liitetty ammatteja ja työpaikkoja eikä viittauksia tiettyihin työpaikkoihin. Tällaisessa käytännössä menetetään kiinnostavia ja ehkä tutkimuksellisesti relevanttia tietoutta, mutta haastateltujen suojaaminen on kuitenkin tärkeintä (Julkunen 2003, 62-63). Tutkimuksen autenttisuus ei kuitenkaan tästä kärsi.

Eettisiä kysymyksiä mietittäessä niihin ei ole olemassa yksiselitteistä, kaiken kattavaa ja aukotonta säännöstöä (Kvale 1996, 109). Tästä syystä tutkijan on itse tehtävä ratkaisut sen suhteen, mikä on eettistä ja mikä ei. Eettisten kysymysten problematiikan tunnistaminen sinänsä on merkki tutkijan kyvystä tehdä asiallista tutkimusta. (Eskola & Suoranta 2001, 52; Kvale 1996, 117.) Tutkimusta tehtäessä on noudatettava ihmisarvon kunnioittamisen periaatetta (Kvale 1996, 110; Eskola & Suoranta 2001, 58). Tutkittavaa ei saa vahingoittaa tai loukata riippumatta tutkimuksen tarkoituksista. Tietojen salassa pitäminen ja anonyymiyden säilyttäminen eivät riitä, sillä esimerkiksi haastattelu ei saisi olla tuskallisten tapahtumien ja tilanteiden muistelutilaisuus. Tutkittavasta ei siis saisi tulla tieteellisen toiminnan uhri. (Eskola & Suoranta 2001, 58.) Itse olen kohdannut tämän ongelman omassa tutkimuksessani varsin kokonaisvaltaisesti. Kun tutkimuksen aiheena on ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien kokemukset ohjaavasta koulutuksen projektista, ahdistavilta, masentavilta ja tuskallisten tapahtumien muistelulta ei ole voinut välttyä. Toisaalta voi kysyäkin, oliko eettisesti täysin väärin haastatella näitä ihmisiä ja olisiko minun pitänyt valita tutkimukseeni ainoastaan sellaisia ihmisiä, jotka eivät enää olleet työttömiä pienentääkseni tilanteen ahdistavuutta? Toisaalta ehkä työttömyyhteensä sopeutuneet eivät koe tilannettaan niin ahdistavaksi kuin muut sen kuvittelevat, koska he elävät sitä todellisuutta koko ajan. Näihin pohdintoihin ei siis mielestäni ole olemassa yksiselitteistä vastausta. Jos tutkimusta tehdään vain asioista, jotka eivät tuota ahdistusta tutkittavalle tai tutkijallekin, niin väitän, että sosiaalityeiden tutkimuskenttä kapenee huomattavasti ja näin käy myös sosiaalityeiden luotettavuudelle. Eskolan ja Suorannan (2001) mukaan eettisten ongelmien tunnistaminen ja välttäminen etukäteen vaatii tutkijalta ennen kaikkea ammattitaitoa, ammattietiikkaa. Rajanveto eettisen ja epäeettisen toiminnan välillä on häilyvä, ja tutkijan itse tulee omata herkkyyttä huomata tutkimuksensa ongelmakohdat. (Eskola & Suoranta 2001, 59.)

3.3 Mykät miehet ja pohdiskelevat naiset

Haastattelu on yhdessä tuottamisen tilanne, ja uskon että sekä haastateltujen että haastattelijan ikä/sukupuoli-kombinaatioilla on väliä. Kaikki haastateltavani olivat minua noin 15-20 vuotta vanhempia. Olen samaa mieltä kuin Raija Julkunen (2003), että itseään huomattavasti nuoremmalle haastattelijalle keski-ikäinen mies ja nainen uskaltaa olla avoimempi kuin samanikäiselle haastattelijalle (Julkunen 2003, 54; kts. myös Seale 1999, 11). Kun haastattelijalla on nuorempi, häntä ei tarvitse verrata omaan itseensä saavutusten ja aseman mukaan ja häntä voi jopa opastaa omilla elämänviisauksillaan, toimia eräänlaisen mentorina kertoen, kuinka elämässä voi käydä, vaikka kuinka yrittää tehdä asiat taiten. Tässä tutkimuksessa, niin kuin monessa muussakin sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa, pätee se tosiasia, että naisten on helpompi puhua elämästään vieraalle ihmiselle kuin miesten (kts. Julkunen 2003; Kortteinen 1992; Lupton 1998; Ronkainen 1999). Raija Julkunen (2003) puhuu naistapaisesta käyttäytymisestä ja Matti Kortteinen (1992) mykistä miehistä ja pohdiskelevista naisista. Miesten voi olla helpompi puhua henkilökohtaisesta elämästään naiselle, oli sitten kyseessä oma vaimo/naisystävä tai haastattelijalla kuin toiselle miehelle (Julkunen 2003, 54). Itseään kyselevän ja itseään kertovan subjektin sosiologiaa, johon tämäkin haastattelukäytäntö pohjaa, voi luonnehtia naiselliseksi ja keskiluokkaiseksi. Tällaisen sosiologian ihanteellinen kohde on keskiluokkainen nainen, jolla on kulttuurista ja narratiivista kompetenssia tai taipumusta problematisoida ikäänsä ja elämäänsä. Mitä parempi koulutus ja korkeampi luokkasema, sen helpommin voi lähteä mukaan refleksiivisyyskeskusteluun iästä ja omista tuntemuksistaan ja kysellä itseltä, kuka minä olen ja miltä minusta tuntuu. Raija Julkunen toteaa omasta ikätutkimuksestaan, että tarvittiin tohtorintutkinto, analysoinnin ja kirjoittamisen ammattilainen, ennen kuin mies oli valmis puhumaan feminiinisellä avoimuudella ja taitavuudella. (Julkunen 2003, 57-58.)

Omissa haastatteluissani naiset olivat siis avoimempia kuin miehet. Voisi kai todeta, että syvähaastattelulliset elementit toteutuivat paremmin naisten haastatteluissa kuin miesten. Matti Kortteisen (1982) mukaan syvähaastattelu etenee vaiheittain, vaikkakaan ei yhtenäisinä jaksoina. Tutkimuksen alussa haastateltava tunnustelee ja epäilee kertoen vain yleisiä asioita elämästään. Kun luottamus kasvaa päästään haastattelun toiseen vaiheeseen, jota leimaa avoimuus ja vilpittömyys. Haastateltava kertoo, ettei elämä olekaan niin mukavaa kuin miltä se näyttää, vaan se on täynnä erilaisia pulmia ja vaikeuksia. Tässä vaiheessa haastattelijan merkitys pienenee ja keskeiselle haastattelunäyttämölle astuu haastateltava, joka kertoo elämästään avoimesti. Tässä vaiheessa haastattelijasta on tullut empaattinen kuuntelija. Haastattelut eivät kuitenkaan pääty tähän, vaan tilanne etenee hetkeen, jossa haastateltava alkaa itse jäsentää ja selittää sitä, kuinka hän selviää ongelmista huolimatta ja niiden keskellä. Tässä vaiheessa haastateltava siis kertoo, kuinka hän hallitsee elämäänsä ja mihin hän pyrkii sitä ohjaamaan. (Kortteinen 1982, 295-298.) Haastattelut naisten

kanssa etenivät heti toiseen ja kolmanteen vaiheeseen. Usean miehen kanssa jäin ensimmäiseen vaiheeseen. Onko niin, että miesten kohdalla ns. onnellisuusmuuri on vahvempi kuin naisten kohdalla? Toisin sanoen, onko heille julkisivun ylläpito tärkeämpää kuin naisille myös oman sisäisen elämänhallinnan kannalta? Juha Siltalan (1994a) mukaan miehet hallitsevat tunteitaan työllä, tekemisellä ja suorittamisella. Onko tässä siis kyse elämän sisäisen hallinnan ylläpidosta vaikenemisen kautta vai jostain muusta, esimerkiksi oman psyykeen suojelusta? Vaiko onko enemmän kyse siitä, etteivät tässä tutkimuksessa haastatellut miehet ole oppineet tulkitsemaan elämäänsä psykosanastojen ja haastattelujen kautta samalla tavalla kuin esimerkiksi elämäkertakirjoituskilpailuihin osallistuneet miehet (Kivivuori 1996, 95-97)?

Suvi Ronkaisen (1999) mukaan naisten rönsyilyä ja miesten niukkasanaisuutta haastattelututkimuksissa selittää se, että naiset kertovat elämästään sekä "saman" tarinan kautta että erityisen "naistarinan" kautta. Yli 55-vuotiailta neljällä eri paikkakunnilla (Tampere, Iisalmi, Parikkala ja Taivalkoski) asuvilta naisilta ja miehiltä vuonna 1989 kysyttäessä, mitkä tapahtumat ovat olleet heidän elämänsä kannalta vaikuttavia, molemmat sukupuolet tuovat esille sota-ajan, avioitumisen ja lasten syntymän, työhön liittyvät asiat ja oman sairastumisen elämään vaikuttavina tapahtumina. Kun naiset tuovat näiden lisäksi esille hoidon ja luopumisen teemat eli lapsen kuoleman, lähiomaisen sairastamisen ja puolison kuoleman, miehet eivät näistä asioista puhu. (Ronkainen 1999, 148-151.) Myös omassa tutkimuksessani huomiota herättävää oli se, että haastatellut miehet puhuivat hyvin vähän työttömyyden vaikutuksesta perhe-elämään ja parisuhteeseen. Ainoastaan yksi mies (kts. *Jounin tarina*) totesi, kuinka tärkeää puolison tuki on ollut hänelle työttömyyden keskellä ja minkälaisia parisuhdeongelmia työttömyys on aiheuttanut. Naiset sen sijaan kuvaavat hyvinkin laaja-alaisesti parisuhdettaan, puolison suhtautumista ja lasten merkitystä ja työttömänä äitinä olemisen ristiriitaisuutta.

Suvi Ronkainen selittää väitöskirjassaan *Ajan ja paikan merkitsemät* (1999) tätä sukupuolittunutta vuorovaikutusmallia sillä, että naiset ovat perheen ensisijaisen hoivatyön vastuunsa lisäksi ottaneet osaa myös kodin ulkopuoliseen tuotannolliseen työhön. Naisten työnjaollinen joustavuus on mahdollistanut naisille hakeutumisen miesten töihin, kun taas miehille vastaavanlainen siirtyminen naisten töihin on ollut vaikeampaa. Nämä sukupuolittuneet kokemukset ovat rakentaneet sellaista subjektiviteettia, jota kuvaa moniselitteisyyden sietokyky, perspektiivien vaihto, suhteiden kirjo ja laaja-alaisuus. (Ronkainen 1999, 151-152.) Tämä näkyy myös haastattelutilanteissa naisten kyvykkyytenä päästä pintaa syvemmälle, intiimillekin tasolle, kun taas miehet pysyttelevät yleisellä ja neutraalilla tasolla. Haastatteluiden voisi sanoa jakautuneen sukupuolisesti siten, että naiset puhuivat esimerkiksi työttömyydestään hyvin henkilökohtaisella ja kokonaisvaltaisella tasolla. Miehet sen sijaan erittelivät työttömyyttä ja sen vaikutusta enemmän position kautta, jota Ronkainen (1999) kutsuu moderniksi subjektiksi, asiantuntijaksi (mt., 155-156). Ronkaisen (1999) mukaan tämä ruumiiton ja paikaton asiantuntija hylkii naisruumista ja -kokemusta ja suosii androsentrisen perinteen ihmisruumista ja -kokemusta eli miestä. Asiantuntija-

puhe on miesten puhetta. Se välttää emotionaalista ja ei-faktuaalista tietoutta, kun taas naiset puhuvat tilanteestaan persoonallisina kokijoina. (mt., 159.) Kyse voi olla myös totutusta minäperformanssista, tavasta esittää itseä, jossa mies kokee itsensä asiantuntijahaastateltavaksi. Naisille tilanne ei ole sama, koska heille ei ole oman sukupuolispesifin sosialisiaation takia rakentunut samankaltaista minän esittämisen tapaa. (mt., 194.)

Deborah Luptonin (1998) mukaan mies- ja naistapainen käyttäytyminen määrittäytyy hyvin pitkälti sukupuolittuneiden tunneilmaisujen mukaan. Moderni maailma odottaa niin miehiltä kuin naisilta elämänhallintaa ja itsekontrollia. Miesten odotetaan perinteisesti olevan naisia parempia tunteiden itsekontrollisissa. Tämä johtuu tunteiden ilmaisun sukupuolittuneesta luonteesta. Naiset saavat olla perinteisellä tavalla enemmän tunteellisia kuin miehet. Miehiltä odotetaan kontrollia niin suhteessa itseensä kuin työhönsäkin. (Lupton 1998, 105-136.) Niinpä miesten haastattelupuhekin voidaan nähdä kontrollin kenttänä, jossa perinteinen maskuliininen käyttäytymismalli vaatii itsekontrollia, ja itsekontrollin kautta saavutetaan elämänhallinta: kun ei kerrota kaikkea ja sekin mitä kerrotaan, kerrotaan pääasiallisesti asiallisen viileästi, ilman suurempia tunteenpurkauksia. Haastattemieni naisten tarinat ovat enemmän ”tunnetarinoita” kuin miesten tarinat. Naisilla tunteet olivat haastatteluissa hyvinkin pinnassa, kun taas miehet pitivät haastatteluissa tunteensa kurissa. Deborah Luptonin (1998) mukaan nykyinen, yhä vuorovaikutuksellisempi ja kommunikatiivisempi maailma vaatii molemmilta, sekä miehiltä että naisilta, yhä suurempaa tunnerepertoaria ja kyvykkyyttä olla yhteydessä tunteisiinsa osana vuorovaikutusta (Lupton 1998, 105-136).

Myös ohjauskeskustelut ovat kyllästettyjä ja paalutettuja näillä edellä kuvatuilla ”tunnevaatimuksilla”. Ohjauskeskustelussa yksilön on oltava kykenevä kommunikaatioon ja hänen on omattava kyvykkyyttä oman elämänsä vuorovaikutukselliseen reflektointiin. Tämä vaatii myös tunteiden merkityksen tiedostamista. Ohjaukseen tulevien täytyy olla avoimia feminiinisellä tavalla. Deborah Luptonin (1998) tutkimuksessa tuli ilmi se, että ikäänntyvien miesten on vaikea muuttaa käyttäytymistään. He eivät kykene ilmaisemaan itseään ja tunteitaan nyky-yhteiskunnan vaatimalla feminiinisellä tavalla – avoimuudella. (Lupton 1998, 105-136.)

3.4 Tutkijan roolikasauma

Tutkimuksen luotettavuuden kannalta voi olla arveluttavaa, että tunsin entuudestaan haastateltavat ja olin ollut heidän kouluttajansa heidän osallistuessaan ohjaavan koulutuksen projektiin. Alkaessani tutkia aihetta, joka oli minulle henkilökohtaisesti läheinen, en voinut välttyä roolikasauman eri ongelmilta (kts. Eräsaari 1995; Mäntysaari 1991). Minun oli siis otettava kantaa siihen, voinko tehdä tutkimusta aiheesta, joka oli ollut osa minua ja oli edelleen. Tähän liittyy keskeisesti keskustelu tieteen objektiivisuudesta ja subjektiivisuudesta.

Päätin kuitenkin Leena Eräsaaren (1995) tavoin nähdä roolikasauman ongelman enemmän resurssina kuin haittana. Otin aikaisemmat omaelämäkerralliset ja tämän tutkimuksen erilaisilla kentillä ennen tutkimusta ja tutkimuksen aikana hankitut kokemukset annettuina lähtökohtina, joiden varaan tutkimukseni rakentui. (vrt. Eräsaari 1995, 66; Seale 1999, 25.) Olisi ollut epätoivoista ja hie-man surkuhupaistakin yrittää tehdä itsestä neutraali ja näkymätön objektiivisuuden hengessä, esimerkiksi vaikenemalla tutkimuksessa siitä, että olen itse toiminut ohjaavana kouluttajana. Liz Stanley'n (1991b) mukaan kun tutkimusprosessista häivytetään tai poistetaan kokonaan tutkimuskohteen kontekstuaalinen tieto, tuotetaan vieraantunutta tietoa (Stanley 1991, 11b). Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö tutkimuksen tulisi huomioida eettisiä periaatteita ja suojata haastateltavia tältä osin. Monet feministiset yhteiskuntanäkemykset ja tutkimukset korostavat tutkijan subjektiivista panosta, tutkimuksen kontekstuaalisuutta, minän tuntemista, itsereflektiota ja läsnäoloa tutkimuksen kentällä (Stanley 1991a).

En siis ollut täysin ulkopuolinen tutkija, vaan olin ollut yksi ohjaavan koulutuksen projektin toimija ja omalla toiminnallani olin vaikuttanut näiden ihmisten elämään. Projektin aikana edustin heille viranomaistahoa, koulutusinstituution toimijaa, ja tutkimuksen aikana olin taas tutkija, taho, joka halusi tietää, miten he olivat kokeneet koko projektin. En kuitenkaan aistinut, että roolimuu-tokseni kouluttajasta tutkijaksi olisi tuntunut haastateltavistani mitenkään kummalliselta tai ihmeelliseltä. Enemmänkin he olivat kiinnostuneita kommentoimaan omaa tilannettaan ja antamaan arvioita siitä, miten ohjaavan koulutuksen projekti oli vaikuttanut heidän elämäänsä. Tutkimuskirjallisuudessa on paljon keskustelua siitä, kuinka paljon tutkijan omat ennakkokäsitykset tutkimuskohteestaan vaikuttavat itse tutkimuksen tuloksiin. Tutkimukseni idea lähti liikkeelle siitä ihmettelystä, miten ohjaava koulutus pystyy auttamaan näitä ikääntyviä pitkäaikaistyöttömiä. Taustalla minulla oli tietysti omat ohjaavan kouluttajan kokemukseni sekä hyvässä että pahassa, tietynlainen näkemys ja aito ihmettely siitä, miten ja miksi tämän tyyppinen koulutus kohdentuu ja ei kohdennu keski-ikäisten elämässä.

Omassa tutkimuksessani on siis kyse omieni parissa olemisesta: sellaisen ilmiön tutkimisesta, joka oli minulle entuudestaan tuttu. Olin siis päinvastaisessa asemassa kuin esimerkiksi antropologit, jotka yrittävät oppia seisomaan omilla jaloillaan tuntemattoman kulttuurin sisällä. Minä jouduin kulkemaan päinvastaista tietä, laskeutumaan omia jalanjälkiä pitkin konttausasentoon, takaisin lähtöpisteeseen, sinne mistä kaikki alkoi, ja aloittamaan tyyliin "olipa kerran". (vrt. Eräsaari 1995, 48-84.) Tällainen edellä kuvattu tieteellinen konttausharjoitus toimii myös omien ennakkokäsitysten, roolien ja tutkimukseen liittyvien tunteiden purkamisharjoituksena. Se etäännyttää minut ainakin joltain osin tutkimuskohteestani, pakottaa asettamaan sen tieteelliseen muotoon ja kontekstiin. Kyseessä on siis eräänlainen kehityskertomus, tyyliin "alussa oli hämmentynyt ja tiedollinen 0-piste", josta lähdin liikkeelle niin ohjaavana kouluttajana kuin myöhemmin tutkijanakin. Ohjaavan kouluttajan kehitysprosessi näyttäytyy eräänlaisena myöhäismodernina kehityskertomuksena. Siinä nuori

opettaja saapuu ohjaavan koulutuksen kentälle ja kohtaa ne realiteetit, joiden puitteissa työttömät jäsentävät elämäänsä, ja sen, minkälaisia merkityksiä he antavat ohjaavalle koulutukselle ja koulutukselle yleensä. Koulutuksen kenttää kohdanneet uusliberalistiset muutokset tulostavoitteineen asettavat työlle omat vaatimuksensa ja rajoitteensa. Nuori opettaja oppii, että ohjaavan kouluttajan ammatti on epävarmuudessa ja epävarmojen asioiden parissa toimimista.

Tutkijan kehityskertomus jäsentyy hänen tutkimuksensa ja siitä tuotetun raportin ympärille. Kun tutkija myöhemmin tekstissään paljastaa tietävänsä ja ymmärtävänsä tutkimuskohdettaan paremmin (vaikka ei missään mielessä täydellisesti), tekstistä tulee eräänlainen implisiittinen kehityskertomus, tutkimuksen kaapuun puettu *Bildungsroman*. Kyseessä on tällöin kehityskertomus, jossa paljastuu tutkijan kehitys tietämättömästä tietäväksi. Jokainen yhteiskuntatieteellinen tutkimus pitää sisällään professionaalisen kehityskertomuksen, jossa aikaisemmat kokemukset ovat sellaisen kulttuurisen oppimisen taustalla, jonka lopputuloksena tutkija oppii seisomaan omilla jaloillaan. (Eräsaari 1995, 80; Seale 1998, 81.) Matti Hyvärisen (2002, 73) sanoin: ”Jokainen intohimoinen tutkimus kirjoittaa uusiksi myös kirjoittajaansa.” Erinomainen suomalainen esimerkki tutkijan kehityskertomuksesta on Matti Kortteisen (1992) väitöskirja, jossa tutkija moneen otteeseen painottaa tietämättömyyttään ja voimattomuuttaan tutkimusaiheensa ja haastateltaviensa edessä ennen tutkimuksen saattamista kirjalliseen muotoon (Eräsaari 1995, 304; Kortteinen 1992). Kehityskertomuksen luonne tulee ilmi omassa ammatillisen kehityksen reflektoinnissa. Halusin siis kirjoittaa tähän tutkimukseen refleksiivisen juonteen omasta ammatillisesta kehittymisestäni ohjaavan koulutuksen kentällä. Jouduin myös reflektimaan kantaani tietojen keruuseen ja rooliini kentällä kuten myös tieteelliseen kirjoittamiseen yleensä (vrt. Eräsaari 1995, 82-84).

3.5 Tutkija ja tunteet

Kaikki tiedämme, että myös tieteen tekemiseen liittyy tunteita, vaikka kuten Leena Eräsaari (1990) toteaa, tieteessä ei ole ainuttakaan legitiimiä tapaa esittää tunteita. Luottamuksemme tieteeseen perustuu siihen, että tutkija ei sotke omia tunteitaan järkipäiseen toimintaansa ja ajatteluunsa. Valistuksen perintönä ylläpidämme edelleen myyttiä, jonka mukaan ihmisyyys merkitsee mielen voittoa ruumiista ja rationaalisuutta tunteiden kustannuksella. Dikotomisesti ajatellaan, että järjen käyttö ja mieli ovat miehisiä ja maskuliinisia ominaisuuksia ja tunteet ja ruumiillisuus taas naisellisia ja feminiinisiä ominaisuuksia. Näin formuloituna ei naisella eikä tunteillakaan pitäisi olla mitään tekemistä tutkimustyön kanssa. Tällaisessa kontekstissa voidaan kysyä, voiko nainen ylipäättään tehdä tiedettä ja voiko tiedenainen tai -mies olla tunteellinen tutkimuskohteensa suhteen? (Wager, 1999, 325-326.)

Tutkimuksen tekeminen on kuitenkin tunteita herättävä prosessi, ja tässä tutkimuksessa tunteilla on ollut keskeinen merkitys. Jo pelkästään itse tutki-

muksen tekeminen on herättänyt monenlaisia tunteita. Parhaimmillaan se on ollut flow-käsitettä kuvaava tunnetila, jossa selviytymisen, osaamisen ja hallinnan tunne on suuri ja jossa työn haastavuus on sopivassa suhteessa omiin kykyihin ja taitoihin – ja aikaan (Csikszentmihalyi, 1991). Tilalle on tullut luovuuden tunne, tunne uuden luomisesta, joka on hyvin palkitsevaa ja motivoivaa sinänsä. Pahimmillaan se on taas ollut tunnetta täydellisestä osaamattomuudesta, yksinäisyydestä ja turhautuneisuudesta.

Maaret Wagerin (1999) mukaan tunteet voidaan ymmärtää myös tekoina, joilla kulttuuria uusinnetaan. Konstruktionistisesta viitekehystä tarkasteltuna tunteet ovat mielen ja ruumiin, kulttuurin ja biologian leikkauspisteessä. Ihmisen halu toimia oikein, eli hänen arvojärjestelmänsä, kytkeytyy tunnekokemuksiin. (Wager, 1999, 331-332.) Näin siis tieteen tekemisen eräs perusmotiivi, totuuden kuvaaminen tai löytäminen, on osa kulttuurista tunnerepertoariamme ja keskeinen tutkija-identiteetin rakentaja ja ylläpitäjä.

Tämän lisäksi olen joutunut refleктоimaan omia tuntemuksiani tutkimusaihetta kohtaan. Olen miettinyt, mitä tunteita ohjaava koulutuksen projekti minussa herättää ja kuinka paljon esimerkiksi omat kokemukseni työstä vaikuttavat tutkimukseeni. Olen miettinyt, voinko tehdä tutkimusta aiheesta, joka on osa minua, ja ihmisistä, jotka ovat minulle ainakin jollakin tavalla ennestään tuttuja. Olen niin sanotusti joutunut tekemään moninkertaista tunnetyötä ja tunnepainia itseni kanssa. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että olen joutunut miettimään todella tarkkaan, miten omat kokemukseni ohjaavan kouluttajan työstä värittävät ja vaikuttavat tutkimukseeni. Oman ammatillisuuden kehittymisen reflektointi antaa kuvan siitä, minkälaisia tuntemuksia ohjaavan kouluttajan työ on minussa herättänyt niin hyvässä kuin pahassakin.

Tunteiden osuus tieteen tekemisessä on siis tärkeää. Ellei tätä hyväksytä, ajaututaan tilanteeseen, jota Oliver Sacks (1988) kuvaa agnosiasta kärsiväksi tieteeksi. Agnosia on tila, jossa ihminen vajoaa elottomien abstraktioiden maailmaan, eikä hänellä täten ole visuaalista maailmaa ja minää. Agnostinen ihminen analysoi maailmaa tietokoneen tavoin: ratkaisevien piirteiden ja kaavausten suhteiden avulla. Tällaisessa tilanteessa kaavio saatetaan tunnistaa "tunnistuspaketin" avulla ilman, että todellisuus sinänsä valkenee lainkaan. Agnostikko on kyvytön arvioimaan asioita ja tunnistamaan ihmisiä. Ihminen tai eläin selviää ilman "abstraktia asennetta", mutta tuhoutuu nopeasti menettäessään arviointikykyänsä. Henkiset toimintomme, jotka määräävät meidän olemuksemme ja elämämme, eivät ole pelkästään abstrakteja ja mekaanisia vaan myös persoonallisia eivätkä sellaisenaan käsitä pelkästään luokittelua ja kategoriointia vaan myös jatkuvan arvioinnin ja tunteen. Ilman niitä meistä tulee tietokonemaisia. (Sacks 1988, 20-34.)

Ihmistieteissä tutkimuksen luotettavuutta on pitkään arvioitu luonnontieteellisen mallin mukaisesti eli dikotomisoimalla tutkimustyöstä järki ja tunteet. Tutkimusta on siis pidetty luotettavana ainoastaan silloin, kun tuloksiin on päästy objektiivisilla tutkimusmenetelmillä. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että luotettavina tutkimusmenetelminä on pidetty vain sellaisia menetelmiä, jotka ovat neutraloineet tutkijan tunteet, asenteet ja mieltymykset. Subjek-

tiivisuus on perinteisesti ollut esim. taiteilijoiden ominaisuus, tutkijoille sitä ei ole sallittu. Edellä mainitusta formuloinnista voidaan vetää sellainen johtopäätös, että ”oikeat tutkijat” ovat vailla tunteita ja suhtautuvat mahdollisimman neutraalisti, siis välinpitämättömästi, tutkimuskohteeseensa. Ihmistieteissä on kuitenkin viime vuosina yhä enemmän siirrytty luonnontieteellisestä mallista hermeneuttiseen lähestymistapaan, joka tarkoittaa sitä, että tutkijan ja kohteen väliltä on kadonnut objektiivisuuden takaava etäisyys ja väliin on tullut tulkinta. Näin tutkijasta on tullut osa konstruoimaansa todellisuutta. (Wager 1999, 327-328.)

Toisaalta voidaan todeta, että sosiologiselle tiedolle on aina ollut ominaista se, että se ei ole pelkkää tietoa jostakin vaan se sekä kuvaa tutkimaansa todellisuutta että luo sitä (Saaristo & Jokinen 2004, 244). Näin tekevät sekä nyky sosiologinen tutkimus, esimerkiksi aikalaisdiagnoosi, kuten myös perinteiset klassikot, kuten Durkheim ja Marx. Arto Noro (2000) toteaa, että sosiologian luonnontieteestä poikkeava kaksoishermeneutiikka tarkoittaa sitä, että sosiologian tulokset eivät vaikuta ainoastaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon vaan myös suoraan ihmisten arkitajuntaan. Sosiologia on siis keskustelua yhteiskunnasta (yhteisöstä) yhteiskunnan (yhteisöjen) kanssa. (Noro 2000, 325.) Tutkimus on siis vuoropuhelua tekstien ja tulkintojen välillä, tekstien (haastattelumateriaalin ja aikaisemman tutkimuskirjallisuuden) uudelleenkirjoittamista, eikä se sulje pois tutkittavien kokemusmaailmaan eläytymistä, kuten Raija Julkunen (2003) toteaa:

”Olen pyrkinyt olemaan yhtä aikaa eläytyvä ja analyttinen lukija ja kirjoittaja, ja ajattelen toisten ja omiin kokemuksiin eläytymisen olevan kriittisen älynkäytön muoto, objektiivisuuden kaksoissisar.” (Julkunen 2003, 61).

3.6 Laadullisen tutkimuksen luotettavuus

Haastateltavien määrä voi herättää kysymyksiä, kuinka luotettava on tutkimus, jossa haastateltavien määrä on suhteellisen pieni, kuten myös kysymyksiä siitä, miksi päädyin 12 haastateltavaan enkä esimerkiksi 20:een tai 30:een haastateltavaan. Koska on kyse empiirisestä tutkimuksesta, on luonnollista esittää kysymyksiä aineiston koon suhteesta edustettavuuteen, yleistettävyyteen ja luotettavuuteen (Eskola & Suoranta 2001, 60). Yksi laadullista tutkimusta luonnehtiva piirre on se, että se perustuu suhteellisen pieneen tapausmäärään. Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tilastollisiin yleistyksiin vaan siinä pyritään kuvaamaan jotakin tapahtumaa, ymmärtämään tiettyä toimintaa tai antamaan teoreettisesti mielekäs tulkinta jostakin ilmiöstä. Tästä syystä laadullisessa tutkimuksessa ei aineiston koolla ole välitöntä vaikutusta eikä merkitystä tutkimuksen onnistumiseen. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston tehtävä on toimia tutkijan apuna hänen rakentaessaan käsitteellistä ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä kuten myös mahdollistaa teoreettisesti kestävien näkökulmien luomi-

nen. (Alasuutari 1993, 190; Eskola & Suoranta 2001, 60-62; Raunio 1999, 2000, 321-339; Seale 1999, 92-97.)

On kuitenkin olemassa joitakin sääntöjä, joihin voi tukeutua, kun miettii aineiston kokoa. Haastatteluja on silloin tarpeeksi, kun haastattelut eivät tuota uutta tietoa kohteesta ja aineiston tietty peruslogiikka alkaa toistua. (Eskola & Suoranta 2001, 62-64; Seale 1999, 93.) Tällöin puhutaan saturaatiosta. Saturaation käsitteellä selitetään myös tutkimuksen yleistettävyyttä: kun aineisto alkaa toistaa itseään, jo pienestäkin aineistosta voidaan tehdä yleistyksiä (Tuomi & Sarajärvi 2003, 90). Toisaalta Tommi Hoikkalan (1999) mukaan aineistokoostuma on enemmänkin näyte, ei otos, jolloin yleistettävyydestä ei voi puhua tilastollisessa mielessä, vaan pikemminkin "puhuttelevasta yleistettävyydestä" eli tunnistettavuudesta (Hoikkala 1999, 395-425). Itselläni ei ollut aloittaessani analysoida haastatteluja mielessäni tietoista ajatusta tutkimukseni kylläntymispisteen etsimisestä tai löytämisestä. Lähdin liikkeelle ajatuksesta, että kuuntelen, mitä kerrottavaa haastateltavillani on tilanteestaan. Haastatteluista löytyi kuitenkin tietty peruskuvio eli tietyt tyypit, joiden pohjalta rakensin tyypitarinat. Naisten haastatteluista koostin kolme tyypitarinaa ja miesten haastatteluista kaksi. Toinen miesten tyypitarina koostuu kuitenkin yhden miehen haastattelusta. Vaikka tällä tyypitarinalla on paljon yhtymäkohtia toiseen miesten haastatteluista koostettuun tyypitarinaan, päätin tehdä siitä erillisen tarinan. Tähän ratkaisuun päädyin siksi, että jotkut haastateltavan kokemukset poikkeavat huomattavasti muista haastatelluista miehistä. Näitä ovat mm. työttömyyden luonne ja suhtautuminen koulutukseen. Tämän yhden miehen tyypitarinassa on kuitenkin yliyksilöllisiä piirteitä, joita löytyy muiden miesten haastatteluista, eikä se siinä mielessä ole henkilökohtainen, yhteen henkilöön eikä välttämättä yhteen sukupuoleen sitoutuva kertomus. Olisin siis voinut haastatella useampia vastaavia kokemuksia omaavia miehiä, mutta en kuitenkaan niin tehnyt vaan annoin tämän yksittäisen tyypitarinan puhua puolestaan, hieman poikkeavana äänenä.

Kysymys laadullisen tutkimuksen tulosten yleistettävyydestä kiteytyy huomioon, että kaikki laadulliset tutkimukset ovat tapaustutkimuksia. Tapaustutkimuksen taustalla on ajatus siitä, että tapauksen mahdollisimman monipuolinen erittely antaa aineksia yleistyksiin: kuinka hyvin tapaustutkimus on kuvattu tai kuinka onnistuneesti se on käsitteellistetty. Tapaustutkimuksen kohde voi olla joko mahdollisimman tyypillinen ja edustava tai se voi olla myös jonkinlainen rajatapaus tai ainutkertainen ja poikkeuksellinen. (Eskola & Suoranta 2001, 65.) Tässä tutkimuksen tyypitarinat edustavat kaikkia näitä edellä kuvattuja muotoja, osa on omalla tavallaan sekä tyypillisiä että edustavia, ja materiaalista löytyy myös rajatapauksia, ainutkertaisia ja poikkeuksellisia. Koska tyypitarinat on koostettu haastatteluista, myös haastateltavat ovat sekä tyypillisiä että poikkeuksellisia kohderyhmänsä edustajia.

Kun keskustellaan tutkimuksen hyvydestä ja huonoudesta, yleinen vastakkainasettelu kvalitatiivisten ja kvantitatiivisten menetelmien välillä on sekä turha että harhaanjohtava, koska tärkeintä on tehdä tutkimusta erilaisilla, asianomaiseen ongelmaan sopivilla menetelmillä (Eskola & Suoranta 2001, 13-14).

Laadullisessa tutkimuksessa aineiston tieteellisyyden kriteeri ei ole sen määrä vaan laatu, käsitteellistämisen kattavuus (Eskola & Suoranta 2001, 20, Mason 1996, 24). Eskolan ja Suorannan sanoin:

”Tutkijalta vaaditaan laadullisessa tutkimuksessa varsin paljon tutkimuksellista mielikuvitusta, esimerkiksi uusien menetelmällisten tai kirjoitustapaa koskevien ratkaisujen kokeilemistä.” (Eskola & Suoranta 2001, 20).

Eräänä tutkimuksen luotettavuuden kriteerinä pidetään sitä, että tutkija kuvaa tarkasti tutkimusprosessinsa, jotta muut tutkijat voivat arvioida tutkimuksen totuudenmukaisuutta ja mahdollisesti toistaa tutkimuksen tutkijan kuvaamalla tavalla (Mason 1996, 9-36; Saaristo & Jokinen 2004, 245; Tuomi & Sarajärvi 2003, 135-138). Yleisesti ajatellaan, että tutkimuksen toistettavuus on tae tutkimuksen luotettavuudesta ja että se lisää tutkimuksen totuudenmukaisuutta. Mutta kuten Risto Alapuro (2000b) toteaa, tutkimuksen voi aina ajatella erehtyvän. Sen sijaan kaunokirjallisuus on aina oikeassa, eikä siltä voida kysellä, onko se ”erehtynyt” tai ”väärässä”. (Alapuro 2000b, 77.) Raija Julkunen (2003) ja Agnes Heller (1995) toteavat, että empiirisen aineiston tulkintaprosessi ja tutkimuskirjallisuuden perustuva kirjoittaminen ovat aina subjektiivisia prosesseja. Ei voida olettaa, että jokainen tutkija päätyisi samanlaisiin näkökulmiin, teorioihin, tulkintoihin ja ymmärrykseen eli samoihin tietoihin asioista, vaikka tutkisikin kaikki lähteet ja perehtyisi tutkimukseen kaikista ajateltavista olevista perspektiiveistä käsin. (Heller 1995, 13-23; Julkunen 2003, 61.) Samastakin aineistosta ja samasta aiheesta kaksi tutkijaa voi tuottaa hyvin erilaiset tulkinnat, kertoa omanlaiset tarinansa (Eskola 1999, 35; Heller 1995, 15). Raija Julkunen (2003) jopa tuo esille sen, että vaatimus tieteellisen tutkimuksen toistettavuudesta on loukkaus tutkimusta tekevää tutkijaa kohtaan. Julkunen kirjoittaa:

”Olisin loukkaantunut, jos joku ajattelee että se, mitä olen tehnyt, olisi kenen tahansa pätevän tutkijan toistettavissa, vaikka näin tieteen pelisäännöt edellyttävät.” (Julkunen 2003, 61)

Kyösti Raunion (1999, 2000) mukaan tutkimuksen luotettavuudessa on enemmänkin kyse siitä, osaako tutkija käyttää tutkimusmenetelmiä oikein. Luotettavan tutkimuksen tekemisessä olennaista on uskottavan ja luotettavan tiedon saaminen maailmasta sellaisena kuin se on olemassa tutkittujen ihmisten konstruoimana. Tuottaakseen mahdollisimman luotettavaa tietoa tutkijan täytyy huolellisesti reflektoida omaa asemaansa ja vaikuttimiansa tutkimuksen tekijänä. (Raunio 1999, 2000, 321-339.)

Toisin sanoen, jokainen yhteiskuntatieteilijä tieteilee oman hermeneuttisen spiraalinsa puitteissa ja kanssa ymmärtäen tutkimaansa ilmiötä välillä paremmin, välillä huonommin ja ollen tietoinen siitä, ettei tutkimuskohteen täydellinen ymmärtäminen ole koskaan saavutettavissa (Heller 1995, 13-23). Tutkijan toiminta ei voi koskaan olla puhdasta puolueetonta välittämistä vaan se perustuu aineiston analyysiin ja tulkintaan rajallisesta ja inhimillisestä näkökulmasta (Törrönen 2002, 45). Kyösti Raunion (1999, 2000) mukaan tulee myös muistaa, että huolimatta siitä, kuinka hyvin kuvaisi kaikkia tutkimuksensa vaiheita alus-

ta loppuun, tutkimuksessa esille saadut konstruktiot eivät ole täysin objektiivisiä, koska myös konstruktiotkin ovat tietynlaisten tutkimusmenetelmien tuottamia ja tässä mielessä rajoittuneita. Menetelmät ovat kuitenkin tutkijayhteisön hyväksymiä ja tuottavat tieteellisesti hyväksyttyä objektiivista tietoa subjektiivisesti konstruoidusta maailmasta. Ei siis ole mahdollista saavuttaa todellisuutta väärentämättömänä esittävää kokemustietoa, koska todellisuuden havaitseminen on aina teoriapitoista: tutkijan ennakkokäsitykset, intressit tai ”esiymmärrys” vaikuttavat todellisuutta koskevien havaintojen tekemiseen ja analysoimiseen. Havaitsemisen teoriapitoisuus ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö todellisuus olisi objektiivisesti olemassa. Kysymys on enemmänkin siitä, että ihmisen tieto todellisuudesta on vain vajaata ja puutteellista. (Raunio 1999, 2000, 321-339.)

3.7 Käsitteiden hermeneutiikkaa

Olen käyttänyt tutkimuksessani eri sosiologien (esim. Bauman, Beck, Giddens ja Sennett) aikalaisdiagnostista tutkimusta yhteiskunnasta, sen muutoksesta ja tämän muutoksen vaikutuksesta yksilöön. Näin tekstissäni on useita eri määrittäyksiä yhteiskunnan muutoksesta, kuten esimerkiksi ensimmäinen ja toinen moderni, myöhäismoderni, yksilöllistyminen, luja ja notkea moderni. Nämä kaikki määrittäykset kuvaavat samaa asiaa: yhteiskunnan nykytilaa kunkin teoreetikon omasta näkökulmasta katsottuna. Tarkoitukseni on siis ensisijaisesti kuvata yhteiskunnallista muutosta ja sen vaikutusta ihmisten elämään haastatteleminen ihmisten kautta eikä niinkään kuljettaa eteenpäin keskustelua siitä, mitä nämä käsitteet merkitsevät kunkin teoreetikon teksteissä tai miten ne asettuvat suhteessa toisiinsa. Tällaisella lähestymistavalla vältetään siltä, että käsitteet muuttuvat apuneuvosta esteeksi tai tutkimuksen itsetarkoitukseksi (Heiskala 1996, 157; Seale 1999, 31).

Useamman samaa asiantilaa kuvaavan käsitteen käyttö saattaa vaikuttaa hieman sekavalta. Se kuitenkin havainnollistaa konkreettisesti sitä ongelmaa, jonka parissa yhteiskuntatieteilijät toimivat: mitä keskeisempi ja tärkeämpi yhteiskunnallinen idea on, sitä vaikeampi sitä on käsitteellisesti määritellä yksiselitteisesti (Heller 1995, 14). Määrittämyksen ja määritelmän ero on siinä, että määrittämyksen voi tulkita päättymättömänä toimintana ja määritelmän entiteettinä, joka jähmettää ja esineellistää kuvattavaa asiaa (Heller 1995, 14-23). Myös Wittgensteinin (1981, 66) tunnettu köysivertaus lisää ymmärrystämme vaikeasti määriteltävistä asioista painottaen sitä seikkaa, ettemme voi löytää asioiden perimmäistä ”olemusta”. Wittgensteinin mukaan filosofisesti mielenkiintoisia ovat monesti juuri ne käsitteet, joiden määrittämisestä tai olemuksesta ollaan epätietoisia. Joka etsii ratkaisua käsitteiden tarkasta määrittämisestä, ajaa takaa harhakuvitelmaa. Positivistisen ihanteen mukainen vaatimus eksaktista käsitteenmuodotuksesta ja teoriasta itse asiassa vaikeuttaa ja hämärtää todellisuuden näkemistä. Tarkan käsitteen määrittelyn sijaan on katsottava läheltä, jolloin nähdään

ensi näkemältä erillisten ilmiöiden välillä monimutkainen yhtäläisyyksien verkko. Yhtäläisyydet muodostavat köyden, jonka säikeet ovat kietoutuneet toisiinsa. Köyden lujuus ei johdu yksittäisestä säikeestä, joka kulkisi koko köyden läpi, vaan siitä, että monet säikeet ovat peräkkäin punoutuneet toisiinsa ja muodostavat yhdessä käsityksen ilmiöstä. (kts. myös Onnismaa 1998a, 53.)

En siis tässä vaiheessa kerro sen tarkemmin, mitä esimerkiksi em. Baumannin, Beckin, Giddensin ja Sennettin käsitteet tarkoittavat ja pitävät sisällään. Ne tulevat selitetyiksi myöhemmin tekstissäni, esimerkiksi käyttäessäni niitä tutkimustulosteni yhteydessä. Omat luomani käsitteet sen sijaan rakentuvat tutkimuksen edetessä, aineistosta nousevana tutkimustuloksena. Kvalitatiiviselle tutkimusotteelle onkin ominaista sen prosessinomaisuus. Käsitteiden määrittelyssä tai määrittelyssä tarvitaan kuitenkin tietynlaista eksaktisuutta. J.P. Roos (2005) toteaa internetsivuillaan:

”Tutkijan velvollisuus on kehitellä käsitteitä, mutta hänen pitää myös kantaa niistä vastuu. Jos vain heittelee ilmaan erilaisia tyhjiä saippuakuplia, jotka puhkeavat heti kun niihin tarttuu, niin sellaiset tutkijat pitäisi käsitellä tervassa ja höyhenissä. Tutkija, joka ei kysyttäessä pysty kertomaan, mitä hän jollain asialla oikein on tarkoittanut, on kelvoton tutkija.”

Tässä tutkimuksessa luomani käsitteet ovat enemmän määrittelyksiä kuin määrittelyjä. Olen luonut sellaisia käsitteitä, jotka jollakin tavalla kiteyttävät jotain oleellista tutkimustuloksista. Nämä käsitteet eivät ole selkeärajoja ja toimivat ehkä parhaiten tämän tutkimuksen kontekstissa. Haluan kuitenkin uskoa, että olen tutkimuksellani ja luomillani käsitteillä kiteyttänyt ja jäsentänyt jotain oleellista muidenkin vastaavassa elämäntilanteessa olevien elämästä, kuten myös myöhäismodernista elämänmenosta yleensä. Näitä käsitteitä ovat *koulutussaturaatio*, *ohjeistava ohjaus*, *mekaaninen refleksiivisyys*, *postmoderni solidaarisuus*, *refleksiivinen toinen*, *varuillaanoloelämänkulku*, *varuillaanoloelämäkertta* ja *varuillaanoloelämäkerta*.

3.8 Aikalaisdiagnoosi

Nämä yhteiskuntaa kuvaavat, jo olemassa olevat sekä itse luomani käsitteet tuovat keskeisesti esille sen, kuinka tärkeässä osassa yhteiskuntien modernisaation analyysi on sosiologiassa. Sosiologiaa tieteenalana ei voi ajatella ilman modernin yhteiskunnan ja modernisoitumisen käsitteitä (Heiskala 1996, 143; Melin 2000, 13-14). Aikalaisdiagnostisia tulkintoja yhteiskunnan tilasta ja ihmisistä näiden muutosten keskellä on siis tehty kautta modernin historian ja etenkin modernisaation voimakkaissa taitekohdissa (Noro 2000, 321-329; Saaristo & Jokinen 2004, 252). Aikalaisdiagnoosi pyrkii antamaan vastauksia kysymyksiin, keitä me olemme ja mikä on tämä aika. Aikalaisdiagnoosi on eräänlaista identiteettipuhetta, jossa epävarmuuden ja muutoksen keskellä koetetaan kiteyttää se, mikä on olennaista aikakaudessa. (Noro 2000, 321-329; Rahkonen 2004, 15; Saaristo & Jokinen 2004, 252.) Modernisaation voimakasta taitekohtaa ja sen

vaikutuksia yksilöön ja yhteiskuntaan kuvaa mm. Beckin ja Giddensin aikalaisdiagnoosiksi käsitettävä refleksiivisen modernisaation teoria.

Arto Noron (2000) mukaan aikalaisdiagnoosia voidaan pitää sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä yleisen teorian ja tutkimusteorian rinnalla. Aikalaisdiagnoosin käyttö sosiologisessa tutkimuksessa ei ole kuitenkaan ongelmattonta, sillä jos tutkimus sisältää ainoastaan aikalaisdiagnoosia ilman yhteyttä tutkimusteoriaan ja yleiseen teoriaan, sitä ei voi pitää vartenotettavana sosiologisena tutkimuksena, journalismina kylläkin. (Noro 2000, 321-329.) Aikalaisdiagnoosiin kohdistuvasta kritiikistä huolimatta sekä Noro (2000) että Eräsaari (2000) ovat sitä mieltä, että kaikessa hyvässä sosiologiassa on ripaus aikalaisdiagnoosia. Aikalaisdiagnoosin hyvyttä tai tieteellistä kestävyttä tulee arvioida sen mukaan, kuinka paljon se hyödyntää tutkimusteorian tasoista materiaalia ja sisältää taitavaa tutkijan omaa tutkimusta (Noro 2000, 321-329). Risto Eräsaaren (2000) mielestä tutkimus, jossa joudutaan pohtimaan aikakauden ominaista luonnetta, joutuu turvautumaan aikalaisdiagnoosiin. Samoin aikalaisdiagnoosit ovat juuri hyödyksi silloin, kun ne palvelevat ajattelun ja käsitteiden uudistumista ja luovat uusia teoreettisia näkökulmia. (Eräsaari 2000, 76-77.) Omassa tutkimuksessani aikalaisdiagnoosin hyödyntäminen on ollut välttämätöntä, sillä tutkimukseni hakee vastausta yleisellä tasolla kysymykseen, kuinka aikakauden ominainen luonne vaikuttaa ihmisiin eli haastattelemiini ikääntyviin pitkäaikaistyöttömiin. Aikalaisdiagnoosi on myös ruokkinut ajattelua, ja se on antanut virikkeitä käsitteiden ja uusien teoreettisten näkökulmien luomiseen. Minulle aikalaisdiagnoosi on väline, jonka avulla jäsenän asioita ja jota käytän ymmärryksen välineenä. En siis testaa sitä teoriana. Tutkimukseni ei kuitenkaan ole aikalaisdiagnoosia siinä mielessä kuin Noro sen merkityksen pahimmillaan käsittää: tutkimukseni ei ole filosofista journalismia, sillä tutkimuksellani on yhteytensä niin yleiseen teoriaan kuin tutkimusteoriaankin.

4 TUTKIMUKSEN TULOKSET

4.1 Työttömyyden tarinat

Työttömyyden seurauksia voidaan hahmottaa niissä tavoissa, joilla työttömät pyrkivät ratkaisemaan työttömyystilanteen ristiriitoja. Vilma Hänninen (1999) on tutkinut tarinalähestymistavalla työttömien tapaa jäsentää työttömyyttään. Ihminen rakentaa identiteettiään tarinan kautta, ja eläessään omaa ainutkertaista tarinaansa ihminen soveltaa sosiaalisen kokemuksensa kautta omaksumiaan tarinoita omaan tilanteeseensa. Perinteisesti työttömiä ympäröi kaksi myyttiä ja kaksi mallitarinaa: myytti työttömistä pinnareina ja myytti työttömistä yhteiskunnan uhreina. Mallitarinoina ne rakentuvat rikostarinaksi ja tragediaksi. Tarinoiden vastakkaisuus muodostuu siitä, miten niissä hahmotetaan työn merkitys ihmiselle. Tragediatulkinta pohjaa siihen oletukseen, että työ on ihmiselle onni ja sen menetykset onnettomuus. Tragedian konna on työnantaja tai yhteiskunta ja työttömäksi joutunut on viaton uhri. Rikostarinatulkinnassa työ nähdään velvollisuutena, josta moraaliltaan alhaiset pyrkivät luistamaan. (Hänninen 1999, 74, 93-105.) Stereotyyppiset mallitarinat (tragedia – kunnollinen, mutta onneton ja rikostarina – onnellinen, mutta kunnoton) hallitsevat edelleen varsin vahvasti ennen kaikkea ei-työttömien mielikuvia työttömistä (Hänninen 1999, 98).

Omassa tutkimuksessani esille tuli se seikka, että kaikki haastateltavat kokivat itsensä tragediamallin työttömäksi, ts. työtön on onneton työttömänä ja työttömäksi hän on joutunut vasten tahtoaan. Aineistosta löytyy kuitenkin erilaisiakin tulkintoja työttömän tilanteesta, kuten tutkimustulokset osoittavat. Kuten Hänninen huomauttaa (1999, 98), työttömän toiminnassa on otettava huomioon myös se, minkälaisen tarinan päähenkilöksi muut hänet näkevät: tragedian uhrina työttömälle on luvassa sääliä ja rikostarinan päähenkilönä paheksuntaa. Näyttää siltä, että työhallinnon työttömille lanseerama, työllistävä ja työttömyytensä voittava mallitarina muistuttaa hyvin paljon sankaritarinaa: siinä työttömäksi joutuminen esiintyy normaalin elämän harmoniaa uhkaavana pahana, joka asettaa työttömäksi joutuneen päättäväisyyden, työhalun ja notee-

rauksen työmarkkinoilla koetukselle. Työttömän tulee hahmottaa tässä mallitarinassa tilanteensa vaaraksi, uhkaavaksi tilanteeksi, jota vastaan hänen on taisteltava ja toimittava aktiivisesti. Ellei työtön toimi aktiivisen työvoimapolitiikan saattelemana tämän mallin mukaisesti, saa hän osaksi paheksuntaa ja hänestä tulee rikostarinan päähenkilö.

Edellä esitettiin oletus, että vallalla on kaksi vastakkaista työttömyystarinaa, nimittäin tragedia ja rikostarina. Tragediatarinan päähenkilö on kunnollinen mutta onneton, kun taas rikostarinan päähenkilö on kyllä aluksi onnellinen mutta kuitenkin kunnoton ja epäkelpo. Tällainen tilanne, jossa työttömyyttä pidetään joko tragediana tai rikoksena, aiheuttaa sen, ettei työtön voi nauttia työttömyyteen sisältyvistä joutilaisuuden tai vaikka harrastamisen mahdollisuuksistaan ilman, että on vaara, että hänet aletaan nähdä rikostarinan päähenkilöksi. Todelliset mahdollisuudet eivät kuitenkaan pelkisty näiksi kahdeksi vaihtoehdoksi, sillä työttömäksi joutuneiden vaiheista voi muodostua muunkinlaisia tarinoita kuin tragedioita tai rikostarinoita. (Hänninen 1999, 103.) Kaikkien tutkimukseni haastateltavien metatarina pohjaa kuitenkin tragediatarinaan: pitkän työuran tehneen ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tarinan perusoletuksia ovat, että työ on arvokasta, että ahkeruus palkitaan. Työttömäksi joutuminen on siten onnettomuus ja vie pohjan pois elämältä. Tätä väitettä tukee myös se tutkimustulos, että kaikki haastateltavat pitivät itseään *paljon kokemusta omaavana työntekijänä* pitkästä työttömyyskokemuksesta huolimatta, ts. työidenniteetti ei ollut rapautunut pitkänkään työttömyyden jälkeen. Tarkasteltaessa tarinoita tarkemmin metatarinan alta nousee myös muunlaisia tarinoita.

Lähden purkamaan tutkimukseni tuloksia haastatteluista koostettujen tyyppitarinoiden pohjalta. Tyyppitarinat on sijoitettu yksittäisten alalukujen alkuun. Yhden tyyppitarinan kautta kuvaan aina yhtä tutkimusteemaa tutkimustulosten muodossa. Tämän jälkeen liitän tulokset osaksi yhteiskuntatieteellistä ja etenkin sosiologista teoreettista keskustelua. Selitysvoimansa tutkimukseni tulokset saavat pääpiirteissään sosiologisesta traditiosta. Teemat ja tutkimustulokset ovat kuitenkin yleistettävissä useampaan kuin yhteen tyyppitarinaan. Tämän takia käytän tekstissäni esimerkiksi ilmausta (kts. *Riitan ja Jounin tarinat*). Olen tietoinen, että olisi ollut konventionalisempaa ja toivottavampaa laittaa tyyppitarinat itsenäisinä kuvauksina tutkimustuloksia kuvaavan luvun alkuun. Mielestäni on kuitenkin lukijaystävällisempää, ettei lukijaa kuormiteta tutkimustulosten alussa viidellä peräkkäisellä tarinalla. Jos lukija lukisi tyyppitarinat itsenäisinä kokonaisuuksina, hän joutuisi kuitenkin linkittämään ne mielessään tutkimustuloksiin ja palaamaan joka tapauksessa konkreettisesti niihin tekstiä lukiessaan. Nyt käyttämäni tapa antaa lukijalle mahdollisuuden muistaa ainakin yhden keskeisen tarinan kunkin teeman ja tähän liittyvien tutkimustulosten osalta. Lukija voi toki halutessaan lukea kaikki tyyppitarinat ennen varsinaista perehtymistään tutkimuksen tuloksiin.

Ensimmäiseksi käsittelen ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitystä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä (*Matin tarina*). Lähden liikkeelle tästä aiheesta siitä syystä, että tutkimukseni eräs keskeisin tutkimusteema on se, miten ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat kokeneet ohjaavan koulutuksen ja

siihen kuuluvan ohjauksen. Tämän jälkeen tarkasteluun tulee koulutuksen monet merkitykset: uudelleenkoulutus (*Jounin tarina*) ja koulutus haavoittavana kokemuksena (*Annan tarina*). *Jounin tarinassa* tulee esille myös se, kuinka nyky-yhteiskunnassa yksilöiden elämänkulku on muuttunut yhä enemmän *varuillaanoloelämä*nkulukuksi. Kahden viimeisen tarinan, *Teijan* ja *Riitan tarinoiden* kautta käsittelen työttömyyden vaikutusta ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämään ja varsinkin naisten mahdollisuuksia muuttaa elämänsä koulutuksellisten toimien kautta. Tutkimuksen muut teemat, esimerkiksi iän merkitys, tulee käsitellä ilman suoraa yhteyttä mihinkään tiettyyn tarinaan. Olen myös käsitellyt jotain tutkimuksessa nousseita teemoja omissa alaluvuissaan niiden haastatte- luissa saaman painoarvon vuoksi. Varsinkin työssäoppimisjakson ja tukityöllis- tämisen merkitystä olen käsitellyt omassa alaluvussaan. Kaiken kaikkiaan, kai- kissa tarinoissa ja niiden analyysissä ”risteilevät” kaikki teemat jollain tavalla ja tarinoista löytyy viittauksia useampaan tutkimusteemaan.

4.1.1 *Matin tarina* – ”elämä eletty työn kautta ja tulevaisuus pätkätöiden varassa”

Matin tarina muistuttaa pitkälti tyypillistä kertomusta suomalaisen miehen elämästä, jossa ilmenee ylisukupolvisia peruspiirteitä: eksistentiaalinen yksinäisyys, tietynlainen melankolisuus, menetettyjen mahdollisuuksien ja valintojen kautta eläminen ja kommunikaatiokyvyttömyys (Roos, 1994, 22). Roosin (emt.) mukaan keski-ikäisen suomalaisen miehen perustarina kiteytyy seuraavasti: lapsuus kodissa, jossa oli vähän positiivisia tunneilmaisuja, ankara ja etäinen isä ja alistuva pettynyt äiti. Koulu tekee lapsesta aran ja itsetunnon epävarkan ja jättää jälkeensä suuren määrän hitaasti parantuvia haavoja, epäonnistumisia ja loukkauksia. Kotoa lähdetään ajolähtönä, joko vihassa tai sisäisestä pakosta. Sekalaiset työpaikat tai jonkinlainen ammattikoulutus hankitaan nopeasti, ilman että kyseessä olisi harkittu päätös. Vaimo löytyy usein hyvin vähäisen harkinnan ja etsimisen jälkeen, raskaus vie avioliittoon ja elämästä tulee työtä, talon rakentamista, säästämistä ja niukkuutta. Vuosien jälkeen vaimon kanssa menee enemmän tai vähemmän hyvin ja elämän varsinaiset elämykset löytyvät kodin ulkopuolelta. Terveydelliset ongelmat alkavat vaivata ja työ lakkaa kiinnostamasta. Lapsista tulee joko ongelmia tai he häviävät näkyvistä. 1990-luvun kriisivuodet johtavat työttömyyteen tai vaikeuksiin työssä tai varhaiseläkkeelle siirtymiseen. Elämä ei ole antanut kovinkaan paljon. (Roos 1994, 24.)

Titta Tuohisen (1996) mukaan suomalainen keski-ikäinen mies, joka kuuluu suuriin ikäluokkiin, on nelikymppiseksi selviytyttyään saavuttanut kaiken. Hänellä on omakotitalo tai ainakin omistusasunto, auto, kesämökki ja mahdollisesti paikka katsottuna eläkepäiviä varten. Kaikki nämä saavutukset ovat oman työn tulosta. (Tuohinen 1996, 68.) Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että keski-ikäinen suomalainen mies näyttäytyy stereotyyppisesti sisukkaana, yksinäisenä, harvapuheisena ja työteliäänä miehenä (Jokiranta 2003, 15). Työttömäksi joutuminen on suomalaiselle keski-ikäiselle miehelle kova pala, sillä suomalainen mies taistelee riippuvuutta vastaan ja riippuvuuden ikeen alle joutuminen esimerkiksi työttömyyden seurauksena merkitsee miehelle koko ole-

musta koskettavaa häpeää ja elämänhallinnan pettämistä (Siltala 1994b, 140). Kortteisen (1994) mukaan juuri häpeän tunteessa näkyy sen itsellistä pärjäämistä korostavan kulttuurisen ilmaston kääntöpuoli: elämä on kovaa ja toiset selviävät ja toiset eivät (Kortteinen 1994, 160). Titta Tuohisen (1996) mukaan keskiikäisen suomalaisen miehen sosiokulttuurista omaatuntoa kuvaa parhaiten vertaisuuden tunne tai kokemus – halutaan olla itsellisiä ja vapaita nimenomaan toisten samankaltaisten joukossa (Tuohinen 1996, 68-74). Selviäminen on kunia-asia ja se ettei selviä, tuottaa syvää häpeää (Kortteinen 1994, 160).

Matin vanhemmat olivat tavallisia, työtä tekeviä ihmisiä eivätkä he puuttuneet Matin koulun käyntiin. Matin isä kuoli Matin ollessa viimeisellä luokalla keskikoulussa. Isän kuoleminen vuoksi Matti elätti perhettään muutaman vuoden ajan keskikoulun jälkeen. Oltuaan pari vuotta töissä Matti päätti lähteä opiskelemaan ja hankki itselleen opistotasaisen ammatin. Opiskelujen päätyttyä Matti oli vähän yli 20-vuotias, kun hän siirtyi työelämän palvelukseen. Hän työskenteli noin 25 vuotta yksityisellä sektorilla ennen työttömäksi jäämistään. Matti on ollut tyytyväinen ammatinvalintaansa, sillä hän on pitänyt ammatistaan ja työstään.

Työttömäksi Matti jäi vähän alle 50-vuotiaana työnjohdollisista työtehtävistä 1990-luvun alussa. Työttömyys johtui alan tuotannollis-taloudellisista syistä: yritys, jonka palveluksessa Matti teki pitkän uransa, meni konkurssiin. Työttömäksi jääminen oli Matille kova kolaus, koska hän uskoi jäävänsä eläkkeelle yrityksestä, jossa hän oli työskennellyt koko aikuisikänsä. Vaikka työttömäksi jääminen oli järkytys, sisältyi siihen myös tietynlaista helpotusta, koska Matin työ oli henkisesti vaativaa ja fyysisestikin raskasta. Työttömyyden alussa Matti eristäytyi kotiin eikä viihtynyt ihmisten seurassa. Tilanteen ahdistavuutta lisäsi se, ettei Matti pystynyt puhumaan työttömyydestä edes omien ystäviensä kanssa, vaikka heidänkin joukossaan oli työttömiä. Eristäytymistä joudutti taloudellisen tilanteen huononeminen: kaikki tuntui suhteellisesti kalliimmalta, kun rahaa oli vähän käytössä. Toisaalta työttömäksi jäämistä pehmensi se, että niin moni muu saman alan ja yrityksen ihminen jäi työttömäksi samoihin aikoihin kuin Matti. Aikansa surtuaan työttömäksi joutumistaan Matti löysi vanhat harrastukset uudelleen ja sai näin otetta elämäänsä. Matille ovatkin varsinkin urheiluharrastukset ja kodin ylläpitoon liittyvät harrastukset tärkeitä, ja ne estivät täydellisen henkisen romahduksen. Matin mielestä työttömyys ei ole kovinkaan paljon vaikuttanut parisuhteeseen ja perhe-elämään. Matin lapset ovat jo aikuisia ja vaimo on töissä.

Työttömyys on katkeroitannut Mattia. Katkeruutta on aiheuttanut myös se, että pitkällä työkokemuksella ei näytä olevan mitään merkitystä työnhaussa kuin myös se, että hänen ikänsä on kompastuskivi töitä haettaessa. Työttömäksi jäätyään Matti uskoi, että työttömyys olisi vain väliaikaista. Töitä hakiessaan Matti on kuitenkin huomannut, että jo 40-vuotiaasta pidetään moniin töihin liian vanhana ja iän jatkuvasi karttuessa töihin pääseminen vaikeutuu entisestään. Matti on kuitenkin sitä mieltä, että *"kyllähän ne [ikäntöitä] pystyy ne työt tekemään ihan samalla tavalla kuin nuorempikii ... ja ehkä joitakii töitä vähä ... jopa vähän paremminkin"*. Ikääntytyään hän on myös joutunut nöyrytymään sen suhteen, minkälaisia töitä ottaa vastaan. Matti on työttömäksi jäämisen jälkeen tehnyt sellaisia töitä, joita ei olisi ikinä uskonut tekevänsä. Nyt Matti asennoituukin niin, että odottaa vain pätkätöitä ennen eläkkeelle jäämistään. Matti ei usko työllistyvänsä pysyvästi.

Jäätyään työttömäksi 1990-luvun alussa Matti osallistui varsin pian oman ammattialansa työvoimapolitiittiseen koulutukseen. Koulutus ei kuitenkaan edistänyt Matin sijoittumista takaisin työelämään. Hän kävi myös muutaman ATK-alan koulutuksen, koska kuten Matti hieman kyynisesti toteaa, *"vaikka montun pohjalla [töitä teki-si], niin pitää olla ATK-kone, että pystyy jotakin tekemään"*. Työttömänä ollessaan Matti oli kaksi kertaa tukityöllistettynä. Hän työskenteli sosiaali- ja terveysalalla erityisryhmien avustavissa ohjaustehtävissä. Tässä työssä Matti viihtyi varsin hyvin, vaikka se ei sivunnut millään tavalla hänen aikaisempaa työkokemustaan. Työttömyyden vain jatkuessa työllistymisyrittämisistä ja kouluttautumisista huolimatta Matti päätti hakea ohjaavan koulutuksen projektiin työvoimatoimiston virkailijan esiteltyä koulutusta hänelle. Matilla oli varsin vahvat ennakkoluulot koulutusta kohtaan, ja hän uskoi sen olevan taas yksi sellainen *"höpö-höpö-kurssi – kaiken maailman kursseja,*

joilla ei oo merkitystä”. Ennen ohjaavan koulutuksen projektiin tuloaan Matti ehti olla työttömänä 5 vuotta.

Matille ohjaavan koulutuksen projektin tärkein ja merkityksellisin anti oli mahdollisuus päästä tukityöllistetyksi viideksi kuukaudeksi projektirahoituksen turvin samanlaisiin töihin, jossa hän oli aikaisemmin ollut tukityöllistettynä. Koulutuksessa hän piti myös hyvänä mahdollisuutta vaihtaa ajatuksia ja mielipiteitä muiden työttömien kanssa. Saadun ohjauksen merkitys Matin kohdalla kiteytyy toteamukseen, että siellä ”oppi kuinka asioita pitäisi tehdä” ja hän ”koetti mennä niiden ohjeiden mukaan”, mutta kun ohjaus ja ohjaava koulutus eivät johtaneet pitempikestoiseen työllistymiseen, koulutuksessa luotu optimismi lässähti ja masensi Mattia entisestään. Matti olisi toivonut myös työhallinnolta ”enemmän otetta sieltäkin”, konkreettista apua esimerkiksi työllistymisasiossa ohjaavan koulutuksen projektissa ollessaan. Työvoimatoimiston toiminta on Matin mielestä ylipäätään varsin heikkoa, koska – ”se on semmosta konemaista touhua”. Matti tuntee epäluottamusta työvoimatoimistoa kohtaan myös siksi, että siellä kysellään liikaa asiakkaina olevien ihmisten elämästä, ”udellaan niin valtavasti”.

Matti ei usko koulutuksien työllistävään vaikutukseen, sillä hänelle ne ovat lähinnä toimineet vaihteluna työttömänä olemiselle eivätkä ne ole tuoneet mitään pysyvää muutosta hänen elämäntilanteeseensa. Kurssilla ja koulutuksissa istuminen on turhauttavaa, koska ne ovat sisällöltään niin samantyyppisiä. Matti ei siis koe saavansa ja oppivansa koulutuksissa mitään sellaista, mitä ei olisi oppinut jo edellisessä koulutuksessa. Matti ei usko, että hänen käymänsä koulutuksensa olisivat millään tavoin edesauttaneet hänen sijoittumistaan takaisin pysyvästi tai väliaikaisesti työelämäänsä. Tukityöllistymisiään hän pitää seurauksena omista sosiaalisista suhteistaan, eikä hänen mielestään ohjaavan koulutuksen projektilla ole ollut mitään tekemistä hänen työllistymisiensä kanssa. Koulutuksista Matti toteaa vielä sen, että sen pitäisi olla ”täsmäsuunnattu koulutus joka varmasti työllistää”. Ohjaavan koulutuksen projektiin tullessaan Matti ei muutenkaan pitänyt itseään ammatinvaihtajana.

Ohjaavan koulutuksen projektin jälkeen Matti on ollut työttömänä kaksi vuotta. Tänä aikana hän kävi yli 50-vuotiaille suunnatun ohjaavan koulutuksen ennen nykyistä tukityöllistymistään. Tukityöllistämisaika on sama työpaikka, jossa Matti oli tukityöllistettynä ollessaan ohjaavan koulutuksen projektissa. Tukityöllistymistä edesauttoivat Matin sosiaaliset suhteet työpaikkaan. Tukityöllistämisaikassa Matin työtehtävät sivuavat joltain osin hänen aikaisempaa työkokemustaan ja koulutustaan. Pääasiallisesti työ on kuitenkin toimimista sosiaali- ja terveydenhoitoalan erityisryhmien avustavissa ohjaustehtävissä. Matti kokee omaavansa sitä elämäkokemusta ja kompetenssia, jota tällaisessa työssä tarvitaan, vaikka varsinaista alan koulutusta hänellä ei olekaan. Matti saa yhdistää nykyisessä työssään entiseen työkokemukseen aivan uusia elementtejä ja on löytänyt itsestään uusia voimavaroja. Ongelmalliseksi työssään Matti kokee sen, ettei hänen ammattitaitoaan kuitenkaan arvosteta näissä tukityöllistämistöissä, ja tämä näkyy konkreettisesti mm. palkkauksen heikkoudessa.

Matti itse arvostaa edelleen omaa työ- ja elämäkokemustaan Hän kokee olevansa paljon kokemusta omaava työntekijä, koska kuten Matti asian ilmaisee ”Ja, mulla on valtava kokemus [x]-alalta”. ”Et tota, oikeestaan erittäin laaja ammattitaito”. Suurin osa Matin elämästä on ollut työntekoa ja työelämässä uusien asioiden oppiminen on tapahtunut työn kautta – ”No, sitä on niin kauan ollu alalla, että kuitenkin niin, että on suurin osa ollu sitä työntekoo kuitenkin tästä elämästä, että ... et kyllähän, montaa vuotta olen kuitenkin ollu alalla”. Matti on aina omaksunut uudet asiat nopeasti, on sitten kyseessä ollut tukityöllistämistyö tai hänen oma alansa. Vaikka Matti on haastatteluhetkellä työelämässä ja tyytyväinen työnkuvaansa, hän kritisoi paljon pätkätyöllisyyttä, jonka uhriksi hän kokee joutuneensa. Hän ei usko, että hänen tilanteensa muuttuisi tulevaisuudessa. Tulevaisuus on vuorottelua työttömyyden, pätkätyöllisyyden ja erilaisen koulutusten välillä.

4.1.2 Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen vieraus

”Muuten olen tätä [Anna Liisaa] kirjoittaessani tullut uudelleenkin siihen päätökseen, että kansan ihmiset ovat paljon draamallisempia kuin nykyaikaiset kulttuuri ihmiset. Luonteet ovat yksinkertaisemmat ja kokonaisemmat, tunteet eheämmät ja valtavammat. Eikä niitä ehkäise mitkään reflektioinit.”

(Minna Canth 1954, 32.)

Haastatellut miehet (= *Matin tarina*) mielsivät pääsääntöisesti ohjaavan koulutuksen keskeiseksi anniksi sen, että he pääsisivät projektin kautta mahdollisesti takaisin työelämään, ilman ylimääräisiä koulutuksia. Tähän kiteytyi myös ohjauksen merkityksellisyys ja anti, ohjauksen keskeinen funktio, ja sen välineellistä arvoa mitattiin tämän kautta. Kukaan haastatelluista miehistä ei reflektoinut ohjauskeskusteluja tai ymmärtänyt niiden relevanttisuutta oman elämänsä suhteen, sitä että he saisivat mieltä erilaisia tulevaisuuden mahdollisuuksia asiantuntijoiden kanssa. Ohjauskeskusteluista puhuessa he puhuivat luokkapetoksen sisällöstä ja koulutuksen sisällöstä. Ainoastaan *Jounin tarinasta* tulee ilmi se, kuinka toinen (ohjaava kouluttaja) pystyy auttamaan, olemaan *refleksioivisena toisena*. Toisaalta *Jouninkin tarinassa* näkyy ulkoohjautuvuuden toive siitä, että koulutus antaisi valmiit vastaukset työttömän tilanteeseen:

Jouni: Et se oli niin kun sykäys, koska tuota niin se esite [projektin esite] lupasi, että sulle räätälöidään sinun kykyjesi ja ajatustesi mukaan ja halujesi mukainen työpaikka.

Piia: Eli koitko sä sen esitteen silleen, että luvattiin että sinulle tehdään, että sinun ei itse tarvitse tehdä?

Jouni: En.

Piia: Vaan miten sä sen koit?

Jouni: Että sieltä kurssilta annetaan palat siihen, tutkitaan minut ja katotaan, että mikä alat mulle mahdollisesti soveltuu, jos on soveltuakseen.

Seuraavat lainaukset kuvaavat ohjaukselle annettua merkitystä kiteytyneesti:

Matti: Siinä on, kumminkin mä koen sillain, että mä oisin käyny töissä [ollessaan ohjaavassa koulutuksessa]. Joka päivä oli joku [päivärytmi], etukäteen ties, että mulla on huomenna tehtävä. Mul on, et siinä ei ollu semmosta tilannetta, että mä en huomenna, tiä mitä mä teen.

Kokemusta ohjauksen ulkokohtaisuudesta ja siitä negatiivisestikin värittyä mielikuvaa synnytti se, että kun haastateltavat ajan myötä huomasivat, etteivät ohjaavassa koulutuksessa luodut suunnitelmat ja tilanteet alkaneet toteutua projektin jälkeen, niin mieliala lässähti ja muuttui negatiiviseksi (kts. myös *Teijan ja Annan tarinat*). Tämä lisäsi entisestään epäluottamusta sen suhteen, että koulutus olisi auttanut työtöntä hänen tilanteessaan tai että ohjauksella olisi ollut jotain merkitystä.

Piia: No, mites se [ohjaus] vaikutti sinun tämmöseen suunnitelmien tekoon ja elämänhallintaan vai koitko, että vaikutti millään tavalla?

Matti: No tietysti, tuota näin jälestä päin ajatellen sillä ei enää, enää kun sillä tavalla. Mutta sillan niin tuota sitä pyörity ja kävi niin kyllähän se totta kai oli selvää, koska siinä ohjauksessa annettiin asioita millä tavalla *'pitäs sanon, että pitäs hoitaa'*, koska eihän ite sillä tavalla koskaan mieltä niitä, ja panen paperille jotakin, (epäselvä sana) toteuttaa niin tuota kyllähän sillä, totta kai, oma vaikutuksensa sillä oli, ja sitä koitti mennä niiden ohjeitten mukaan. Mutta tuota, kyllähän se tahtoo olla, että jonkun aikaa kun mennään näistä kursseista ohi ja ne ei ne jälkitilanteet ruppee toteutumaan sitten, sillä tavalla kun puhutaan, kirjallisesti mietitään. Aina siinä tulee sitä, sitä, että *'noh taas meni se asia'*.

Voi tietenkin kysyä kriittisesti, eikö tämän tulisikin olla ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen keskeinen funktio? Että yksilöt työllistyisivät ohjaajan mahdolli-

sesti osoittaman työpaikan tai työllistymismahdollisuuden kautta, kuten haastateltavat olettivat? Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen tavoitteena kuitenkin on, että yksilö löytäisi itsestään voimavaroja ja käyttämättömiä resursseja ja oppisi suunnittelemaan elämäänsä pitkäjänteisesti, ennakoivasti ja refleктоimaan tavoitteitaan:

Riitta: Alkuun koin, koska ... se koulutus niin kun se koulutusmuoto, tai mikä se nyt on, opetusmuoto uus, niin, että ite niin kun kaikki tehään ja ei anneta kaikkee valmiina, vaan pittää ihan jopa ite ajatella.

Piia: Milläs tavalla sä oot sitten kokenu tän minäinventaarion ja millä tavalla se on palvellu sua? Noin niin kun kaiken kaikkiaan?

Riitta: En tiiä onko se sitten palvellu ollenkaan, että ... minä tiiän ne heikkouvet sitten ja mitä ne on, ja jotenkin vaan tuntuu, että ossaako sitä tuohon nykyajan työelämään sillä lailla. Se on aika kova.

Tässä tutkimuksessa olikin aivan ilmeistä, etteivät monetkaan haastatellut kyenneet pääsemään sellaiselle reflektiivisen pohdinnan tasolle, jota ohjauksen periaatteet edellyttävät ja odottavat. Vieraille ihmisille oli vaikea puhua omista asioista ja osittain ohjauskeskustelut koettiin myös painostukseksi:

Piia: Sanoit että et kaikille puhu?

Matti: Niin ... vaikee tohon on vastata, mutta tuota tietennii että kysymyksetkin on semmosia, että niihin nyt viittää vastata ... vastata tuolleen, ettei nyt mene ihan tuota ... liian, liian tuota syvällisiä eikä semmosia, että tuota ... jokuhan se on joka ihmisellä joku raja, johon se vastaa.

Piia: Mites sää koit sen [ohjauksen]?

Riitta: No oikeestan ekana tuntu aika vaikeelle ruveta puhumaan, koska minä en silleen ... hirmu mielellään omista asioista yleensä puhu.

Anna: Mä oon aina valinnu kenelle puhun, aikaisemmin siis, kenelle puhun ja mitä puhun.

Piia: Joo-o.

Anna: Ja yleensä jättäny aika paljon puhumatta. Ja siellä mä aloin jossain vaiheessa kokeen tuota niin suoraan sanoen painostuksena sen.

Piia: Niin, sanoit että oot joutunu miettimään ittees, että?

Riitta: Niinhän se pakotettiin siellä [projektissa].

Tässä yhteydessä voidaan puhua (peräti) pakotetusta reflektoinnista, jossa oman itsensä tutkiskelu ja pohtiminen on toimintaa, johon ei ole omaa halukkuutta. Voidaan kysyä, mitä pakotettu reflektointi aiheuttaa yksilölle?

4.1.3 Oman kunnian ylläpito koulutuksellisissa käytännöissä

Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkityksellisyyttä analysoitaessa tulee esille se selvä huomio, että suurin osa haastatelluista ei osannut mieltää sen merkitystä työmarkkinakelpoisuuden lisääjänä tai jäsentäjänä. Heille ohjaukseen tai koulutukseen ei heidän kokemusmaailmansa mukaan liity sellaisia merkityksiä, että ne selittäisivät sitä, miksi he ovat työllistyneet – ohjaavalle koulutukselle tai ohjaustilanteille ei annettu näitä selittäviä (esim. työllistäviä)

merkityksiä. Esimerkiksi haastatelluista miehistä 4 oli saanut tukityöllistämiskakson ohjaavan koulutuksen jakson päättymisen jälkeen osana jatkopolkusuunnitelmiaan. Miksi sitten he eivät nähneet ja tulkinneet ohjaavan koulutuksen projektia siten, että se olisi auttanut heitä eteenpäin ja auttanut ainakin väliaikaisesti pois työttömyydestä? Miksi koulutukseen tai ohjaukseen ei heidän kokemusmaailman mukaan liity sellaisia merkityksiä, että ne selittäisivät sitä, miksi he ovat työllistyneet tai saaneet tukea tulevaisuuden suunnitelmilleen ja yleiselle elämänhallinnalleen?

Haastatellut eivät pääsääntöisesti osanneet mieltää (ohjaavan) koulutuksen merkitystä työmarkkinakelpoisuuden lisääjänä. Tätä selittää osaksi mm. sukupolvikohtaiset kokemukset: keski-ikäisten elämässä koulutuksella on päämäärärationaalinen eli välineellinen status ja työllä arvorationaalinen status, työ näyttäytyy elämän sisältönä ja koulutus keinona saada työtä (Kauppila, 2002). Se, että yhteiskunta yrittää muuttaa tätä vaihtosuhdetta (ehkä tietämättäänkin) toisin päin elinikäisen oppimisen ideologian muodossa, ei ole onnistunut tutkimukseni kohderyhmän, ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien, kohdalla. Samoin individualistiset koulutus- ja kasvatustavat edustavat monille keski-ikäisille vieraita toimintatapoja, koska he ovat sosiaalistuneet kollektiiviseen kasvatukseen ja koulutuskuultuuriin (vrt. Puurula 2002, 225-238). Toisaalta kielteiset kokemukset oman työllistymisen suhteen eri koulutuksien jälkeen vahvistavat kokemusta siitä, etteivät erilaiset koulutukset auta työllistymisessä.

Ohjaavan koulutuksen projektin aikainen tukityöllistyminen ja muut työllistävät toimet, esimerkiksi palkaton harjoittelu, selitettiin omilla sosiaalisilla suhteilla, aikaisemmalla työkokemuksella tai sattumalla. Varsinkin miehet painottivat sosiaalisten verkostojen osuutta työllistymisessään, naisista vain yksi tukityöllistyi omien sosiaalisten suhteidensa avulla projektin ajaksi. Muut haastatellut naiset pääsivät tukityöllistetyiksi tai harjoittelemaan työpaikkoihin, jotka eivät olleet heille ennestään tuttuja. Sosiaalisten verkostojen työllistävä vaikutus oli haastateltavien kohdalla kokenut romahtamisen laman vuoksi: työpaikoista oli irtisanottu koko työporukka tai koko yritys oli mennyt konkurssiin. Haastatellut miehet selittivät pääsääntöisesti tukityöllistymistään seurauksena omista sosiaalisista verkostoistaan, heidät palkanneet työnantajat tiesivät, että he ovat pitkältä työttömyydestä riippumatta hyviä ja tunnollisia työntekijöitä. Sosiaalisten verkostojen voima osoitti myös negatiiviset puolensa, tieto työttömyydestä oli levinnyt kaikkien korviin, ja tämä aiheutti mm. häpeän tunteita:

Matti: Ja sitten tuolla on mun koulukaverit, ja ne tietää, missä mä oon joskus ollu. Ja nyt ... se on tuota niin, tää on ihme, monesti sanotaan, että ihminen on ihmiselle susi tuota niin ... Siellä on niin mukava naureskella, että nyt sekin on tuota [työttömänä], ei mitään. Että tällaista.

Tulee kuitenkin huomata, että sosiaaliset verkostot osoittivat voimavaransa vasta siinä vaiheessa, kun työttömällä itsellään oli palkkaukseen tarvittavat rahat mukanaan projektirahoituksen muodossa. Enää ei riitä, että tekee työnsä kunnolla tai että päivittää työmarkkinakelpoisuuttaan koulutuksen avulla (Kortteinen 1992; Varila 1997). Nykyään oman työmarkkinakelpoisuuden edellytyksek-

si on monella tullut oman palkkarahoituksen hankkiminen. Työn saa, jos palkka maksetaan muualta kuin työnantajan pussista. Varsinkin ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien työllistymisen edellytys on hyvin vahvasti sidoksissa erilaisiin heidän syrjäytymistään ehkäiseviin toimiin ja niiden työllistäviin vaikutuksiin.

4.1.4 Kollektiivinen eetos kunniasta

Työllistyminen sosiaalisten verkostojen avulla pitkänkin työttömyyden jälkeen ja maineen säilyttäminen hyvänä vuosienkin ajan ilman työtä on mahdollista vain sellaisilla paikkakunnilla, jossa ihmiset tuntevat toisensa. Tässä mielessä kyseisessä itäsuomalaisessa kaupungissa on sellainen sosiaalinen rakenne, jossa työttömyys ei ole täysin romuttanut ihmisten työidentiteettejä. Eletään edelleen vahvan mekaanisen solidaarisuuden eetoksen vallassa. Alueellisesti Itä-Suomi on voimakkaan rakennemuutoksen aluetta. Tätä väitettä tukee mm. se, että niin monet haastatelluista olivat tulleet irtisanotuiksi tuotannollis-taloudellisista syistä isoista yrityksistä 1990-luvun alkuvuosina. Tällaisessa ympäristössä uudenlaisen ajattelun istuttaminen, esimerkiksi itsensä markkinoinnin muodossa, on vaikeampaa kuin ympäristöissä, joissa muuttoliike ja taloudellinen kasvu on voimakasta. Tietynlainen juurettomuus on siis otollinen maaperä uusliberalistiselle ajattelutavalle niin yhteisön kuin yksilönkin kannalta. Marja Järvelän (1996) mukaan sosiaalisen identiteetin ja elämäntavan muutos on mahdollinen ja todennäköinen pikemminkin pakon edessä kuin tietoisien valinnan tuloksena. Elämäntavan ja identiteetin muutokset ovat hitaampia kuin yhteiskuntatalouden ja työnjaon murrokset. (Järvelä 1996, 86-87.)

Matti Kortteinen (1992) toteaa, että suomalaisessa mielenmaisemassa menestyminen työelämässä ja pärjääminen elämässä yleensä on tulkittu kautta historian omasta kyvykkyydestä käsin, ts. työelämän kunnia on ollut itsestä kiinni. Enää eivät ole olleet vastassa pelto, metsä, sota ja puute, vaan nyt taistelua käydään ennen kaikkea markkinavoimia vastaan. On täytynyt oppia pitämään kiinni omista eduistaan ja selviytymään markkinasuhteiden uhkista. (Kortteinen 1992, 85-109.) Toisin sanoen, kollektiivisen tajunnan perustaksi on paaluttunut yhä tiukemmin ”yksilön kultti”, jossa arvorationaaliset, kollektiivisesti ennen kannetut ajatusmuodot kiinnittyvät yksilöön, pärjäämiseen markkinasuhteissa ja itsellisyyteen palkkatyössä. Näiden arvolatausten kantamisessa on kysymys kunniasta, ja tätä kunniaa kannetaan läpi elämän. (Kortteinen 1992, 300-303.) Miesten kertomukset omasta työllistymisestään ovat kertomuksia omasta ja sosiaalisen verkoston kunniasta, selviytymisestä markkinasuhteiden uhkista, jossa tunnustus annetaan itselle ja sille sosiaaliselle verkostolle, jonka piiriin kuulutaan. Tämä markkinasuhteiden kanssa pärjääminen ja itsellisyyden kokemus (palkkatyössä) on siirtynyt myös ohjaavan koulutuksen kentälle niihin merkityksenantoihin ja jäsenyyksiin, joilla haastateltavat kuvasivat ohjaavan koulutuksen merkitystä elämässään: on kysymys omasta kunniasta ja itsellisyydestä. Hieman samanlaiseen tulkintaan päätyy Harri Jokiranta (2003) tutkimuksessaan, jossa hän kuvaa elämänkertomusten avulla maaseudulla asuvien miesten elämää ja selviytymisen tapoja. Jokirannan (emt.) tutkimuksessa lähiyhteisö (suku, naapurit, työtoverit sekä vapaa-aikaan liittyvät ryhmät) on sel-

viytymisen resurssi. (Jokiranta 2003, 171-172.) Jokiranta pitää tätä esimerkkinä sosiaalisesta pääomasta, jossa turvautuminen lähiyhteisöön miesten elämäntomuksissa realisoituu erityisesti perheen sisäisenä, vaimon ja miehen välisenä vuorovaikutuksena, mutta myös naapurusto ja ystävät sekä työtoverit tulevat näkyviin potentiaalisina, varsinaisina sosiaalisen verkoston solmuina (Jokiranta 2003, 172).

Asiaa voisi tulkita myös siten, etteivät ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät koe muita, esimerkiksi ohjaavan koulutuksen tahoja tai työvoimatoimistoa, oman tulevaisuuteen suuntautuvan tarinan osaksi ja osatoteuttajaksi. Heille työhallinnon ja ohjaavan koulutuksen tarinat edustavat kulttuurisesti vierasta merkityksenantoprosessia. Ulrich Beck (2002a,b,c) toteaa, että yksilölliset elämänprojektit paa-luttavat yhä enenevässä määrin ihmisten elämää. Kuitenkin omassa tutkimuksessani pitkäaikaistyöttömien kohdalla kollektiivinen tajunta ja mekaanisen solidaarisuuden eetos vielä muokkaavat sitä, mikä on hyvää työkansalaisuutta. Ne, jotka pystyvät Beckin tapaan yksilöllisiin elämänprojekteihin eli reflektioon, selviävät muita paremmin yksilöllisyyttä ja omaehtoisuutta vaativassa yhteiskunnassamme. Mielenkiintoinen huomio tutkimuksessani oli se, että parhaiten itse-reflektioon miehistä ja naisista kykenivät sellaiset henkilöt (kts. *Jounin ja Riitan tarinat*), joilla oli kaikkein lyhyin työkokemus ja kiteytymätön, lähinnä pätkätöiden muodostama, ammatti-identiteetti. Ne, jotka Kortteisen kuvaamalla tavalla siirtävät selviytymisen eetosta uusiin tilanteisiin sellaisenaan eivätkä ole kykeneviä reflektiiviseen etäisyyden ottoon ja pohdintaan, jäävät durkheimilaisittain tulkittuna mekaanisen solidaarisuuden eetoksen toteuttajaksi. Tämä mekaanista solidaarisuutta kuvaava selviytymisen eetoksen käytäntö tulkkautuu omassa tutkimuksessani vahvasti elämäntilannetta ylläpitävänä tekijänä ja tuottajana. Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan kollektivismi on ensisijainen toimintatapa niille, jotka ovat heikoilla yksilöllistymisessä eivätkä kykene korostamaan yksilöllisyyttään joutuessaan pitäytymään omiin, riittämättömiin mahdollisuuksiinsa. Toisin sanoen kollektiivinen toiminta ja ajattelutapa lankeavat sosiaalisten tikkaiden alapäässä oleville, ja parempiosaisille lankeaa yksilöllisten elämän päämäärien tavoittelu. (Bauman 2002a, 44-45.)

Ongelmalliseksi oman tilanteen työstämisen koulutuksen avulla tekeekin se, etteivät ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät miellä ohjaavaan koulutukseen kuuluvaa ohjausta koulutukseksi vaan terapeuttiseksi toiminnaksi, jonka tarpeessa he eivät koe olevansa ja jonka funktiota ja relevanttisuutta he eivät ymmärrä suhteessa omaan elämäntilanteeseensa. Samoin oppimistilanne ja -tavat ovat uusia ja vieraita. Ohjaavassa koulutuksessa ohjaava kouluttaja ei ole enää auktoriteetti ja tiedon jakaja. Monille ikääntyville pitkäaikaistyöttömille tämä on ongelmallista ja vaikeaa, koska heidän kokemuksensa perustuvat auktoriteettiuskoiseen koulutusjärjestelmään. Ohjaavassa koulutuksessa opiskelijoita opastetaan itseohjautumaan päteviksi työnhakijoiksi ja -tekijöiksi. Siinä lähdetään liikkeelle minäinventaarista, johon sisältyy omien voimavarojen ja vahvuuksien kartoittamista, joiden avulla voidaan tehdä parempia ja tuloksia tuottavia aluevaltauksia työelämässä. (Silvennoinen 2002, 130-131.) Ohjaavassa koulutuksessa ohjaavan kouluttajan katsotaan olevan asiantuntija sellaisessa prosessissa, jossa ohjattava oppii

itse käsittelemään kokemuksiaan, käyttämään resurssejaan, ratkaisemaan ongelmiaan ja suuntaamaan oppimistaan (Vehviläinen 1996; 2001, 13). Sellaisenaan se on individualistista kasvatus- ja koulutuskulttuuria. Monet ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ja varsinkin vähän koulutetut eivät ole kykeneviä tällaiseen toimintaan. Niinpä edellä mainittu vaatimus ohjauksen tavoitteista on vaikeasti saavutettavissa. Geert Hofsteden (2001) mukaan kollektiivisessä kasvatus- ja koulutuskulttuurissa kasvaneet ovat sosiaalistuneet autoritaariseen opettajakeskeiseen kulttuuriin, joka ei sisällä paljoakaan kaksisuuntaista kommunikaatiota oppilaan ja opettajan välillä (Hofstede 2001, 235). Haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat hyvin pitkälle sosiaalistuneet lapsuudessaan ja nuoruudessaan silloin Suomessa vallalla olleeseen kollektiiviseen kasvatus- ja koulutuskulttuuriin. Ongelmia tuottaa se, että nykyinen individualistinen kasvatus- ja koulutuskulttuuri vaatii heiltä sellaisia ominaisuuksia ja toimintatapoja, joita he eivät koe omakseen.

Riitta: Niin, siinäpä se olikin niin uutta kun mennee nykyajan kurssille, kun siellä pittää tehdä ite, pittää osallistua ja pittää puhua. Silloin aikanaan jos avasit suus niin lensit käytävään.

Anna: En tiedä sillä tavalla no tota tossa esimerkiks siinä [x-koulutuksessa] esimerkiks sillä tavalla et siinä oli tämmönen et luki, että [oppiaineen nimi] niin meillä oli täältä paikallinen, joku kaupparatsu, oli yhden päivän ja jos mä nyt ihan suoraan sanon niin 3 tuntia se kuunteli vaan akkojen juttuja.

Piia: Siis kuunteli vaan?

Anna: Niin, niin.

Piia: Eli siis te puhuitte ja hän kuunteli?

Anna: Hän kuunteli.

Nykyinen individualistinen koulutuskulttuuri tähtää elinikäisen oppimisen valmiuksien parantamiseen, kasvatuksen päämääränä on oppimaan oppiminen. Individualistisessa kulttuurissa opettajat odottavat opiskelijoilta omaehtoisuutta ja tiedon omakohtaista konstruointia. Individualistisessa kasvatus- ja koulutuskulttuurissa ajatellaan, että koulutus lisää yksilön taloudellista hyvinvointia ja itsekunnioitusta. Sen sijaan kollektiivisissa kulttuureissa keskitytään pikemminkin siihen, miten pitäisi toimia, siinä opettaja on auktoriteetti ja koulutus tapahtuu pääasiassa lapsuuden ja nuoruuden aikana. Koulutuksen päämääränä on oppia tekemään, ja koulutuksen avulla tapahtuu sosiaalinen nousu. (Puurula 2002, 227-228.) Individualistinen kasvatus- ja koulutuskulttuuri on haaste myös opettajuudelle: esimerkiksi ohjauksen vaatimasta uudenlaisesta ammattitaidosta tärkeimmälle sijalle nousevat vuorovaikutustaidot sekä kyky hallita erilaisia prosesseja, kuten oppimis-, päätöksenteko- tai tiedonhankinta-prosesseja (Puurula 2002, 235; Vehviläinen 2001, 13).

4.1.5 Ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitys ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä

Ohjauksen ja koko ohjaavan koulutuksen merkitys määrittyy välineellisen arvon, ts. työllistävän vaikutuksen kautta. Tämä on ensisijainen merkitys, ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen metatarina, jonka kautta koko projektin merkitystä arvioi-

daan. Tämä pätee kaikkiin haastateltaviin, siis myös naisiin, vaikka olen tässä kuvannutkin pääsääntöisesti asiaa miesten näkökulmasta. Toiseksi, ohjauksen positiiviset merkitykset kiteytyivät ohjauksen mahdollisuuteen toimia työttömän haasteellisen toiminnan tunnetukena, esimerkiksi kun kyseessä on uudelleen-kouluttautuminen, työllistymismahdollisuuksien kartoittaminen tai työttömänä oleminen. Tunnetukea tarvitsivat ja vastaanottivat varsinkin sellaiset naiset, jotka eivät saaneet puolisoltaan tukea suunnitelmilleen tai työttömän tarinalleen (kts. *Teijan ja Riitan tarinat*). Miesten kyky ottaa vastaan tunnetukea oli erilainen kuin naisten. Haastattelujen perusteella miehistä vain *Jouni* oli kykenevä vastaanottamaan tunnetukea. Tunnetuki sisältää tässä kontekstissa myös puhtaiden suhteiden piirteitä (Giddens 1995a¹). Varsinkin naiset siirsivät ohjauskeskusteluun sellaisia elementtejä, jotka ovat keskeisiä puhtaille suhteille. He olivat joutuneet ottamaan etäisyyttä omaan primääriin puhtaaseen (avio)suhteeseen, koska he eivät saa sellaista kunnioitusta, vastavuoroisuutta ja sitoutumista suhteessaan työttö-

¹ Moderniuden kaksi keskeistä piirrettä ovat globalisoituminen ja henkilökohtaistuminen. Erästä vuorovaikutuksen muotoa, jossa paikallinen ja globaali kohtaavat, Giddens (1995a) kutsuu läheisyyden muutokseksi. Läheisyydellä on oma refleksiivisyytensä, ja keskeistä sen kannalta on ns. puhtaan suhteen prototyypin syntyminen osana henkilökohtaista elämää. Puhtaassa suhteessa ulkoiset määreet (esim. perinteet) ovat hävinneet, se rakentuu ainoastaan sen pohjalle ja varaan, mitä tällainen suhde yksilölle antaa. Puhtaassa suhteessa luottamus voidaan saavuttaa vain täydellisellä avautumisella, itsensä paljastamisella ja uskoutumisella toiselle. Luottamusta ei siis voi rakentaa enää suhteen ulkopuolisten vaatimusten pohjalle, kuten esim. perinteen varaan. Puhtaat suhteet olettavat sitoutumista, joka on osa luottamusta: sitoudumme suhteisiin ja toisiin ihmisiin.

Puhtaalle suhteelle ominaisia piirteitä löytyy etenkin seksuaali-, avio-, ystävyys-, ja terapiasuhteista. Perinteisten yhteisöjen läheisistä siteistä puhdas suhde poikkeaa siten, että se määrittyy pelkästään siitä, mitä suhde osapuolille tarjoaa, ja se purkautuu, kun se ei enää anna yksilölle sitä, mihin se on alun perin pohjautunut. Puhdasta suhdetta eivät määritä perinteet. Traditionaalisissa yhteiskunnissa esimerkiksi avioliitto oli sopimus, jonka syntymiseen vaikuttivat suku ja koko yhteisö. Samoin avioliittosopimusta säätelivät usein tiukat taloudelliset tekijät. Vielä modernina aikakautena taloudelliset tekijät määrittivät avioliiton sisäisiä suhteita: mies oli perheen elättäjä ja äiti oli kotona. Giddens (emt.) huomauttaa, että nämä edellä mainitut muodot eivät ole hävinneet kaikista sosiaaliryhmistä vaan ne edelleen vaikuttavat parisuhteisiin. Yleisesti ottaen suuntaus on kuitenkin kohti perinteisten muotojen häviämistä.

Perinteiden rapautuminen suhteiden määräävinä tekijöinä johtuu siitä, että romanttisesta rakkaudesta on tullut avioliiton solmimisen syy ja avioliitto/parisuhde säilyy vain niin kauan kuin se tuottaa osapuolille sitä tyydytystä, jota he ovat suhteesta läheneet hakemaan. Puhtaassa suhteessa sitoutumisella on keskeinen rooli ja se korvaa traditionaaliset siteet. Ihminen sitoutuu toiseen omasta tahdostaan, eikä puhdasta suhdetta ole olemassa ilman vastavuoroisuutta. Puhdas suhde on riippuvainen parin välisestä keskinäisestä luottamuksesta, ja se on yhteydessä läheisyyden saavuttamiseen. Puhtaassa suhteessa luottamusta ei voi ottaa annettuna, sen suhteen täytyy tehdä töitä ja luottamus täytyy voittaa. Tärkeää on se, että toinen voi luottaa siihen, mitä toinen tekee ja sanoo. Puhtaassa suhteessa luottamus syntyy vuorovaikutuksessa, toisen kuuntelussa, johon yksilöiden tulisi varata aikaa. Giddensin (emt.) mielestä intiimisyuden aste puhtaassa suhteessa riippuu hyvin pitkälti yksilöiden sosioekonomisesta asemasta ja kontekstista. Puhtaat suhteet luovat "jaettuina historioita", jotka liittävät ihmiset yhteen tiiviimmin kuin sosiaalisen aseman kautta saavutetut suhteet. Myöhäismodernissa maailmassa identiteetti syntyy vuorovaikutuksessa toiseen, se ei ole enää annettu, perinteisiin sidottu ja staattinen. Giddens (emt.) huomauttaa, että ihmiset ovat osallisena useissa sellaisissa suhteissa, jossa on puhtaan suhteen piirteitä/ominaisuuksia. Täten nämä suhteet muodostavat yhdessä erityisiä "läheisyyden ympäristöjä". (Giddens 1995a, 1-5, 88-99, 185-187.)

mänä ollessaan, jota he olivat toivoneet. Työttömien naisten miehet eivät olleet sitoutuneet vaimojensa tukemiseen vaan kyseenalaistivat näiden työtöntä identiteettiä. Haastattelemani naiset kokivat, etteivät he saaneet miehiltään tukea työttömyytensä keskellä eivätkä he täten tulleet kuulluksi ja nähdyksi kokonaisina persoonina. Sen sijaan ohjauskeskustelut ja -suhde toimivat kenttänä, jossa naiset kokivat tullessa nähdyksi ja kuulluksi, ja ohjaajan kanssa he pystyivät reflektoimaan tilannettaan. Täten ohjauskeskustelut sisälsivät puhtaiden suhteiden piirteitä. Ohjaajan kanssa luodaan ohjauskeskusteluissa tietynlaista ”jaettua historiaa”, ja ohjaavan koulutuksen konteksti toimii varsinkin haastattelemilleni naisille ”läheisyyden ympäristönä”.

Deborah Luptonin (1998) mukaan miehet eivät ole samalla tavalla kuin naiset kykeneviä puhtaisiin suhteisiin. Puhtaat suhteet ovat ominaisia juuri naisille, sillä he ovat kykeneviä tasavertaiseen ja vastavuoroiseen vuorovaikutukseen miehiä paremmin. (Lupton 1998.) Ohjauskeskusteluissa naiset pystyivät neuvottelemaan omasta identiteetistään, tulevaisuudestaan ja reflektoimaan omaa elämäänsä ohjaavan kouluttajan kanssa. Tällaisessa asetelmassa ohjaava kouluttaja toimii ohjattavalleen *refleksiivisenä toisena*. *Refleksiivinen toinen* -käsite rakentuu käsityksestä, jonka mukaan itseä ei voi ymmärtää ilman konkreettista toista. Minuus ja itseys löytyvät ainoastaan autenttisissa toiseussuhteissa, jossa yksilö ymmärtää ja käsittää itseään ja identiteettiään toisen/toisten kautta, refleksiivisessä suhteessa. Toisin sanoen, itsereflektion edellytys on refleksiivisyydessä eli toiseussuhteessa (vrt. Pasanen 1998, 11-59). Tämän käsitteen kehittämisessä, so. *refleksiivinen toinen*, olen hyödyntänyt Heikki Pasasen (1998) huomioita itseohjautuvuuskäsitteen refleksiivisestä luonteesta. Pasasen (emt.) mukaan itseohjautuvuus käsitteenä toimii ainoastaan refleksiivisenä itseohjautuvuuskäsitteenä, jossa toimijoille luodaan sellaiset dialogiset kontekstit, joista he tunnistavat itsensä ja tulevat tunnistetuiksi. (Pasanen 1998, 11-59.) *Refleksiivinen toinen* -käsite on myös hyvin lähellä merkittävien oppimiskokemusten käsitettä, ja siinä keskeisenä osana olevaa ”merkitsevät toiset” käsitettä. Antikaisen ja Komosen (2003) mukaan ”merkitsevät toiset” ovat niitä ihmisiä ja sosiaalisia suhteita, jotka ovat tukeneet oppimista ja identiteettiä. Kyseessä ei välttämättä ole yksittäinen ihminen vaan ”merkitsevänä toisena” voi toimia myös kokonainen yhteisö. (Antikainen & Komonen 2003, 105-107.)

Tässä tutkimuksessa tärkein *refleksiivinen toinen* työttömille olivat toiset työttömät. Oman työttömän identiteetin ymmärtäminen tapahtuu toisen, samanlaisessa tilanteessa olevan yksilön kautta.

Matti: [Ohjaavan koulutuksen projekti] oli koulutuksena seuraava, ja tuota tietysti siinä oli sillon se että, että ... tietysti lähti tavallaan ehtimään, kun siinä oli ikäkauma annettu jo tuota pikkusen ylemmäks, niin rupes ehtimään jos löytyy samankäisiä henkilöitä niin niin se kurssin, mikskä sitä nyt sanos, puheenaiheetkin on ehkä samalla tasolla kun pelekästään nuorten kanssa, monta kertaa kurssilla on enemmän, niin tuota voi tavallaan niillä kokemuksilla toisiaan auttaa.

Matti: Kyllä ja siinä [ryhmässä] tuota tavallaan sitten että ... tuli, keskusteli henkilöiden kanssa jotka oli eri aloilla jossain, niin minkälaisia mahdollisuuksia on ja mitä ne niin kun tarjoo. Siellä oli [x-alan] ihmisiä, jotka halus sitten tuota suuntautua [y]-puolelle ja ja itte tuota harrastan kesällä tuota, [harrastusta] ... tavallaan jos jotakin

pysty sitten tukemaan jotakin henkilöä sieltä, että *'mee ihmeessä jos kerta on semmonen'* ja pyrki kertomaan, että miten minä tekisin jos minä oisin, että tuota että mitä minä ottasin huomioon, hän itte tekkee ratkasun siinä.

Riitta: Niin, tuota olen koettanut häntä [toista opiskelijaa] tukea ja ottanut mukaan [x]-käynneille ja kertonut, että minustakin on tuntunut siltä.

Riitta: Ja sitten just että on oppinu erilaisia ihmisiä, oonhan minä aina ollu erilaisten ihmisten kanssa, mutta tuota vielä niin kun tästä samasta tilanteesta, työttömänä olevia ihmisiä tavannu.

Tämä tutkimustulos on vastaava Heikki Pasasen (1998) tutkimustulosten kanssa. Pasasen ohjausta käsittelevässä tutkimushankkeessa tärkeimmäksi ohjaavan koulutuksen merkitykseksi nousi toisten juttujen, toisten tilanteiden kuuleminen ja omien kokemusten kertominen. Työtönkin voi ohjaavassa koulutuksessa ollessaan kokea vastavuoroisuutta, auttaa tasavertaisesti toista samassa tilanteessa olevaa tai vain vaihtaa kokemuksia. Tutkimuksessani näyttikin selkeästi siltä, että ns. vertaistuki koettiin kaikkein tärkeimmäksi ohjauksen muodoksi. Tällaisissa tilanteissa ryhmän jäsenet voivat tukea ja rohkaista toisiaan (Tapaninen 2000, 29).

Richard Sennettin (2003) mukaan ihminen tarvitsee kolmenlaista kunnioitusta elämässään. Ensiksikin ihmisen tarvitsee oman itsekunnioituksensa takia kehittää itseään. Toiseksi ihmisen tulee olla kykeneväinen huolehtimaan itsestään niin, ettei hän ole taakaksi muille. Kolmanneksi ihmisen täytyy pystyä antamaan vuorostaan jotakin muille ihmisille. (Sennett 2003, 63-64.) Soveltaen edellä kuvattuja Sennettin ajatuksia ryhmässä avautuva vastavuoroisuus on työttömän kannalta palkitsevaa, koska työtön pystyy auttamaan toista samantilaisessa ja samantarvoisessa tilanteessa olevaa. Hän voi kokea voivansa antaa toiselle jotain tärkeää ja oleellista ja saavansa myös omille kokemuksilleen ja identiteetilleen vahvistusta. Tässä rakentuu kunnioitus toiseen, samantilaiseen (Sennett 2003, 43). Uskoisin, että työttömän ihmisen elämässä on vähän tällaisia tilanteita, joissa tulee ymmärretyksi ja nähdyksi kokonaisuutena ihmisenä. Kuten Sennett (emt.) toteaa, itsekunnioituksen eräs keskeinen elementti on se, että tulee nähdyksi sellaisena kuin on (Sennett 2003, 13).

Tässä tutkimuksessa on myös huomionarvoista se, etteivät varsinkaan miehet pystyneet puhumaan työttömyydestään omien ystäviensä kanssa. Siinä missä työelämän sosiaaliset verkostot "aktivoituivat" tilanteissa, joissa työttömällä oli oma palkkarahoitus mukanaan tullessaan työhön, oma ystäväpiiri ei toiminut kenttänä, jossa olisi voinut käsitellä työttömyyttä. Työttömyys siis rapautti sisältäpäin sosiaalisia verkostoja ja aiheutti yksinäisyyden kokemuksen. Ehkä tämän vuoksi työttömät miehet kokivat hyväksi sen, että ohjaavan koulutuksen projektissa ollessaan he pystyivät vaihtamaan mielipiteitä toisten samantilaisessa tilanteessa olevien kanssa.

Kari Vähätalo (1998) on todennut, että hyvinvointivaltion ammattiauttajat edustavat monelle alemman sosioekonomisen aseman ja koulutuksen omaaville, varsinkin miehille, outoa naisvaltaista kulttuuria, jonka arvomaailma on hyvin keskiluokkaisesti jäsentynyttä. Kari Vähätalo (emt.) kysyykin, onko asiakkaan kannalta väärään sukupuoleen, väärään sosiaaliluokkaan ja väärään per-

heasemaan kuuluvan tai samastuvan ammattiauttajan mahdollista riittävästi ymmärtää saati auttaa tällaisia työttömiä hänen ongelmiensa ratkaisussa (Vähätalo 1998, 109)? Voidaankin kysyä, kuinka paljon ohjaava kouluttaja voi toimia *refleksiivisenä toisena* esimerkiksi ikääntyvälle pitkäaikaistyöttömälle?

4.1.6 Myöhäismoderni asiantuntijuus

Tutkimukseni pohjalta näyttää siltä, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät pitävät ohjausasiantuntijuutta eräänlaisena ratkaisemattomuuden asiantuntijuutena (vrt. Stenson 1997). Näin siksi, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät odottavat ohjaavilta kouluttajilta sellaista asiantuntijuutta, joka rakentuu Giddensin luonnehdinnan mukaan modernin ajan, paremmin tietävän, asiantuntijuuden pohjalle (Onnismaa 2003, iii). Myöhäismodernissa ohjaus ja ohjaava koulutus eivät kuitenkaan anna mitään konkreettista vastausta eivätkä ne takaa mitään, esimerkiksi työllistymistä. Toisin sanoen, kun aikaisemmin asiantuntijatiedon odotettiin johtavan kasvavaan varmuuteen siitä, miten asiat maailmassa ovat, nykyisen asiantuntijuuden piirteinä ovatkin epävarmuus ja hämmennys (Flander 2000; Onnismaa 2003, 109). Ohjausasiantuntijuuden mahdollisuus toimia ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä *refleksiivisenä toisena* onkin rajallinen.

Ohjauksen hyvää tarkoittavat merkitykset saattavat siis aiheuttaa refleksiivisessä modernisaatiossa alkuperäiselle tarkoitukselleen vastakkaisia vaikutuksia. Kun ikääntyvä pitkäaikaistyötön ei ymmärrä ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitystä elämässään ja elämänhallintansa jäsentämisessä, koska ne ovat heille kulttuurisesti vieraita keinoja, niin hyvää tarkoittavat keinot kääntyvätkin vastakkaisiksi tuottaen hämmennystä, vieraantumista ja syrjäytymistä. Tämä on esimerkki refleksiivisestä modernisaatiosta. Sen kehitysdynamiikka johtaa täsmälleen vastakkaisiin seuraamuksiin. (Beck 1995a, 12-15.)

Kaiken kaikkiaan vastuu oman elämänkulun ohjaamisesta ja valinnoista kasvaa sitä mukaa, kun elämän normaalibiografian vaiheiden – lapsuuden, nuoruuden, aikuisuuden ja vanhuuden lineaariset toteutumismahdollisuudet vaikeutuvat ja muuttuvat (Vilkkö 2000, 74-85). Työttömyys on eräs tekijä, joka katkaisee aikuisuuden kehitystehtävien toteutumisen ja luo tilanteen, jossa pitkäaikaistyöttömiltä on riistetty luottamuksen mahdollisuus ja usko tulevaisuuden näkemiseen nykyisyydessä. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat sosiaalistuneet teollisen moderniin yhteiskuntaan. He rakensivat aikuisiän luottavaisuutensa hyvinvointiyhteiskunnan instituutioiden pohjalta ja niiden varaan. Keski-ikään tullessaan ja työttömäksi jäätyään heidän täytyy ottaa uudelleen kantaa luottamuksen kysymykseen henkilökohtaisessa elämässään joutuessaan rakentamaan identiteettiään yhteistyössä asiantuntijoiden kanssa. Institutionalisoitunut luottavaisuus on vaihtunut myöhäismodernissa luottamuksen rakentamiseen asiantuntijajärjestelmien puitteissa. Tämä pätee niin koulutusinstituutioissa kuin muissakin yhteiskunnallisissa instituutioissa. Yksilö on niihin sidoksissa, halusi hän tai ei. Anthony Giddensin (1995a) mukaan asiantuntijajärjestelmät ovat elämänhallintaa lisääviä instansseja. Ulrich Beck (1995a) on taas sitä mieltä, että asiantuntijajärjestelmien vahvasta roolista ei välttämättä seuraa elämänhallinnan

lisääntyminen. Beckin mielestä asiantuntijoiden neuvot ovat usein ambivalentteja ja keskenään ristiriitaisia eivätkä täten lisää yksilön hyvinvointia tai elämänhallintaa. (Beck 1995a, 17-22, 48-49.) Tutkimukseni osoittaa, että Giddensin formulointi asiantuntijajärjestelmien elämänhallintaa lisäävästä roolista on ristiriitainen ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien kohdalla. Esimerkiksi, luottamuspuola, jota ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat hyvinvointi-instituutioita kohtaan, enemmän rapauttaa kuin lisää heidän elämänhallintaansa.

Toisin sanoen, moderni maailma tai luja moderni, oli auktoriteettien, johtajien ja opettajien maailma eli ihmisten, joilla oli asioista parempaa tietoa ja jotka kertoivat, miten asiat tehdään. Nykyinen notkea moderni tai myöhäismoderni ei ole tehnyt auktoriteeteista tarpeettomia, mutta se on lisännyt samanaikaisten auktoriteettien määrää räjähdysmäisesti. Toisin sanoen, ei ole yhtä totuutta vaan totuuksia on yhtä paljon kuin on auktoriteettejakin. Baumanin (2002a) mukaan käsite "lukuisat auktoriteetit" on ristiriitainen käsite, koska auktoriteetit kumoavat toisensa ja tällaisessa tilanteessa yksilön vastuulle jää valinta auktoriteetin suhteen. (Bauman 2002a, 80.) Nyky-yhteiskunnassa yksilön asema asiantuntijaverkostoissa on muuttunut. Yksilön on junailtava asioitaan asiantuntijuuden markkinoilla, valittava neuvoja ja asettuva heidän asiakkaikseen. (Giddens 1995a&b; Beck 1995 a&b; Beck & Beck-Gernsheim 2002.) Samalla luottaminen liian moneen asiantuntijaan, jotka jokainen operoivat oman asiantuntijuutensa ja eettisen käsitteistönsä pohjalta, saattaa itse asiassa olla yksilölle haitallista ja edesauttaa hänen syrjäytymistään (Beck 1995a 17-21, 48-49).

Ohjauksellisten menetelmien määrä on lisääntynyt viime aikoina, koska olemme siirtyneet post-traditionaaliseen yhteiskuntaan ja minästä on tullut refleksiivinen projekti, johon täytyy ottaa kantaa. Identiteetistä on tullut kysymys, johon täytyy vastata ja ottaa kantaa vuorovaikutuksessa muiden ihmisten, median ja kulutuksen kanssa reflektoiden. Tämä muutos on lisännyt ohjauksellisten menetelmien tarvetta - tarvitsemme asiantuntijoita neuvottelemaan valinnoista ja toimimaan peileinä. Tilanne vaatii riskien ottoa ja samalla luottamusta itseän ja toisiin enemmän kuin ennen. (Alheit 1994; Giddens 1995a; Kotkavirta 2000, 64; Edwards & Payne 1997, 531.) Luottamuksen syntyminen asiantuntijasuhteissa kytkeytyy Titta Tuohisen (2000) ja Kaj Ilmosen (2000) mukaan käsitykseen luottamuksen vastavuoroisuudesta, vapaaehtoisuudesta ja tuttuudesta. Kuten Ilmonen (2000, 34) asian ilmaisee: "Asioihin ja ihmisiin luotetaan sen takia, että heihin/niihin liittyy piirteitä, jotka tekevät tulevaisuudesta hallittavan." Luottamisen luominen pakolla on yhtä vaikeaa kuin yrittää nukahtaa väkisin (Ilmonen 2000, 22).

Tässä edellä kuvatussa mielessä ohjaus on keskeinen myöhäismodernin minäprojektin tuottaja ja ylläpitäjä. Ohjauksessa yksilön täytyy rekonstruoida menneisyytensä ja olla vuoropuhelussa asiantuntijan, ajan ja elämänkaarensa kanssa. Myöhäismodernissa Giddensin (1995a) mukaan ohjaus ja (itse)terapia ovat kasvun prosesseja, jotka sulkevat sisäänsä yksilön keskeiset elämän siirtymät, sekä menneet että tulevat. Nämä siirtymät eivät myöhäismodernissa ole institutionalisoituneita eivätkä ne seuraa kaavamaisia riittejä. Koska riitit ja pe-

rinteet ovat menettäneet merkitystään, eivät ne enää vie yksilöä muutoksesta toiseen, vaan myöhäismodernissa tällaiset muutokset on kohdattava ja kohdistuvat refleksiivisesti liikkeelle pantujen elämänkaarien kautta. Ohjaus ja terapia eivät Giddensin (emt.) mielestä ole mitään sellaista, jota tehdään toiselle tai joka tapahtuu hänelle, vaan se on kokemus, joka sitoo yksilön elämänsä systemaattiseen reflektointiin. Elämän eläminen refleksiivisesti tarkoittaa virittyntä tietoisuutta omista tunteista, ajatuksista ja ruumiillisuudesta. Refleksiivinen minäprojekti aktualisoituu varsinkin elämän muutostilanteissa, joissa yksilö joutuu turvautumaan asiantuntijoihin. Tässä prosessissa luottamuksella on erityinen merkitys, sillä se toimii yksilön ja abstraktien järjestelmien eli asiantuntijoiden vuorovaikutuksen keinona ja kenttänä. Giddensin (emt.) mukaan yksilön identiteetin koherenttius ja toimintamahdollisuudet myöhäismodernissa ovat riippuvaisia yksilön kyvykkyydestä muokata ja päivittää elämäkertansa. Tämä muokkaus tapahtuu yhä enemmän abstraktien järjestelmien eli asiantuntijajärjestelmien puitteissa ja niiden välityksellä. (Giddens 1995a, 1-5; 70-80.)

4.2 Koulutuksen monet merkitykset keski-iässä

4.2.1 Jounin tarina – ”pätkätyöläisestä opiskelijaksi”

Miesten haastatteluista löytyy ns. uudenlaisen mieheyden mallin orastavia aineksia. Harri Jokirannan (2003) mukaan uudenlaisen mieheyden mallin orastavat ainekset muodostuvat siitä, että perinteiseen mieheyteen kohdistuvat paineet synnyttävät murtumia vanhoissa malleissa, jolloin vanhat käyttäytymismallit eivät enää toimi sellaisenaan. Tällaisia paineita edustavat sekä palkkatyön kriisiytyminen että ydinperheen mallin mureneminen. (Jokiranta 2003, 14-15.) Omassa tutkimusaineistossani uudenlaisen mieheyden mallin orastavat ainekset liittyvät lähinnä *Jounin tarinaan* ja siinä koulutukselle ja perheelle annetuille merkityksille. *Jouni* oli miehistä ainoa, joka toi esille selkeästi vaimoltaan saamansa tuen työttömyydessä selviytymisessä. *Jouni* painotti myös muita haastateltuja miehiä enemmän harrastusten merkitystä oman jaksamisensa kannalta. Samoin hän on kouluttanut itseään koko aikuisiän ajan ja hänelle ovat muita haastateltuja miehiä tutumpia individualistisen kasvatus- ja koulutuskulttuurin toimintatavat ja minän jäsentäminen psykokulttuurin keinoin. *Jouni* on siis täyttänyt työttömän arkensa koulutus- ja harrastustoiminnoilla, eikä hän koe työttömän identiteettiään omakseen.

Anja Ahola (1996) on tutkinut sitä, millä edellytyksillä, voimavaroilla, työttömän on mahdollista toimia muun kuin tragediamallin mukaisesti. Toisin sanoen, mitkä työttömän käytössä olevat taloudelliset, sosiaaliset ja psykososiaaliset voimavarat parhaiten mahdollistavat tulkita työttömyyden seuraukset muunakin kuin riskinä? Näistä myönteisistä voimavarakuvauksista Ahola (emt.) luo ns. työttömän tarinan haastetulkinnan. Työttömän tarinan haastetulkinnan muodostumiselle on ominaista se, että siihen lukeutuvat työttömät ovat pystyneet korvaamaan työstä vapautuneen ajan muilla toiminnoilla ja he koke-

vat työttömyyden haasteeksi. Työttömyytensä haasteena kokevat työttömät ovat kyseenalaistaneet perinteiset työttömyyden tulkintatavat, mikä oletettavasti vaatii paljon sisäisiä voimavaroja, kuten myös lähipiirin tukea. Heidän tärkeiksi voimavaroiksi muodostuvat perhetilanne, läheiset ihmissuhteet ja osallistuminen kodin ulkopuoliseen toimintaan. Työttömyytensä haasteena kokevat työttömät (sekä miehet että naiset) ilmoittivat ihmissuhteidensa laadun paremmaksi kuin tragediamallin mukaisesti toimivat työttömät. Heidän suhteensa puolisoonsa oli parempi, ja he olivat tyytyväisempiä läheisiltä saamaansa tukeen. Heillä oli myös enemmän kodin ulkopuolisia luottamuksellisia ihmissuhteita. Kiinnostava on se tutkimustulos, että haasteelliset miestyöttömät olivat paljon naisia tyytyväisempiä puolisoonsa ja puolisoltaan saamaansa tunteeseen ja naiset taas miehiä tyytyväisempiä läheisiltä ihmisiltä saamaansa tukeen. (Ahola 1996, 159-170.)

Jounin tarina muistuttaa työttömän tarinan haastetulkintaa siinä, että *Jouni* on pystynyt täyttämään työstä vapautuneen ajan esimerkiksi juuri erilaisilla koulutuksilla ja harrastuksilla. Työttömänäkin ollessaan hän on ollut kiinnittyneenä pätkätyöläisen identiteettiin eikä ole mieltänyt itseään perinteiseksi työttömäksi. Anja Aholan (1996) tutkimuksessa tuli selkeästi esille se, että mitä pitempään työttömyys oli kestänyt, sitä vähemmän työtön jäseni tilannettaan haasteellisesti (Ahola 1996, 167). *Jounin tarinasta* tällaista kehitystä ei ole huomattavissa, siinä työttömyysjaksot vuorottelevat työssäolon ja koulutuksessa olemisen kanssa. Täten *Jounin tarina* haastaa perinteisen työttömän tarinan.

Jounin vanhemmat pitivät opiskelua ja koulujen käyntiä tärkeänä, ja he kannustivat Jounia opiskelemaan. Vanhemmilla oli tietty visio siitä, mitä ja miten kouluja tulisi käydä. Ennen kaikkea vanhemmat kuitenkin halusivat, että Jouni hankkisi itselleen sellaisen ammattiin, joka elättäisi hänet. Jouni kävi keskikoulun ja meni lukioon, mutta joutui jättämään lukion kesken huonon koulumenestyksensä takia. Tämän jälkeen, ennen ammatilliseen koulutukseen hakeutumistaan, Jouni oli töissä vuoden. Ammatinvalinnassa ratkaisevana tekijänä oli koulutukseen pääsyn helppous, eikä ala vastannut Jounin omia toiveita. Jounin työura on ollut varsin repaleinen, hän on toiminut monenlaisissa työtehtävissä ja työpaikoissa noin 15 vuotta kestäneen pätkätyöuransa aikana. Tukityöllistettynä Jouni on ollut kuusi kertaa. Pisin jatkuva työsuhde hänellä on ollut vuosi ja neljä kuukautta. Pätkätyöllisyyden Jouni on kokenut henkisesti erittäin raskaaksi, koska hän on joutunut olemaan koko ajan varuillaan työpaikkojen, työvoimatoimiston ja niiden määräyksiensä suhteen. Jouni on kokenut, etteivät työvoimaviranomaiset pysty auttamaan työtöntä. Työtön ei personoidu heidän tukityöllistämisprosesseissaan normaalina työntekijänä vaan tukityöllistettynä. Tukityöllistämisprosessiin ei kuulu minkäänlaisia normaalin työkuulttuurin piirteitä, kyseessä on lähinnä lapunkirjoittamisprosessi työnantajan ja tukityöllistetyn välillä. Aina työsuhteen päätyttyä on täytynyt myös tehdä surutyötä ja "ladata akkuja" seuraavaa elämänvaihetta varten, kuten seuraava lainaus osoittaa:

Piia: Eli sä et oo kokenu niitä taukoja huonona välttämättä?

Jouni: En välttämättä! Ne on ollu ihan tervetulleita välillä. Et se jo että kun sä meet pätkätyötä tekemään, siinä ensimmäisenä päivänä sinä tiät tavallaan sen, että sulla on puoli vuotta tai vuosi tai vuosi ja kuukausi tai viikko, et sun työ loppuu niin sun pitää asennoitua jo siihen, että lähet täysillä tekeen sen jakson mikä siellä on. Loppuvaiheessa tietysti alkaa näkyyn että kun oot kyselly että niin tota 'jaha, oliskos mahollista vielä saaha jatkoo?' Siinä vaiheessa sanotaan, kun sulle sanotaan että niin 'rahat on loppu, et rahat ei riitä', vaikka kenties työnantajilla olis halu työllistää sinut, niin siinä vaiheessa rupeet tekeen tavallaan sitä niin sanottua surutyötä niin, että 'nyt se loppuu ja mikä on seuraava siirto'. Ja sinä päivänä kun se työ loppuu, oot viimeistä päivää töis-

sä, niin kyl sä niin kun haluut vähän aikaa mieltii sitä ... seuraavaa siirtoa ja kerätä se energia siihen seuraavaan siirtoon, on se sitten työ tai opiskelu tai mikä hyvänsä jakso.

Jouni ei oikein tiedä, miksi hän ei ole koskaan saanut pysyvää tai pitempiketoista työpaikkaa. Yhtenä syynä hän pitää huonoa tuuriaan – on vain tultu oltua väärään aikaan väärässä paikassa. Jouni syyttää myös huonosti työllistävää ammattiaan tilanteestaan. Työttömyysjaksoista johtuen Jouni ei ole pystynyt tekemään pitemmän tähtäimen suunnitelmia elämässään. Taloudellisesti tulevaisuutta ei rakenneta työttömyyspäivärahan pohjalle, vaikka Jouni on ollut koko työttömyytensä ajan ansiosidonnaisella. Jounille on ollut kunnia-asia se, että työttömänä ollessaan hän ei ole työttömyyskorvauksen lisäksi saanut mitään muita tukia eikä ole niitä hakenutkaan.

Parisuhteeseen ja perhe-elämään työttömyys on vaikuttanut siten, että parisuhteessa on ollut kireitä jaksoja aina silloin, kun työpaikkahakemukset eivät ole tuottaneet tulosta ja optimismi työllistymisestä on kariutunut. Vaimo on kuitenkin ollut Jounille suurena tukena ellei avovaimoa olisi niin Jouni olisi mielestään täysin tuuliajoilla. Hän ei edes uskalla kuvitella, minkälaista olisi olla työtön sinkkumies. Avovaimon työ on taannut aina sen, että on ollut katto päin päällä ja ruokaa pöydässä. Sekä liikunnalliset että kulttuuriharrastukset ovat olleet erittäin tärkeitä Jounille työttömänä ollessaan.

Jouni on myös opiskellut paljon elämänsä aikana. Hän on ollut mm. 5 tietotekniikka-alan koulutuksessa, opiskellut kesäyliopistossa ja suorittanut useita [x] -koulutuksia. Jouni on hakenut useaan kertaan ammatilliseen koulutukseen tulematta kuitenkaan hyväksytyksi. Jouni kokee, että kaikki hänen suorittamansa opinnot ovat tavallaan kumuloineet ja monipuolistaneet hänen ammattitaitoaan, vaikka koulutukset eivät ole taannut hänelle pysyvää työpaikkaa. Kaiken kaikkiaan opiskelumotivaationsa Jouni kiteyttää toteamukseen, että opiskelemaan hänet on saanut *”kuitenkin toive vakituisesta työpaikasta”*.

Työttömänä ollessaan Jouni kiinnostui ohjaavan koulutuksen projektista, koska koulutusesitteessä luvattiin räätälöidä työttömälle hänen itsensä näköinen työpaikka. Ohjaavan koulutuksen projektin keskeiseksi anniksi Jounille muodostui se, että sen kautta hän sai mahdollisuuden lähteä uudelleen kouluttamaan itseään oppisopimuksen kautta. Oppisopimuskoulutus oli Jounille paras vaihtoehto myös oppimisen kannalta, sillä hänelle paras tapa oppia on konkreettinen työssäoppiminen, työn tekeminen, jota lyhyet teoriaopinnot täydentävät.

Jouni pitää oppisopimuskoulutukseen hakeutumistaan sattumana, puhtaana vahinkona ja seurauksena vaatimuksesta hankkia ohjaavan koulutuksen työssäoppimisjaksolle työpaikka:

Jouni: Vahinko, täysin vahinko, et se on huulesta lähteny liikkeelle, ja nyt oon tavaltaan tyytyväinen siihen että tuli otettua, tuli otettua pikkusen vakavammin se huulenheitäjä [viittaa tässä minuun, ohjaajaan]. Eli sun kehotuksesta kun [x-ala] ei ruvennu työllistämään, ei antanu ilmasta harjoittelupaikkaa [työssäoppimisjaksolle], ja sähän sen sanoit sitten et tuota niin 'soita [y-paikkaan], rupee sieltä ettiin'.

Hakiessaan työssäoppimisjakson työpaikkaa Jounilla oli periaatteena, että työpaikan tulisi olla mahdollisimman lähellä kotia – jos hän ei viihtyisi työpaikalla niin *”pääsee äkkiä kotiin”*.

Haastatteluhetkellä Jounin oppisopimuskoulutus ja sen vaatima määräaikainen työsuhde koulutusta järjestävään työpaikkaan on päättymäisillään. On todennäköistä, että työpaikka palkkaa Jounin syksyllä, vaikka hän joutuu olemaan kesän lomautettuna. Koska Jounin oppisopimusammatti on varsin nuori, [x-alan] ammatti, hän pitää omaa työmarkkinatilannettaan varsin hyvänä. Jouni on kuitenkin ptkätyöllistettynä oppinut olemaan varuillaan: jatkuvasti tulee katsella ja kuulostella myös muita mahdollisia työpaikkoja, ellei nykyinen työnantaja häntä työllistä. Jounin elämässä on ollut tiettyä suunnitelmallisuutta viimeiset kolme vuotta, aina siitä lähtien kun hän pääsi mukaan ohjaavan koulutuksen projektiin. Koulutus on tuonut elämään sitä lineaarisuutta ja jatkumoa, jota työelämässä toimiminen ei ole voinut taata. Oppisopimustyöpaikka on sama työpaikka, jossa Jouni suoritti ohjaavan koulutuksen projektiin kuuluvan viiden kuukauden tukityöllistämisyksikön. Tulevaisuudessa Jouni uskoo tekevänsä sitä työtä, johon hän juuri on kouluttanut itsensä.

Jouni pitää itseään paljon työ- ja elämäkokemusta omaavana työntekijänä, koska hän pystyy hyödyntämään aikaisempia koulutuksiaan ja työkokemustaan nykyisessä työssään, jossa myös Jounin ikä ja elämäkokemus ovat vain rikkaus. Jouni ei olisi voinut edes kuvitella tekevänsä nykyisen kaltaista työtä ollessaan parikymppinen. Silloin hänen arvomaailmansakin oli niin erilainen: nuorempana ajatteli vain rahaa ja nyt keski-ikäisenä arvomaailma on muuttunut humanimpaan suuntaan. Jounin mielestä hänen nykyinen ammattinsa on hänelle tällä hetkellä paras vaihtoehto, koska se työllistää hänet ainakin toistaiseksi. Jouni kuitenkin tietää, että työnantajat arvostavat sitä, että työntekijä ei ole ollut kovin monen työnantajan palveluksessa, koska silloin ei tarvitse epäillä yksilön osaamista ja hänen kyvykkyyttään työntekijänä. Jouni olisi pidetty monessakin työpaikassa, mutta esteenä on aina ollut raha.

4.2.2 Varuillaanoloidentiteetti

Jouni on haastattelemistani projektalaisista ainut, joka lähti uudelleen kouluttamaan itseään projektissa. *Jouni* ei koe itseään varsinaisesti työttömäksi, koska on aina tehnyt päätkätöitä. Utta ammatinvalintaansa hän kuvaa sattumana ja vahinkona:

Jouni: No joo, mut etupäässä se oli niin kun hurjan hauska huuli sulta, 'että soita'. Huulena otin sen. Vanha mies tai keski-ikänen mies et [x-työpaikkaan], mitä siellä tekee? Oon kyllä huomannu, että tekemistä riittää.

Jounin elämä on ollut koko ajan varuillaanoloa, ja hän onkin luonut ns. *varuillaanoloidentiteetin* itselleen:

Piia: Joo, joo. No tuota niin, äsken sanoitkin tuossa, että elämän suunnitelmallisuus on nyt muuttunu. Tai siis ei muuttunu vaan niin kun puuttunu, että ei oo pitempiä-kestä voinu suunnitella, niin miten se näkyy niin kun käytännössä, sun henkilökohtasessa elämässä? Näkyykö se millään tavalla?

Jouni: Kyllähän se tietysti jos, jos tuota niin et pysty suunnittelemaan päivää kahta, viikkoo pitemmälle, niin sä oot koko ajan varpaillas et silloin kun sattuu, tulee et työpaikka tulee niin tavallaan mitä sä oot suunnitellu, sitä että lähet lomalle esimerkiksi niin se kaatuu tavallaan siihen työpaikkaan. Kaikki suuret investoinnit, kaikki hankinnat, mitä jos aiot tehdä niin et sä työttömänä niitä tee.

Varuillaan oleva ihminen on koko ajan varuillaan, niin työttömänä, opiskellessaan kuin työssä ollessaan. Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämäkulkua onkin käytännössä *varuillaanoloelämäkulkua*, joka ei tarjoa hengähdysten hetkiä:

Jouni: No en mä koe [jääneensä työttömäksi], kyllä mä oon tehny koko ajan, mut ne on ollu sitä niin sanottuja päätkätöitä tavalla tai toisella päätkätöitä et silloin ei puhuttu päätkätöistä. Ja koko ajanhan mulla on niin kun kulkenu silleen, että on ollu työ tai opiskelu, vaikka siellä on semmosia vuoden niin sanottuja sapattivapaita.

Varuillaanoloidentiteetin luominen on henkisesti ollut *Jounista* raskasta, se on vaahtinut tietynlaista psyykkistä etäisyydenpitoa ja moninkertaista tunnetyötä. Richard Sennettin (2000) mukaan psyykinen etäisyydenpito ja tunnetyön kuormittavuus on keskeistä ihmisille, joutuvat toimimaan yhteiskunnan reuna-alueilla, kuten myös lainaus *Annan tarinasta* osoittaa:

Anna: Kyllä siinä oli semmonen tietty välimatka, jota minä itse pidin. Minä en antanut itselleni, hyvänen aika, minä en oo tullu oikeestaan sitä silleen ajatelleeks aikaisemmin että ... minä en antanut itelleni lupaa juurtua syvälle, koska minä tiesin että

se loppuu [tukityöllistämistyö]. Mutta ihan topakasti minä oon istutettu silleen kuitenkin! Mutta kyllä se meinas paljonkin mulle, että se homma pyörii ja teen työni hyvin ja tunnollisesti.

Huomionarvoista on myös se, että sirpaleisesta työurasta huolimatta *Jouni* määrittää itsensä työn kautta, hän pitää itseään pätkätyöläisenä eikä identifioitu työttömän identiteettiin. Tämä tutkimustulos tukee sitä yleistä huomiota, että kaikki haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokivat olevansa *paljon kokemusta omaavia työntekijöitä*, joiden työidentiteetti ei ole rapautunut työttömyyden takia. Siis vaikka heidän nykyistä elämänsä voidaan kuvata *varuillaanoloelämänsä*, jossa elämä jakautuu työelämän, työttömyyden ja koulutuksen vuorottelulle, siitä huolimatta he kiinnittyvät hyvin vahvasti työidentiteettiin. *Jounin* tapauksessa työelämän pirstaleisuutta on täydennetty koko elämän ajan koulutuksellisilla ratkaisulla (vrt. Alheit 1994). Nämä koulutukselliset toimet eivät ole kuitenkaan taanneet *Jounille* pysyvää paikkaa työmarkkinoilla. *Jounin* elämä on ollut byrokraattisten toimien sanelemaa, hän on ollut työelämän käytettävissä koko ajan, vaikka työelämä ei ole ollut hänen käytettävissään. Työttömänäkin hän on ollut työhallinnon monitorointitietäisyydellä – Foucault'n (2000) panopticonin tavoin.

Haastateltavani kritisoivat vahvasti työvoimatoimiston toimintaa, siihen ei siis luotettu. Työvoimatoimisto näyttäytyi usealle "kortistona", ei "toimistona" (vrt. Kosonen 2003, 201-206). Työttömien mukaan työttömän pitää olla hyvin aktiivinen, jotta työvoimatoimisto hoitaisi tehtävänsä. Ulla Kososen mielestä on nurinkurista, että työttömien aktiivisuus tuntuu olevan seurausta työvoimatoimiston passiivisuudesta. (Kosonen 2003, 201-206.) Omassa tutkimuksessani selkeäksi huomioksi tuli se, että työttömien aktiivisuus kului erilaisten säädösten kanssa taistelussa. Haastatteluissa tuli ilmi, etteivät haastateltavani koe luottamusta työvoimatoimistoa eivätkä muitakaan hyvinvointi-instituutioita kohtaan. Näiden organisaatioiden kanssa tulee olla erittäin varovainen – pienikin lipsahdus saattaa tuhota oman elämänsä hallinnan:

Piia: Sä tarkoitat, että siinä työttömyysaikana ei ollu varaa sairastaa?

Matti: Niin, ei mitään. Sen takia ei tuollakaan, että kun ei voi luottaa kehenkään. Työkärissä on mahoton puhua siis ... [x-instituutio] on toinen, että ei missään tapauksessa ne on vaan korvat höröllään, että tulis pienikin lipsaus tulee. 'Ethän sinä oookkaan mihinkään'. 'Joo näin tää meneekin, meillä on säännöt'. Sillä tavalla pitää olla varovainen mitä puhuu ...

Epäluottamusta lisää entisestään tunne siitä, että työvoimatoimisto tietää yksilön omista asioista enemmän kuin itse – "udellaan niin valtavasti". Työvoimatoimistoa pidetään ansoja virittävänä instanssina. Kevin Stensonin (1997) mukaan erilaiset haastattelut lisäävät ylyksilöllistä kontrollointia entisestään, kun niissä tuotetaan tarinallisuutta haastateltavan elämästä sekä haastateltavan itsensä että haastattelijan toimesta. Edellä kuvattu luottamuspula on yksi tekijä, joka tuottaa ja ylläpitää *varuillaanoloelämänsä*. Kun yksilö ei voi luottaa organisaatioihin, joiden parissa hän toimii, toimintamalliksi jää *varuillaanolo* ja epäluuloisuus. Luottamusta itseän ja toisiin (ihmisiin ja instituutioihin) syntyy silloin kun "toisten" (ihmisten ja yhteiskunnan) toiminta on ennakoitavissa ei-

vätkä nämä "toiset" uhkaa yksilön toimintaa. *Matti* koki, että työttömänä olo ja työhallinnon kanssa asioiminen ei anna mahdollisuutta itse hallita työttömän identiteettiä. Työttömän identiteettiin liittyy vahvasti kontrolloitavuus, ja kontrolloitavuuteen kuuluu luottamuksen menettäminen.

Nyky-yhteiskunnassa yksilö joutuu olemaan koko ajan varuillaan niin työttömänä kuin työelämässä ollessaan. Koskaan kun ei voi tietää, mitä huomien tuo tullessaan – irtisanomisen tai uuden työpaikan. Toisin sanoen maailmassa, jossa häilyväiset asiat ovat identiteettien rakennusmateriaalia, täytyy olla koko ajan varuillaan (Bauman 2002a, 106). Työhallinto vaatii työttömiltä että nämä ovat "varpaisillaan" ja "valmiustilassa" mahdollista työllistymistä varten koko ajan, mutta eivät ota huomioon sitä, että työttömillä elämänhallintaa edesauttaa se, että he saavat itse rytmittää sen ajan, jonka he ovat poissa työmarkkinoiden käytettävistä. Yksilön psyykkiselle ja sosiaaliselle hyvinvoinnille on olennaista ja tärkeää itsemäärämisoikeus ja mahdollisuus luovaan lepoon (Suoranta 1999, 235). Kokemuksena vahdittavaksi joutuminen on nöyryytys ja alentaa työttömän holhottavan lapsen asemaan (Kosonen 2003, 182-212). *Jounin* elämänkulku on ollut koko ajan koulutuksen, työn ja työttömyyden vuorottelua.

Piia: No mites sä sitten, sä varmaan hait aktiivisesti töitä kuitenkin koko ajan?

Jouni: Totta kai!

Piia: No miten se vaikutti, kun tuli pakkeja ja pätkätöitä vaan?

Jouni: Se vaan oli otettava vastaan se.

Kun ennen luontaistaloudessa eletessä oli hyväksyttävä se, mikä tuli vastaan, niin samanlainen kohtalo on nyt pitkäaikaistyöttömillä. Myös markkinatalouden rattaissa on hyväksyttävä se, mikä tulee vastaan ja että vaikuttamismahdollisuudet ovat rajalliset. Haastatelluista ainoastaan *Jouni* tuo selkeästi esille projektin tukityöllistymismahdollisuuden tärkeyden omien suunnitelmien etenemisen kannalta katsottuna. Myös hän painottaa omaa aktiivisuuttaan työllistymisensä ja omien suunnitelmiansa etenemisen suhteen. Näen *Jounin* tarinassa myös viitteitä koulutukselliseen sankaritarinaan ja työttömän identiteettiä haastavaan haastetarinaan. Koulutukseen lähteminen on antanut mahdollisuuden luovaan, itseään toteuttavaan osallistumiseen, jossa ei koko ajan tarvitse olla varuillaan, vaan on voinut keskittyä vain yhteen asiaan, eli koulutukseen kolmen vuoden ajan. Koulutus on tuonut *Jounin* elämään jatkuvuutta, ja koulutuksellinen elämänkulku on korvannut pätkätyöläisen elämänkulun. Ohjaavan koulutuksen projektin voidaan siis sanoa *Jounin* tapauksessa olevan esimerkki tilanteesta, jossa projektin keinoin luodaan yksilön elämään jatkuvuutta ja koherenttiutta, jota yhteiskunta ei voi tarjota.

Jounin voisikin sanoa olevan eräänlainen nyky-yhteiskunnan *identiteettityöläinen*. Hän tekee koko ajan työtä itsensä kanssa usean identiteetin kentällä: koulutuksen, työllisyyden ja työttömyyden kentillä. Tätä työtä tehdään mielen sisäisenä toimintana. Identiteettityöskentely ei kuitenkaan välttämättä takaa minkäänlaisia palkintoja, esimerkiksi työllistymistä. Myöhäismodernissa yksilön identiteetti ei ole valmis. Oleellista on huomata, että kaikista tarinoista löytyy myös tämä käänne: jouduttuaan työttömäksi haastateltavani ovat joutuneet

määrittämään itseään edellä kuvattujen kenttien puitteissa, eli heistä on tullut *identiteettityöläisiä*. Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan yksilöstä on tullut alimääritynnyt minä, joka ei ole koskaan valmis, ei edes kuollessaan (Bauman 2002a, 14-15). Alimääritynnyt minä, joka muuttuu useaan kertaan elämänsä aikana ylläpitää ja tuottaa *varuillaanoloelämänkulkua*.

4.2.3 Varuillaanoloelämänkulku ja luottamus

Varuillaanoloelämänkulkua elävien ihmisten elämää leimaa hyvin vahvasti toimiminen erilaisten asiantuntijainstituutioiden kanssa. Näitä instituutioita kohtaan tunnetaan epäluottamusta ja niiden toimintamallit koetaan itselle vieraaksi. Voidakseen toimia nyky-yhteiskunnassa yksilön tulee tukeutua yhteiskunnan asiantuntijainstituutioihin, vaikka näihin ei aina luotettaisikaan, kuten tutkimukseni osoittaa. Lähes kaikki työttömän ns. keskeiset asiantuntijainstituutiot kärsivät työttömien puolelta tulevasta luottamuspulasta. Niiden yhteismitalliseen ja elämää eteenpäin vievään toimintaan ei luoteta, kuten tarinat osoittavat. Kortteinen & Tuomikoski (1998b) toteavat, että mitä enemmän työtön luottaa sosiaalisiin suhteisiinsa ja siihen, ettei niissä ole kysymys laskelmoinnista, sitä kauemmin hän kestää työttömyyttään ja uskoo asioidensa järjestyvän. Pahin vaihe alkaa, kun työtön menettää luottamuksensa ihmissuhteisiin (Kortteinen & Tuomikoski 1998b). Toisin sanoen, luottamuksen menettämällä on yhteytensä *varuillaanoloelämänkulun* syntymiseen ja ylläpitämiseen. Eräs *varuillaanoloelämänkulkua* jäsentävä tekijä on juuri luottamuksen rapautuminen ja sen menettäminen.

Kimmo Jokisen (2002) mukaan luottamuksen rooli vaihtelee paljon yhteiskunnan erilaisissa kehitysvaiheissa. Perinteisissä yhteiskunnissa ei tarvinnut käydä keskustelua luottamuksesta, koska se rakentui tuttuudelle ja vakiintuneille toimintatavoille. Se sisälsi sellaisia yhteisö rakenteita kuten suurperheen, kyläyhteisön ja kirkon, eikä siinä eläminen vaatinut luottamusta. Toisin sanoen kun toiminta oli monin tavoin säädeltyä ja ennakoitavissa, ei kysymys luottamuksesta tullut ajankohtaiseksi. Yksinkertainen moderni eli teollinen moderni nosti luottamuksen kysymyksen vahvemmin esiin, koska se merkitsi lisääntyvää yksilöllistymistä. Se purki edellä kuvatut perinteet, mutta samalla synnytti niiden rinnalle uusia, kuten ammattiliitot, hyvinvointivaltion, valtiobyrokratian, kansakunnan, ydinperheen, tayloristisen tehdasorganisaation jne. Sen yhteydessä voidaankin puhua luottavaisuudesta, koska teolliset instituutiot antoivat takeensa sille, ettei elämässä tapahdu mitään mahdotonta. Teollisen moderneille yhteiskunnille ovatkin ominaista kollektiiviset rakenteet ja niiden takaa- ma luottavaisuuden ilmapiiri. Kun yksilöllistyminen etenee niin pitkälle, että myös edellä mainitut teolliset rakenteet alkavat horjua, ollaan myöhäismodernissa. Myöhäismoderni elämä edellyttää ja vaatii henkilökohtaista riskinottoa ilman ulkoisia suojaverkkoja ja siten nimenomaan luottamusta. Näin siksi, että myöhäiselle modernille tyypilliset yksilölliset projektit vaativat nimenomaan luottamusta. (Jokinen 2002 71.) Kun yksinkertaisessa modernissa voitiin tukeutua luottavaisuuteen, johon ikääntyvät pitkäaikaistyöttömätkin ovat kasvaneet, niin myöhäismodernissa vaaditaan luottamusta, sen rakentamista ja ylläpitä-

mistä juuri suhteessa asiantuntijajärjestelmiin. Paradoksaalista tässä kehityksessä on se, että yhteiskunta ei toimi siten, että yksilö voisi luottaa sen toimintaan, esimerkiksi sen työllistävään vaikutukseen.

Zygmunt Bauman (2002a) kytkee luottamuksen rapautumisen nykyisen joustavan tuotantotalouden tapaan nähdä yksilö työn suhteen vaihdettavana tai poisheitettävänä esineenä, kun tämän käyttötarkoitus on päättynyt (Bauman 2002a, 178-195). Käytännössä tämä näkyy esimerkiksi siten, että työttömällä on usein käyttötarkoitus tukityöllistämisen ajan, mutta se päättyy työsuhteen lopputtua. Baumanin (emt.) mukaan työelämässä pätee joustavuuden laki, joka muuttaa käsitystämme työstä, koska lyhyet ja määräaikaiset työsuhteet ovat yleistyneet. Työsuhteet eivät enää tarjoa turvaa, koska ne ovat voimassa ainoastaan ”kunnes toisin ilmoitetaan”. Aikaisempien aikakausien epävarmuudesta nykyinen epävarmuus poikkeaa siten, että nykyisiä katastrofeja vastaan ei voi valmistautua yksilö- eikä yhteisöllisellä tasolla. Kun ennen ihmiset pystyivät esimerkiksi protestoimaan epäoikeudenmukaista käyttäytymistä ja oloja vastaan yhdessä katastrofien kollektiivisen luonteen vuoksi, niin nykyisiin uhakuviin tällaiset käyttäytymismallit eivät toimi. Nykyinen epävarmuus onkin yksilöllistä voima. Toisin sanoen uhkakuvatkin ovat yksilöllistyneet: kullakin on potentiaalinsa ihan omaan katastrofiin. Nykyiseen elämään liittyvät pelot on siis tehty yksin kärsittäviksi, eivätkä ne kumuloidu yhteiseksi asiaksi, jota vastaan voisi taistella joukkovoimalla. (Bauman 2002a, 177-178.) Sinun uhkasi eivät ole minun uhkiani -mentaaliteetti ruokkii entistä suurempaa solidaarisuuden rapautumista, eikä se myöskään luo pohjaa kollektiivisen, kaikkia yhdistävän solidaarisuuden muodostumiselle. Tässä mielessä elämmekin *postmodernin solidaarisuuden* aikakautta ja joudumme kaikki jossain määrin elämään *varuillaanoloelämä*kulkua.

Baumanin (emt.) mukaan tällaisessa tilanteessa ei synny mahdollisuutta uskollisuuteen ja luottamuksen kasvamiseen. Luottamuksen rapautuminen näkyy kaikkein selvimmin sosioekonomisesti heikoimmassa asemassa olevien ihmisten elämässä. Heidän rutiiniluontoiset ja vähäistä koulutusta vaativat työtehtävänsä voidaan koneistaa tai ulkoistaa. Samoin heidän työpanoksensa on helppo korvata jollakulla toisella. (Bauman 2002a, 178-195.) Myös Suomessa luottamuspulasta kärsivät eniten sosioekonomisesti heikoimmassa asemassa olevat ihmiset. Toisin sanoen, vakaassa ja hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa olevat yksilöt ovat selvinneet paremmin ns. kulttuurisesta yksilöllistymisestä ja yhteisöllisyyden rapautumisesta, kuten myös muista yhteiskunnallisista muutoksista. (Kortteinen & Tuomikoski 1998b, Alapuro 2000a, 102-111.) Voidaan sanoa, että ”vanha” moderni sosiaalisuus on pitänyt pintansa nimenomaan hyvinvoivien keskuudessa ja nimenomaan keskiluokkaiset ihmiset pystyvät enemmän ylläpitämään moderneja, staattisia yhteisöllisiä suhteita kuin alemmissa yhteiskunnallisissa asemassa olevat ihmiset. (Alapuro 2000a, 102-111).

Toisin sanoen myöhäismoderni talous on verkostoitunut, ja vain yksilön kuuluminen johonkin verkostoon suo hänelle edellytykset selvitä voittajana uudessa taloudellisessa järjestyksessä. Sosiaalinen maailma on siis jäsentymässä voittajiin ja häviäjiin sen jakolinjan mukaan, kenellä on tarpeeksi riskejä pienen-

täviä sosiaalisia verkostoja. Häviäjät vetäytyvät yksityisyyteen, häpeään tai tukeutuvat uuden identiteetin toivossa vanhoihin, esimerkiksi uskonnollisiin yhteisöihin puolustavien identiteetikäytäntöjen muodossa. (Castells 2000a; Ilmonen 2000, 11-13; Sennett 1999, 134-135.) Sosiaalisten suhteiden luomisella ja ylläpidolla on luokkaperustaisia eroavuuksia. Heikoimpia verkostot ja sosiaaliset suhteet ovat niiden parissa, joilla on matala koulutus ja joiden sosiaalinen ja taloudellinen asema on alhainen. Vahvimpia yhteisöt ja yhteisöllisyys näyttää olevan pitkälle koulutettujen toimihenkilöiden parissa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998a, 5-13.) Laajan tutkimusaineistonsa pohjalta Kortteinen ja Tuomikoski (1998a) tulevat siihen johtopäätökseen, että kaikilla on sosiaalisia suhteita, mutta niiden laatu vaihtelee yhteiskunnallisen aseman mukaan siten, että mitä alempana yhteiskunnallisesti yksilö on, sitä kovempia, kylmempää ja etäisempiä suhteet ovat. Alimmat sosiaaliluokat tarjoavat vähiten yhteisyydentunteita, ja siten siihen kuuluvat ihmiset selviävät työttömyyden seurauksista huonommin kuin muut. (Kortteinen & Tuomikoski 1998a, 5-13.) Tästä voi tehdä sen johtopäätöksen, että myös postmodernit tai myöhäismodernit minäprojektit onnistuvat keskiluokkaisilta heidän vankan luottamusperustansa ansiosta paremmin kuin heikompiosaisilta, esimerkiksi työttömiltä. Työttömien tilannetta heikentää myös se tosiasia, että laman seurauksena kokonaiset sosiaaliset verkostot lamaantuivat eivätkä taanneet työttömäksi jääneelle yksilölle sen suomaan turvaa tai keinoja käsitellä elämän ongelmia.

Paremmat kulttuurisen luottamuksen omaavat pystyvät helpommin toimimaan myöhäismodernin yhteiskunnan puitteissa ja sen institutionaalisissa käytännöissä. Luottamus voi nimenomaan rapautua juuri epätasa-arvoistavassa yhteiskuntakehityksessä, joka merkitsee yksilölle esimerkiksi työttömyyttä. Tällaisessa kehityksessä ei tule ainoastaan huomioida yksilön yhteiskunnallista asemaa, vaan myös hänen sukupolvikohtaiset kokemukset tulee ottaa huomioon yritettäessä miettiä, kuka luottaa ja kehen ja miten luottamus ylipäätään on yhteiskunnallisesti rakentunut. Artikkelissaan *Sosiaalinen luottamus työttömien selviytymisessä – keskustelua Anthony Giddensin kanssa* Matti Kortteinen (1999) toteaa, että epäluottamus ei vaihtele puhtaan yksilöllisesti, ts. sitä ei tulisi nähdä varhaisen sosialisoinnin ongelmana vaan ymmärtää sen yhteys yksilön luokkasemaan. Mitä köyhempi ihminen on, mitä lyhyemmän koulutuksen hän omaa ja mitä alempi on hänen sosioekonominen asemansa, sitä selvemmin hän kokee elävänsä kovassa, laskelmoinnin leimaamassa maailmassa – ja päinvastoin. Mitä enemmän yksilö on kokenut työttömyyttä, köyhyyttä, epäonnistunutta ihmisuhteissa, sitä vähemmän hän osaa luottaa toisiin ihmisiin. Nämä ovat siis aikuisiän ongelmia eivätkä varhaisen sosialisoinnin ongelmia. Näin tulkittuna tullaan siihen johtopäätökseen, että sosiaalinen epäluottamus on yhteydessä myös aikuisiän sosiaalisiin ongelmiin ja luottamuksen rakentaminen on sitä vaikeampaa mitä iäkkäämmäksi ihminen tulee, varsinkin jos hän jatkuvasti kohtaa tilanteita, joissa luottamus rapautuu ja joutuu koetukselle tavalla tai toisella. (Kortteinen 1999, 351-358.)

Pitkäaikaistyöttömyydestä on tullut köyhyyden kovaa ydintä ja heistä huono-osaisimmille on kasautunut huono terveys, mielenterveysongelmat, so-

siaalisten siteiden katkeaminen ja yleinen epäluottamus yhteiskuntaa kohtaan (Julkunen 2002, 7). Epäluottamuksen olosuhteissa on vaikea toteuttaa itseään ja kokea elämä merkitykselliseksi, tarkoitukselliseksi ja onnelliseksi, toisin sanoen yksilön tulevaisuuden uskon edellytyksenä on, että hänen lähiympäristönsä projektiiviset merkitykset ovat luottamusta ja toivoa herättäviä (Kotkavirta 2000, 66; Värri 2002, 94). Yksilöllisen identiteettimme ja hyvinvointimme yksi tärkeä elinehto on se, että voimme tuntea luottamusta paitsi toisia ihmisiä kohtaan myös niitä instituutioita kohtaan, joiden piirissä elämme ja toimimme. Luottamuksen avulla mahdollinen tulevaisuus tuodaan nykyisyyteen rakentavana voimana. Paradoksaalista tässä luottamuksen vaatimuksen ehdottomuudessa on se, että samanaikaisesti kun me olemme luottamuksesta riippuvaisia entistä enemmän, edellytykset siihen nojaamiseen ovat vahvasti heikentyneet. Työelämän nykyinen joustavoittaminen ja osakkeenomistajat ensin -ideologia korostaa sitä, ettei kannata luottaa työnantajaansa eikä ole järkevää sitoutua työorganisaatioonsa ja rakentaa identiteettiään työn varaan. Päinvastoin, jos haluaa tulla toimeen maailmassa, tulee yksilön tuntea epäluottamusta työnantajaansa kohtaan. (Ilmonen 2000, 33-35; Kotkavirta 2000, 64.)

4.2.4 Myöhäismoderni elämäkulku ja elämäkerta

Myöhäismoderni elämäkulku poikkeaa aikaisemmasta modernista elämäkulusta siinä, että enää eivät yksittäisen ihmisen elämänvaiheet sitoudu yhtä varmasti kuin ennen normaalielämäkulun instituutioihin ja ikänormeihin, vaan yksilöllinen variaatio ja vastuu oman elämänsä itsenäisestä jäsentämisestä lisääntyy. Elämänvaiheiden rajojen hämärtyminen saattaa aiheuttaa sen, että elämänvaiheet saattavat olla päällekkäisiä ja yhtäaikaista tai sellaisia, joissa jokin normaalielämäkulkuun kuuluva vaihe voi peittyä kokonaan kahden sitä reunustavan vaiheen alle. (Vilkkö 2000, 76.) Tämän tulkinnan mukaan *varuillaanoloelämäkulku* jäsentyy esimerkiksi myöhäismodernista elämäkulusta ja elämäkerrasta. Kuvaamalla ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämää *varuillaanoloelämäkulkuna* ja *-kertana* haluan painottaa heidän elämänsä vaikuttavien institutionaalisten pakkojen voimaa, kuten myös elämänvaiheiden väliaikaisuutta ja elämän epävarmuutta. Toisin sanoen toisen modernin yksilöllistymiskehitys sitoo yksilöt entistä tiukemmin institutionaalisten säädösten verkkoon. (Silvennoinen 2004, 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319.) Varsinkin *Jounin tarinasta* ja osittain myös *Riitan tarinasta* on luettavissa *varuillaanoloelämäkulun* ja *-kerran* vaikutus koko heidän aikuisiän aikana. Sen sijaan muut tarinat ovat muuttuneet *varuillaanoloelämäkuluksi* työttömäksi jäämisen vuoksi (Silvennoinen 2004, 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319).

Normaalista, perinteiden ja vakaiden elämänvaiheiden elämäkerrasta on Ulrich Beckin ja Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan tullut tee-se-itse-elämäkerta yksilöllistymiskehityksen myötä. Esimerkiksi entisissä itäblokin maissa tämä tarkoittaa valtiollisesti hyväksytyjen ja muovattujen elämäkertojen ja mallien hajoamista. Entisten mallien tilalle on tulleet uudet yhteiskunnalliset vaatimukset, kontrollit ja pakotteet. Siis kun ennen yksilöä ohjasi uskonto, perinteet ja tietynlainen kollektiivinen normatiivisuus, yksilöllistymiskehityk-

sen myötä vastuu kaiken kantamisesta on säilytetty yksilön vastuulle. Ihmiset on sidottu säädösten ja ehtojen verkkoon työmarkkinoiden, hyvinvointiyhteiskunnan ja muiden instituutioiden välityksellä. Yksilöllistyminen ei siis tarkoita vapaata ja huoletonta käyttäytymistä ilman minkäänlaisia sääteleviä tekijöitä. Päinvastoin yksilön elämää ohjaa tiheä säännöstöjen verkko kehdestä hautaan. Näiden säännöstöjen merkitys on se, että aikaisempaan verrattuna yksilöiden täytyy hankkia ja tuottaa itselleen niiden merkitykset omaan elämäkertaan omien tekemisien kautta. Toisin sanoen perinteiset tiukat ohjeet ja säännöt ovat menettäneet merkityksensä ankarine rajoituksineen ja kieltoineen. Sen sijaan yksilön täytyy nykyään itse olla aktiivinen, hänen tulee tietää kuinka tehostaa itseään ja pitää puoliaan kilpailussa. Yksilön voimavarat ovat kuitenkin edelleen rajalliset, mutta yksilön täytyy olla valmis päivittämään itseään jatkuvasti. Tämä ei kuitenkaan aina onnistu, sillä tee-se-itse-elämäkerta on myös riskielämäkerta. Tee-se-itse-elämäkerta voi kääntyä myös luhistumiselämäkerraksi riippuen yksilön taloudellisesta tilanteesta, koulutuksellisista pätevyyksistä, elämänvaiheesta, perhetilanteesta ja kollegoista. (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 6-8.)

Beck (2002c) tekee analyysissään eron riski- ja vaaraelämäkertojen välillä. Riskielämäkerta elävän on mahdollista arvioida ja kontrolloida elämäkerrallisia epävarmuuksia, kun taas vaaraelämäkerta elävä ei voi näin tehdä. Rajanveto arvioitavissa olevan riskielämäkerran ja ei-arvioitavissa olevan vaaraelämäkerran välillä on vaikea. Beckin (2002c) mukaan yhä suurempi osa ihmisistä kokee olevansa lannistuneita olosuhteittensa takia. Itseaktiivisuuden pakkomielte ja itseorganisointi voi kääntyä epätoivoon ja tämän vuoksi sokeaan rai-voon, kuten esimerkiksi *Teijan tarinassa*. (Beck 2002c, 42-53.) Miten sitten oma käsite - *varuillaanoloelämänkulku* suhteutuu Beckin edellä esitettyihin elämäkertakäsityksiin? Ulrich Beckin (2002c) mukaan yksilöllistymiskehityksen myötä konfliktit, (esim. työttömyys) jotka aikaisemmin liittyivät yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon, näyttävät nyt elämänkaaren yhtenä osana yhä useamman ihmisen elämässä. Elämäkulusta tulee yhä vaihtelevampi, epäjatkuva ja heterogeeninen. Sellaisten ihmisten määrä, jotka ovat olleet jossain elämänvaiheessa työttöminä, kasvaa koko ajan. Toisin sanoen ihminen voi olla jollain elämän alueella rikas ja toisella köyhä samanaikaisesti. (Beck 2002c, 42-53.) Haastattelieni ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien *varuillaanoloelämänkulku* on esimerkiksi tällaisesta sekä-että-elämästä. He kokevat samanaikaisesti olevansa sekä *paljon kokemusta omaavia työntekijöitä* että elävänsä sellaisen työttömän elämää, jossa vaihtelevat työttömyys, työssäolo ja koulutus. Samoin *varuillaanoloelämänkulkuun* pätee myös edellä mainittu huomio elämänvaiheiden päällekkäisyyksistä ja yhtäaikaisuuksista. Elämäkerroilla² tarkoitan samalla sekä haastatteluja ja

² Ari Antikaisen ja Katja Komosen (2003) mukaan yhteiskunnallisen todellisuuden analyysi tarvitsee lähtökohdakseen elämänkulun ja elämäkerran käsitteitä ja lähestymistapoja. Ilman näiden molempien puolien yhdistämistä yhteiskunnallisen todellisuuden analyysi on vajaa. Yhdistämällä nämä kaksi käsitettä saadaan ulkopuolisen (elämänkulku) ja osallistujan (elämäkerta) näkökulmat. Kasvatuksen ja koulutuksen tutkimuksen tulee hyödyntää nämä molemmat näkökulmat. Koulutusjärjestelmän rakenne ja muoto ovat poliittisia kysymyksiä ja jäsentyvät elämänkulun kautta. Ih-

kirjallisia dokumentteja että keskustelua refleksiivisen modernisaation teorian (esim. Giddens ja Beck) mukaisesti oman elämän rakentamisesta ja käynnissä pitämisestä. Kaiken kaikkiaan vakaat ja ennustettavat yhteiskunnalliset olosuhteet ovat korvautumassa sellaisilla käsitteillä kuin epävarmat, ambivalentit, väliaikainen, mahdollisesti peruuntuva ja sekä-että-sijainti. Beckin (2002c) mukaan yhteiskunnat kehittyvät itsekulttuurissa sekä-että-asenteella: nouseminen ja laskeutuminen ovat aina mahdollisia ja ne näyttävät olevan yhteydessä toisiinsa. Alhaalta päin katsottuna tämä tarkoittaa toivetta sosiaalisesta noususta ja elämän eteenpäin menosta esimerkiksi tulevan työpaikkahakemuksen tai seuraavan avioliiton kautta. Tietoisuus syyllisyydestä tai häpeästä korvaa luokkatietoisuuden. Oman elämän silmissä rakenteellisesti määräytyneet ja täysin läpinäkyvät kollektiiviset kohtalot muuttuvat syyllisyydeksi. Tällä tavalla työttömyydestä, joka on ulkoista ja yhteiskunnallista, tulee yksilön henkilökohtainen ominaisuus. (Beck 2002c, 42-53.)

4.2.5 Annan tarina - "terveys taakse jäänyttä elämää"

Annan tarina on tarina koulutuksen haavoittavasta kokemuksesta, kun työtön ei kykene vastaamaan hänelle asetettuihin koulutusvaatimuksiin. *Annan tarinassa* koulutuksen haavoittava kokemus kulminoitui hänen koulutuksen aikaisessa loppuun palamisessa. Tätä pohjakokemusta seurasi käänne, jolle oli ominaista uuden elämänjäsenyyksen muodostuminen, jossa omaa tilannetta ei nähdä omana epäonnistumisena vaan ymmärretään sen yhteiskunnalliset kytkennät koulutusvaatimuksiin kaikkineen. Kodin ulkopuolinen elämä ja varsinkin työelämä näyttävät kovana ja kylmänä maailmana, jonka materiaalisia arvoja kritisoidaan ja kyseenalaistetaan. (vrt. Hänninen 1999, 74.) Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän naisen, joka kärsii vakavista terveysongelmista, elämän arvokkuus perustuu arjen mielekkäiksi koettuihin askareisiin ja ihmissuhteisiin. Surullista *Annan tarinassa* on erityisesti se, ettei hän saa tehdä rauhassa toipumisprosessiaan sairaudesta eikä hänelle anneta mahdollisuutta luopua kokonaan työurastaan, vaikka halukkuutta siihenkin olisi. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät joutuvat taistelemaan erilaisten säädösten viidakossa ja olemaan erilaisten työvoimapolitiittisten toimien kohteena.

Haastatteluhetkellä vuonna 2000 Anna on työttömänä. Projektin aikana hän oli tukityöllistettynä, kuntoutuksessa ja koulutuksessa. Koulutuksen hän joutui kuitenkin jättämään kesken terveydellisten syiden takia.

Anna on yksinhuoltajaperheen lapsi. Hänen isänsä kuoli samana vuonna, jolloin Annan piti pyrkiä oppikouluun. Isän kuoleman vuoksi haaveet oppikouluun pääsemisestä kariutuivat, sillä äiti ei neljän lapsen yksinhuoltajana voinut kustantaa opiskelua. Niinpä unelma käsityöopettajan ammatista kutistui kansakoulun käymiseen ja lyhyen ammatillisen koulutuksen hankkimiseen. Annan paljon nuorempi sisarus sai käydä koulua aina ylioppilaaksi asti, ja hän hankki itselleen akateemisen ammatin. Annan koulutusalan valinta ei pohjannut omiin ammatillisiin haaveisiin, sillä koulutusta mietittäessä tärkeintä oli saada käytännönläheinen ja työllistävä ammatti. Työelämäänsä Anna siirtyi varsin nuorena, 17-vuotiaana. Annalle työelämässään toimiminen on ollut hänen varsinainen 'koulunsa', hän on oppinut työtä tehden.

misten kokemuksia tulee analysoida elämäkerran kautta. (Antikainen & Komonen 2003, 84-85.)

Annalla ja hänen miehellään on yksi lapsi, ja lapsen syntymän jälkeen Anna oli noin puolitoista vuotta kotona ennen kuin hän palasi takaisin työelämään hieman yli 20-vuotiaana. Työelämässä toimiessaan Anna kantoi päävastuun perheen arjen pyörittämisestä. Varsinkin lapsen ollessa pieni Anna väsyi siihen, että joutui vastaamaan lapsen hoidosta lähes tulkoon yksin eikä yrittäjämies ottanut osaa tarpeeksi lapsen kasvatukseen ja hoitoon. Lastenhoito-ongelmissa Anna kuitenkin pystyi tukeutumaan omaan äitiinsä.

Anna teki työuransa yksityisellä sektorilla, ja 25-vuotisen työuransa aikana hän työskenteli usean eri työnantajan palveluksessa. Annan mielestä monen työantajan palveluksessa työskentelyn ansiosta hänellä on erittäin monipuolinen ammattitaito. Palvelualan työssään Anna viihtyi erittäin hyvin, ja hänelle oli kunnia-asia, että työ hoidettiin parhaalla mahdollisella tavalla. Anna lähti töihin sairaanakin, monta kertaa kipulääkityksen voimin.

Työttömäksi Anna jäi 44-vuotiaana tuotannollis-taloudellisista syistä: yritys, jonka palveluksessa hän työskenteli, meni konkurssiin. Työttömäksi jääminen ei tullut täytenä yllätyksenä, Anna osasi odottaa sitä jo parin vuoden ajan alan taloudellisen tilanteen vuoksi. Anna oli kuitenkin yllätynyt koko Suomea kohdanneen työttömyyden laajuudesta, lähes joka alalta jäi suuri joukko ihmisiä työttömäksi. Työttömyyden alkuvaiheessa Anna oli optimistinen työllistymisensä suhteen, mutta työttömyyden jatkuessa valkeni karu totuus: töihin ei päässyt vaikka kuinka yritti. Pitkittynyt työttömyys on masentanut, stressannut ja luonut hirvittävää epävarmuutta perhe-elämään. Perheen taloudellinen tilanne heikkeni huomattavasti Annan jäätyä työttömäksi. Annalla ja hänen miehellään oli varsin paljon velkaa, samoin heille on lankesi samoihin aikoihin heidän muille takaamiaan lainoja maksettavaksi. Tilanteen hallittavuutta on jonkin verran lisännyt se, että Anna ja hänen miehensä pääsivät velkasaneeraukseen. Työttömyyteen on tuonut lohtua myös se, ettei Anna ole ollut ainoa työttömyyttä kokenut, koska niin moni muukin on työtön. Anna on koettanut välttää syyllistämistä itseään työttömyydestä, sen sijaan hän on koettanut nähdä työttömyyden taloudelliset ja yhteiskunnalliset syyt. Anna on jo tottunut ja sopeutunut työttömyyteen, ja pitkän työuran tehneenä hän jäisi mielellään eläkkeelle, jos se olisi mahdollista.

Pätkätyöllisyyttä Anna pitää työttömyyttä rasittavampana, koska pätkätyöllisyys ei kuitenkaan työllistä pysyvästi. Anna on nähnyt, että työnantajat käyttävät härskisti hyväkseen tukityöllistämistä ja koulutuksiin liittyviä työssäoppimisjaksoja antamalla ihmisille katteettomia lupauksia näiden mahdollisuudesta työllistyä näihin paikkoihin harjoittelun tai tukityöllistämisen jälkeen. Samoin työssäoppimisjaksoilla tai tukityöllistettynä olevilta työntekijöiltä vaaditaan tavallista työntekijää nopeampaa sopeutumista työyhteisöön ja -rytmiin, vaikka työhön sopeutuminen vie aina oman aikansa. Heiltä vaaditaan samanlaista osaamista ja työn hallintaa kuin vakituiseltakin työntekijältä. Erittäin nöyryyttävänä Anna pitää harjoittelijatitelliä, jota joutuu käyttämään varsinkin työssäoppimisjaksoilla ollessa. Harjoittelijan kyltti rinnassa on kuin poltinmerkki, joka osoittaa, ettei kokemusta arvosteta ja että on ilmaista talkootyövoimaa. Työttömyysaikana Anna on ollut tukityöllistettynä kaksi kertaa toimistoalan avustavissa työtehtävissä. Nämä työtehtävät eivät kuitenkaan vastanneet Annan ammattitaitoa.

Anna kokee työttömiin kohdistuvat erilaiset kouluttautumisvaatimukset ja työttömyyteen liittyvän byrokratian raskaiksi. Työttömyysaikanaan Anna on osallistunut kahteen työvoimapolitiittiseen koulutukseen: ATK-alan koulutukseen ja työnhakukoulutukseen. Varsinkin työnhakukoulutuksen osallistuminen oli turhauttavaa, koska Anna tietää, miten töitä haetaan. Koulutukseen oli kuitenkin pakko osallistua, vaikka hänellä ei ollut siihen motivaatiota. Samoin työttömyydestä aiheutuva paperisota on varsinainen koettelemus, varsinkin jos työtön on samanaikaisesti usean eri tahojen asiakkaana ja niiden toimien kohteena. Työttömänä ollessaan Anna on joutunut taistelemaan ja pitämään puolensa saadakseen kaikki hänelle kuuluvat tuet. Työttömän pitää olla tarkka ja varuillaan sen suhteen, että hänen asiansa tulevat hoidetuksi. Annan luottamus työttömien asioita hoitaviin organisaatioihin eli työvoimatoimistoon, Kelaan ja muihin mahdollisiin vastaaviin tahoihin on vähentynyt huomattavasti.

Kaiken kaikkiaan Annan elämä on työttömänä ollessa ollut hyvin raskasta. Hän kärsii vakavista tuki- ja liikuntaelinsairauksista, ja nämä sairaudet ovat heikentäneet huomattavasti Annan työllistymismahdollisuuksia ja yleensäkin hänen elämänlaatuun. Vaikka elämä on työttömyyden ja sairauksien leimaamaa, elämästä löytyy myös

positiivisia asioita. Sairaus on laittanut elämänarvot tärkeysjärjestykseen. Anna nauttii elämän pienistä, rauhallisista ja seesteisistä hetkistä, eikä hän jaksakaan olla koko ajan markkinoimassa itseään työmarkkinoilla. Ennen ohjaavan koulutuksen projektiin tuloa Anna oli viisi vuotta pitkäaikaistyöttömänä.

Ohjaavan koulutuksen projektiin tullessaan Anna oli toiveikas, koska koulutuksen esitteessä luvattiin auttaa ihmisiä pois näköalattomuudesta ja projekti lupasi antaa keinoja työllistymistä silmällä pitäen mm. tukityöllistämismahdollisuuden kautta. Projektia markkinointiin myös näkyvästi ja vakuuttavasti, millä oli vaikutuksensa Annan toiveikkuteen. Projektin toimintatavat eivät kuitenkaan tuntuneet Annasta hänelle sopivilta, eikä koulutus vastannut hänen odotuksiaan. Projektin ohjaavan koulutuksen jaksolla keskityttiin liikaa itsearviointiin, opiskelijan taustaan, työttömyyden reflektointiin ja läpikäymiseen sekä itsensä markkinoimiseen. Itsensä markkinoimisen Anna koki vaikeaksi, sillä hänen sukupolvensa ihmiset eivät ole tottuneet kehuaan itseään, sitä on päinvastoin pidetty häpeällisenä. Samoin opiskelijoita ei kohdeltu aikuisina ja luokkatilanteet muistuttivat keskustelupiiriä, ei vakavasti otettavaa opiskelua. Anna itse asiassa masentui ja luhistui henkisesti projektin ohjaavan koulutuksen jaksolla, kun hän tajusi luokassa istuessaan, mitä on olla työttön Suomessa. Koulutuksessa ollessaan Anna kärsi vahvoista kiputiloista sairauksiensa vuoksi. Anna itse toteaa, että hän olisi tarvinnut ohjaavan koulutuksen aikana psykologin apua *"siinä vaiheessa justinsa kun mä olin tosi tiukalla"*, koska hän koki kiputilat yhdistettynä työttömyyteen erittäin vaikeiksi. Tilannetta ei myöskään parantanut se, että Anna oli jo osallistunut vastaavanlaiseen, mutta lyhytkestoiseen koulutukseen (työnhakukoulutus) ennen projektiin osallistumistaan. Anna koki, että sisällöllisesti koulutukset olivat toistensa kopioita ja aiheuttivat tästäkin syystä turhautumista.

Ohjauskeskustelut Anna koki aluksi painostaviksi, koska hän ei olisi halunnut puhua henkilökohtaisista asioistaan. Ohjaustilanne oli Annalle muutenkin epätaivomainen, koska hän ei ollut tottunut puhumaan vieraille ihmiselle elämästään, lapsuudestaan, aikuisuudestaan ja työelämässä toimimisesta. Sisällöllisesti ohjauskeskustelut keskittyivät liikaa oman persoonan kaiveluun, voimavarojen ja heikkouksien etsimiseen. Ohjauskeskusteluissa olisi pitänyt käsitellä enemmän käytännön asioita, esimerkiksi sitä, minkälaisiin työpaikkoihin voisi työllistyä. Työhallinnon rooli projektissa jäi Annalle vieraaksi ja etäiseksi. Projektin työvoimatoimiston virkailija kävi koulutuksen aikana puhumassa ryhmälle ja vastaamassa opiskelijoiden kysymyksiin. Anna ei kuitenkaan saanut mitään irti tästä käynnistä. Sen sijaan tavatesaan henkilökohtaisesti työvoimatoimiston virkailijaa Anna sai tarvitsemaansa apua kuntoutusasioissaan.

Projektin ohjaavan koulutuksen osuuden jälkeen Anna lähti toteuttamaan koulutuksessa laadittua jatkopolkusuunnitelmaa, joka tähtäsi Annan työllistymiseen. Oleellisena osana siihen kuului tukityöllistäminen, työkyvyn arviointi ja ammattitaidon päivittäminen koulutuksen avulla. Anna sai ammatillisia suunnitelmiaan tukevan määräaikaisen tukityöllistämisyksikön yksityiselle sektorille. Määräaikainen työsuhte räätilöitiin hänelle yhdessä työvoimatoimiston kautta niin, että se parhaalla mahdollisella tavalla vastasi Annan työkyntoisuutta. Anna pääsi projektin kautta myös kuntoutukseen, jossa hänen terveydentilaansa tutkittiin hyvin kokonaisvaltaisesti. Työelämään takaisin sijoittautumisensa keskeisenä nähtiin ammattitaidon päivittäminen koulutuksen kautta. Anna hakeutui koulutukseen tukityöllistämisyksikön jälkeen, mutta hän loukkasi itsensä vakavasti koulutuksen aikana ja joutui jättämään sen kesken. Loukkaantuminen oli yhdistelmä Annan loppuun palamista ja velvollisuudentuntoisuutta, Anna osallistui koulutukseen vaikka hän oli täysin uupunut, koska *"et se on niin kun pakko käyvä niin pitkään kun sun jalat kantaa, vaikka et jaksakaan. Mutta raskasta se oli"*. Anna koki, ettei hänellä ollut annettu projektin tiimoilta vaihtoehtoa: koulutukseen oli osallistuttava, koska se oli osa Annan omaa työllistymissuunnitelmaa.

Koulutuksesta ja sen merkityksestä työllistymiseensä Anna on hyvin ehdoton: hän ei usko omalla kohdallaan koulutuksen työllistävään vaikutukseen eikä hän ole valmis lähtemään mihinkään pitkäkestoiseen koulutukseen. Lähiympäristössään hän on nähnyt, ettei uudelleen kouluttautuminen kannata: Annan 40-vuotias ystävä uudelleen koulutti itsensä 1½ vuotta kestäväällä koulutuksella ja on edelleen työttön. Ainoastaan työpaikoilla tapahtuva henkilöstökoulutus tai oppisopimuskoulutus kiinnostavat häntä. Anna toteaa kouluttautumisesta: *"En mä lähe semmoseen räähkiin turhan takia. En lähe! Miks mä hakkaisin päättäni seinään ihan huvikseen?"* Anna on tietoi-

nen, että työllistyminen vaatisi koulutusta, hänestä tuntuikin, että ollakseen edes jotenkin työmarkkinakelpoinen tulisi kouluja käydä loppuelämän ajan. Toisaalta Anna on sitä mieltä, ettei kukaan palkkaa yli 50-vuotiasta työtöntä, vaikka hän olisi koulutanut itsensä uuteen ammattiin. Kaiken kaikkiaan Anna on sitä mieltä, että työhallinto patistaa työttömiä liikaa koulutuksiin, joista heille ei ole hyötyä.

Anna on kokenut ja kokee olevansa liian vanha ja alikoulutettu työelämään. Enää ei riitä peruskoulutus johonkin ammattiin vaan ”pittää olla maistereita, tohtoreita, yhtä sun toista. Ihmisellä pittää olla niin kun monen alan paperit, valmistunu johonkin, monelle alalle, semmosia vaatimuksia työnantajilla”. Ikärasismi näkyy selvästi työnantajan asenteissa, ”pittää olla nuori, hyvin koulutettu, lapseton mieluiten eikä saa suunnitellakkaan perhettä, hyvin toimeentuleva, varakas”. Toisaalta Anna tietää, että on olemassa työpaikkoja, jotka palkkaavat mieluummin iäkkäämpiä työntekijöitä kuin nuorempia. Tällaisia paikkoja ovat mm. sosiaali- ja terveysalan työpaikat. Anna on myös huomannut, että vain työelämässä mukana olevat ihmiset saavat töitä. Hän on katkeroitunut siitä, ettei vanhemman työntekijän vastuuntuntoisuutta arvosteta työelämässä, vaikka hänkin on aina hoitanut työnsä ja koulut hyvin. Ihmetystä sen sijaan herättää nuorten asennoituminen työelämään ja koulutukseen: koulutus jätetään kesken tai sieltä lintsataan, jos se ei kiinnosta, ja töihin ei tulla, jos löydetään muuta mieluista tekemistä. Anna ei uskaltaisi käyttäytyä mooisella tavalla, ei hän olisi nuorempanaakaan uskaltanut uhmata vanhempiaan. Anna pitää itseään *paljon kokemusta omaavana työntekijänä*, koska hän on ollut niin monessa mukana. Hän on joka paikassa osannut tehdä niitä töitä, joita hänelle on annettu tehtäväksi. Samoin hänelle on kertynyt kokemusta erilaisten ihmisten kanssa työskentelystä ja toimimisesta, ja hän painottaa-kin kykyään tulla toimeen kaikkien ihmisten kanssa. Anna kokee olevansa edelleen oppimiskykyinen. Ennen kaikkea hän pitää itseään käytännön ihmisenä, joka nykyään elää päivän kerrallaan eikä suunnittele elämäänsä kuukausia eteenpäin.

4.2.6 Koulutus haavoittavana kokemuksena

Annan tarinasta nousee esille koulutuksen haavoittava kokemus. *Anna* koki tul- leensa pakotetuksi koulutustoiimiin ja huonon yleiskunnon, kroonisen sairau- den ja psyykkisen väsymisen vuoksi hän ei pystynyt vastaamaan yhteiskunnan asettamiin koulutusvaateisiin vaan paloi loppuun. Koulutusten haavoittavuus *Annan* elämäntilanteessa kiteytyy hänen kokemuksiinsa työnhakukoulutukses- ta ja ohjaavan koulutuksen projektista:

Anna: Se oli sitten [x-vuonna] työnhakuvalmennuksen kurssi, joka oli täysin turha, kesti viikon 4 tuntia päivässä. Ihan älytön, ei mitään järkee.

Piia: Minkä takia tää oli sun mielestä älytön, ei mitään järkee?

Anna: Ihan samat asiat käytiin täällä [ohjaavan koulutuksen projektissa] läpi ensin- näkkii ja siks toisekseen niin siis itestään selvyvyksiä minulle ainakkii. Ehkä jollekin nuorille, jotka eka kertaa lähössä työnhakkuun, niille varmaan ihan hyvä. Mutta ei ennee tämän ikäsille, kun se tuntuu niin lapselliselta.

Piia: Mites sää tota tälle menit, oliko se työvoimatoimisto?

Anna: Työvoimatoimisto.

Piia: Oliko pakko mennä?

Anna: Oli se vähän pakko mennä.

Anna: Joo. Mä tulin toiveikkaana sinne kurssille, jotenkin että jos sieltä jotakin löytyis ja sitten minusta yhtä äkkiä rupes vaan tuntumaan, että ei tästä oo mitään hyötyä että kun tuntuu että ei silleen...

Piia: Joo.

Anna: ... Ja minä ihan, suoraan sanon, minä olin ihan täysin pois raiteiltakin.

Piia: Joo. Olit sä raiteilta pois sen takia, että se koulutus ei antanut sulle sitä, mitä sä halusit vaan niin kun myös muutenkin?

Anna: No kyllä mä koin senkin, että se kurssi ei vastannut minun odotuksia, ja sitten kun siellä oli, niin kun tuossa alussa mainihin siitä minäinventariosta niin se oli semmosta ... siinä tuli vanhoja haavoja revittyä auki.

Piia: Mitä et olis halunnut käsitellä ollenkaan?

Anna: Niin. Unohtaa kerta kaikkiaan. Ja tuntu, että siellä tuli niin paljon semmosta ikävää esille, jotka alko sitten kummitella mielessä koko ajan ja sitten se fyysinen kipu siinä koko ajan ja.

Piia: Oliko sulla istuessa kipuja siinä?

Anna: Ei, ei se.

Piia: Niin joo, se oli [jäsenen kipu] joo.

Anna: Niin ja tietysti se kipukin silloin niin aisti huomattavasti voimakkaampana.

Piia: Mitä ne oli ne sellaset asiat, mitkä sää olisit halunnut unohtaa, nyt mä tietenkin kun kysyn niin sä alat taas miettimään, mutta noin niin kun teemana, oliko joku lapsuus vai mikä?

Anna: (naurua) No, en minä niin hirveesti sitä lapsuutta siellä ehkä, mutta kyllähän sekin omalta osaltaan ... se ei aina niin ihanaa ollu se lapsuus silloin että ... mutta sitten nää, justiinsa nämä kaikki tämmöset hirveesti käytiin läpi sitä työttömyyttä nimenomaan. Se jotenkin silloin jysähti niskaan oikeen että...

Piia: Että nyt tässä ollaankin työttömiä?

Anna: Niin! Siis niin kun koko karneudessaan!

Piia: Et liikaa vähän vatvottiin?

Anna: Niin. Niin, että vähän vähemmälle. Mää oletin, että se on enemmän semmosta käytännön asiaa, ja sitten se olikin aamusta iltaan sitä minäinventariota että. Minä silloin kun se kurssi loppu niin minä sanoin jollekin, että 'minä en enää ikinä vastaa yhteenkään kysymykseen'. Mutta tässähän sitä nyt ollaan, vastataan nyt tämän kerran vielä (naurua)! Enkä mä oikeen tiedä, oliko siitä sitten loppujen lopuksi siitä semmosta penkomisesta mitään hyötyä, että jos ... niin raiteiltaan ihminen suistuu niin kuin minä suistuin ...

Piia: Niin ...

Anna: Niin silloin pitäis siihen tulla myös jotain apua.

Piia: Joo ... Sä koit että et saanut apua?

Anna: Niin. Että sitten ... kun lähdetään liikkumaan tuolla mielen syövereissä, niin siinä olis pitänyt jo jossain vaiheessa tulla ammattiauttaja sitten ... vastaan.

Annan tapa jäsentää elämää on hänen työttömyytensä ja terveydentilansa vuoksi muuttunut oleellisesti. Hän elää päivän kerrallaan eikä suunnittele enää elämänsä kuukausia eteenpäin. Elämän mielekkyys löytyy arkipäivän pienistä, rauhallista ja seesteisistä hetkistä:

Anna: Tota elämä pittää ottaa semmosena kun se tulloo etteen. Että ei sille, mitä sitä purnata tarvii enää. En minä ainakkaan niin kun halua purnata mistään asiasta. Ei oo heleppoo, mutta en minä valitakaan. Että ärsyttää semmoset ihmiset, jotka valittaa pienistä asioista.

Annaa ei niinkään rassaa työttömyys sinänsä vaan enemmänkin kaikki "oheistoiminta" ja toimintamallit, joiden puitteissa työtön joutuu toimimaan:

Anna: No se pätkätyöllisyys suurin piirtein ahdistaa. Sillä että toisaalta on hirveen mukava mennä aina uuteen työpaikkaan, tutustua uusiin ihmisiin, tehdä uusia hommia. Mutta, aina kun sää opit sen homman, sä tutustut niihin ihmisiin, sulla on kaveireita siellä, silloin sitä pittää lähtee pois. Elikkä sitä tulloo taas että monttuun puttois, ihan tyhjiö.

Piia: Eli olisitko mieluummin ihan kokonaan työttömänä sitten?

Anna: Vaikka mieluummin ihan kokonaan työttömänä kun semmosia, minusta ne on jotenkii, siinä kiusataan ihmistä. Työttömän kun pittää osata tehdä tuhat ja sata asiaa. Mut sen vakituisen työntekijän ei tarvi osata kuin se yks ainut. Ja siitä huolimatta siltä työttömältä oletetaan ja odotetaan sammaa kuin siltä vakituiselta työntekijältä. Sillä on hirvee ressi päällä koko ajan.

Kun työttömältä vaaditaan jatkuvaa valppaana oloa ja omaehtoista asioiden jatkuvaa huolehtimista, aiheuttaa se luottamuksen rapautumista, varsinkin silloin kun asiat eivät mene suunnitelmien mukaan. Keinoksi selviytyä tulee varuillaanolo. Näin *Annankin tarina* on kuvaus *varuillaanoloelämänkulusta*, kuten seuraava lainaus osoittaa:

Anna: Joo ja tota viime [vuodenaika] se loppu vasta sitten se [x-hoitokin]. Ja tota, no sitten taas kuntoutuksessakin kävi sillä tavalla, että mä olin niin kun väärällä, väärässä ryhmässä tavallaan.

Piia: Miten niin?

Anna: Että tota sen piti alkaa siis vuosi sitten [x-juhlapyhien] aikaan.

Piia: Joo.

Anna: Ja sit mä soitin sinne [kuntoutuskeskukseen], kun ei kuulunu mitään, että mihin aikaan siellä pitää olla ja mitä tämmöstä.

Piia: Niin.

Anna: Niin ne sano mulle sitten, että tota et se on peruttu.

Piia: Ahaa.

Anna: Että mä sanoin, että 'ihan totta?' Joo että ei oo kun kolme, et he kymmenen on siinä on aina otetaan yhteen [ryhmään] ja kolme on vaan tulossa, et sillon ei järjestetä et sen on [koulutuksen järjestäjä] perunu. Mä sanoin, että 'ei voi olla totta, et mä just kävin [koulutuksen järjestäjällä]'. Olin käyny kolme vai neljä kertaa ja soittanu sinne ja selvittäny sitä just et kuka, et miten mä saan sitten sitä rahaa sinä aikana. (epäselvä sana) selvinny siellä. Mä siis kävin siellä viel niin monta kertaa, ja se oli [X-organisaation] järjestämä kurssi.

Piia: Niin, kyl mä muistan sen et se.

Anna: Joo, ja tota menin sinne [koulutuksen järjestäjän luo] sitten ja sanoin 'et se on kuulemman peruttu, sitä ei järjestetäkään'.

Piia: Niin.

Anna: Sano, että 'ihan totta?' Mä sanoin, että niin ne, mä soitin sinne. Sit se katto papereja, ja se oli siellä papereissa.

Piia: Että se on peruttu?

Anna: Mm.

Piia: Mut sulle ei ollu tullu [ilmoitusta asiasta]?

Anna: Mulle ei mitään, ei mitään ja tuota 'he sano että he on yrittäny soittaa, että ilmottaa että ei kuulemman [järjestetä]'. Mä sanoin, että 'mä en oo ollu missään muualla kuin kotona, et ihan varmasti oon ollu kotona'.

Ohjaava koulutus vaati *Annalta* sekä terveydellisiä (loppuunpalaminen) että taloudellisia (tietokoneen osto) uhrauksia. Näistä uhrauksista *Anna* ei ole saanut mitään vastinetta. Tällainen elämänhallinnan kytkeminen koulutusvaatimuksiin on hyvin problemaattista. Se saattaa johtaa valintoihin, jotka opiskelijat kokevat pakoksi, jolloin he tekevät valintoja valintojen vuoksi, ilman motivaatiota. Beckin (1995a) mielestä tällaisessa käytännössä tuotetaan tietynlaista yhteiskunnallista ykseyttä. Kyse on erilaisista valintavaihtoehdoista ja yksilön pakosta esittää ja tuottaa nämä omien ja toisten päätökset tietynlaisena ykseytenä. (Beck 1995a, 29.) Kyseessä on siis prosessi, jossa yhteiskunnan oma kehitysdynamiikka kääntyy tavoitteilleen vastakkaisiin seurauksiin. Ulrich Beckin mukaan modernit yhteiskunnat törmäävät omiin perustoihinsa ja rajoihinsa, koska ne kieltäytyvät muuttumasta ja refleктоimasta omia vaikutuksiaan, jatkaen sitkeästi "enemmän samaa" -politiikkaansa. (Beck 1995a, 14-18.) Koulutuspolitiikassa tämä ilmenee ajatuksena, että koulutuksen avulla voidaan hallita yhteiskunnallisia riskejä yksilötasolla riippumatta yksilön iästä, koulutustausta ja esimerkiksi hänen terveydentilastaan, kuten *Annan tarina* osoittaa. *Annan tari-*

nasta välittyy hyvin vahvasti se, että henkilö kokee olevansa uhri kaikin puolin olleessaan näissä toimissa.

Anna: Mut esimerkiks sanotaan niin kun nyt nää kurssitkin mitä minä nyt kävin tai [x-aikana] niin, ei voinu ajatellakaan, että olis jääny sairauslomalle muutamaks viikoks, että olis saanu levätä! Siinä olis heti puonnu pois kärryiltä!

Ohjaava koulutus haittaa yksilön autonomisuutta ja elämänhallintaa silloin, kun koulutukselliset tee-se-itse-elämäkerrat kääntyvät koulutukselliseksi luhistumiselämäkerroiksi. Tämä tapahtuu tilanteissa, joissa koulutukset eivät takaa-kaan työllistymistä tai keinot, joiden välityksellä työllistymistä mietitään, ovat yksilölle vieraita ja aiheuttavat vieraantumista yksilön omista lähtökohdista ja tavasta jäsentää elämää. Peter Alheitin (1994) mukaan työelämänculun rapautuminen on luonut tilaa muille elämänculun institutionaalisille käytännöille. Länsimaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa on yhä yleisempää, että koulutus korvaa ja paikkaa työelämänculun katkoksia (kts. *Jounin tarina*). Yksilön odotetaan hallitsevan myöhäismodernin yhteiskunnan kehitysdynamiikkaa henkilökohtaisen elämänsä tasolla juuri koulutuksen kautta. Koulutuksen katsotaan siis antavan keinoja hallita ja pysyä mukana yhteiskunnallisissa muutoksissa ja kehityksessä. Tällaisesta kehityksestä huolimatta keskeistä ei kuitenkaan saisi olla sen pohtiminen ja tutkiminen, kuinka erilaiset koulutukselliset käytännöt, esimerkiksi ohjaus, pystyvät auttamaan yksilöä. Oleellisempää ja hedelmällisempää olisi sen tarkastelu ja tutkiminen, kuinka tavalliset ihmiset erilaisista vaikeuksistaan huolimatta pystyvät hallitsemaan arkipäiväistä elämänsä osallistumatta koulutuksiin. Tällöin keskeiseksi tulee biografisen oppimisen ymmärtäminen: yksilö toimii oman elämänculiansa varassa, eikä hän vapaaehtoisesti tee sellaisia päätöksiä, jotka ovat hänen elämänculiansa ja -historiansa vastaisia. Koulutukset saattavat itse asiassa haitata yksilön elämänculintaa ja hänen itsekunnioitustaan. (Alheit 1994, 283-298; Hoerning & Alheit 1995, 101-114; Sennett & Cobb 1973, 22-23.) Yksittäisen ihmisen työelämänculun korvautuminen koulutuselämäncululla esimerkiksi keski-ässä voi saada *Annan tarinassa* kuvattuja ilmenemismuotoja, jos biografisuutta ei huomioida.

Tutkimukseni pohjalta voisi todeta sen, että yksilön auttamiskeinot tulisivat olla yhteydessä hänen kokemusmaailmaansa ja elämänculilanteeseensa, jotta ne auttaisivat häntä. Koska kaikille työttömille ei ole töitä eikä niiden järjestäminen ole julkisesti edes mahdollista, niin työn tilalle on tuotu muita elämänculnormalisoivia vaihtoehtoja, esimerkiksi juuri koulutusta. Koulutus ottaa työn paikan ja normalisoi tältä osin työttömien ja alityöllisyydestä kärsivien jokapäiväistä elämäncul. (Silvennoinen, H., 2002, 25.) Kuitenkin kuten esimerkiksi juuri *Annan tarina* osoittaa, koulutus ei normalisoi kaikkien ikääntyvien pitkäaikaisyöttömien elämäncul, eikä se aina auta pois työttömyydestäkään. Työelämänculusta on kuitenkin yhä useamman ihmisen elämänculssä tulossa koulutuselämänculkua (Alheit 1994, 283-298). Näin siksi, että yhteiskunnallisen vakauden vuoksi se solidaarisuus, jonka työ on aikaisemmin yksinomaan taannut, täytyy jälkiteollisessa ja -ammattillisessa maailmassa löytyä työn ulkopuolelta, koska kaikille ei ole töitä (Casey 1995, 2).

Annan tilanteessa identiteettiä määritellään työstä riippumattomaksi ja elämän suunnitelmallisuus kiteytyy arkipäivän elämän ympärille. Tavallisesti tämä merkitsee vetäytymistä privaattiin. Ulrich Beckin (1995a) mukaan näissä vetäytymisissä syntyy aina jotain uutta, koska kyseessä on uusiin toiminnan ja identiteetin rakosiin siirtymisestä. Tämän suuntainen orientaatio voidaan nähdä paluuna todellisiin, syvempiin ja kestävimpiin arvoihin ja keinona vastata yhteiskunnallisiin riskeihin yksilöllisellä tasolla (Ahola 1996, 157; Hänninen 1999, 74; 122-140). Toisin sanoen, kun yhteiskunnan rakenteista ja globalisoitumisesta johtuvat suuret asiat tuottavat epävarmuutta, löytyy elämän merkitys pienistä ja lähellä olevista asioista, rauhan satamista, jotka mahdollistava luovan levon (Suoranta 1999, 234-236). Pieni onni rakentuu arkipäiväisistä hetkistä, elämyksistä sen suhteen, että sittenkin pärjätään, vaikka ollaan työttömiä ja sairaita. *Annan* tapauksessa koulutuksen haavoittava kokemus on esimerkki aikuiskasvatuksen käytännön työn haasteista. Juha Suorannan (1999) mukaan aikuiskasvatuksen käytännön ja tutkimuksen eräs keskeisin haaste on ihmisten arkipäivän mielekkyyden tukeminen. Kohtuullisuuden tähdentäminen on tärkeää tilanteissa, joissa ihmisiltä vaaditaan kohtuuttomuuksia ja näistä kohtuuttomuuksista tehdään kansalaishyveitä. (Suoranta 1999, 219-221.) Kysymys on mielestäni siitä, haluammeko luoda lisää koulutuksellisia tragediamalleja *Annan tarinan* tyyliin vai kehittää enemmän elämäkerrallisuuteen pohjaavaa koulutuspolitiikkaa.

Yksilöllistyminen on pakkoa, jossa yksilö ei joudu hallitsemaan vain omaa elämäkertansa vaan myös verkostojaan ja siteitään jatkuvasti muuttuvien ja toisiaan seuraavien elämänvaiheiden mukaan, jatkuvasti sopeutuen työmarkkinoihin ja niiden muutoksiin, koulutusjärjestelmään, hyvinvointivaltioon jne. Yksilöllistymisen yksi keskeisin ominaisuus on se, että se ei ainoastaan salli yksilöiden aktiivista panosta (sitoutumista, toimintaa) vaan myös vaatii sitä, kuten *Annan tarina* osoittaa. (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 1-21.) Eräs elämäkerran päivittämis- ja tuottamistilaisuus on ohjaavan koulutuksen jatkopolkusuunnitelmien tuottaminen, jossa yksilön on sopeutettava aikaisemmat elämäkerralliset tapahtumat nykyiseen tilanteeseen ja tuotettava ja luotava uutta elämäkerrallista jatkumoa riippumatta siitä, onko se yksilön kannalta järkevää. Usein tämä tapahtuu koulutuksellisilla toimilla, joiden kautta ikääntyvää pitkäaikaistyötöntä ohjataan suunnittelemaan elämäänsä. Tällaisessa tilanteessa merkitykselliseksi tulevat myös työelämän aikaiset sosiaaliset verkostot, joiden kautta moni koettaa saada jalansijaa työelämään. Samalla ikääntyvät pitkäaikaistyötömät joutuvat luomaan uusia verkostoja ja ylläpitämään samanaikaisesti sekä vanhoja että uusia verkostoja. Kaikki tämä tapahtuu yksilöllisellä tasolla. Beck & Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan viesti on se, että välttääkseen epäonnistumista yksilöiden täytyy organisoida ja improvisoida, asettaa päämääriä, tunnistaa esteitä, hyväksyä tappioita ja yrittää uudelleen. Epäonnistumisen välttääkseen he tarvitsevat aloitekykyä, joustavuutta, sitkeyttä ja turhautumien sietämistä. (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 1-21.)

Toisin sanoen elämäkerralliset epävarmuudet, valinnat ja vaarat, jotka aikaisemmin olivat ennalta määrättyjä ja hallittavissa perheen, suvun ja yhteisön

kautta, tulevat nyt yksilöiden itsensä kannettaviksi ja kohdattaviksi. Yhteiskunnan käytäntöjen monimutkaisuuden ja yhteiskunnallisen epävarmuuden vuoksi ihmiset ovat usein kykenemättömiä tekemään tarvittavia päätöksiä ja harkitsemaan päätöksiensä moraalisuutta ja seurauksia. Aikaisempiin sukupolviin verrattuna muutosta on se, että ennen ihmiset eivät miettineet valintoja ja niiden seurauksia samalla tavalla kuin nykyään. Ei ollut niin paljon valinnanvaraa, eikä valintojen tekeminen vaatinut niin paljon tietoutta, suunnittelua ja ajattelua. Beck & Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan yksilöllistymistä ei voi kukaan eikä mikään yhteiskunta välttää. Yhteiskunnat, kuten eivät yksilötkään kuitenkaan käy yksilöllistymiskehitystä läpi samanaikaisesti. (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 1-21.) Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä tämä vaatimus yksilöllistymiskehitykseen näkyy siinä, etteivät he ole kykeneviä refleksiivisiin minäprojekteihin vaan tukeutuvat kollektiivisiin ja omaa kunniaa ylläpitäviin identiteettimäärittelyihin. *Annan tarinassa* elämän mielekkyys kiinnittyy identiteetin määrittelyksi työstä riippumattomaksi ja elämän suunnitelmallisuus kiteytyy arkipäivän elämän ympärille.

4.2.7 Koulutussaturaatio

Tulevaisuudessa monipuolisen ammattitaidon hankkimisen merkitys korostuu entisestään, koska se tulee olemaan yksi tärkeimmistä edellytyksistä parantaa sekä ammatillista että työmarkkinoiden joustavuutta nykyisestä. Erityinen haaste tämä vaatimus tulee olemaan ikääntyville työntekijöille, joiden asenteet ammattitaidon laajentamiseen koulutuksen avulla ovat vähiten myönteisiä. Voidaan tosin kysyä, miksi vanhemman työntekijän tulisi kehittää itseään, jos uranäkymät suosivat vain nuorempia? (Kirjonen & Huuhtanen & Ilmarinen 1994, 252.)

Haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat tietoisia nyky-yhteiskunnan koulutusvaatimuksista ja työnantajien ikäasenteista. Työttömyytensä aikana lähes kaikki haastateltavani ovat osallistuneet jonkinlaiseen koulutukseen, useimmat lähinnä työvoimapolitiittisiin koulutuksiin. Työttömyyden aikana käydyt koulutukset eivät kuitenkaan ole parantaneet heidän työmarkkinakelpoisuuttaan eli he eivät ole työllistyneet. Erilaiset koulutukset ovat lähinnä tuoneet vaihtelua heidän työttömän arkeensa, ja ne ovat antaneet uusia ihmiskontakteja ja taitoja, esimerkiksi ATK-taitoja. *Jounin tarina* on ainoa tarina, jossa koulutukselle selkeästi annetaan elämää jäsentäviä ja koossa pitäviä merkityksiä, siinä koulutus nähdään eräänlaiseksi elämän ”henkireiäksi”. Kun koulutus ei ole auttanut työllistymisessä, koulutukselle annetut muut merkitykset vähenevät ja menettävät merkitystään. Kokemus koulutuksen vastikkeetomuudesta kiteytyy sen kykenemättömyyteen taata paikkaa työmarkkinoilla. Samoin koetaan, että koulutuksissa hankitut taidot vanhentuvat ja unohtuvat, jos niitä ei pääse käyttämään työelämässä. Näillä edellä mainituilla seikoilla on vaikutuksensa siihen, mitä haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ajattelevat esimerkiksi uudelleen koulutuksesta, koulutuksista ylipäättänsä tai koulutuksien mahdollisuudesta auttaa heitä työllistymisessä.

Haastateltavani eivät ole kiinnostuneita pitkäkestoisista koulutuksista, jolaisiksi he katsovat yli kaksi vuotta kestävät koulutukset. Koulutukset eivät myöskään saa aiheuttaa suurempia kustannuksia: opintolainalla ei haluta opiskella. Lähtökohtaisesti haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät eivät koe olevansa koulutuksen tarpeessa työttömyydestään huolimatta. Ainoastaan *Riitta* kokee, että hänen ammattitaitonsa tarvitsee ajantasaistamista, mutta *Riitan* mielestä koulutuksen tulisi olla sellaista, jossa hän voisi hyödyntää kesken jääneitä opintojaan. Haastateltavani kokevat jopa loukkaukseksi sen, että heille ylipäätään ehdotetaan koulutusta:

Matti: Sitten oli tämä tuota niin sinne vähän tuota niin kuin herääminen tapahtui tuossa, ja mä kävin sitten tuolla työnvälitystoimistossa ja ne ehotteli mulle kurssia, ja mä aattelin silloin, ettei herranen aika, miten paljon minä oon kouluja käyny.

Piia: Millos tää oli tää kurssien ehottaminen?

Matti: Tää oli silloin kuule tää, eiköhän tää ollu silloin heti oiskos se ollut [vuosiluku poistettu], ja sitä ne [koulutusta] silloin tarjos ja mä ihan loukkaannuin suorastaan ainakin ensimmäisellä kerralla.

Myös ikä on tekijä, joka saa haastateltavat miettimään koulutukseen lähtemisen realistisuutta. Haastateltavani kokevat olevansa sen ikäisiä, ettei heidän edes ole järkevää lähteä pitempikestoisiin koulutuksiin. Lainaus *Matin tarinasta* kiteyttää mitä koulutuksista ajatellaan:

Matti: Tuota, sanotaan, että mieluummin töihin lähtisin, ihan reilusti, kun koulutuksella, pelekästään koulutuksella ei elätä itteensä. Että se siinä on niin kun lähinnä siinä. Koulutushan on aina hyvästä, ja tuota tänä päivänä työnantaja kouluttaa paljon ja täälläkin [tukityöpaikassa] olen päässyt kurssille käymään, vaikka olen määräaikaissessa työsuhteessa. Mutta se, että tuota nyt alkaa tuntua sille, että vaikka jossakin koulutuksessa, kurssilla käy niin tuota, se on pelkkää käymistä, ja ei sillä oo sitten tulevaisuutta ja leipää sillä tavalla, että nyt pitäis pystyä niin kuin meidän ikäisille järjestämään jotain reilua työtä.

Kannattava koulutus on ”*täsmäsuunnattu koulutus, joka varmasti työllistää*”. Paradoksi on siis se, että ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien käymät koulutukset eivät ole parantaneet heidän työmarkkinakelpoisuuttaan. Tilanteissa, joissa koulutus ei muuta työttömän työmarkkinatilannetta oleellisesti, voidaan mielestäni puhua *koulutussaturaatiosta*. Toisin sanoen, erilaiset koulutukset eivät tuo ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tilanteeseen ratkaisevaa, työllistävää muutosta, jolloin heidän kohdallaan koulutuksen vaikuttavuus on saavuttanut kylläntymispisteensä, saturaationsa. *Koulutussaturaatio* ei toteudu ainoastaan määrällisesti vaan myös laadullisesti. Hyvin monet haastateltavat toivat esille sen, kuinka esimerkiksi monet työvoimapolitiittiset koulutukset ovat sisällöllisestikin niin samanlaisia, etteivät ne tarjoa heille mitään uutta, tuottavat lähinnä turhautumista:

Matti: Se oli tuota ... [x-järjestäjän] tämä, tämä [x-kurssi], joka on hyvin, siis peruspohjaltaan samantyyppinen kuin [ohjaavan koulutuksen projektin], se peruskurssi.

Jokaisella yksilöllä on oma *subjektiivinen koulutussaturaationsa*, johon vaikuttavat yksilön ikä, sosioekonominen asema ja ennen kaikkea omat formaalit kou-

lu(tus)kokemukset ja sitä kautta avautuneet työllistymis- ja itsensä toteuttamismahdollisuudet. *Subjektiiivinen koulutussaturaatio* toteutuu esimerkiksi silloin kun yksilön kokee, ettei hänen hankkimallaan koulutuksella tai koulutuksilla ole esimerkiksi vaikutusta hänen työmarkkinatilanteeseensa tai hän ei koe koulutusta identiteettinsä ja elämänsä kannalta tärkeäksi. Tällä hetkellä eniten *subjektiiivisen koulutussaturaationsa* saavuttaneita on niiden keskuudessa, joille koulutus ei ole taannut sille asetettuja tavoitteita. Näitä ovat esimerkiksi sellaiset koulutetut, jotka eivät ole saaneet ammattiaan vastaavaa työtä, tai yksilöt, joiden koulutuksiin osallistuminen ei ole ollut vapaaehtoinen tai ensisijainen valinta esimerkiksi työmarkkinakelpoisuuden parantamisessa. Tähän ryhmään kuuluvat monet ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät. Kun yksilö on saavuttanut oman *subjektiiivisen koulutussaturaationsa*, uudet, ulkoapäin asetetut koulutusvaatimukset saavat entistä kielteisempiä merkityksiä.

Yhteiskunnan yksisilmäinen koulutusoptimismi kuormittaa sekä yksilöllistä eli *subjektiiivista koulutussaturaatiota* että yhteiskunnallista eli *objektiiivista koulutussaturaatiota*. Koulutuksen kohdentumattomuus kasvattaa siis *koulutussaturaatiota* sekä yksilöllisellä että yhteiskunnallisella tasolla. *Objektiiivisesta koulutussaturaatiosta* esimerkkinä on eri alojen liika- ja ylikoulutus, kun yhteiskunta ei pysty vastaamaan koulutetun työvoiman odotuksiin, ja työttömien koulutus silloin, kun se ei vähennä työttömyyttä oleellisesti. Ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömällä koulutuksen merkitykset rakentuvat koulutuksen työllistävyiden pohjalle. Jos koulutus ei työllistä, voidaan kysyä, onko yhteiskunnalla varaa lisätä *koulutussaturaation* kuormittumista näiden ihmisten elämässä ja yhteiskunnallisellakin tasolla tarjoamalla heille koulutuksia, jotka eivät kuitenkaan johda tavoitteeseen eli työllistymiseen. Heikki Silvennoisen mukaan yhteiskunnan yleinen kouluttautumisaste vaikuttaa yksilön käsitykseen työstä: mitä enemmän ihmisiä koulutetaan, sitä kielteisemmiksi muuttuvat käsitykset ns. hanttihommista ja alhaista koulutustasoa vaativista työtehtävistä. Koulutus siis vähentää ihmisten työllistyvyyttä, koska se nostaa heidän vaatimuksiaan työntekijöinä ja supistaa heille soveliaiksi katsottujen tehtävien valikoimaa. Koulutus muokkaa käsityksiä siitä, mitkä tehtävät ovat tavoiteltavia ja arvostettuja ja mitkä tehtävät ovat koulutettujen arvolle sopivia. Näin koulutus muokkaa ihmisten odotuksia ja laajentaa heidän näköpiiriään tehden vähemmän haluttaviksi sellaiset työt, joissa ei voi toteuttaa itseään ja kehittää kykyjään. Työpaikat ja työpaikkarakenne eivät kuitenkaan pysty aina vastaamaan koulutetun työvoiman odotuksiin. (Silvennoinen H., 2002, 40.) Myös omassa tutkimuksessani tuli selkeästi esille se, että koulutus lisää yksilön optimismia työllistymisensä suhteen. Kun koulutuksen aikana syntyneet suunnitelmat eivät toteutuneetkaan, petyttiin ja masennuttiin. Haastatteleman ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokivat, että heihin oli istutettu koulutuksen aikana vääränlaista optimismia tulevaisuuden suhteen, ja tämä synnytti heissä vihaa ja katkeruutta (vrt. Kosonen 2003).

Koulutussaturaatiota voidaan tarkastella myös koulutussukupolvien kautta. Eri koulutussukupolvet voidaan mielestäni jakaa *koulutussaturaation* kannalta *alhaisen* ja *korkean koulutussaturaation* sukupolviin. Mitä alhaisempi *koulutussaturaatio*, sitä aikaisemmin koulutus menettää merkitystään elämän jäsentäjänä, ja

mitä korkeampi, sitä suurempi merkitys koulutuksella on sukupolven elämässä. Nykyisen oppimisyhteiskunnan kannalta alhaisen *koulutussaturaation* omaavat yksilöt ovat kaikkein hankalimpia. Heille koulutus ja opiskelu eivät sisällä sellaisia merkityksiä, joiden kautta he jäsentäisivät identiteettiään. He ovat usein myös todenneet, ettei koulutus ole kannattanut.

Koulutussukupolvi- jaottelu, johon pohjaan sukupolvittaisen *koulutussaturaatio*-analyysini, perustuu Juha Kauppilan koulutussukupolviin (1996, 2002). Mitä nuoremman koulutussukupolven edustajasta on kysymys, sitä nopeammin hän saavuttaa sukupolvikohtaisen *koulutussaturaationsa*, toisin sanoen hänen sukupolvikohtainen *koulutussaturaationsa* on alhaisin. Näin siksi, että nuorimmalle koulutussukupolvelle eli hyvinvoinnin ja monien koulutusvalintojen sukupolvelle (noin vuoden 1955 jälkeen syntyneet) koulutus näyttää hyödykkeenä tai itsestäänselvyytenä. Tämän sukupolven edustajat suhtautuvat koulutukseen jo lähtökohtaisesti kriittisesti, ja koulutuksen lumo on epävarmuuden ja riskien yhteiskunnassa kadonnut. Koulutussukupolvien keskimmäisen sukupolven eli rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven (noin 1936-1955 syntyneet) *koulutussaturaatio* kiteytyy käsitykseen, jossa koulutus nähdään välineenä ja työ elämän sisältönä. Koulutuksen välineellisen merkityksen heikkeneminen työttömyyden vuoksi kumuloittaa heidän sukupolvikohtaista *koulutussaturaatiotaan*. Vanhimman sukupolven elämässä eli sodan ja niukan koulutuksen sukupolven (noin ennen vuotta 1936 syntyneet) elämässä *koulutussaturaatio* on kaikkein korkein. Tämän sukupolven elämässä koulutuksen ihanteelliset merkitykset, esimerkiksi koulutuksen arvostaminen sellaisenaan, tuottaa niitä merkitysperspektiivejä, joiden kautta yksilö jäsentää elämäänsä. Vaikka vain harvat tämän sukupolven edustajista pystyivät opiskelemaan, käymään kouluja, niin koulutuksen ja sivistyksen tavoittelu oli se historiallinen konteksti, jonka kautta ihmiset jäsensivät elämäänsä. Toisin sanoen mitä vanhemmasta koulutussukupolvesta on kysymys, sitä enemmän koulutusta arvostetaan. Nuorimmalla koulutussukupolvella on alhaisin *koulutussaturaatio*, sillä heille koulutus on itsestäänselvyys ja sen merkitystä kyseenalaistetaan. Korkein *koulutussaturaatio* on vanhimmalla koulutussukupolvella, sillä heille koulutus näyttää ihanteena ja saavuttamattomana unelmana. Nuorimman koulutussukupolven edustajat ovat myös elämässään todenneet, että koulutus ei sinällään enää takaa varmaa työpaikkaa, kun taas vanhimman koulutussukupolven edustajat ovat varsin vähäiselläkin koulutuksella edenneet hyviin yhteiskunnallisiin asemiin.

Siinä missä *koulutussaturaatiota* on edellä tarkasteltu eräänlaisena kumulatiivisena prosessina niin yksilön kuin yhteiskunnankin näkökulmasta katsottuna kuin myös suhteessa eri koulutussukupolviin, sitä voidaan suhteuttaa myös yhteiskunnallisen muutoksen tarkasteluun. Richard Sennettin (1999) mukaan vasta toisen maailmansodan jälkeen länsimaiset yhteiskunnat järjestäytyivät infrastruktuuriltaan (vahvat ammattiliitot, hyvinvointiyhteiskunta) niin, että yhteiskunnan toiminta pystyi takaamaan jäsenilleen mahdollisuuden elämän pitkäjänteiseen suunnitteluun. Toisin sanoen, pitkäkestoisten suunnitelmien yhteiskunta on sinänsä varsin lyhytkestoinen historialtaan. Tämä ajanjakso kes-

ti noin 20 - 30 vuotta, ja nyt se on syrjäytymässä uuden, lyhytkestoisiin suunnitelmiin, episodiseen työvoimaan tukeutuvan yhteiskuntajärjestyksen tieltä. (Sennett 1999, 23-24.) Toisin sanoen, notkea moderni on syönyt pitkäkestoisen elämänsuunnittelun ja elämän lineaarisuuden uskottavuutta ja mahdollisuutta. Siinä kaikki sotii kestäviä ja elinikäisiä rakenteita, esimerkiksi elinikäistä työuraa, vastaan. Notkean modernin maailmassa pitkän aikavälin suunnitelmat korvautuvat lyhyen aikavälin suunnitelmilla ja esimerkiksi tuotteiden pitkäikäisyys on vaihtunut niiden lyhytikäisyyteen. Baumanin (2002a) mukaan se, että pitää kiinni esimerkiksi esineistä ja tavaroista pidempään ja ei korvaa niitä niiden päivitettyillä versioilla tai uusilla, aiempaa paremmilla tuotteilla, on nykyisin köyhyyden merkki. Aikaisemmin esimerkiksi lujassa modernissa pitkäikäiset ja kestävät tuotteet olivat etuoikeutettujen ja paremmassa yhteiskunnallisessa asemassa olevien omaisuutta ja lyhytikäiset ja lyhytkestoiset tuotteet heikommassa yhteiskunnallisessa asemassa olevien omaisuutta. Nyt tämä suhde on kääntynyt toisin päin. Mahdollisuus keskittyä ensisijaisesti lyhytikäisyyteen tai lyhytaikaisuuteen kestävyuden ja pitkäikäisyyden tai pitkäaikaisuuden kustannuksella on nykyisin yhteiskunnan hyväosaisten etuoikeus, ja juuri se tekee heistä etuoikeutettuja. (Bauman 2002a, 143, 152-153.)

Käytännön elämässä tämä muutos näkyy siten, että varsinkin työelämässä toimivat ns. hyväosaiset ihmiset ovat kykeneviä päivittämään ja mukauttamaan elämäänsä nyky-yhteiskunnan vaatimusten mukaan paremmin kuin työelämän ulkopuolella olevat huono-osaiset. He voivat ostaa uusia "päivitettyjä" tavaroita ja tuotteita, esimerkiksi koulutustuotteita, kun taas huono-osaisille se ei ole samalla tavalla taloudellisesti mahdollista. Hyväosaiset ovat siis huono-osaisia kykenevämpiä muuttamaan elämäänsä, identiteettiään, kun huono-osaiset ovat enemmän kiinni vanhassa, muuttumattomassa, staattisessa elämässä ja identiteetissään. Tämä seikka näkyy kiteytyneesti haastateltavieni elämässä. He ovat pitkäkestoisessa ja muuttumattomassa suhteessa työttömyyteen, eivätkä he ole kykeneviä sellaisiin nopeisiin muutoksiin, joita yhteiskunta heiltä vaatii. Koulutuksen suhteen heitä ohjataan elinikäisen oppimisen ideologian sisäistämiseen. Elinikäisen oppimisen ideologia näyttäytyy ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä ensisijaisesti pitkäkestoiseen elämänhallintaan ohjaavana teknologiana. Siinä missä esimerkiksi hyväosaiset työelämässä toimivat voivat kouluttaa itseään lyhytkestoisilla, ammattitaitoaan päivittäävillä koulutuksilla, lyhytkestoiset koulutukset eivät päivitä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien ammattitaitoa samassa mittakaavassa. Toisin sanoen, hyväosaisten työelämäosallisuus takaa sen, että heillä lyhyet koulutukset parantavat heidän asemaansa työmarkkinoilla, kun taas työttömät, eli yhteiskunnan huono-osaiset, eivät sijoitu useinkaan takaisin työelämään lyhyiden koulutusten avulla. Ikääntyvä pitkäaikaistyötön on sidottu pitkäkestoisen kouluttautumisen vaatimukseen, johon hänellä ei usein kuitenkaan ole halua tai joka ei ole hänelle taloudellisesti mahdollinen. Ainoastaan uuden koulutuksen ja ammatin hankkiminen takaa monelle yhteiskunnan huono-osaiselle osallisuuden työmarkkinoille, koska sekä koulutus että ammattitaito ovat vanhentuneet.

Ne, jotka lujan modernin aikana eli 1960- ja 1970-luvuilla hankkivat vähintäänkin keskiasteen eli pitkän koulutuksen, työllistyvät nykyisessä notkean modernin maailmassa paremmin kuin ne, jotka tuolloin hankkivat pelkän peruskoulutuksen tai lyhyen ammatillisen koulutuksen. Näin varsinkin niissä tapauksissa, joissa koulutukset ovat vanhentuneet eivätkä ne ole päivitettävissä lyhyillä koulutuksilla. Toisin sanoen pitkää koulutusta voi verrata pitkäkestoiseen tuotteeseen, joka on edelleen yksi hyväosaisuuden osatekijä, ja lyhytkestoista ammatillista koulutusta huonompaan ja halvempaan tuotteeseen, joka saattaa aiheuttaa huono-osaisuutta esimerkiksi juuri työttömyyden muodossa. Lujassa modernissa lyhyt ja jopa puutteellinenkin koulutus takasi kuitenkin pitkäkestoisen työuran. Nykyisessä notkean modernin maailmassa näin ei ole, vaan siinä työntekijältä vaaditaan useimmiten pitkää pohjakoulutusta, jota hänen tulee jatkuvasti päivittää erilaisilla lyhytkestoisilla koulutuksilla. Ikääntyville pitkäaikaistyöttömille lyhytkestoiset koulutukset eivät myöskään takaa sijoittumista työelämään vaan usein ainoastaan kumuloittavat heidän *subjekttiivista koulutussaturaatiotaan*. Hyväosaisten *koulutussaturaatio* ei myöskään kumuloidu samalla tavalla kuin huono-osaisten, koska lyhyetkin koulutukset päivittävät heidän ammattitaitoaan ja työmarkkinakelpoisuuttaan ja antavat keinoja jäsentää minää ja omaa identiteettiään. Toisin sanoen lujan modernin aikana hankitut pitkät koulutukset eli vähintään opistotasoiset tutkinnot ovat taanneet hyväosaisille varmemman osallisuuden työmarkkinoilla. (Silvennoinen 2004, 203-215, Silvennoinen 2005, 308-319.)

4.3 Työttömyys ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kokemuksena

4.3.1 Teijan tarina - ”sydän täynnä toivoa, kunnes työelämä toisin todistaa”

Teijan tarinassa on löydettävissä elementtejä henkilökohtaiseen epätoivoon ajautumisesta. *Teija* ei ole saanut tukea perheeltään, eikä varsinkaan mieheltään, eikä hän ole lasten aikuistuttua voinut kiinnittyä myöskään kotiäitiyteen. Samoin hänen koulutuskokemuksensa (ohjaavan koulutuksen projekti) ovat vain tuoneet uusia pettymyksiä: kiinnittyminen työelämään ja uusien kiinnekohtien luominen elämään tätä kautta on epäonnistunut. Tutkimukseni naiset eivät kestä työttömyyttä yhtään sen paremmin kuin miehetkään, eivätkä heidän läheiset sosiaaliset suhteet näytä miesten vastaavia suhteita vankemmilta ja likeisimmiltä.

Teijan äiti oli kotirouva ja isä valtion virkamies. Isä kuoli Teijan ollessa murrosiässä. Perheen äidillä ei ollut varaa kouluttaa kaikkia perheen seitsemää lasta, vain yksi sisaruksista meni oppikouluun. Teijakin pyrki oppikouluun, mutta ei päässyt sinne. Teija kävi kansa- ja kansalaiskoulun ja lyhyen ammatillisen koulutuksen. Ammatinvalintaansa Teija on ollut varsin tyytyväinen, vaikka se ei ollutkaan hänen ensisijainen ammattitaitoivensa. Koulunkäyntiin ja opiskeluun Teija on aina suhtautunut hienman ristiriitaisesti. Teija on ollut epävarma oman pärjäämisensä suhteen ”*en tiää, jo-*

tenkin sitä on jäänyt että pärjääkö sitä, jotenkin semmonen tunne ... pärjääkö sitä ja miten jos ei saa läpi tenttejä. Aina se pelottaa ja jännittää vähän että". Teija menestyi kansakoulussa kuitenkin hyvin ja keskiarvo oli kahdeksan kieppeillä.

Työntekoon Teija tottui jo murrosikäisestä lähtien hoitaessaan siskojensa lapsia. Ulkopuolisen työnantajan palvelukseen Teija siirtyi 18-vuotiaana. Teijalle ehti kertyä yli 20 vuoden työkokemus ennen työttömäksi jäämistään, ja työuransa hän teki sekä kunnallisella sektorilla että yksityisen työnantajan palveluksessa. Teijalla ja hänen miehellään on kaksi aikuistuvaa lasta. Lasten ollessa pieniä Teija hoiti heitä kotona muutaman vuoden ajan.

Teija jäi työttömäksi 1990-luvun alkupuolella tuotannollis-taloudellisista syistä 44-vuotiaana, ja hän on erittäin katkera entiselle työnantajalleen: *"Miten kauvan palvelin sitäkin talloo. Sitten pistettiin ulos ja sanotaan [irti] näinnii pätevä ihminen kuin minä olin. Ja mulla ei ollu pieniä lapsia. Sinne jäi semmonennii ihminen joka sitten lähti melekeen virkavappaalte, sil ol pieniä lapsia ja se lähti muka opiskelemaan (epäselvä sana). Ja niinhän ne kaikki sano että 'sinuthan se ois pitäny jättee tänne talloon', mutta kun minä olin se viimesiks tullut. Se aina katotaan se, että kuka se on se viimesiks tullu niin se lähtee."*

Teija työskenteli hänet irtisanoneen työnantajan palveluksessa noin 11 vuotta. Työpisteen lopettamishuhut olivat ilmassa aika pitkään, mutta tapa, jolla ihmisille asiasta ilmoitettiin, oli todella loukkaava. Kokouksessa kerrottiin, että osasto suljetaan ja kuusi ihmistä joutuu lähtemään. Tässä vaiheessa ei kuitenkaan kerrottu nimiä. Tämä aiheutti sen, että jokainen tahollaan alkoi miettiä, ketkä irtisanottaisiin. Myöhemmin keväällä Teija lähti lomalle, ja kesän alussa hän sai kirjeen, jossa kerrottiin, että hänet oli irtisanottu. Hän sai olla töissä vielä kesäloman jälkeen aina marraskuulle, jonka jälkeen hänen irtisanomisensa tuli voimaan.

Teija: Sol niin väärin siltä talolta meitä kohtaan siinä, että ei oo silimikkäin tulla sanomaan että *'sinä oot'*. Jokkainen mennöö, jokkainen sanottiin joo sanottiin, että kottiin vain laitetaan kirjeet. Ja aatteleppas kesälomalle ihminen lähtöö ja oottelet koko ajan, että tullooko sulle kirje. Ja se tul sitten.

Piia: Niin, niin. Meni loma pilalle?

Teija: No voitahan sinä sen kuvitella omalle kohallas, miten se männöö pilalle.

Piia: Niin. Niin.

Teija: Siitä myö oltiin kaikki kyllä, että ois se pitäny kunniallisemmin sanoa ihmisille, jotka kaksikymmentä vuottakkii palvellut melekeen. Mitään nimiä ei sanottu, se oli se ilimapiiri niin kauhee siellä kun ne sano näin keväällä, toukokuun lopussako sitten ne kirjeet tul, joka päivä vaan ruvettiin arvailemaan että kuka se on, kuka se on, ketkä on ne kuus.

Piia: Niin, niin.

Teija: Ja kun niin hyvin minäkii siellä tein. Minä oon ruvennukkii miettimään, että ei kannata ennee ruveta tekemää niin hyvin töitä näillä työpaikoilla. Ei muuta kun lyyä lössiks vaan.

Teija on kokenut työttömänä olemisen hyvin vaikeaksi ja raskaaksi. Hän on kokenut jäävänsä hyvin yksin työttömyytensä kanssa varsinkin viimeisten vuosien aikana. Teijan mies työskentelee viikot toisella paikkakunnalla ja aikuistuvat lapset ovat pian muuttamassa pois kotoa. Aviomies ei ymmärrä ja usko, että töitä ei ole helppoa saada. Teijan tilannetta pahentaa se, ettei hän saa työmarkkinatukea, koska aviomiehen tulot ovat niin suuret. Hän on siis taloudellisesti riippuvainen miehestään. Aviomies on patistanut Teijaa hakemaan töitä jopa muilta paikkakunnilta, koska töitä ei tunnu saavan kotikaupungista. Periaatteessa Teija olisikin valmis lähtemään töihin toiselle paikkakunnalle ja eroamaan. Teijan ollessa työtön parisuhde on toiminut paremmin silloin, kun mies on ollut töissä toisella paikkakunnalla. Lapset ovat olleet se tekijä, joka on pitänyt yllä Teijan elämänhalua, vaikka välillä on tullut ajateltua itsemurhaakin.

Työttömänä Teija ehti olla 6 vuotta ennen ohjaavan koulutuksen projektiin tuloaan. Tänä aikana hän oli kaksi kertaa tukityöllistettynä. Työttömyysaikanaan Teija haki yhteen työvoimapolitiittiseen koulutukseen, mutta ei tullut valituksi siihen. Koulutukseen kuuluvat ohjauskeskustelut Teija koki hyviksi alkujännityksen hävittyä. Teijalle tällaiset keskustelut olivat aivan uutta, ja hän toteaa *"eihän ne työvoimatoimistossakaan sillä lailla, ei hirveesti kyllä paneuduta, ne kattoo koneelta kaikki ja näin"*. Hän sai jutella omasta elämästään ja tilanteestaan sellaisen ihmisen kanssa, joka näki hänen tilanteessaan uusia mahdollisuuksia. Teija oli ohjaavan koulutuksen projektiin tullessaan sen

verran masentunut, ettei oikein nähnyt omaa tilannettaan kokonaisvaltaisesti. Ohjauksen myönteisyyteen on vaikuttanut myös ohjaajan persoona:

Piia: Niin, niin. Et sun ei oo vaikee ihan ventovieraalle ihmiselle puhua asioita ja?

Teija: No tietysti riippuhan se vähän ihmisestäkki jollain tavalla.

Piia: Niin.

Teija: Mut kyllä mä aika avoimesti kyllä voin puhua kyllä.

Piia: Niin.

Teija: Mut paljon riippuu vähän siitä toisestakki ihmisestä.

Piia: Niin, niin. No minkälainen sen toisen ihmisen pitää olla että, minkälaiselle ihmiselle pystyt puhumaan ja minkälaiselle et pysty?

Teija: No sanotaan, että just semmoinen ihminen, jonka minä koen että se on hyvin semmoinen itsekkeinen, semmoinen jotenkin semmoinen hyvin tärkeä itestään, niin semmoselle minä en kyllä oikeen puhu.

Piia: Niin.

Teija: En. Mutta kun minä nään, että ihminen on jollain tavalla semmoinen myötämielinen, mitenkä minä sen kuvvaisin? Ystävällinen ja semmoinen, mutta jos ihminen ottaa hyvin semmosen jyrkän kannan ja semmosen, joka on ynsee ja semmoinen, tajuat kai mitä mä tarkotan? Niin semmoselle minä en kyllä voi puhua. Mutta kun minä nään, että ihminen on itekkii semmoinen avoin ja semmoinen että vähän niin kun ymmärtäs toista ihmistä, mutta joka hyvin on semmoinen sulkeutunu tyyppi, että hyvin semmoinen virallinen, semmoselle minä en voi.

Piia: Niin, niin. Minkä takia et pysty semmoselle?

Teija: En minä tiää, minusta se virallisuus tekkee ihmisestä semmosen luotaan työntävän. Minä en pysty semmosen ihmisen kanssa kauvan kommunikoimaan, joka on hyvin semmoinen että sanotaan, että paskan tärkeä! (naurua).

Piia: Niin.

Teija: Näin Savossa sanotaan!

Piia: Niin.

Teija: Niin, niin, joka on semmoinen ja koppava semmoinen että, semmoseen minä en sua minkäänlaista kontaktia oikeen. Minä en pysty semmosen ihmisen kanssa oikeen juttelemaan.

Teijan oli helpompi puhua naispuoliselle kouluttajalle omista asioistaan kuin miespuoliselle kouluttajalle, koska nainen ymmärtää toista naista paremmin kuin mies naista. Teijalle on miehistä jäänyt hieman kielteinen kuva johtuen omasta isästään, joka oli pelottava ja jolle ei uskaltanut sanoa vastaan. Toisaalta Teijaa häiritsi ohjauskeskusteluissa ja koko koulutuksessa liiallinen koulutuksen merkityksen painottaminen, tämän hän koki ahdistavaksi.

Melkein heti ohjaavan koulutuksen osuuden jälkeen Teija oli tukityöllistettynä. Tukityöllistäminen oli osa Teijan jatkopolkusuunnitelmia, ja sen tarkoitus oli edesauttaa koulutukseen pääsyä, sillä tukityöllistäminen antoi koulutuksessa vaadittua työkokemusta. Ammatillisen työvoimapolitiittisen koulutuksen oli tarkoitus päivittää Teijan ammattitaitoa ja tätä kautta lisätä hänen työnsaantimahdollisuuksiaan. Teija koki, että häntä painostettiin hakemaan projektin puolelta tähän nimenomaiseen koulutukseen *"niin kun hirovasti painostettiin, että sinä nyt lähet sinne kurssille, että minusta siinä on vähän painostusta"*. Tässä episodissa Teija koki tullessa kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti *"kyllä se oli ja tuota ... vähän niin kun pidettiin, että sitä ei osaa omilla aivoilla ajatella"*. Nöyryyttäväksi tilanteen teki se, että hakemisestaan huolimatta Teijaa ei valittu koulutukseen. Työvoimatoimiston virkailija oli pitänyt Teijan valintaa koulutukseen lähes varmana.

Teija on uudelleen kouluttautumisen suhteen keski-iässä kaksijakoinen: toisaalta hän olisi valmis lähtemään sellaiseen lyhyeen koulutukseen kun vaan joku sanoisi missä hän pärjää, mikä olisi hänen alansa *"mikä ois semmoinen hyvä juttu mulle ... semmoinen joka, kun joku keksiskin valamiiksi, että nyt sinä tuolla pärjääät"*. Koulutuksen tulisi kuitenkin olla sellainen, joka takaisi varman työllistymisen, vaikkapa oppisopimuskoulutus. Toisaalta Teija on nähnyt lähipiirissään, ettei kouluttautuminen kannata aikuisiälläkään. Pari hänen tuttuaan ovat uudelleen kouluttaneet itsensä jäätyään työttömäksi eivätkä koulutuksestaan huolimatta ole saaneet töitä vaan ovat työttömänä tällä hetkellä. Toinen Teijan tutuista oli ottanut opiskeluunsa jopa opintolainaa ja joutuu maksamaan sitä pois yli 45-vuotiaana työttömänä.

Ollessaan projektin työssäoppimis- ja tukityöllistämiskaksoilla Teija sai elämänsä työn muodossa sitä sisältöä, jota hän oli lähtenyt koulutuksesta hakemaan. Nämä työrupeamat todistivat Teijalle, että hän edelleen on työ- ja oppimiskykyinen, ja tämä vaikutti positiivisesti hänen itsetuntoonsa. Vanhemman lapsen ystäväänkin oli huomannut kuinka Teija oli muuttunut päästessään töihin, *”äitis on tullut paljon ilosemmaks ihmiseksi”*. Myös työkaverit ja työnantajat kohtelivat Teijaa hyvin ja asiallisesti näiden jaksojen aikana. Sekä työssäoppimiskakson että tukityöllistämiskakson työnantajat pitivät Teijasta ja kehuivat häntä hyväksi työntekijäksi. Työtehtävät olivat vaativia, ja Teija selvisi niistä hyvin. Teija oli erittäin toiveikas ohjaavan koulutuksen projektin työllistävyyden suhteen. Tältä osin projekti oli kuitenkin hänelle pettymys. Teija pettyi siihen, että tukityöllistämisen jälkeen hänen työsuhteensa ei jatkunut, vaikka työllistymismahdollisuutta oli hänelle jopa lupailtu työnantajan puolelta. Erityisesti Teijaa harmittaa työnantajan tokaisu *”että heillä yleensä on, että kuka heidän [työpaikkaan] tulee niin kyllä sitä yleensä työtä löytyy että pittää nyt kattoo että jos Teijallekin jottain löytyis”*. Nämä kokemukset ovat opettaneet Teijalle sen, ettei varsinkaan työvoimapolitiiseen koulutukseen liittyviä työllisyysjaksoja kannata tehdä hyvin, sillä tunnollisuus ei takaa työllistymistä. Niissä Teijan mielestä käytetään työttömiä härskisti hyväksi antamalla heille katteettomia lupauksia työn jatkumisen suhteen. Pahimmassa tapauksessa, kuten Teijan tapauksessa, *”siinä annetaan turha toivo sille ihmiselle ja se voip se panna sen koko elämänsä siihen”*.

Teija tuli projektiin *”sydän täynnä toivoa”* ja uskoi, että projektin avulla hän pääsisi takaisin työelämään, näin oli työvoimatoimistossakin luvattu *”kuitenkin että niin kun työtä vois olla helpompi [saada]”*. Projektin aikana mieliala olikin ollut positiivinen ja tulevaisuuteen suuntautunut, mutta nyt taas työttömänä ollessa mieliala on laskenut. Teija ei usko, että hänen tilanteensa on kahden vuoden päästä haastatteluhetkestä mitenkään muuttunut, hän ei edes uskalla ajatella elämänsä niin pitkälle. Teija kokee ikänsä olevan esteenä työllistymiselle, ja tämä este kasvaa koko ajan – kukaan ei nuoru. Ikänsä puolesta Teija tuntee tilanteensa välillä hyvinkin toivottomaksi ja yksinäiseksi. Teijalla ei ole oikein minkäänlaisia harrastuksia, toki hän ulkoilee ja koettaa keksiä kotona mielekästä tekemistä. Eläkeikään on kuitenkin yli kymmenen vuotta, ja työllistyminen tuntuu lähinnä vaikealta ellei lähes mahdottomalta. Säilyttääkseen elämäntilanteensa ja mielenterveytensä Teijan olisi pakko saada töitä. Teijan terveys on hyvä, eikä hänellä ole ikinä ollut minkäänlaisia terveydellisiä ongelmia, joten siksikin hän kokee olevansa täysin työelämäkelpoinen. Suurimmaksi työllistymisen esteeksi Teija kokee puutteellisen koulutuksensa ja ikänsä *”no ehkä kun että liian vähän koulutusta ja sitten ikä, kyllä ne on ne kaks asiaa. Ne on tosiasioita”*. Työnantajat eivät halua palkata ikääntyvää työntekijää, koska he joutuvat maksamaan Teijalle korkeampaa palkkaa ja eläkkeen. Kukaan työnantaja ei halua olla ikääntyvän ihmisen viimeinen työnantaja. Teija kokee olevansa *paljon kokemusta omaava työntekijä*, ainut mitä hän ei osaa tehdä on laittaa tietokoneella ruokaa.

4.3.2 Yksinäinen ja pettynyt naistyötön

Teijan tarinasta nousee esille hyvin suuri pettymys lähes kaikkeen, minkä hän on kokenut elämässään tärkeäksi ja hyväksi: työ, lähisuhteet, etenkin suhde mieheen, ja pettymys ohjaavan koulutuksen projektiin ja sen työllistävään vaikutukseen. *Teija* on pitänyt sukupolvelleen tyypillisenä kunnia-asiana, että työt on aina tehty hyvin, hänellä on siis korkea työmoraali. Samanlaisiin tutkimustuloksiin keski-ikäisten työmoraalista ovat päätyneet mm. Raija Julkunen (2003) ja Ulla Kosonen (2003). Lähtökohtana voidaan pitää sitä, että suomalainen keski-ikäinen nainen tekee työnsä uhrautuvasti ja tunnollisesti. Kun työtahti kiristyy, hän yrittää työskennellä entistä tehokkaammin pystyäkseen pitämään omat asiansa järjestyksessä osoittaakseen tätä kautta, että hän on luottamuksen arvoinen (Kortteinen 1992, 253). Tämän käyttäytymismallin ovat sisäistäneet myös haastattelemani naiset. He tekivät työn, oli kyseessä sitten tukityöllistämistyö tai työssäoppimiskakson työ, uhrautuvasti ja tunnollisesti, kuten esimer-

kiksi *Anna*. Suuttumus ja järkytys nousee näistä naisten tarinoista siitä, kuinka omaa uhrautuvaa käytöstä ei arvostettu ja suullisia lupauksia työllistymismahdollisuudesta ei pidetty, kuten *Teijan tarina* osoittaa. Matti Kortteisen (1992) mukaan naiset ovat uhrautumisellaan voittaneet itselleen arvostusta, tunnustusta ja kasvavan itsellisen reviiirin. Kun sopimuksia ei pidetä, luottamus menee usein sekä itseen että toisiin ja itsetuntoa kalvavat kysymykset kääntyvät itseä kohti: missä on vika, ei kai se ole itsessä? (Kortteinen 1992, 264.) Haastateltavieni kohdalla korkea työmoraali on toiminut kahdensuuntaisena miekkana. Toisaalta hyvin tehdystä työstä on saatu kiitosta, ja kiitoksen myötä on noussut toiveikkuus pitempikestoisesta työsuhteesta. Työt eivät ole kuitenkaan jatkuneet, ja tämä on koettu entistä suuremmaksi pettymykseksi. Omassa tutkimuksessa naiset kokivat itsensä erittäin yksinäisiksi kuten myös miehet. Yksinäisyyskokemus on sukupuolisesti erilainen: miehet eivät pystyneet puhumaan asiasta ystäviensä kanssa ja naisilla ei tuntunut ystäviä olevankaan, ainakaan heistä ja heidän merkityksestään ei puhuttu mitään.

Teijan elämässä työttömyyden merkitys korostuu senkin vuoksi, että hän elää sellaista ikävaihetta, jolloin hänen äidin roolinsa muuttuu: lapset ovat muuttamassa pois kotoa. Sanna Oravalan ja Annan Rönkän (1999) mukaan lasten kotoa poismuuttaminen koetaan merkittäväksi käännekohtaksi elämässä. Tässä samassa elämänvaiheessa (keski-iässä) suhde aviopuolisoon myös muuttuu. (Oravala & Rönkä 1999, 274-280.) Tässä yhteydessä voidaan myös puhua ns. tyhjän pesän vaiheesta elämässä, jolloin aikuistuvat lapset muuttavat pois kotoa. Tyhjän pesän vaihe on vaihe, jolloin puolisoitten väliset suhteet tulisi viimeistään neuvotella ja rakentaa mahdollisesti uudella tavalla parisuhteeksi. Tässä vaiheessa tapahtuu paljon avioeroja, mikä viestii siitä, ettei suhteen uudistaminen onnistu. (Marin 2001b, 254.) *Teijan tarinassa* uuden yhteyden löytämistä vaikeuttavat *Teijan* työttömyys ja aviomiehen ymmärtämättömyys tilanetta kohtaan. Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan tasa-arvoisuuden kehityksestä huolimatta naiset eivät useinkaan saa miehiltään henkistä, emotionaalista ja sosiaalista tukea, jota he tarvitsisivat, vaan he jäävät tietynlaiseen eksistentiaaliseen yksinäisyyteen ja käytännössä yksin vastuuseen perheen sisäisistä töistä ja muista taakoista. Tämä synnyttää vihaa ja tyytymättömyyttä miehiä ja avioliittoa kohtaan aiheuttaen sen, että yhä useammat avioliitot päättyvät eroon. (Beck-Gernsheim 2002b, 101-118.)

Toisin sanoen parisuhde ja avioliitto ovat hyvin keskeisiä identiteetin muokkauskenttiä. Kun avioliitossa tulee ongelmia, kyseessä on hyvin perustavanlaatuisista asioista. Kysymys on identiteetistä, käsityksestä siitä, kuka on, mitä on olla moderni nainen jne. (Beck-Gernsheim 2002b, 105.) Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan erityisesti naiset tuovat nämä identiteetikysymykset parisuhteeseen. Yksilöllistymiskehityksen myötä naisten identiteettitaitelut tulevat osaksi heidän arkipäiväänsä ja jokapäiväistä elämäänsä. Ne käydään siinä kontekstissa, jossa naiset elävät, ja ne voimistuvat tilanteissa, joissa ulkoiset olosuhteet muuttuvat, murtuvat ja haurastuvat. (Beck-Gernsheim 2002b, 101-118.) Tällainen tilanne on työttömyys. Beck & Beck-Gernsheimin (2002a) mukaan yksilöllistyminen tulisi käsittää institutionaalisen individua-

lismien sosiologisessa hengessä. Modernin yhteiskunnan keskeiset instituutiot – kuten työllisyys ja sen vaatima koulutus ja liikkuvuus – on kytketty yksilöön eikä ryhmään. Jokaisen täytyy olla taloudellisesti aktiivinen ansaitakseen elantonsa. Yksinkertaisesti sanottuna yksilöllistyminen tarkoittaa puitteista riisumista ilman uudelleenpuitteistamista. Yksilöstä on ensimmäistä kertaa historiassa tulossa sosiaalisen reproduktion perusyksikkö. Yksilöllistymisestä on tulossa toisen modernin sosiaalinen rakenne. Institutionaalistunut yksilöllisyys ei enää ole lineaarinen, itseproduktiivinen järjestelmä, vaan siitä on tullut eilineaarinen, avoin, hyvin ambivalentti ja jatkuva prosessi. Yksilöllistyminen käsittää myös sensitiivisyyden ulkomaailmalle ja muille ihmisille. Näin on siksi, että lähisuhteet tulevat yksilöllistymisen myötä entistä merkityksellisemmiksi. Niistä täytyy neuvotella eikä niitä voi pitää itsestäänselvyyksinä. (Beck & Beck-Gernsheim 2002a, xx-xxv.) Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä tämä yksilöllistymisen kehityskaari on nähtävissä varsinkin naisten elämässä. Naiset joutuvat itsereferentiaalisesti ottamaan kantaa parisuhteeseensa, työttömään minäänsä, äidin ja naisen rooliinsa. Näin siksi, että työttömäksi jäämisen vuoksi lähisuhteet tulevat uudenlaisen määrittelyn ja neuvottelun alaisiksi eivätkä ne toimi vanhan periaatteen mukaan. Lähisuhteissa tai perheissä ratkotaan nykyään ongelmia, jotka aikaisemmin olisi ratkottu yhteiskunnallisesti (Beck & Beck-Gernsheim 2002a, xx-xxv). Voi todeta, että työttömät (haastatellut) naiset elävät yksilöllistymisen ”kypsää” vaihetta, jossa heidän täytyy tehdä ”elämäkerrallisia ja henkilökohtaisia ratkaisuja suhteessa järjestelmien vastakohtaisuuksiin” (Beck & Beck-Gernsheim 2002a, xxii). Toisin sanoen, he joutuvat määrittelemään minäänsä ja identiteettiänsä yksin, vailla työn, perheen ja aviomiehensä antamaa tukea. Perheen sisällä yksilöt voivat elää erilaisissa yksilöllistymiskehityksen vaiheissa, mies kiinnittyneenä modernin yhteiskunnan identiteetin määreisiin, keskeisimpänä työn merkitys identiteetille, ja nainen tämän määreen ulkopuolella, vailla lähisuhteiden ymmärrystä ja tukea tilanteelleen. Tällaisessa kehityksessä, jossa yhteiskunnalliset selitykset ovat kadonneet selittävänä voimana, syyllisyys, häpeä ja riittämättömyys palautuvat yksilöön itseensä. Yksilöstä tulee lähisuhteissaankin, varsinkin naisista, sosiaalisen reproduktion perusyksikkö, joka joutuu tuottamaan identiteettinsä määreet eksistentiaalisessa ja sosiaalisessa yksinäisyydessä. Miesten tilanne ei ole sama, sillä ainakin tämän tutkimuksen kontekstissa naiset pystyvät toimimaan miehilleen tunnetukena ja näkemään heidät moniulotteisemmiksi kuin aviomiehet näkevät työttömiä vaimojaan.

Työttömän tilanne mutkistuu ja ajautuu itsetuhoiseen kierteeseen, ellei hän pysty kiinnittymään oman elämänsä merkittäviin asioihin tai ihmisiin, jotka ovat työttömyydestä huolimatta jäljellä. Vihan, häpeän ja avuttomuuden kierteen voi saada poikki, jos onnistuu löytämään tai rakentamaan sellaisen sosiaalisen yhteyden, jossa ”on sentään vielä jotakin”, jossa onnistuu huomauttamaan, että kaikki eivät hylkääkään avuttomuuden hetkellä; että on jotakin muutoinkin kuin työn ja ansaitsemisen kautta. Se auttaa sisäisen kiinteyden ylläpidossa ja luo minälle uusia määreitä ja määritteitä. Jos yksilö ei saa elämänsä minkäänlaisia uusia kiinnekohtia, on vaarana, että hänen elämänsä kapeu-

tuu umpiperäksi, jossa työtön pyörii, kunnes hän itse tai hänen perheensä ei enää jaksaa. (Kortteinen 1994, 162-170.) Matti Kortteisen (1994, 170-172) mukaan työttömän umpiperän kierteeseen joutuminen voi tuoda mukanaan myös kulttuurista muutosta työttömien elämässä. Vanha sosiaalinen yhteys voi saada uudessa elämäntilanteessa kokonaan uusia sosiaalisia merkityksiä: oppii nauttimaan elämän pienistä iloista (*Annan tarina*). Näin saattaa syntyä kehitystä, jossa minän sosiaaliset kiinnikkeet ja määreet eivät ole täysin työelämän paaluttamia ja kiinnittyvät johonkin sellaiseen, joka ei ole työtä, esim. parisuhteeseen, kouluttautumiseen ja harrastuksiin (*Jounin ja Riitan tarinat*). Tällainen kiinnittyminen auttaa kestämään työmarkkinoiden epävakaisuutta. Keskeistä elämänhallinnan saavuttamiselle ja ylläpitämiselle onkin se, kuinka ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät saadaan löytämään työn ulkopuolista merkitystä omalle elämälle ja identiteetille.

Matti Kortteisen (1994) mukaan työttömien häpeän ja vihan tunteet nousevat työttömyydestä johtuvasta avuttomuudesta ja voimattomuudesta. Työttömyydestä nouseva epäoikeudenmukaisuuden kokemus johtaa siihen, että työtön pelkää myös työn ulkopuolisen ihmisarvonsa menetystä. Tähän työtön reagoi vihalla, ts. ajatuksena on selvitä omista avuttomuuden ja voimattomuuden tunteista sitä kautta, että mahdollisimman näyttävästi osoittaa olevansa kaikkea muuta kuin avuton. Työtön näyttää, kuinka ei suostu tulemaan kohdelluksi miten tahansa tai huonosti, että hän kykenee puolustautumaan epäoikeudenmukaista ja kohtuutonta kohtelua vastaan. Vihan kohdistaminen syyllisiin, eli entisiin työnantajiin, työvoimatoimistoon ja ohjaavaan koulutukseen mahdollistaa omien kärsimysten selittämisen. Kortteisen (emt.) mukaan vihan kohdistamiskysymyksessä on sosioekonomisten ryhmien välillä eroja. Työläiskertajat voivat vihassaan kiinnittyä kulttuurisesti käypään kollektiiviseen uskomukseen, herravihaan (koulutetut ohjaajat edustavat monelle alhaisen koulutuksen omaavalle herroja, *lisäys PS*). Sen sijaan toimihenkilöväestölle tämä ei ole yhtä lailla mahdollista. Heiltä puuttuu sellainen kulttuurinen malli, joka sitoisi vihaa yhteiseksi, ulkoisia syyllisiä osoittavaksi uskomuksiksi. Vihan ja aggression ilmausten takana on syvä henkilökohtainen hätä ja emotionaalinen kaaos, joka heikentää omaa kykyä itsen aikuiseen, kulttuurisesti käypään puolustamiseen. (Kortteinen 1994, 164.)

Anthony Giddens (1995a) mukaan häpeä on nyky-yhteiskunnassa kiinteämmässä suhteessa identiteettiin ja sen muodostumiseen kuin syyllisyys, koska syyllisyys on rakentunut modernin yhteiskunnan ulkoisten määreiden, roolien ja viittaussuhteiden pohjalta. Syyllisyys koskee asioita, joita yksilö on tehnyt tai jättänyt tekemättä. Yksilön kokema häpeä vaikuttaa suoraan identiteettiin. Giddensin (emt.) mielestä häpeä tulee ymmärtää suhteessa minän eheyteen, kun taas syyllisyys juontaa juurensa väärin tekemisen tunteista. Häpeää voivat aiheuttaa myös olosuhteet, joissa vaatimukset ovat liian kovia. Syyllisyys kantaa mukanaan moraalisen rikkomisen lisämerkitystä: se on ahdistusta, joka syntyy epäonnistumisesta tai kyvyttömyydestä käyttäytymisessä tai olemisessa. Tämä ahdistuksen muoto on yleisintä sellaisissa yhteisöissä, joissa yksilöiden käyttäytyminen määräytyy hyvin pitkälti vakiintuneiden moraalisten ja tradi-

tionaalisten määräysten pohjalta. Häpeä sen sijaan on suoranaistemmin ja kattavammin yhteydessä perusluottamukseen. Syyllisyys ei uhkaa sellaisenaan minän yhtenäisyyttä, kun sen sijaan häpeä syövyttää turvallisuuden tunnetta sekä minän että ympäröivän ympäristön suhteen. Mitä enemmän minästä tulee sisäisesti viittauksellinen, sitä enemmän häpeällä on merkitystä aikuisen persoonallisuuden muotoutumisessa. Yksilö ei enää elä ensisijaisesti ulkoisten moraalisten määräysten mukaan vaan minän refleksiivisen järjestymisen kautta. Mitä enemmän perinteiden pitävyys on murtunut ja minän refleksiivinen projekti on tullut esiin, sitä enemmän häpeä syyllisyyden sijaan on vallannut psykologista huomiota. (Giddens 1995a 65-69; 153-155.) Työtön siis häpeää työttömyyttään eikä tunne syyllisyyttä siitä, koska ei koe tehneensä mitään väärää, esimerkiksi käyttäytyneensä väärin. Häpeä kiinnittyy suoraan identiteettiin, ja se murentaa yksilön itsetuntoa:

Piia: Oliko sulla ennen sitä [ohjaavan koulutuksen projektia] niin kun mitään tällasta tekemistä muitten työttömien kanssa?

Matti: Ei.

Piia: Joo. Ja sä tavallaan niin kuin olit yksin työttömänä?

Matti: Kyllä.

Piia: Oliko sun ystäväpiirissä työttömiä?

Matti: Oli jotain.

Piia: Mutta heidän kanssaan et sitten?

Matti: Ei, ei ollenkaan, musta tuntuu että heillä oli samanlainen ongelma.

Piia: Joo, koetko sää että, tai onko sulla semmonen tunne että työttömät häpeää sitä työttömyyttään jopa niin paljon, että ne ei haluaakaan olla yhdessä, että mieluummin ollaan sitten vähän piilossa?

Matti: Mää luulen, että se on hyvin yleistä.

Piia: Mistä se sun mielestä johtuu?

Matti: Kyllä se ehkä sillain, tavallaan itsetunto romahtaa niin kun alenee ja tuntee olevansa erilainen. Toiset puhuu työstä ja itse ei voi keskustella siitä asiasta...

Piia: Ollenkaan?

Matti: Niin.

Giddens (1995a) tuo esille kuinka myöhäismodernissa yksilön kohtaamat kohtalokkaat hetket³ jättävät yksilön yksin, koska sosiaalisen maailman mahdolli-

³ Kohtalokkaat hetket ovat osa nyky-yhteiskuntaa, jossa perinteet, rituaalit ja kollektiivisuus ovat menettäneet merkitystään elämän jäsentäjänä. Perinteiden, rituaalien ja kollektiivisuuden häviämisen myötä ihmisten kokemukset eristyvät ja yksilö jää ilman järjestynyttä, sosiaalista ja kollektiivista tapaa kohdata elämän eri tapahtumia. Elämäntapahtumista tulee yksilöllistyneitä ja eristyneitä kokemuksia, joita ei voi jakaa muiden kanssa. Kohtalokkaissa hetkissä yksilö jää yksin kokemuksen kanssa, koska sosiaalisen maailman mahdollisuudet antaa moraalista ja eksistentiaalista tukea on vähäinen. Kohtalokkaat hetket ovat tapahtumia, jotka ovat erityisen merkityksellisiä ja kohtalokkaita yksilöille ja/tai kokonaisille ryhmille. Niillä voi olla joko ei-toivottuja tai suotuisia vaikutuksia yksilön elämään ja/tai yhteiskuntaan. Kohtalokkaihin hetkiin voidaan lukea esimerkiksi naimisiinmeno, eroaminen, pääsykokeet, työpaikan vaihtaminen, sairastuminen vakavasti jne. Kohtalokkaat hetket kiteytyvät tilanteisiin, joissa yksilö tavalla tai toisella on olemassaolonsa tienhaarassa ja hänen elämänsä muuttuu oleellisesti entisestään. Kohtalokkaat hetket eivät vain tapahdu yksilöille – niitä voidaan myös kehittää ja etsiä tarkoituksella. Erilaiset institutionaaliset riskiympäristöt ja yksilölliset riskitoiminnat tarjoavat tilanteita, joissa kohtalokkuus aktiivisesti luodaan. Esimerkkinä tällaisesta riskiympäristöstä ovat kasinot ja riskitoiminnasta uhkapelaaminen, jotka paradoksaalisesti tarjoavat riskejä ja vapautusta arkipäiväisestä ja rutiiniksi muuttuneesta elämästä. Kun perinteisissä yhteiskunnissa ja yhteisöissä konsultoitiin poppamiehiä ja tietäjiä ennen päätösten te-

suudet antaa moraalista ja eksistentiaalista tukea on vähäinen. Tähän syynä on kokemuksen eristyminen. Kokemuksen eristymisen myötä perinteiset rituaalit ja käytännöt ovat hävinneet ja menettäneet merkitystään, ja tämän vuoksi yksilö jää ilman järjestynyttä, sosiaalista ja kollektiivista tapaa kohdata elämän kriisejä, esimerkiksi kuolemaa. Monista perustavanlaatuisista kokemuksista tulee yksilöitynyt kokemus, jota ei voi jakaa muiden kanssa. (Giddens 1995a 202-208.) Työttömyys on kohtalokas hetki, johon liittyy myös kokemuksen eristyminen sekä yksilö- että yhteiskunnallisella tasolla.

Teijan tarinasta on mielestäni luettavissa elämän olosuhteiden edessä lannistumista ja hänen riskielämäkertansa kääntymistä jopa vaaraelämäkerraksi. Aggressiivinen reagointi ja negatiiviset tunteenpurkaukset vain lisääntyvät yksilöllistymiskehityksen myötä kaikkien ihmisten kohdalla. Se ei ole enää luokkakohtainen reagoititapa vaan eräs keino suojata minäänsä. Ulrich Beckin (2002c) mukaan yhä suurempi osa ihmisistä kokee olevansa lannistuneita olosuhteittensa takia ja yhteiskunnassa vallitseva itseaktiivisuuden pakkomielle ja elämänsä itseorganisoinnin periaate voi purkautua epätoivoon ja sokeaan rai-voon. Pahimmillaan nämä vaaraelämäkerrat voimattomuudessaan toimivat kasvukenttänä uusnationalismille (Beck 2002c, 42-53).

4.3.3 Riitan tarina - "minulla on taipumusta vähätellä resursseni"

Riitan tarina on yhdistelmä työttömän tarinan haastetulkintaa ja itsenäistymisen muutostarinaa. *Riitalla* töistä irtisanoutuminen on mahdollistanut luovan levon uupumiskokemuksen jälkeen ja elämän mielekkyyden löytämisen lasten ja perheen hoidosta ja ammatillisen opiskelun aloittamisesta. Kotiäitiyteen on liittynyt myös kielteisiä kokemuksia, mutta eron jälkeen *Riitta* on vapautunut parisuhteeseen liittyvästä tunnekuormasta ja huomannut pärjäävänsä omillaan, vaikka hän joutui eroprosessin aikana keskeyttämään aloittamansa opinnot. Avioero ja siitä seurannut työttömäksi joutuminen on mahdollistanut oman elämän ja identiteetin uudelleenarvioinnin. Kodin ulkopuoliseen toimintaan *Riitta* on lähtenyt uudelleen ohjaavan koulutuksen projektiin osallistumisen

kemistä eli ennen kohtalokkaita hetkiä, nyky-yhteiskunnassa turvaudutaan asiantuntijoiden apuun. Itse asiassa juuri asiantuntijat voivat nyky-yhteiskunnassa määrittellä sen, mikä on kohtalokas hetki, esimerkiksi sairauden diagnosoinnin yhteydessä. Toisin sanoen yksilö ei siis enää itse ole välttämättä tietoinen omista kohtalokkaista hetkistään. Tästä kehityskulusta huolimatta asiantuntijoilla on hyvin vähän mahdollisuuksia ja valtaa päättää, mikä on kohtalokas hetki, ja olla niissä avuksi. Tietoisuus riskeistä auttaa yksilöä tekemään päätöksiä, mutta tästä huolimatta yksilö kohtaa riskit yksin henkilökohtaisessa elämässään juuri kohtalokkaina hetkinä. Ne saattavat aiheuttaa pakenemisen perinteisten auktoriteettien pariin, kun yksilö hakee turvaa ennalta vakiintuneista uskomuksista ja tutuista aktiivisuuden muodoista. Toisaalta kohtalokkaat hetket voivat toimia myös uudelleenoppimisena ja synnyttää valtautumisen tunteita. Tällöin ne ovat uusien mahdollisuuksien ja vaatimuksien hetkiä. Kun uudet mahdollisuudet esimerkiksi juuri uuden oppimisen muodossa koetaan tärkeiksi, ovat ne intensiivisiä ja tavoiteltuja kohtalokkaita hetkiä. Kaiken kaikkiaan kohtalokkaat hetket ovat elämän murroskohtia ja siirtymäpisteitä, joilla on suuria seurauksia sekä yksilön tulevaisuudelle että hänen identiteetilleen. Niinpä ei ole yllättävää, että kohtalokkaissa hetkissä yksilöt kohtaavat asiantuntijoita, jotka auttavat identiteetin jäsentämisessä ohjauksen ja terapian muodossa. (Giddens 1995a, 112-114, 132, 142-143, 202-208.)

kautta. On ollut pakko lähteä haasteelliseen toimintaan, kun on jäänyt yksinhuoltajaksi.

Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002a) mukaan kasvaneet avioeroluvut eivät kerro ainoastaan kasvaneesta itsenäisyydestä vaan ne ovat usein myös laukaisijoita kehityksessä, jossa naisten täytyy elää omaa elämäänsä ja jossa he ovat pakotettuja tulemaan itsenäisemmiksi. Jos nainen on elänyt koko elämänsä uhrautuen muille, itsenäistä elämää voi olla vaikea elää. Jos mies jättää naisen, joka on elänyt elämänsä uhrautuen muille eli perheelleen avioero pakottaa hänet tietynlaiseen ”pakotettuun vapauteen”. Tällaisessa tilanteessa avioeron jälkeen naisilla on usein suurempia taloudellisia ongelmia kuin miehillä. Tilanteena on itsenäisyys ilman riittävää valmistautumista. Tällaisessa tilanteessa nainen siis samanaikaisesti sekä suunnittelee että on pakotettu suunnittelemaan elämäänsä. (Beck-Gernsheim 2002a, 54-84.) Riitta löysi itsensä tällaisesta tilanteesta avioeron vuoksi.

Koulutukseltaan Riitta on ylioppilas. Vanhemmat kouluttivat perheen molemmat tyttäret ylioppilaiksi. Riitan vanhempi veli ei sen sijaan saanut opiskella yhtä pitkälle kuin siskonsa, koska isän mielestä veljelle kansakoulu oli riittävä koulutus työelämään. Riitan vanhemmat olivat työteliäitä ihmisiä, jotka pitivät hyvää huolta perheestä taloudellisesti. He eivät kuitenkaan osanneet tukea Riitta henkisesti. Ylioppilaaksi tulon jälkeen Riitta lähti opiskelemaan itselleen opistotasoista ammattia, mutta opinnot jäivät kesken. Tätä ratkaisua hän on myöhemmin katunut ja harmitellut. Opintojen keskeytymisen syynä oli Riitan itselleen asettamat kovat menestymispaineet ja hänen heikko itsetuntonsa. Riitta kuitenkin työllistyi hyvin, ja hän työskenteli noin 15 vuotta yksityisen sektorin palveluksessa ennen jäämistään pois työelämästä. Työuransa aikana Riitalla oli monia mahdollisuuksia edetä urallaan, mutta hän jätti ne käyttämättä. Kotiäidiksi Riitta jäi irtisanouduttuaan työpaikastaan. Irtisanoutumisen syynä oli loppuun palaminen, joka johtui työpaikkakiusaamisesta. Päätös sanoa itsensä irti vakituisesta työstä ja kotiin jääminen oli Riitalle aikoinaan helpottava kokemus. Irtisanoutumisen jälkeen Riitta hoiti perheen kahta lasta kotona usean vuoden ajan ja hänen miehensä elätti perhettä. Kotiäitinä ollessaan Riitta koki, ettei saanut mieheltään tukea lasten kasvatuksessa eikä mies oikein arvostanut hänen kotiäidin rooliaan vaan piti häntä työttömänä. Itsetunto rapistui arvostamattomuuden takia: *”Toisaalta kyllä mä tiesin että mä oon aika hyvä lastenkasvattaja ja tota tein kotonaolopäivästäkin kyllä työpäivään. Mutta tuota kyllähän se ... arvottomuuden tunnetta ... se peilautuu hyvin paljon siinä parisuhteessakin myöskin elikkä kun hän [aviomies] ei voi esitellä vaimoan, varsinkin kun hän on karriääri-ihminen itse niin ... vaimo ei tee mitään. Niin hienosti kun kaikki sanoo, että 'onhan se hyvä olla hoitamassa lapsia kotona', mutta todellisuudessa maailma on niin raadollinen, että semmosella ihmisellä ei ole mitään arvoa, ja tästä mä en tingi tippaakaan. Mä on kokenu sen niin ... se ei ole pelkästään sisäänrakennettu asia vaan mä oon nähny sen ja kokenu sen.”* Oltuaan aikansa kotona lasten kanssa Riitta päätti lähteä opiskelemaan. Opiskelut keskeytyivät tällä kertaa avioeron takia. Avioeron takia Riitan taloudellinen tilanne romahti täysin, ja opiskelujen keskeydyttyä Riitasta tuli työtön yksinhuoltaja. Jäätyään yksinhuoltajaksi eron vuoksi Riitta sai todeta olevansa liian vanha työelämään hieman yli 40-vuotiaana *”realiteetit tipahti yllätyksenä, että mulle sanottiin että minä olen liian vanha [oman alan töihin]”*. Riitta huomasi, että esimerkiksi hänen ATK-taitonsa olivat vanhentuneet vuosien mittaan. Oltuaan muutamana vuoden työttömänä Riitta haki ohjaavan koulutuksen projektiin alanvaihto ja opiskelu mielessään.

Riitta on oppinut tuntemaan itseään paremmin ollessaan työtön, ja tätä seikkaa hän on pitänyt myönteisenä asiana. Oman itsensä pohdiskelu kuului ohjaavan koulutuksen projektin ohjelmaan, oli tehtävä minäinventaarioriaita. Omien mahdollisuuksien, tulevaisuuden suunnitelmien ja päätöksien tekeminen oli Riitalle ohjaavan koulutuksen projektissa aluksi vaikeaa, koska hän ei ollut oppinut ajattelemaan omia tarpeitaan vaan ajatteli aina muiden etua, perheen tai työpaikan etua. Samoin projektissa täytettävät lomakkeet ja kyselyt saivat Riitan aluksi ihan kipsiin, ja hän suhtautui hyvin ennakkoluuloisesti siihen, miksi näitä lomakkeita ylipäättään täytyi täyttää

ja kenen luettavaksi ne tulivat. Yhtenä parhaimpana projektin antina Riitta piti sitä, että hän tapasi toisia työttömiä ja pystyi jakamaan kokemuksiaan heidän kanssaan.

Ohjaavan koulutuksen ohjauskeskustelut Riitta koki aluksi kiusallisiksi, sillä omista asioista oli vaikea puhua. Ohjauskeskustelujen paras anti Riitan mielestä oli se, että hän sai paljon tietoa erilaisista ammatillisista vaihtoehtoista, eri ammasteista ja työelämätietoutta. Riitta kävi tutustumassa ohjauskeskustelujen tiimoilta häntä kiinnostavaan oppilaitokseen, josta hänet ohjattiin pois vedoten hänen ikäänsä *”että kaikkee että, tuon ikänen ihminen, mitenkä sinä luulet pärjääväs 16-vuotiaitten kanssa samassa huoneessa?”* Sen sijaan työhallinnon epäselvät sääntötulkinnat ja byrokraattiset kuviot aiheuttivat Riitalle päänvaivaa ja epävarmuutta siitä, mikä sääntö päti hänen kohdallaan ja mikä ei. Tähän Riitta olisi halunnut enemmän selvyyttä ohjauskeskusteluissa, koska näiden sääntöjen tunteminen on keskeistä elämän suunnittelua ajatellen. Kaiken kaikkiaan työvoimatoimiston kanssa asioinnin Riitta koki hyvin ristiriitaiseksi projektissa ollessaan. Määräykset ja erilaiset byrokraattiset säännöt tuottivat päänvaivaa, eikä niistä tullut tietoa tarpeeksi koulutuksen aikana. Muutenkaan Riitta ei saanut kovin luotettavaa kuvaa siitä, kuinka heitä kohdellaan työvoimatoimistossa, eikä hän kokenut keskusteluja työvoimatoimiston projektin vastuuhenkilön kanssa vastavuoroisiksi, sellaiseksi ohjauskeskusteluiksi, joissa hän olisi kokenut tulleen sa ymmärretyksi.

”Että minä niin kuin koin sen [ohjaavan] koulutuksen ... sen miten minä sen hahmotin sen, se nimenomaan lähtee siitä, että jokaiselle tämmönen aika yksilöllinen ... juttu rakennetaan, jossa elementtinä ovat [ohjaavan koulutuksen projektin] -kouluttajat, työvoimahallinto ja nämä niin kun nämä kolme eli minä niin ku ja nämä kaks muuta ikään kuin yhdessä lähetään sitä polkua rakentamaan. Mä tykkäsin, että se koko ajan tältä hallinnon puolelta niin kun klikkas ja sieltä ei tullut todellisuudessa yhtään mitään.”

Riitta onkin sitä mieltä, että ikääntyviin työntekijöihin pitää kiinnittää entistä enemmän huomiota, varsinkin jos nämä ovat olleet työttöminä pitkään, sillä silloin eivätkä tavalliset työllistämism- yms. toimet auta, koska *”heillä [ikäntyvillä pitkäaikaistyöttömillä] on niin paljon tavallaan semmosta ... puolinaista kellä mitäkin historiassa, elämässään tapahtunut että se ei ole ollenkaan niin yksinkertaista siirtyä työelämään, joka on tavattoman raskasta”*.

Muuten henkilökohtainen ohjaus oli Riitan mielestä mielekäästä, se auttoi ja tuki häntä:

Riitta: Sinullahan oli sitten oli tavallaan erilainen se henkilökohtainen ohjaus.

Piia: Mitenkäs sä koit sen?

Riitta: No minä koin sen kaikkein parhaimpana, voin sen vilpittömästi sanoa ... tykkäsin tästä sun topakasta linjasta kun sä esimerkiksi mulle ... melkein väen väkisin pistit mut sinne [työpaikkaan] kun huomasi, etten mä pysty päättämään, minne mä haluan mennä. Mä en tienny mihin mä haluan mennä niin mä tykkäsin että se oli ... tavallaan sä varmaan, sulla oli intuitio ehkä, että *’sopisiko tälle ihmiselle tämmönen?’* ... käytit sitä tavallaan hyväksesi ja tuota ... siltä pohjalta ehdotit ... joku toinen ei olis varmaan [työpaikkaa] ehdottanut missään tapauksessa, joku valinta ... mä tykkäsin että se oli hirveen hyvä ... mä yhden viikon tein sitä tyhjää, niitä paperitöitä...

Piia: Olisitko sä toivonu sellaista enempi että, ohjaaja tai sanotaan, että niin kun mä sanoin, että *’mee tonne?’*

Riitta: Minulle se sopi hyvin. Se on vaikea sanoa, sopiiko se kaikille, mutta tuota se hän perustu siihen keskusteluun ja mitä sä olit saanut käsityksen minusta ja minusta, ja minä itse olen sitä mieltä, että jos haluaa tuommoisen [ohjaavan koulutuksen projektin] rakentaa sen ihmisen niin kun omien kykyjen, halujen ja kiinnostusten kohneiden tämmösten perusteella siitäkin huolimatta, ettei hän itse tiedä mikä olis semmonen harjoittelupaikka niin juuri tämmönen tuntemus, että kouluttaja tuntee hienman ja hahmottaa sitä ihmistä ja mitä tässä vois olla sellasia ja ... Sitten siltä pohjalta ehdottaa. Mä tykkään, mulla olis monta asiaa loksahantanut paremmin, jos joku muukin olis tehnyt niin kun sinä, että vähän niin kun työntänyt, että *’mene vaan, kyllä sinä siellä pärjät’*. En tiedä missä olisin tänä päivänä jos joku olis niin mulle ennenkin niin tehnyt. Mä arvostan sellasta.

Piia: Eli olisit tavallaan niin kun kaivannut tukea niissä päätöksissä?

Riitta: Sana tuki on varmaan se oikee sana. Et siinä, se on ihan sama asia kun tuota mä rupesin taisteleen sitä [sana poistettu], niin mä olisin toivonut, että kun mä olin tukenä tavattomasti mun ex-puolisoo hänen urallaan. Ja hän kyllä anto siitä positiivista palautettakin ... niin tuota kun hänen olis pitäny tehdä se minulle niin hänellä ei ollut haluja, kykyjä eikä resursseja. Ja sen kyllä koin hirveen raskaana. Mikään ei ole niin tärkeää kuin läheisen ihmisen tämmönen [tuki] ... jotenkin sellanen että...

Haastatteluhetkellä Riitta on hieman alle 50-vuotias ja hän on varovaisen optimistinen tulevaisuuden suhteen. Riitta on töissä ohjaavan koulutuksen projektin tukityöllistämistyössä, joka on osa hänen jatkopolkukuviotaan. Kyseessä sosiaali- ja terveysalan avustavat ohjaustehtävät. Työtehtävät Riitta on kokenut positiivisiksi, ja hän kertoo löytäneensä työssä itsestään uusia voimavaroja, joita ei uskonut itsessään olevankaan. Kaiken kaikkiaan Riitta kokee, että oman elämäntilanteensa vuoksi oli erittäin hyvä, että hän pääsi kotinurkista mukaan projektiin ja aikuisten ihmisten pariin. Innostuneisuudesta työhön kertoo sekin, että Riitta on perehtynyt alaan lukemalla paljon työhön liittyvää kirjallisuutta ja muuta materiaalia. Vaikka Riitta kokeekin tukityöllistämistyöpaikan työtehtävät antoisiksi ja mielenkiintoisiksi, hän kritisoi sitä, kuinka häneen suhtaudutaan työyhteisön jäsenenä *"kyllä täällä työpaikalla on aivan ilmeisen tämmönen ... ylhäältä alaspäin katsotaan työllistettyjä"*. Työpaikalla on Riitan lisäksi muita erilaisilla työhallinnon tuilla olevia työntekijöitä. Riitan mielestä tuet väaristävät työelämää kokonaisuudessaan, eikä hän ole pakkotyöllistämisen kannalla, ei ole oikein että ihmisillä teetätetään töitä ilman, että heille maksetaan kunnan palkkaa tai että loma, yms. edut eivät kerry. Tällainen asetelma antaa mahdollisuuden myös työyhteisön sisäiselle vallankäytölle *"Joskus keskusteluissa esimerkiksi, ikään kuin hypätään yli ihan kuin minua ei olis olemassakaan, minun kommentti hypätään yli siinä keskustelussa esimerkiksi. Sanotaanpa vaikka [työntekijä], hän tuota ... hän on itse työllistetty. Hän tykkää, että hän on arvoasteikossa henkisesti ylempänä, ja hän saattaa kieltäytyä tekemästä kun mä pyydän, että voitko tehdä jonkun asian"*.

Kaiken kaikkiaan ohjaavan koulutuksen projekti on kuitenkin antanut Riitalle mahdollisuuden testata ammatillisia suunnitelmiaan käytännössä. Hän on kiinnostunut alasta, jossa arvostetaan elämäkokemusta eikä ikääntyvää työntekijää pidetä ongelmana. Riitta on tulevaisuuden suhteen varovaisen luottavainen, hän toivoa olevansa opiskelemassa parin vuoden päästä jos se on taloudellisesti mahdollista *"olettaisin, että minä olen opiskelemassa, mutta en oikeastaan enää tee ... tämmösiä niin ku viimeisen päälle. Nyt on monta kertaa elämässä sattunut että, että elämässä kaikki. Se on niin kuin korttitalo, joka hajoaa yhtäkkiä. Mä en niinku hirveesti enää rakenna tällaisia valmiita suunnitelmia että, että ... mä otan kaiken irti tästä työssäolojaksosta, sen jälkeen mä hakeudun koulutukseen ... mä katon vaan miten tää menee"*. Koulutuksen tulisi kuitenkin olla alle 2 vuoden pituinen, pitkiin koulutuksiin hän ei ole valmis. Toisaalta Riittaa on hieman ärsyttänyt se, että häntä on pommitettu työvoimatoimistosta mm. sosiaali- ja terveydenhoitoalan ohjaavilla koulutuksilla. Riitta haluaisi miettiä rauhassa tulevaisuuttaan eikä kiirehtiä eri koulutuksiin ennen kuin tietää, mitä todella tahtoo, varsinkin kun häntä mietityttää oma pärjääminen *"minä tavallaan tunnistan itsessäni hirveesti resursseja, mutta sitten ... jänistän"*.

Riitta ei usko saavansa kokoaikaista työtä vaan uskoo, että hänen, kuten niin monen ikääntyvän, kohtalona on osa-aikatyö tai pätkätyö. Riitta kokee olevansa paljon kokemusta omaava työntekijä, *"löytyy hurjasti semmosta kykyä omaksua uusia asioita, sopeudun niin kun nopeesti uusiin asioihin, omasta mielestäni. Ja uusiin ihmisiin"*. Vapaa-aikanaan, taloudellisten mahdollisuuksiensa mukaan, Riitta harrastaa mm. elokuvia, kirjallisuutta, puutarhanhoitoa ja ulkoilua. Harrastukset ovat auttaneet jäsentämään omaa tilannetta ja auttaneet jaksamaan vaikeissa elämäntilanteissa eteenpäin.

4.3.4 Työttömän naisen itsenäistymistarina

Ulla Kososen (2003) mukaan keski-ikäiset naiset ovat tienraivaajia parisuhteessaan. Kun edellisen sukupolven naiset pysyivät parisuhteessaan riippumatta siitä, oliko se tyydyttävä vai ei, tämän sukupolven naiset lähtevät herkemmin epätyytyttävästä parisuhteesta ja aloittavat uusia suhteita. Keski-ikäisille naisille ajatus *"minästä"* - omista eduista ja moraalista sidoksesta minään - on ar-

kipäiväinen ja keskeinen lähtökohta, jonka pohjalta he tekevät päätöksiään. (Kortteinen 1992, 48; Kosonen 2003, 181-182.) Toisin sanoen ”työliitosta” on tullut ”tunneliitto”. Avioliitto ei ole enää niinkään objektiivisten päämäärien saavuttamisen kenttä vaan henkilökohtaisten odotusten täyttäjää. (Beck-Gernsheim 2002a, 54-84.) Tämä muutos on Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002a) mukaan osa länsimaisia yhteiskuntia koskevaa yksilöllistymiskehitystä. Yksilöllistymiskehityksen ansiosta naisten muiden tarpeille uhrautuminen on kääntynyt omien tarpeiden tiedostamiseen ja niiden toteuttamiseen. Tämä kehitys lähti liikkeelle vuosina 1960-1980. Naisten yksilöllistymiskehitys on ollut kuitenkin epätäydellistä siinä mielessä, että he ovat jääneet eräänlaiseen välivaiheeseen. Tämä näkyy mm. siinä, että vaikka naisia ei enää määritelläkään heidän perinteisten rooliensa mukaan, silti he kantavat edelleen päävastuun perheen sisäisistä tehtävistä. Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002a) mukaan naiset elävät tilanteessa, jota kuvaa käsite ”ei enää – ei vielä”. He elävät eräänlaisessa välitilassa, jossa vanhat rajoitteet ovat kadonneet ja on syntynyt uusia mahdollisuuksia. Naisilla ei ole olemassa selviä malleja, jotka määrittelisivät naisten elämän mahdollisuuksia. Ne ovat samanaikaisesti sekä avoimempia kuin ennen, mutta myös vähemmän suojeltuja. Naisten muuttunut tilanne ei synnytä vain mahdollisuuksia vaan myös asettaa naisille uusia pakkoja ja rajoitteita. (Beck-Gernsheim 2002a, 54-84.)

Tutkimuksessani nämä uudet riippuvuudet ja pakot näkyvät tilanteessa, jossa työttömältä naiselta on evätty työmarkkinatuki aviomiehen tulojen perusteella, kuten *Teijan tarina* osoittaa. Omaan rahaan tottuneet naiset alistetaan uudelleen miehen taloudellisen vallan alle. Samoin lasten aikuistumisen vuoksi nainen kokee itsensä tarpeettomaksi, koska ei voi saada tyydytystä tälläkään osa-alueella. Ikääntyvä pitkäaikaistyötön nainen on siis ikänsä puolesta menettänyt huolenpitäjän roolinsa, kun lapset ovat muuttaneet pois kotoa, ja työttömyyden takia hän on menettänyt itsellisen ja oman tilan työelämässä.

Naiset kohtaavat elämässään monia uusia tilanteita, joihin vanhat toimintamallit eivät päde. Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002a) mukaan työn ja perheen yhdistäminen on eräs tällainen tilanne, joka synnyttää kokemuksellisen kuilun naisten elämässä. Toisin sanoen naiset eivät useinkaan pysty jakamaan työelämäkokemuksiaan perheensä kanssa eivätkä perhekokemuksiaan perheen ulkopuolisten ihmisten kanssa. (Beck-Gernsheim 2002a, 54-84.) Haastattelemani naiset eivät pystyneet jakamaan työttömyyskokemuksiaan perheensä kanssa, koska he eivät saaneet miehiltään riittävästi tunnetukea työttömyytensä keskelä. Näin naiset kokevat itsensä yhä yksinäisemmiksi ja tämä luo kokemuksellista kuilua (kts. *Riitan ja Teijan tarinat*). *Riitan tarinasta* löytyy yksinäisyyden kokemuksia sekä suhteessa ex-aviomieheen, joka ei arvostanut *Riitan* kotiäitiyttä, sekä yksinhuoltajana suhteessa lapsiinsa, joilta ei voi vaatiakaan kokemusten jakamista. Myös muiden naisten tarinoista löytyy yksinäisyyden kokemuksia. Kun miehet eivät pysty antamaan vaimoilleen tunnetukea, voidaan kysyä, kuinka kauan työtön nainen voi ylläpitää työttömänä perheen tunneilmastoa ja toimia tunnetukena muille perheen jäsenille.

Anja Aholan tutkimuksessa (1996, 160-176) sellaiset työttömät naiset, joilla oli puoliso ja lapsia, valikoituivat helpommin tragediamallin mukaan toimiviin kuin lapsettomat tai perheettömät. Tutkimustulokset eivät siis tue käsitystä, jonka mukaan työttömyys on perheelliselle naiselle lievempi kriisi kuin perheelliselle miehelle. Naisen kotirooli ei siis ole tarjonnut, kuten yleensä odotetaan, korvaavia hyödyllisyyden ja aktiivisuuden kokemuksia. Tutkimuksessani asia ilmenee siten, että *Teijan tarina* on itse osoitus siitä, kuinka aviopuolison negatiivinen asenne heikentää itsetuntoa, kun taas *Riitan tarinassa* avioero on vapauttanut aviopuolison loukkaavasta käyttäytymisestä ja yksinhuoltajuus pakottaa haasteelliseen malliin kiinnittymisen. Aholan (emt.) tutkimuksessa perheelliset työttömät naiset, joiden kotitaloudessa ei kukaan tai vain yksi jäsen oli toiminut ammatissa edellisen vuoden aikana, valikoituvat muita useammin työttömyytensä tragediana tulkitseviin. Tätä ei ollut huomattavissa yksin taloudestaan vastaavien naisten keskuudessa. Näyttääkin siltä, että perheen muiden jäsenten epävarma työ tai työttömyyden kasaantuminen samaan perheeseen kuormittaa monin tavoin työttömyyden lisäksi perheellisiä naisia. Miestyöttömien puolisoltaan saama laaja tunnetuki ja naisten kokema vähäinen tuki puolisolta on osoitus niistä kustannuksista, joita naistyöttömälle tulee tilanteessa, jossa hoivaa tarvitsee lasten lisäksi miespuolinen huoltaja. (Ahola 1996, 171-174.) Tämä tutkimustulos tuli ilmi myös omassa tutkimuksessani (kts. naisten tarinat).

Riitan tarinassa avioero on aiheuttanut opiskelujen keskeytymisen ja ajanut *Riitan* huonoon taloudelliseen tilanteeseen. Tästä tilanteesta *Riitta* on kuitenkin selvinnyt, osittain ohjaavan koulutuksen projektin auttamana. Giddensin (1995a) mielestä yksilön elämäntyyliarinnat ovat kuitenkin pitkälti sidoksissa hänen aineellisiin ja henkisiin resursseihinsa. Myöhäismodernissa elävät ovat välittyneiden kokemusten ja informaation kautta tietoisia niistä tekijöistä, jotka mahdollistavat muutoksen tai paremman elämän. Yhteiskunnan huono-osaisemmatkin ovat myöhäismodernissa velvoitettuja tekemään elämänsuunnittelua, halusivat he sitä tai eivät. Tällainen vaatimus itserefleksiivisyyteen ja valintoihin voi kuitenkin aiheuttaa sen, että ne voivat muodostua yksilölle enemmän taakaksi ja epätoivon kohteeksi kuin itsensä kehittämisen keinoksi. (Giddens 1995a, 86-88.) Näin ei ole kuitenkaan käynyt *Riitan* kohdalla.

Riitan tarina muistuttaa joltain osin Katri Komulaisen (1998) tutkimuksessa koulutuksessa olevien naisten kertomuksia. Niissä entinen, kotielämään keskittynyt minä ("kotihiiri") näyttäytyy paikalleen jämähtäneenä ja epäitsenäisenä, kun taas nykyinen, koulutuksessa oleva minä nähdään itsenäisenä ja liikkuvana. Komulainen (1998) käsittelee itsenäistymiskertomuksia muutostarinoina. Katri Komulainen (1999) näkee naisen muutostarinan prosessina epäitsenäisestä, ehkä alistetustakin naisesta kohti itsenäistä ja muista riippumatonta naista, joka tietää oikeutensa ja mahdollisuutensa (Komulainen 1999, 128-129). Tämä muutos on osa naisen elämän yksilöllistymiskehitystä, joka on tuonut naisten elämään uusia mahdollisuuksia, esimerkiksi juuri koulutuksen muodossa (Beck-Gernsheim 2002a, 54-84). Kun aikaisemmin naiset jäsensivät minäänsä toisten kautta ja uhrAUTumalla perheen hyväksi nyt naiset jäsentävät minäänsä

ja identiteettiänsä yhä enemmän myös työn, koulutuksen, harrastusten yms. kautta. Tämä ei kuitenkaan ole kitkatonta ja vailla ambivalenttisia ja antagonistisia vivahteita ja tunteita. Matti Kortteisen (1992) mukaan suomalaisilla keski-ikäisillä naisilla on taipumus pohtia itseään toisten kautta, vaikkakaan ei samassa mittakaavassa kuin äitinsä. Ennen sotia syntyneiden naisten uhrautumistarina on sellainen, jossa ensin autetaan äitiä, sitten isänmaata, miestä ja lapsia. Tuloksena on lähes jatkuva uhrautuva työskentely toisten eteen. (Kortteinen 1992, 47.) Sotasukupolvia nuoremmat eli keski-ikäiset naiset, jäsentävät elämänsä eri tavalla. Sotasukupolvia nuoremmilla naisilla uhrautuminen toisten eteen ei ole niin vahvaa kuin heidän äideillään. Heillä ajatus ”minästä”, omista eduista ja moraalisesta sidoksesta minään on arkipäiväinen ja keskeinen lähtökohta. Tästä huolimatta tai juuri ehkä tästä syystä heillä on hyvin ambivalentti suhde siihen, miten heidän tulisi tarkastella omia tekemisiään. Pohdintaa herättää ambivalenttisuus sen suhteen, pitäisikö heidän saavuttaa jotain suurta vai riittääkö se, että on toisille hyvä, ja onko oikein, että uhraa oman elämänsä vastuulliseen työskentelyyn. Vaikka naiset pohtivatkin kysymystä itsensä uhraamisen järkevyydestä lähes loputtomiin, kysymyksessä ei kuitenkaan ole sen refleksiivisestä miettimisestä. Kyseessä on enemmänkin käytännöllisten ratkaisujen etsimisestä käytännöllisten tilanteiden sanelemissa ongelmissa. (Kortteinen 1992, 48, 52.)

Kortteinen (1992) toteaa, että keski-ikäiset naiset painiskelevat siis kahden erilaisen minäkuvan kanssa: lapsuuden minän ja koulutusminän kanssa. Koulutus tuottaa naisille myönteisiä havaintoja itsestä, ja nämä havainnot ovat ristiriidassa lapsuuden minäkuvan kanssa, jossa nainen kokee itsensä ujoksi, araksi, jopa rumaksi ja yksinäiseksi. Koulutusminä näyttäytyy hyvänä, menestyvänä ja poikkeuksellisen lahjakkaana. Ratkaistakseen sisäisen ristiriidan, josta naiset joutuvat selviytymään yksin ja ilman yhteisön tukea, naiset kiinnittyvät koulutusminään ja rakentavat identiteettiään tämän luomien positiivisten määreiden pohjalta. Kun aikaisemman sukupolven naiset saattoivat luottaa siihen, että uhrautumalla toisten hyväksi saavuttaa arvostetun paikan yhteisössä, keski-ikäisten naisten elämässä kokemus on toinen: on pärjättävä yksin. Ongelmia tässä uudessa tilanteessa tuottaa juuri minään liittyvien tunteiden ristiriitaisuus. Minään liittyvä ujous ja epävarmuus on niin suurta, että isompia ratkaisuja on vaikea tehdä, ja tämä näkyy tavassa, jolla naiset jäsentävät elämänsä. Elämää leimaa tietynlainen ajelehtiminen ja haaveilu, mikä näkyi sekä koulutus- että työssä, jossa kummassakaan eivät omat haaveet toteutuneet ja koulutusuraan vaikutti vahvasti vanhemmat, erityisesti äiti. (Kortteinen 1992, 109-112.) Naisten elämää kuvaa siis tietynlainen epävarmana tilanteesta toiseen ajelehtiminen itseän kohdistuvien odotusten mukaisesti, kuten *Anna* asian ilmaisee: ”oikeastaan mun elämä on kaikki ollu semmosta sattumaa”. Käyttäytymällä toisten toiveiden mukaisesti naiset kokevat samanaikaisesti, että he laiminlyövät itseään ja varsinaista minäänsä haaveineen kaikkineen. Kokemuksena tämä Kortteisen (1992, 113-114) mukaan kiteytyy lausumaksi: ”Kokemus on se, että juuri minä on se joka lyö minää laimin koska minä en pidä minäni puolta.”

Kortteinen (1992) huomauttaa, että ajelehtimisen ja epävarmuuden tuloksena syntyneet tilanteet ovat epäkiitollisia oman sisäisen eheyden kannalta, sillä epäkiitollisesta tilanteesta syntynyt viha kääntyy hyvin helposti sisäänpäin ja omaa itseään vastaan. Tämä salainen tyytymättömyys ja masentuneisuus purkautuu milloin mihinkin, ja rakenne siirtyy avioliittoonkin. (Kortteinen 1992, 112-114.) Voisi kuvitella, että juuri tällainen kehitys kuvaa hyvin pitkälti haastattelemani ikääntyviä pitkäaikaistyöttömiä naisia. Heidän koulutus- ja urakehitys on hyvin pitkälle noudattanut edellä kuvattua mallia ja itsesyytökset syvenevät, kun joudutaan työttömäksi. Jos on oppinut ajattelemaan, ettei oikein ole osannut pitää puoliaan, itsesyytökset saattavat kasvaa varsin suuriksi kun huomaa olevansa ilman työtä ja tajuaa, ettei saa työtä, vaikka kuinka yrittäisi, kuten varsinkin *Teijan tarina* osoittaa. *Riitan* tarinasta löytyy myös yhtymäkohtia Kortteisen (emt.) haastattelemiin keski-ikäisten naisten elämään. Sitä leimaa minään liittyvä ujous ja epävarmuus, kuten myös tietous siitä, että on lahjakas ja pärjäävä nainen. Ristiriitaa kuvaan hyvin *Riitan* toteamus: ”*tunnistan itsessäni hirveesti resursseja, mutta sitten ... jänistän*”. Keski-ikäisten naisten elämässä kysymys on jatkuvista vaikeuksista minän ja muiden välisissä suhteissa, ja nämä vaikeudet kiteytyvät joko arkuudeksi, ujoudeksi tai vihaksi (Kortteinen 1992, 126-128).

Kaiken kaikkiaan ohjaavan koulutuksen projekti näyttäytyy *Riitan tarinassa* siirtymätilana, jossa pyritään muuttamaan epätyytyttävää elämänrakennetta eli työttömyyttä ja toteuttamaan unelmia. Ohjaavan koulutuksen projekti näyttäytyi *Riitan tarinassa* legitiiminä keinona saada etäisyyttä perheeseen (lapsiin) ja keinona luoda omaa tilaa ja identiteettiään. Nämä tulokset ovat vastaavia Arja Kilpeläisen (2000, 121) tutkimuksen kanssa, jossa hän tutki aikuiskoulutuksen merkitystä naisten elämänsä rakentajana. *Riitalla* on tullut mahdolliseksi luoda keski-ikäisenä itselleen tee-se-itse-elämäkertaa, jossa mahdollistuu omien tarpeiden huomioiminen ja niiden toteuttaminen.

4.3.5 Työttömyys elämäntilanteena

Työttömyyden merkitys yksilölle liittyy hänen elämäntilanteensa kokonaisuuteen ja siihen, minkä merkityksen hän eri asioille elämässään antaa. Työttömäksi jääminen merkitsee aina taloudellista menetystä, ja siihen liittyy aina myös elämän sisällöllisiä menetyksiä. Näin käy varsinkin, jos työ on ollut itselle merkityksellistä, kiinnostavaa ja siitä on voinut nauttia. Työttömäksi valikoitumisen prosessi on erilainen hyvinvointi-Suomessa kuin lama-Suomessa. Perustavanlaatuisen ero tulisi tehdä niiden välillä, jotka joutuivat työttömiksi ennen lamaa ja 1990-luvun laman aikana. Pitkäaikaistyöttömyys oli ennen 1990-lukua pientä paitsi hyvän työllisyystilanteen vuoksi myös vuoden 1988 lain ansiosta, joka velvoitti kunnat järjestämään työtä kaikille yli vuoden työttömänä olleille. Laki kumottiin vuonna 1992. Pitkäaikaistyöttömien määrä kasvoi vuosien 1990-1995 aikana 3000 henkilöstä 140 000 henkilöön. Vuonna 1999 pitkäaikaistyöttömiä oli vielä 100 000 henkilöä. (Ahlqvist 1996, 131-147; Ahola 1996, 156; Julkunen 2002, 7; Kokko 1996, 132-145; Kokko & Pulkkinen 1997, 349-359; Kosonen 2003, 31-32.) Työttömyyden räjähdysmäinen murtuminen suomalaiseen yhteiskuntaan selit-

tää sen, miksi haastatteleman ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät eivät aluksi kokeneet työttömäksi jäämistään uhkaksi vaan uskoivat työllistyvänsä varsin pian uudelleen. Massamittainen työttömyys rapautti tämän uskomuksen ja ajoi monet keski-ikäiset pitkäaikaistyöttömiksi.

Työttömyystilanteen kokeminen ei ole samanlaista, vaan työttömyyden sosiaalinen merkitys riippuu sekä yhteiskunnallisesta että työttömän yksilöllisestä tilanteesta. Työttömyystilanteen tulkinta ja kokeminen on yhteiskunnallinen prosessi, vaikka se käydään läpi yksilöllisesti. Usein työn menetyksen merkitykset nähdään vastakkaisina työn merkityksille. Siinä missä työhön liitetään positiivisia merkityksiä, työttömyyteen liitetään negatiivisia merkityksiä. Useiden työttömyystutkimusten lähtökohtana on oletus, että työllä on myönteinen vaikutus psyykkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin ja työttömyys nähdään uhkatilanteena. Työttömyyteen liittyviä myönteisiä merkityksiä on korostettu vähän. Työttömyys voi mahdollistaa luopumisen ikävästä ja uuvuttavasta työstä ja antaa mahdollisuuden oman itsensä miettimiseen ja vetäytymisen privaattiin, esimerkiksi kotiin lasten pariin (kts. *Riitan* ja *Annan tarinat*). Työttömyystilanteesta selviytymiseen vaikuttaa keskeisesti se, mitä mahdollisuuksia yksilöllä on toteuttaa tavoitteitaan ja kuinka paljon työttömyys tätä rajoittaa. Eniten työttömyydestä kärsivätkin ne ihmiset, joiden hyvinvoinnille ja identiteetille työllä ja työsaannilla on suuri merkitys. (Ahlqvist 1996, 131-147; Ahola 1996, 156; Hänninen 1999; Kokko 1996, 132-145; Kosonen 2003, 41-42.)

Suomalaisissa työttömyystutkimuksissa on tehty se yleinen huomio (kts. esim. Ahlqvist 1996; Kokko 1996; Kortteinen & Tuomikoski 1998a&b), että työttömyydestä vähemmän vaurioin selviytyvät nuoret, iäkkäät, naiset ja perheelliset, kun sen sijaan keski-ikäisillä miehillä ja yksinäisillä ihmisillä, joilla ei ole tukiverkostoja ja jotka eivät saa sosiaalista tukea, on runsaammin erilaisia sopeutumisen ongelmia. Tällaiseen tutkimustulokseen päästään varsinkin silloin, jos hyvinvoinnin normiksi otetaan työssä käyvä, hyvin koulutettu, hyvätuloinen ja perheellinen mies, jolle työ ja muu yhteiskunnallinen osallistuminen on tärkeää, ja verrataan tähän muiden hyvinvointia tai huono-osaisuutta (Ahlqvist 1996, 144). Ulla Kosonen (2003) jäsentää keski-ikäisten naisten työttömyyskokemuksia välitilakäsitteen kautta. Välitila on osa elämänkulun käännekohtaa, jonka aikana elämä muuttuu. Käännekohtaan kuuluu irtautuminen vanhasta, välitilassa olo ja lopuksi kiinnittyminen uuteen. Näin välitila käsitetään väliaikaiseksi tilaksi, pysähdyspaikaksi vanhan ja uuden välissä. (Kosonen 2003, 40-42.) Omassa tutkimuksessani työttömyydestä on tullut pysyvämpää kuin esimerkiksi työelämässä toimimisesta. Työssäkäynnistä on tullut välitila, jossa entinen, staattinen työidentiteetti on vanhan ja uuden työkuulttuurin puristuksessa.

Haastateltavieni kohdalla näyttäisi enemmänkin siltä, että myös naiset kokevat työttömyyden hyvin raskaaksi. Työttömyys ei siis ole helpompaa naisille kuin miehille. Kouluttamattomat naiset kokevat paljon paineita työttömänä ollessaan, ja syynä tähän saattaa olla se, että taloudelliset paineet ovat siirtyneet myös perheellisten naisten kannettavaksi. 1990-luvun alkupuolella naiset arvosivat miehiä enemmän työn sisällöllistä merkitystä. Hyvinvoinnin keskeiset voimavarat ovat työ, tulot, koulutus, perhe ja sosiaalinen tuki. Keski-ikäisten suo-

malaisten merkitykselliset voimavarat rakentuvat varmasta työsuhteesta sekä perheestä miehillä ja koulutuksesta ja tuloista naisilla. Työttömyyden kokemiin vaikuttaa eniten yksilön sosio-ekonominen asema: työttömyys tuottaa eniten paineita nimenomaan kouluttamattomille ja vähän koulutetuille naisille ja koulutetuille miehille. Työttömyystilanteessa vaihtoehtoisten elämänsisältöjen, esimerkiksi harrastusten, merkitys kasvaa. (Ahlqvist 1996, 129-145; Ahola 1996, 155-176.)

Tutkimustulokseni ovat yhteneväisiä Kirsti Ahlqvistin (1996) tutkimuksen kanssa, jossa ulkoilu ja liikunta pitivät yllä työttömien miesten elämänhallintaa. Elämän käännekohdissa miehet kertovat naisia useammin harrastusten antaneen elämälle uutta sisältöä (Oravala & Rönkä 1999, 274-280). Myös perhe on miehille tärkeä selviytymisen voimavara (Ahlqvist 1996, 129-148). Ahponen ja Järvelä (1983) huomauttavat kylläkin, että voi olla hieman arveluttavaa puhua harrastuksista, varsinkin jos ne eivät ole selvärajaisesti vaikkapa liikunnallisia harrastuksia, koska harrastamiseen käsitteenä liittyy sen vankka yhteys vapaa-aikaan työn teon vastakohtana. Harrastaminen ei siis käsitteenä kohdennu oikealla tavalla sellaisten ihmisten elämässä, jotka ovat tottuneet tekemään asioita, ei harrastamaan. Toisin sanoen, sosiologi voi pitää harrastuksina metsästystä, kalastusta, autonkorjaamista, miesten askartelua, naisten käsitöitä ja piirakoiden leipomista. Työväestölle ne kuitenkin merkitsevät hyödyllistä tekemistä ja yhdessä olemisen tapaa pikemminkin kuin harrastuksia. (Ahponen & Järvelä 1983, 52.)

Kirsti Ahlqvistin (1996) tutkimuksessa naisten ja miesten voimavaroista työttömyystilanteessa keskeistä on huomata, että työ on tärkeää sekä miehille että naisille. Naisten työllisyys on miehiä riippuvaisempi heidän koulutuksestaan, ja jos koulutus on jäänyt kesken, on työelämään pääsy vaikeaa (kts. *Riitan tarina*). Työ ja koulutus ovat tarjonneet naiselle mahdollisuuden päästä pois kotoa ja toisten tarpeista huolehtimisesta, ja se on mahdollistanut itsenäisyyden miehestä. Suomessa nimenomaan työ ja oma raha ovat ohjanneet naisen sekä yksilöllisiä että kollektiivisia valintoja. Perheen merkitys miehille ja naisille on erilainen. Naisille perhe merkitsee jatkuvaa hoivaamista ja huolehtimista ja myös siihen väsymistä, mies saa puolestaan vastaanottaa tämän hoivan. (Ahlqvist 1996, 130-145.) Tässä tutkimuksessa on totisinta totta seuraava lainaus Raija Julkuselta (kts. Ahlqvist 1996, 145): "Ilman miestä nainen kohtaa köyhyysriskin (kts. *Teijan ja Riitan tarinat*). Ilman naista mies on yksinäinen (kts. *Jounin tarina*)." Toisin sanoen, työttömyystilanteessa perheen merkitys selviytymisessä on kaksinainen. Perhe antaa tukea, mutta perhe saattaa myös muodostua taakaksi. Tässä tutkimuksessa tämä tulee esille siten, että työtön nainen saa harvoin tukea mieheltään, toisin sanoen työttömästä naisesta on tullut taakka miehelleen ja perheelleen (kts. *Teijan ja Riitan tarinat* ja osittain *Annankin tarina*), kun taas kaikki haastateltavat miehet (kts. *Matin ja Jounin tarinat*) saavat tunnetukea vaimoiltaan, perhe on antanut näille miehille emotionaalisen ja taloudellisen tuen. Varsinkin *Jouni* tuo esille suoraan avovaimonsa merkityksen omalle jaksamiselleen. Neljän haastatellun miehen vaimot kantoivat myös perheen

elättämisen vastuun miesten ollessa työttöminä. Voi vain kysyä minkälaista taakkaa he kantavat kontollaan?

Työttömyys lisää varsinkin naisten psyykkistä ja psykosomaattista oireilua, ja näistä oireista naiset puhuvat enemmän kuin miehet (Ahola 1996, 149-179). Tämä tulee esille myös omassa tutkimuksessani. Huomio ei kuitenkaan tarkoita välttämättä sitä, että työttömät naiset voisivat psyykkisesti huonommin kuin miehet. Naiset vain pystyvät puhumaan tuntemuksistaan paremmin kuin miehet, jotka osoittavat tunteitaan ja tuntemuksiaan enemmän tekemällä kuin puhumalla (Kortteinen 1992; Siltala 1994a&b). Psyykkistä oireilua esiintyy varsinkin niillä työttömillä, jotka kärsivät pitkäaikaisista sairauksista (Ahola 1996, 150-154). Pitkäaikaisairaudet ovat sitä yleisempiä, mitä kauemmin henkilö on ollut työttömänä (Kortteinen & Tuomikoski 1998b, 38-52).

Tutkimuksessani tulee esille yksilöllistymisprosessi: työ on muodostunut myös keski-ikäisille naisille yhä enemmän itsensä toteuttamisen välineeksi. Naisten elämässä työn merkitys identiteetin lähteenä suhteessa mieheen korostuu siksi, että naiset ovat ikääntymisen kaksoisstrandardin uhreja: ikääntyessään nainen joutuu sekä sukupuolensa että ikänsä suhteen alisteiseen asemaan, kun taas miehen sosiaalinen arvo osin kasvaa hänen ikääntyessään (Julkunen 2003, 229-230; Kangas & Nikander 1999, 16). Lapsiluvun alennuttua ja ammattimaisen hoitotyön lisääntyneenä naisten mahdollisuudet osallistua kodin ulkopuoliseen työhön ovat lisääntyneet merkittävästi. Keski-ikäisille naisille työ on merkinnyt mahdollisuutta päästä irti kodin ja arjen velvollisuuksista. Työstä on tullut heille "vapauden alue" ja tässä mielessä työllä on ollut naisille toisenlainen kulttuurinen merkitys kuin miehille. Miehisen "vapauden alue", on perinteisesti sijoittunut vapaa-ajan ja kodin piiriin. Naisten mahdollisuus osallistua kodin ulkopuoliseen työhön on merkinnyt heille tietynlaista vapautta, ja se on ollut tärkeä askel heidän "yksilöllistymisprosessissaan", jonka tuloksena he ovat voineet pohtia sitä, mitä työ heille itselleen antaa. (Kasvio 1994, 128.) Yksilöllistymisprosessistaan huolimatta keski-ikäiset naiset kokevat ristiriitaa heille avautuneiden mahdollisuuksien ja vanhanaikaisen sukupuolittuneen, toisten tarpeiden huomioonottavan, subjektiviteetin välillä (Beck & Beck-Gernsheim 2002; Kortteinen 1992, Kosonen 2003, 212-220). Tutkimuksessani keskeisenä huomiona oli se, että haastateltujen naisten yksilöllistymiskehityksen jarruna toimivat lähinnä naisten puolisoitten kyvyttömyys nähdä yhteiskunnallisia realiteetteja. Miesten oli kautta linjan vaikea hyväksyä ja ymmärtää työttömiä tai kotona lapsia hoitavia vaimojaan. Toisaalta miesten tyytymättömyys työttömiin vaimoihinsa saattaa kertoa myös siitä, että työtön nainen ei pysty antamaan miehelleen kokonaisvaltaista tunnetukea tämän painiskellessa työelämän vaatimusten kanssa. Deborah Luptonin (1998) mukaan naisten perheilleen antama tunnetuki säilyttää ja uudelleen tuottaa sosiaalista järjestystä ja normeja sukupolvesta toiseen. Miehet eivät sen sijaan ole olleet yhtä keskeisessä roolissa tunnetuen tuottajina, vaan he ovat lähinnä vastaanottaneet tunnetukea, ja tämä tuki on mahdollistanut täysipainoisen osallistumisen työelämään. Toisaalta miesten perheen sisäinen tunnetyöskentely eroaa naisten tunnetyöskentelystä siinä, etteivät miehet kerro huoliaan ja ahdistuksiaan kumppaneilleen välttääk-

seen näiden huolestumista. Kaiken kaikkiaan tunnetyön merkitys perheen hyvinvoinnille on keskeinen. Naisilta on perinteisesti odotettu, että he hyvin pitkälti sekä tuottavat että ylläpitävät perheen tunnetukea. (Lupton 1998, 105-135.) Tulkitsen asian myös niin, että myös miehet näkevät naiset enemmän työroolinsa kautta kuin moninaisena yksilönä, joka tarvitsee tukea esimerkiksi työttömyytensä keskellä.

Naissukupolvelta toiselle peritty huolenpitomalli on siis väistynyt keski-ikäisen naisen elämän keskiöstä, ja sen merkitys on vähentynyt jo pelkästään sen vuoksi, että keski-ikässä huolenpito omista lapsista vähenee. Samanaikaisesti työelämän kiristyneet vaatimukset kiinnittävät naiset yhä lujemmin työidentiteettiin ja sen merkityksiin muiden identiteettien kustannuksella. Myöhäismodernin yhteiskunnan vaatimus yksilöllistymisestä, joka edellyttää refleksiivisyyttä, kykyä tarkastella itseään ja elämäänsä kriittisesti sekä asettaa päämääriä ja tavoitteita, on tavoittanut myös naiset ja keski-ikäiset naiset. Modernien yhteiskuntien yksilöllistynyt yksilö, mies, on saanut rinnalleen naisen omine vaatimuksineen, haaveineen ja toiveineen. Työttömän naisen paradoksi tässä tutkimuksessa onkin, että kun vihdoinkin voisi elää työlle ja itsensä toteuttamiselle kokonaisvaltaisesti, ei työtä ole tarjolla. Tästä seuraa täydellinen tarpeettomuuden tunne.

Työttömyyden kokemukseen vaikuttaa myös yksilön ikä. Kouluttautuminen ammattiin tai ammatinvaihto on nuorille paljon helpompaa kuin keski-ikäiselle työttömälle. Mitä iäkkäämpi työtön on, sitä vaikeampaa hänen on päästä takaisin työelämään tilanteessa, jossa työttömyys on laajaa ja nuoruutta ihannoidaan työmarkkinoilla. (Ahlqvist 1996, 131-132.) Työllä on edelleen suomalaisessa yhteiskunnassa keskeinen merkitys, ja se koetaan sekä naisten että miesten normaaliin elämään kuuluvaksi asiaksi. Harvoin työttömyys, jos koskaan, muuttaa yksilön kiinnostuksen kohteita. Työssä ollessa tärkeiksi koetut asiat säilyvät tärkeinä myös työttömänä. Kyse onkin enemmän siitä, mitä mahdollisuuksia yksilöllä on toteuttaa tavoitteitaan ja tarpeitaan. (Ahlqvist 1996, 129-148; Ahola 1996, 149-179.) Toisaalta, vaikka suurin osa tulkitsee työttömyyden aiheuttaman riskin menetyksenä, tutkimustulokset osoittavat, ettei voida puhua työttömyyden yleisistä vaikutuksista, vaan kokemukset ovat eriytyneitä (Ahola 1996, 174).

4.4 Ikä kulttuurisena välineenä

Ikä on kulttuurinen väline, konstruktio, jolla ihmisiä merkitään ja luokitellaan, annetaan heille identiteetti ja asetetaan heidät erilaisiin valta- ja auktoriteetisuhteisiin toisiinsa nähden (Sankari & Jyrkämä (2001, 7). Vaikka ikääntyminen on biomedikaalinen prosessi, historian eri vaiheissa ja erilaisissa yhteiskunnissa ikä on ollut hyvin erilaisin merkityksin varustettu sosiaalinen konstruktio (Aapola 1999, 224; Julkunen 2003, 68-69; Rantamaa 2001, 50-52, 58). Läntisissä yhteiskunnissa tapahtuneiden sosiokulttuuristen muutosten seurauksena kiinnos-

tus iän ja ikääntymisen merkityksiin on johtanut ikäkäsitteen uudenaiseen tarkasteluun (Rantamaa 2001, 50-51). Iästä ei enää puhuta yksiulotteisesti ja yksikössä vaan moniulotteisesti ja monella tapaa. Puhutaan kronologisesta, biologisesta, psykologisesta tai psyykkisestä, kehityksellisestä, sosiaalisesta, instituutionaalista, persoonallisesta, kokemuksellisesta, ruumiillisesta, rituaalisesta ja symbolisesta iästä, kuten myös työmarkkinaiästä (Aapola 1999, 227-254; Laslett 1989; Rantamaa 2001, 51; Vaahtio 2002). Eräänä keskeisenä jakolinjana iän tarkastelussa voi pitää eron tekemistä yhteisöllisten ja yksilöllisten ikäkriteerien välillä (Aapola 1999, 224). Iän ympärille on syntynyt vahva diskurssi tutkimusaloineen ja politikoineen. Ikää käsitellään erilaisessa kirjallisuudessa, ikä- ja elämäntaito-oppaissa minän ja ruumiin hallinnan tekniikoineen samalla tavalla kuin Foucault (1998) kuvaa seksuaalisuuden suhteen tapahtuneen. (Julkunen 2003, 68-69.) Julkunen (emt.) mielestä meistä on tullut ikäsubjekteja: puhumme hyvin paljon omasta ikääntymisestämme ikädiskurssien tarjoamalla tavalla. Elämä ja ikä ovat siis sopimuksellisia asioita. Esimerkiksi myöhäismodernissa iän merkitys sosiaaliselle elämälle on vähentynyt ja suhde omaan ikään on yksilöllistynyt. Puhutaankin yhdenikäisyyden kulttuurista, jossa ihmisen identiteetti määräytyy hänen valitsemansa elämäntyylin, kulutustottumusten ja harrastusten kautta. (Julkunen 2003, 27-29; Marin 2001a, 19, Nikander 1999, 27-44.) Yhdenikäisyyden kulttuurissa nuoruuteen ja aikuisuuteen liitetyt ominaisuudet asettuvat standardeiksi. Tällaisessa kehityksessä ikääntyminen marginalisoituu ja nuorekkaasta aikuisuudesta tulee koko elämänkaaren kattava normi. (Halonen 2002, Julkunen 2003, Nikander 1999.)

Tarkastelen tässä luvussa ikää työmarkkinakelpoisuuden ja oppimiskyvyn näkökulmasta. Tämän lähestymistavan olen valinnut siksi, että haastateltavieni kanssa käymät keskustelut iästä, ikärasismista ja yleensä ikääntymisestä keskittyivät näiden teemojen ympärille. Keski-ikä ei heille sinänsä näyttäytynyt henkilökohtaisena ongelmana, esimerkiksi keski-iän kriisinä, vaan ongelmia tuotti enemmän ympäröivän yhteiskunnan suhtautuminen heihin, ikääntyviin pitkäaikaistyöttömiin. Nämä ongelmat näkyivät työnhakutilanteissa ja työnantajien käsityksissä ikääntyvistä työntekijöistä ja koulutuksen aikana työssäoppimajaksoilla ja tukityöllistämajaksoilla. Positiivisiakin mielikuvia ikääntymisestä tutkimuksesta löytyi. Nämä kokemukset kiinnittyivät hyvin vahvasti ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien käsityksiin heidän omasta *hyvästä käytännön oppimiskyvystään* ja korkeasta työmoraalistaan.

Lähestyn ensin keski-ikää ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämänvaiheen näkökulmasta. Elämänvaiheen näkökulmasta katsottuna tärkeitä ovat haastateltuja yhdistävät elämäntapahtumat ja tilanteet. Omassa tutkimuksessani eräs keskeinen yhdistävä elämäntapahtuma tai episodi, so. elämänvaihe, ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömillä on ohjaavan koulutuksen projektiin osallistuminen. Elämänvaihe-termi tarkoittaa samaa elämänvaihetta eläviä ihmisiä ja heitä yhdistäviä elämäntapahtumia tai tilanteita, kuten esimerkiksi lasten hankkiminen, ns. tyhjä pesä tai leskeytyminen (Marin 2001a, 21). Elämäntapahtumia värittävät historialliset tapahtumat, ne saavat merkityksensä kulloisestakin historiallisesta ajasta ja siinä vallitsevista ajattelu- ja kokemustavoista (Ma-

rin 2001a, 37). Tämän jälkeen käsittelen myöhäismodernien ikädiskurssien vaikutusta ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä kuin myös ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän perinteistä ikäkäsitystä, hänen käsitystä itsestään työntekijänä ja yhteiskunnallisena toimijana. Tarkastelen myös sitä, miksi myöhäismodernit tavat jäsentää minuutta ja identiteettiä ovat vaikeita tutkimukseni kohde-ryhmälle. Luvun lopussa käsittelen työssäoppimisen ja tukityöllistämiskäytäntöjen merkitystä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä, kuten myös heidän *hyvää käytännön oppimiskykyään*.

4.4.1 Keski-ikä elämänvaiheena

Keski-ikä nähdään varsin pitkänä ja rajoiltaan epämääräisenä ajanjaksona. Eri ikävaiheluokitusten ja teorioiden mukaan ”länsimainen” keski-ikä ajoittuu vuosien 40 - 65 välille. (Marin 2001b, 226-239.) Keski-ikästä puhuttaessa voidaan nykyään puhua myös ns. pidentyneestä aikuisuudesta, joka on useita vuosikymmeniä kestävä elämänvaihe, jolla eri elämäntapahtumat voivat eri yksilöillä sijoittua hyvinkin eriaikaisesti (Nikander 1999, 29). Erillisenä ikävaihekatégoriana keski-ikä vakiintui käyttöön vasta perheiden lapsiluvun pienentyttyä ja keskimääräisen eliniän pidennettyä, koska tällöin lasten kotoa lähdön myötä aikuisten elämässä erottui uusi itsenäinen ajanjakso (Nikander 1999, 31). Keski-ikä ja iän itsemäärittäminen liittyy mm. yksilön sosiaaliseen asemaan ja on myös hyvin pitkälti kokemuksellinen asia: se muotoutuu sekä katsojan että katsottavan silmissä (Marin 2001b, 239; Perho 1990, 187-201). Ruumiillisen työn tekijät keski-ikäistyvät omasta mielestään aikaisemmin kuin ylempään keskiluokan urallaan vielä etenevät henkilöt. Samoin keski-ikä kohtaaminen ja kokeminen joko haasteena tai kriisinä rakentuu konkreettisten elinolosuhteiden ja tapahtumien ja niiden sisältämien haasteiden kokonaisuudesta. Yksilön omilla persoonallisilla ominaisuuksilla ja hänen henkilökohtaisilla selviytymiskeinoilla on myös merkitystä. (Perho 1990, 187-201.) Perinteisessä tutkimustraditiossa keski-ikä nähdään joko onnellisena ja vakaana aikana tai kriisien kyllästäjänä ajanjaksona ihmisen elämässä. Optimistista näkökulmaa tukevat varsinkin sosiologiset tutkimukset ja pessimistisistä, kriisien hallitsemista aikaa psykologiset tutkimukset. (Lindström 1994, 183; Perho 1990, 187- 201.)

Keski-ikä kynnysvaihe (41 - 42 vuotta) on monelle siirtymäaika, jolloin elämää punnitaan ja nykytilannetta suhteutetaan omiin toiveisiin ja pyrkimyksiin työssä ja parisuhteessa. Lasten tullessa koulu- ja nuoruusikäen erityisesti naiset kokevat lastenhoidon vaatimusten hellittävän. Tämä mahdollistaa elämän painopisteen siirtämisen entistä enemmän työhön ja omiin pyrkimyksiin. Miehillä taas keski-ikä merkitsee ”pehmenemistä”, joka liittyy sekä perhe-elämään että työelämään. Työssä osaamisen kartuttua myötä asioihin voi suhtautua rauhallisemmin ja elämän painopistettä voi siirtää perhe-elämään ja harrastuksiin. (Dunderfelt 1993, 167; Perho & Korhonen 1999, 115-127.) Naisten urakehitys on Suomessa heikompaa kuin miesten, ja he kokevat useampi ammatillisia takaiskuja urallaan kuin miehet. Tämä pätee niin akateemisissa ammateissa kuin muissa ammattiryhmissä. Varsinkin toimisto- ja rutiiniluonteisia työtehtäviä tekevät naiset kokevat uralla ja ammatissa etenemisen huomatta-

vasti hankalammaksi kuin miehet. (Perho 1990, 187-201.) Tietynlainen miesten ”pehmentyminen” keski-iässä saattaa selittää sitä, miksi miehet eivät koe työttömyyttä yhtä raskaaksi kuin naiset – miehet saavat pehmetä ikääntyessään ja kääntyä kotia ja harrastuksia kohti, he saavat myös tunnetukea puolisoiltaan ja perheiltään. Kun miehet kääntävät keski-ikäisenä katseensa perhettä kohti, naiset kääntyvät perheestä pois päin ja haluaisivat toteuttaa itseään perheen ulkopuolella esimerkiksi lastenhoitovastuun vähennyttyä.

Keski-ikää luonnehditaan vaiheeksi, jossa ensimmäistä kertaa kohdataan vakavasti elämän rajallisuus ja oman kuoleman mahdollisuus. Siihen liitetään usein myös kokemus mahdollisuuksien kaventumisesta, ammatillisen kehityksen ongelmista, ruumiin ja ulkonäön muutoksista sekä terveyden ja kunnon heikkenemisestä. Kielteisten muutosten ohella nähdään myös uusien mahdollisuuksien avautumista ja uusien elämänvaiheiden valtaamista. (Perho & Korhonen 1993, 271-285.) Yhdenikäisyyden kulttuuriin siirtyminen on antanut varsinkin hyvin toimeentuleville keski-ikäisille uuden mahdollisuuden ikänsä ja mahdollisuuksiensa arviointiin. Uusi keski-ikä näyttäytyy yhdenikäisyyden kulttuurissa tälle osalle keski-ikäistä väestöä uusien mahdollisuuksien ja henkilökohtaisten valintojen vyyhteinä, jossa mahdollistuvat sellaiset valinnat, jotka eivät ole olleet tälle ikäluokalle aikaisemmin elämässä mahdollisia ja jotka eivät ole ikäsidonnaisia. (Kosonen 2003, 110-111; Nikander 1999, 35.) Vaikka kehitys merkitseekin vapautta oman ikäidentiteetin määrittelyssä, se merkitsee myös uusia normeja ja pakkoja. Jos keski-ikäinen haluaa pysyä työelämässä mukana, hänen on tuotettava itsensä työhön sopivana, ei vanhana (Julkunen 2003, 19). 50-vuotiaan täytyy osoittaa monin eri tavoin olevansa ”nuori”, kuten seuraava lainaus *Teijan tarinasta* osoittaa:

Teija: Minä lähen kirurgin luo ja minä viärensän henkilöllisyyspaperin, että ei minun ammattitaiossa oo kyllä mittään.

Sen sijaan työttöminä olevien keski-ikäisten mahdollisuudet toteuttaa elämässään yhdenikäisyyden kulttuurin avaamia mahdollisuuksia ja valintoja ovat varsin rajallisia. Työttömien ja toimeentulovaikeuksista kärsivien elämä on muotoutumassa uudelleen myös siitä syystä, että yhteiskunnassa on käynnissä laaja muutos, johon liittyy työetiikan korvautuminen kulutuksen estetiikalla. Koska kulutus määrittää yhä enemmän ihmisten elämäntapoja ja elämäntyylyjä köyhyyden sosiaalinen ja psykologinen merkitys korostuvat. Silloin kun taloudellisesti huonosti toimeentulevat jäävät normaalielämän ulkopuolelle myös kuluttajina, tämä tuottaa samankaltaisia häpeän ja huonommuuden tunteita kuin palkkatyön ulkopuolelle jääminen. Tällöin työttömän kokema häpeä moninkertaistuu toimeentulovaikeuksien kokemisen lisäksi. Työtön törmää kulutusyhteiskunnassa myös ikävystymisen tunteeseen. Koska työtön joutuu tinkimään menoistaan, hän ei voi hankkia elämyksiä ostamalla ja kuluttamalla samalla tavoin kuin ansiotyössä käyvä. (Bauman 1998, 38; Rajavaara 1998, 51-72.)

Työttömyys muodostaa suuren keski-ikäisen kriisin haastateltavieni elämässä. Työttömyys keski-iässä aiheuttaa tutkimusten mukaan erittäin suurta turhautuneisuutta, koska keski-ikäisiin kohdistuu työttömyyden tavallisten seuraus-

ten lisäksi joukko kulttuurisia ja sosiaalisia paineita (Poutanen 2000, Vähätalo 1996, 52-53). Keski-ikään mennessä on myös saatu elämä jokseenkin kuntoon:

Piia: Minkä ikäsenä sä jäit työttömäksi? Tai minkä ikäinen sä olit silloin [vuonna x]?

Matti: Mä olin silloin [x vuotta] ja kesällä täytin [x vuotta]. Just siinä oikeen pahimpaan ikään, kriittiseen ikään.

Piia: Minkä takia se on kriittinen ikä?

Matti: Sen takia just, että silloin just koulut on käyty, työkokemus on vahva, palkat on saatu ehkä nouseen sinne aika mukavasti. Sitten tulee tämmönen lama, tehty lama, jossa pidetään työttömänä väkisin, otetaan sitten sitä puoli-ilmaista porukkaa koulusta sinne [työpaikalle] ja tehtiin ihan näitä semmosia sopimuksia ja ihan kaheksan tunnin työpäiviä ja vähempiäkin ja lomautettiin. Opetettiin ihmiset siihen nöyräks, tämmöstä se oli ja samalla konstilla meijät, minun ikäluokka, syrjäytettiin työelämästä.

Keski-ikäisiltä odotetaan tiukkaa sopeutumista palkkatyön yhteiskuntaan sekä kykyä huolehtia itsestään ja perheestään myös taloudellisesti (Marin 2001b, 241). Kun yksilöllä ei ole tähän mahdollisuutta, se aiheuttaa itsekunnioituksen rapautumista (Sennett 2003). Raija Julkusen (2003) mukaan keski-ikäisiltä vaaditaan nykyään samanaikaisesti sekä pitempää työuraa että lisää vastuuta omaisistaan (Julkunen 2003, 241). Tilanne, jossa keski-ikäiset tasapainoilevat kahden sukupolven, omien lastensa ja ikääntyneiden vanhempiansa, huolenpitovelvollisuuksien välissä, voi työttömyyden vuoksi kääntyä toisin päin. Tällöin keski-ikäinen ikääntyvä pitkäaikaistyötön voi itse tulla riippuvaiseksi taloudellisesti ja henkisesti omista lapsistaan ja ikääntyneistä vanhemmistaan, kuten seuraavat lainaukset osoittavat:

Piia: Mites tää on tää työttömyys vaikuttanut sun elämään muuten? Tuo kolmas kohta? Eli, ja elämänhallintaan? Miten sää sen näkisit? Sun elämääs, sanotaan sinun ja perhees?

Matti: Onhan se tietysti vaikuttanut meihin kumpaakin silleen, että tuota me ollaan aika paljon jättäydetty neljän seinän sisään jo. Ei me kuleta missään eikä oo varaakaan enää lähtee ... kun ei oo varaa mihinkään. Aatteles kun mä joudun tohon autoon laitaa semmosia, että mä saisin sen liikenteeseen, se tuli niin paljon maksaan. Näillä tämmösillä palkoilla mitä täällä on ... en tiä ... se on rasittavaa mennä vanhemmiltaan ja lapsiltaan mennä pyytämään rahaa tota niin, kun tilanne on alun alkaen ollut kokonaan toisin päin ja tavoitteet oli muualla kuin olla toisten...

Piia: Oot sä joutunut lapsiltas pyytään?

Matti: Oon ja lastenlapsillekin mä oon velkaa, että tää on niin semmosta tuota niin tää ja nää sitten ja jos tuolta menee kysymään ... niin syökää se asunto ensin pois.

Piia: Ja sun äitis asuu sun kanssa nyt, eikö asukki?

Anna: Joo, ihan sen takia niin siis emmä pystyis yksin vielä oleen, ja sitten niin kun kaikki kustannukset et tota, et sillain vuokra puolitetaan ja.

Piia: Eli hän anto oman asuntonsa pois?

Anna: Joo, hänkin oli vuokralla, hän tuolla vanhainkodissa, mutta tuota hänen siskonsa soitti tuolta sitten sen jälkeen, että ainahan mä oon siitä pitäny huolen ja niin kun saman tien anopistakin. Et kun anoppi vielä kuoli viime [kuussa].

Piia: Aha. Että teillä on ollu sitten.

Anna: Kaikki, se mun oma sairaus ja kaikki on nyt tässä.

Yksilön tuotannollinen elämänkaari on tiivistynyt myöhäismoderneissa yhteiskunnissa monella alle puoleen biologisesta elämänkaaresta. Kehitys on johtanut siihen, että ihmiset jättävät työelämän yhä nuorempina, vaikka he ovat yhä paremmassa fyysisessä ja psyykkisessä kunnossa. Työelämässä vietetty aika lyhe-

nee teollistuneissa maissa koko ajan. Yli 55-vuotiaiden työkäisten määrä on laskenut teollistuneissa länsimaissa 20:n viime vuoden aikana huimaavasti, vaikka elinikäennuste on pidentynyt huomattavasti sekä miehillä että naisilla. Tämä kehitys johtuu mm. siitä, että koulutuksessa vietetään yhä enemmän aikaa ja työmarkkinoille siirrytään varsin myöhään. Samoin työelämä työllistää yhä enemmän ainoastaan korkeasti koulutettuja työntekijöitä, joiden oletetaan olevan joustavia ja oppimiskykyisiä. Ikääntyvillä työntekijöillä ei oleteta olevan näitä ominaisuuksia. Ikääntyville työntekijöille viesti on seuraavanlainen: mitä enemmän kokemusta kertyy, sitä enemmän sen arvo vähenee. (Castells 2000a, 443.) Myöhäismoderni työelämä kohtelee keski-ikäisiä riskitekijänä. Vaahtion mukaan (2002, 114) suomalaisessa yhteiskunnassa keski-ikäisistä on tehty ikääntyneitä työelämän muutosten vuoksi. Yhteiskunta on siis päättänyt vanhentaa osan kansalaisistaan ennen aikojaan (Heikkinen & Ruoppila 1994, 107; Koskinen 1994, 77). Heidän osaamistaan ja jaksamistaan epäillään ja samalla pelätään heidän eläköitymistään (Vaahtio 2002, 114-115). Ikäsyrjintää kaikista suomalaisista yli 45-vuotiaista palkansaajista on kokenut useampi kuin joka kymmenes työntekijä, ja ikäsyrjinnän kohteeksi joutuu useammin nainen kuin mies (Korvajärvi 1999, 85). Keski-ikästä on siis tullut ongelma sekä yhteiskunnan näkökulmasta että yksilön itsensä näkökulmasta katsottuna, kuten lainaus *Teijan tarinasta* osoittaa:

Teija: Niin ja kun me tullaan niin kalliiks. Yksikkii työnantaja kun minä kysyin niin sano, että *'oishan hänellä töitä, mutta kun te tuutte niin kalliiks niin ei hänen kannata palakata'*. Arvo onko mukavan tuntusta kuunnella?

Piia: Ai mitä että?

Teija: Me tullaan niin kalliiks, ei kannata palakata.

Piia: Niin. Niin.

Teija: Että tekköö enemmän ite, mutta työtä ois ollu, mutta kun se pittää vain tehdä ite *'kun te tuutte niin kalliiks niin ei teitä kannata palakata'*. Tämmösiä lauseita niin arvaappa onko se mieltä ylentävää?

Piia: Ei varmaan.

Teija: Ei sitä tie mieltä kysyäkään ennee mittään keltään kohta, kun tietää etukätteen sen vastauksen, että se on se.

Teija: Se on se ikä joka tekkee. Sitä [henkilö x] sano mulle ihan suoraan että *'et sen takia ei oteta vanahoja ihmisiä kun sinäkin oot sen ikänen ihminen, että kuka sulle on viimeinen työnantaja, se maksaa sulle eläkkeen, ja ne ei ruppee tekemään sitä'*.

Paradoksaalista tässä kehityksessä on se, että samanaikaisesti kun yhteiskunta yrittää saada ihmiset pysymään pitempään töissä, työelämä määrittää yksilön työkäisyyden ja -kykyisyyden varsin alhaiseksi. On yleisesti tiedossa, että jo 40:tä ikävuotta lähestyvää pidetään moniin ammatteihin ja töihin liian vanhana, kuten haastateltavani ovat saaneet kokea:

Matti: Hain töitä, mutta ei minkään näköstä mahdollisuutta ollu. Sillon annettiin jo selvästi se ymmärtää, että siinä vaiheessa 40:kin oli, pidettiin yli-ikäisenä.

Piia: Miten tää ikäaspekti tuli esille, miten ne sen niin kun ilmasi, että oot liian vanha jo nelikymppisenä?

Matti: No, ehkä suoraan sitä ei sanottu mutta jos niitä paikkoja, mitä oli hakenu, niin lehestä huomas, kuka oli valittu. Välttämättä kaikissa paikoissa ei siinä vaiheessa sitä ikäjakaumaa ollu, mutta joissakin oli ja se oli siellä kolmenkymppin kieppeissä rupes olemaan.

Työmarkkinoiden näkökulmasta ikään pohjautuvaa työnjakoa selitetään taloudellisten vaihtosuhteiden pohjalta, tuottavuus tarvitsee nuorta, osaavaa ja iäkästä työntekijää halvempaa työvoimaa. Iän tuomaa kokemusta ei arvosteta, toisin sanoen on irtisanouduttu käsityksestä, että ikääntyvä työntekijä voisi olla hyvä työntekijä. Näin työelämä voi irtisanoutua niistä positiivista määreistä, joita liitetään ikääntyvään työntekijään. Iästä ja varsinkin kronologisesta iästä on tullut työmarkkina- ja työelämäkelpoisuuden määrittäviä tekijä. Yhteiskunta arvioi ikääntyneen työmarkkinaikää enemmän negatiivisin kuin positiivisin käsittein. Huomionarvoista on se, että laman ja globalisaation takia yhteiskunnan ikämääritelmät ovat muuttuneet entistä staattisemmiksi ja ihmisiä työmarkkinoilla kontrolloiviksi tekijöiksi.

Raija Julkusen (2003, 16) mukaan ikääntyvien aseman muutokset kytkeytyvät työn tehostumisen aaltoihin ja modernisaatioharppaukseen: vanhoin taidoin ja vanhanaikaisin minuuksin varustetut putoavat pois työelämästä. Jo ennen varsinaista vanhuuseläkeikää on parinkymmenen vuoden vyöhyke, jolloin tulee määritellyksi työelämän kannalta ikääntyväksi (45+) tai ikääntyneeksi (55+) ja noin kymmenen vuoden vyöhyke (55+), johon ajoittuu ikään perustuvia työnjättöväyliä. (Julkunen 2003, 15; Vaahtio 2002, 114.) Yli 45-vuotias määritellään työelämässä ensisijaisesti rasitteeksi ja vain harvoin voimavaraksi (Korvajärvi 1999, 86). Eeva-Leena Vaahtion (2002, 114) mukaan sanoihin ikääntyvä ja ikääntynyt on liittynyt voittopuolisesti kielteisiä merkityksiä ja niiden lanseeraminen arkipäivän käytäntöihin on itse asiassa lisännyt ikäkategoriointia eikä vähentänyt sitä. Samaan tulokseen päätyvät myös muut ikääntymistä tutkivat tutkijat (Julkunen 2003; Koskinen 1994; Kosonen 2003). Ikäkeskustelu ja kategoriointi on lisääntynyt työelämässä 1990-luvulta lähtien (Korvajärvi 1999, 86). Toisaalta Lahnin (2000) mukaan ikääntyminen ei ole negatiivinen käsite, koska se kuvaa kehitysprosessia eikä staattista tilaa, esim. vanhana olemisen vaihetta (Lahn 2000, 41-42).

Samanaikaisesti kun *Ikäkomitea* (1996) määritteli ikääntyvän ja ikääntyneen käsitteen ja tuotti ehkä tahtomattaankin käsitteiden negatiiviset konnotaatiot, *Kansallinen ikäohjelma* (1998-2002) on pyrkinyt tuottamaan uusia myönteisiä kuvia keski-ikäisistä työelämässä, mm. lanseeraamalla ikäjohtamisen käsitteen. Kun ikääntymisen merkityksiä pyritään nyt muuttamaan, tuodaan esille niitä positiivisia asioita, joita ikä tuo tullessaan. Puhutaan viisaudesta tai henkisestä kasvusta, työhön sitoutumisesta, uskollisuudesta työnantajalle, joka ilmenee mm. poissaolojen vähäisyydessä verrattuna nuorempiin työntekijöihin. Kitetytyneesti voisi puhua hiljaisesta tiedosta eli kokemuksen mukana karttuneesta oman työn osaamisesta, jota on vaikea pukea sanoiksi ja ohjeiksi. (Ilmarinen 1999, 38-46; Julkunen 2003, 15-17, 23-24.) Kaiken kaikkiaan keskustelu keski-ikäisyydestä osoittaa sen, että elämänvaiheiden rajat ovat hämärtyneet ja elämänvaihemalli on muuttunut joustavaksi. Samaan aikaan ikäkategoriointi on kuitenkin työelämässä lisääntynyt. (Vaahtio 2002, 116.) Ristivetoa on siis mo-
neen suuntaan.

4.4.2 Myöhäismodernit ikädiskurssit

Myöhäismodernit ikädiskurssit muokkaavat käsityksiämme iästä ja identiteetistä. Tarkastelen tässä alaluvussa kahden yhteiskunnallisesti keskeisen ikädiskurssin vaikutusta ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä: yhdenikäisyyden kulttuuria ja yksilön työmarkkinakelpoisuuden ikä kategorisointia. Nämä ikädiskurssit ovat toisilleen vastakkaisia, ja ne molemmat ovat myös ristiriidassa ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän oman, perinteisen ikäkäsityksen kanssa. Ristiriitaisuus yksilöllisen ikäkäsityksen kanssa kuvaa sitä, kuinka julkiset ja institutionaaliset ikädiskurssit eivät useinkaan vastaa yksilöllisiä ikäkäsityksiä (Aapola 1999, 224, 253, 350). Yhdenikäisyyden kulttuurin mukaan yksilön henkilökohtaiset ominaisuudet ovat keskeisiä tekijöitä yksilön työllistymisessä ja työmarkkinakelpoisuuden jäsentymisessä. Aktiivisen työvoimapolitiikan näkökulmasta yksilön mahdollisuudet eivät ole kiinni iästä vaan esimerkiksi hänen henkilökohtaisesta aktiivisuudestaan. Sen sijaan työelämä ikä kategorisoi entistä selkeämmin yksilön työmarkkinakelpoisuutta. Tämän mukaan yksilön työmarkkinakelpoisuus on entistä enemmän kiinni iästä, ei niinkään henkilökohtaisista ominaisuuksista. Työelämä osoittaa jatkuvasti, että ikääntyvä pitkäaikaistyötön on sille liian vanha. Olemme siirtyneet *postmodernin solidaarisuuden* aikakaudelle, jossa yksilön ikä ja identiteetti ovat jatkuvassa käymistilassa eri diskurssien puristuksessa. *Postmodernilla solidaarisuudella* tarkoitan käsitettä, jossa yksilön elämänsä ja hänen elämäkerrallisiin valintoihin myöhäismodernissa yhteiskunnassa vaikuttavat edellä kuvatut ikädiskurssit ja täten samanaikaisesti sekä mekaaninen että orgaaninen solidaarisuus. *Postmoderni solidaarisuus* on siis sellainen yhteiskunnan tila, jossa kollektiivinen eli mekaaninen solidaarisuus ja yksilöllinen eli orgaaninen solidaarisuus vaikuttavat yksilön elämänsä ja elämäkertaan samanaikaisesti. Se, minkälaisia elämäkerrallisia valintoja yksilö pystyy tekemään *postmodernin solidaarisuuden* yhteiskunnassa, riippuu hyvin pitkälti hänen iästään ja etenkin hänen sosioekonomisesta asemastaan.

Postmoderni solidaarisuus luo ristiriitaisen tilanteen ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä. Yhdenikäisyyden kulttuuri ja työmarkkinakelpoisuuden ikä kategorisointi ovat esimerkkejä erityisestä yksilöllistymis- ja standardisointumiskehityksestä, jonka kohteeksi varsinkin ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät joutuvat ollessaan ohjaavassa koulutuksessa tai yleensä ollessaan työhallinnon toimien kohteena. He ovat molempien diskurssien ”puristuksessa” ja joutuvat henkilökohtaisen elämänsä tasolla, esimerkiksi valinnoillaan, ottamaan niihin kantaa. Ristiriitaisia tulkintoja iästä ja sen erilaisista merkityksistä ilmenee siinä, että kaikille haastateltavilleni ikääntyminen sellaisenaan on hyvän työmarkkinakelpoisuuden tae eikä työttömyys sitä rapauta. Näin siis työelämän tekemä työmarkkinakelpoisuuden määrittely kronologisen iän mukaan vanhentuneeksi on ristiriidassa ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän oman ikäkäsityksen kanssa. Samanaikaisesti yhdenikäisyyden kulttuurissa työmarkkinakelpoisuus määrittyy yhä enemmän yksilöllisten ominaisuuksien eikä iän pohjalta. Toisin sanoen, yksilön työmarkkinakelpoisuus on yhä enemmän yksilöstä itsestään kiinni ja sitä voidaan ylläpitää esimerkiksi huolehtimalla omasta fyysisestä terveydestä

(Vaahtio 2002). Tätä kautta selittyy myös se ristiriitainen tilanne, jossa ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät elävät: työelämä osoittaa selvästi, että ikääntyvä pitkäaikaistyötön on liian vanha, mutta yhdenikäisyyden kulttuuri korostaa aktiivisen työvoimapolitiikan muodossa, että kaikki on vielä mahdollista, jokaisella on ainakin toinen mahdollisuus kronologisesta iästä ja kunnosta riippumatta. Tällaisessa tilanteessa ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät joutuvat tekemään yksilöllistymiskehityksen vuoksi Beck & Beck-Gernsheimin (2002a, xxii) sanoin ”elämäkerrallisia ratkaisuja rakenteellisten vastakohtien puristuksessa”. Keskeiseksi tuleekin se, miten ohjaava koulutus pystyy tasoittamaan näiden ristiriitaisten ja toisilleen vastakkaisten diskurssien vaikutusta ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä ja minkälaisen elämäkerrallisten ratkaisujen tukena se voi toimia.

Sovellan edellä kuvattujen ikädiskurssien yhteiskunnalliseen analyysiin Emile Durkheimin (1964) havaintoa siitä, että mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus ovat yhtäaikaista ja päällekkäisiä eivätkä peräkkäisiä tasoja yhteiskunnassa (Durkheim 1964, 129; kts. myös Kortteinen 1982, 283-284).

”These two societies really make up only one. They are two aspects of one and the same reality but none the less they must be distinguished.” (Durkheim 1964, 129)

Mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus ilmentävät yhteiskunnan tilaa, työnjakoja sekä sen arvoja ja normeja. Mekaaninen solidaarisuus pohjaa kollektiivisuudelle ja orgaaninen solidaarisuus yksilöllisyydelle. Mekaaninen solidaarisuus perustuu ”kollektiiviseen tajuntaan”, yhteiseen kulttuuriseen perintöön, jossa kaikki tietyn yhteisön tai sukupolven jäsenet ovat kasvatuksen kautta sisäistäneet samat ajatusmuodot (roolit, uskomukset jne.) esimerkiksi identiteetitä, iästä ja iän tuomasta kokemuksen merkityksestä. Mekaaniseksi tällaisen solidaarisuuden tekee se, että se on itsestään selvää: kalat eivät huomaa vettä (Durkheim 1964, Kortteinen 1982). Haastattelemieni suuriin ikäluokkiin kuuluvien ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä, esimerkiksi iän tuoman työkokemuksen merkitys on se, että se ilmentää heille hyvää työmarkkinakelpoisuutta. Sitä ei kyseenalaisteta ja problematisoida, sillä iän myötä hankittu työkokemus nähdään työmarkkinakelpoisuuden kollektiivisena ja eriytymättömänä edustajana mekaanisen solidaarisuuden tapaan.

Piia: Niin mitä sä ajattelet tällä hetkellä, työttömänä, viiskyt, tai siis oman ikäs edustajana, ikäluokkas edustajana. Miten sun ikä vaikuttaa siihen, mitä ajattelet työelämästä?

Matti: Mä ihmettelen, että mikä on, että ihminen parhaassa työvirreessä on ja säännöllisesti mennee illalla aikasin nukkumaan, aamulla on jo heti viien jälkeksi sorvin ääreen lähössä, niin minkä takia tämmösille, tuota niin kun tämmöselle ikäluokalle sanotaan, että ne ei kelpaa?

Riitta: No, kyllä minä koen ihteni, että minä oon kokemusta omaava työntekijä. Koska minä oon kuitenkin ollu mukana tässä [x]-yhistyksessä. Oon nähny muutakin maailmaa kuin tämä ja siinä nähny sitä ja ... ollu näissä työpaikoissa, eri työpaikoissa. Omasta mielestä omaksun aika nopeesti aina uutta. Sopeudun niin kun nopeesti uusiin asioihin, omasta mielestäni. Ja uusiin ihmisiin.

Siinä missä mekaaninen solidaarisuus rakentuu arvojärjestelmien sisälle, orgaaninen solidaarisuus rakentuu niiden ulkopuolella ja niistä riippumatta. Orgaaninen solidaarisuus perustuu erikoistuneille työnjaollisille asemille ja niitä yhdistäville taloudellisille vaihtosuhteille. Orgaaninen solidaarisuus ei ole itsessään selvää, vaan se nimenomaan edellyttää yksilöllisiä tarpeitaan tiedostavien yksilöiden vapaaehtoisia päätöksiä ja tavoitteista toimintaa. (Kortteinen 1982, 285.) Esimerkkinä tästä toimii oman työmarkkinakelpoisuuden päivittäminen esimerkiksi koulutuksen avulla. Durkheimin (1964) mukaan taloudellisissa suhteissa tapahtuvat muutokset aiheuttavat muutoksia kollektiivisessa tajunnassa tuottaen kulttuurista murrosta (Durkheim 1964; Kortteinen 1982, 285-292). Mekaanisen solidaarisuuden voima ilmenee myös puolustavissa identiteettikäytännöissä tai kulttuurisessa konservatismissa (Castells 2000b; Sennett 1999).

On olemassa työmarkkinaikäluokituksia (kts. Vaahtio 2002), joiden kriteerien mukaan työelämä luokittelee työntekijöitä. Ihmisiä ei nähdä niinkään erilaisia tietoja ja taitoja omaavina yksilöinä vaan ensisijaisesti eri ikäisinä ja siten työmarkkinakelpoisina tai -kelvottomina. Voidaan myös puhua sosiaalisista rakenteista, jotka ovat ikää eriyttäviä tai ikää integroivia rakenteita: ikää eriyttävät rakenteet määrittelevät eri ikävaiheille erilaiset areenat, kun taas ikää integroivat rakenteet mahdollistavat kullekin ikävaiheelle samanlaiset toiminta-areenat (Marin 2001a, 40). Eri-ikäisille työntekijöille asetetaan ikänsä mukaisia odotuksia, rooleja ja heidät stereotypisoidaan ja tuomitaan käyttäytymään kronologisen ikänsä mukaisesti. Käytännössä nämä stereotypiat konkretisoituvat pääasiallisesti työnantajien käsityksissä eri-ikäisistä työntekijöistä (Vaahtio 2002). Kronologiseen ikään pohjautuvat käsitykset työmarkkina- ja työelämäkelpoisuudesta ovat vakiinnuttamassa paikkaansa kollektiivisessa tajunnassamme, uskomuksemme ja tunteemme iästä muuttuvat sitä mukaan kuin yleiset käsitykset niitä muokkaavat. Näin siis ikää eriyttävät rakenteet työmarkkinakelpoisuuden ikäkategorioiden muodossa ovat vakiinnuttamassa asemaansa työmarkkinoilla. Samaan aikaan ikää integroiva rakenne, tässä kontekstissa yhdenikäisyyden kulttuuri, mahdollistaa kullekin ikävaiheelle samanlaiset toiminta-areenat. Pirjo Nikanderin (1999) mukaan yhdenikäisyyden kulttuuri purkaa ikään sidottuja käyttäytymisnormeja ja ikäsopimuksia mahdollistaen sen, että eri tyyppiset iästä riippumattomat elämäntapavalinnat ovat kaikkien ulottuvilla. Yhdenikäisyyden kulttuuriin liittyvät myös käsitykset pidentyneestä aikuisuudesta, keskinuorekkuudesta ja ikuisen nuoruuden imperatiivista, jotka se on ottanut normikseen ja joiden pohjalta se operoi. (Nikander 1999, 36.)

Huomio mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden tasojen samanaikaisuudesta kiteytyy myös siinä, että ikää eriyttävät rakenteet esimerkiksi työmarkkinakelpoisuuden ikäkategorioiden muodossa eriyttävät työnjakoa iän mukaan. Näin se on mekaanisen solidaarisuuden kaltainen: yksilö "roolittuu" ensisijaisesti ikänsä mukaan. Toisaalta taas ikää integroivat rakenteet yksilöllistävät suhdetta ikään ja tätä kautta osaamiseen. Näin yhdenikäisyyden kulttuuri on orgaanisen solidaarisuuden kaltainen ja ilmentää sen markkinataloudellisia vaatimuksia. Tulee myös huomata se, että nämä molemmat ikädiskurssit sisältävät itsessään sekä standardisoivia että yksilöllistäviä piirteitä. Täten niihin on

sisään kirjoitettu yhteiskunnallisen kehityksen dialektinen luonne. Yhdenikäisyyden kulttuurin ikää standardisoiva vaikutus mekaaniseen solidaarisuuden tapaan konkretisoituu tilanteessa, jossa ikääntyvän täytyy tuottaa itsensä työelämään nuorekkuuden standardit täyttävänä työntekijänä. Näin ikääntyvä roolittuu nuorekkuuden mukaan. Toisaalta työmarkkinaiän ikäkategoriointiin liittyy orgaanisen solidaarisuuden tapaan yksilön elämää yksilöllistävä vaikutus, kun ikääntyvien täytyy tulla tietoisiksi iästään ja varsinkin työmarkkinaiästään ja ikäkategoriointin vaikutuksesta elämäänsä. Paula Rantamaan (2001) mukaan kronologisen ikätiedon yleistyminen ja käyttö kuvastavat hyvin sitä, kuinka yksilöstä on tullut yhteiskunnallisen ja sosiaalisen muutoksen takia sosiaalisen toiminnan perusyksikkö. Tällaisena yksilöllistävänä konstruktiona kronologista ikää voi pitää yksilön ominaisuutena, joka ei kytke yksilöä mihinkään sosiaaliseen yhteisöön. (Rantamaa 2001, 67.)

Ristiriitaisia tulkintoja mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden päällekkäisyydestä ilmenee siinä, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät eivät suostu irtisanoutumaan oman pitkän työkokemuksen ja ikänsä kollektiivisesta ja mekaanista solidaarisuutta kantavasta merkityksestä. Heille se representoi hyvää työmarkkinakelpoisuutta. Näin siis työelämän uusi työmarkkinakelpoisuuden määrittely kronologisen iän mukaan on ristiriitainen ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän käsityksen kanssa hänen työmarkkinakelpoisuudestaan. Samanaikaisesti työhallinto määrittelee työmarkkinakelpoisuuden yksilöllisten ominaisuuksien ja uskomusten mukaan yhdenikäisyyden kulttuurissa, jossa kaikki on mahdollista kaikille kaiken ikäisenä. Myös tämä ikädiskurssi on ristiriidassa sen kanssa, miten ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät jäsentävät identiteettiänsä. Näin siis työelämän ikädiskursseja säätelevät mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus toimivat samanaikaisesti. Tätä kautta tulkaantuu myös se ristiriitainen tilanne, jossa ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät elävät. Työelämä osoittaa selvästi, että ikääntyvä pitkäaikaistyötön on liian vanha, mutta yhdenikäisyyden kulttuuri elämänpolitikoineen toittottaa, että kaikki on vielä mahdollista, jokaisella on ainakin toinen mahdollisuus, iästä ja kunnosta riippumatta. Catherine Casey (1995) toteaa, että olemme siirtymässä aikaan, jossa yhteiskunnallista solidaarisuutta ei voida enää tuottaa työelämän kautta, koska niin monet ihmiset ovat vailla työtä. Ikädiskurssit ovat esimerkki yhteiskunnallisesta käymistilasta, jossa yritetään luoda uutta yhteiskunnallista solidaarisuutta entisen katoavan työsolidaarisuuden tilalle. Keinoina tässä käytetään ikää, koulutusta, yksilön henkilökohtaisia ominaisuuksia ja hänen vastuutaan elämänsä suunnitelmallisuudesta. Yhteiskunnallinen suunnitelmallisuus on siirtynyt yksilön sisälle, se on tuotettava siellä, koska yhteiskunta ei pysty sitä takaamaan.

4.4.3 Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän perinteinen ikäkäsitys

Keski-ikäisillä työttömillä naisilla ja miehillä on työttömyydestään huolimatta korkea itsearvostus. Se ilmenee suhteessa työhön: keski-ikäiset antavat työn puhua puolestaan. Arvostus tulee siitä, että he tietävät olevansa hyviä työntekijöitä, joiden työmoraalissa ei ole valittamista. Oleellinen huomio tutkimukseni on se, että vaikka työntekijöinä arvostettiin itseä ja omia hyviä työntekijän

ominaisuuksia, sekä miehet että naiset kokivat vaikeaksi omien kykyjen ja vahvuuksien löytämisen ja esiintuomisen itse koulutustilanteessa tai työnhakutilanteessa. Näin käy kun pitää toimia markkinaehtoisien työllistämisen ehdoilla (Kosonen 2003, 104-106). Toisin sanoen, haastateltavat uskoivat itseensä, omaan työmarkkinakelpoisuuteensa, mutta eivät itsensä markkinointiin uusilla, refleksiivisyyttä vaativilla menetelmillä. Mistä tämä ristiriita kertoo? Ulla Kososen (2003) mukaan itsensä markkinointi kuuluu nykyelämässä vaadittuun elämänpolitiikkaan; reflektiovoittajat tietävät omat kykynsä ja tavoitteensa elämässä ja pyrkivät päämäärätietoisesti näitä tavoitteita kohti. Suurissa ikäluokissa itsensä markkinointi törmää arvoihin, joissa kovan työnteon korostaminen menestymisen takeena ja vaatimattomuuden ja rehtiyden arvostus muodostavat heidän ikäpolvensa elämänpolitiikan. (Kosonen, 2003, 205, Silvennoinen 2001, 2002, 2003a&b.) Sananlasku ”oma kehu haisee” kuvastaa keski-ikäisten ajatuksia siitä, miten itseään ja omaa osaamistaan saa ja ei saa tuoda esille (Silvennoinen 2002, 2003b).

Anna: En mä, no siinäkin, no siinäkin mä sanoin sitten, että just esimerkillä siitä, niin kun siinä täs [x-koulutuksessa], sehän niin kun siis sillä tavalla ihmisen täytyy hirveesti kehuu itteensä aina, must se on ihan älytöntä. Mä sanoin, et mitä niin kun ennen vanhaa sanottiin 'et oma kehu haisee' et tän ikäpolven se on siis.

Riitta: No, eikös myö jo puhuttu siitä just, että mä niin kun ainakin opin tutkimaan ommaa ihteeni siellä ja ehtimään niitä omia heikkoja ja hyviä puolia ja sen opin, että pitäis niin kun osata kehua ihteenä, mikä on ihan vierasta mennä kehumaan nyt, että missä minä oon hyvä ja....

Kyseessä on selkeä kulttuurinen murros sen suhteen, miten yksilön pitäisi jäsentää identiteettiään ja elämäänsä. Työhallinnon toimintakulttuuri ottaa lähtökohdakseen postmodernin identiteetin, joka ei ole pysyvä ja annettu vaan kuskakin markkinataloudellisessa tilanteessa aina uudelleen konstruoituva ja aktiivista tekemistä representoiva ja edellyttävä kokonaisuus. Sen sijaan ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät representoivat modernia identiteettiä. Sen lähtökohtana on, että yksilön sisällä on ydin, (perus)minä, persoona ja siihen liittyviä pysyviä ominaisuuksia (Pehkonen 2003, 16). Toisin sanoen, postmodernin yksilön yhtenä suurimpana haasteena ja metataitona on olla hyvä oman henkilökohtaisen identiteettinsä uudelleenmäärittelyssä (Lahn 2000, 51). Niinpä useasta haastateltavastanikaan ei voida puhua reflektiovoittajana markkinatalouden määritelmien mukaan. Useat elävät vaatimatonta elämää eivätkä suunnittele tulevaisuuttaan vaan tyytyvät realistisesti ja pakon edessä nykyiseen elämäänsä. Näin myös ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien käsitykset työhön liittyvästä arvostuksesta ja koulutuksen mahdollisuudesta parantaa heidän työmarkkinakelpoisuuttaan selittyvät sillä, miten he jäsentävät elämäänsä. Elämä ja työ itsessään opettaa, on opettaja, ei niinkään koulutus, kuten seuraava lainaus kiteyttää:

Matti: Mä tiedän sen aina, että työ se on joka opettaa että ei mulla, hommaan kun hommaan ei tarvi hyvin kauan totuttelua, kun se rupee käymään.

Elämä ja työ antavat kokemuksia, joiden avulla opitaan yrittämällä ja erehtymällä. Elämä/työ opettajana -oppimiskäsitys antaa anteeksi elämässä koetut kolhut ja asettaa elämäntapahtumat (myös työttömyyden) pidemmällä aikajanelalla osaksi suurempaa elämän tarkoituksellisuutta. (Pehkonen 2003, 73.) Näin se rakentaa sellaista elämän lineaarisuutta, joka on kumuloituvaa eikä riko käsitystä korkeasta työmoraalista ja *hyvästä käytännön oppimiskyöystä* työttömyydenkään keskellä. Osaavan työntekijän identiteetti on rakentunut vuosikymmenien mittaisen työrupeaman pohjalle (Korvajärvi 1999, 89). Työtä tehdään hyvin oman itsensä, oman identiteetin, ei ulkopuolelta tulevien kiitosten takia (Kososen 2003, 90-91). Protestanttisen työmoraalin sisäistäminen on keskeinen modernin identiteetin määrittäjä.

Richard Sennettin (2003) mielestä yksilö ei nykymaailmassa saa osoittaa pätevyyyttään työllään ja ammattitaidollaan, vaan se täytyy tehdä meriiteillä. Ammattitaito ja työn tekeminen luovat itsevarmuutta ja antavat tunteen elämän jatkuvuudesta. Meriitit ja yksilön erityisyyden ja ylivoimaisuuden korostus sen sijaan lisäävät yksilöiden välistä epätasa-arvoa ja kilpailua. Kun tavalliset ihmiset laitetaan kilpailutilanteisiin eli markkinoimaan itseään työmarkkinoilla, heidän itsekunnioituksensa katoaa. (Sennett 2003, 89-91.) Tulkitsen tämän haastateltavieni kohdalla niin, että koulutuksessa lanseerattu itsensä markkinointi koetaan vieraaksi juuri siitä syystä, ettei siihen liity mitään sellaisia elementtejä, joilla ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat oppineet rakentamaan elämäänsä, identiteettiään ja itsekunnioitustaan. Jokainen itsensämarkkinointitilaisuus vaatii ilmentämään jotakin sellaista, mitä hän ei koe olevansa. Hän kokee vain imitoivansa jotain tekniikkaa, josta hän ei löydä itseään ja kokemustaan. Tämä aiheuttaa itsetunnon ja itsekunnioituksen heikkenemistä.

Richard Sennettin (2003) mukaan nykyinen myöhäismoderni yhteiskunta ruokkii ihmisten kilpailuttamista ja lahjakkuuksien esiintuomista erilaisten kilpailujen ja vertailujen kautta. Näiden kilpailujen kriteerinä on henkilökohtainen kyvykkyys. Ihmisten kilpailuttaminen on saavuttanut huippunsa 1900-luvun kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana. Vaikka yksilöitä arvioidaan yhä enemmän heidän henkilökohtaisen kyvykkyytensä eikä esimerkiksi perityn aseman mukaan, tämä ei kuitenkaan tuottanut tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa. Samoin organisaatiot arvostelevat ja arvioivat yksilöä yhä enemmän koko persoonan mukaan. Niin työssä kuin opiskelussa toteamus "sinulla on vain vähän kyvykkyyttä" on tuhoavaa, koska se kohdistuu koko persoonaan. Sen sijaan toteamus, "olet tehnyt virheen" ei ole, koska se kohdistuu tekoon, ei koko persoonaan. Koko persoonaan kohdistuva arviointi synnyttää ihmisessä häpeän tunteen, kun sen sijaan tekoon kohdistuva arviointi synnyttää syyllisyyden tunteen. (Sennett 2003, 65-83.) Sekä Giddens (1995a) että Sennett (2003) ovat sitä mieltä, että elämme häpeän ympärille rakentuvassa kulttuurissa, jossa arvioidaan ensisijaisesti koko persoonaa eikä niinkään tekoja (Giddens 1995a, Sennett 2003).

Sennett (2003) erottaa kaksi taidon käsitettä toisistaan: taito, jossa yksilö omistautuu työlleen täysin, ja taito, jossa yksilö osoittaa omaa ylivertaisuuttaan muita kohtaan. Ensimmäiseksi mainittua taitoa voi myös kutsua käsityötaidok-

si, kyvyksi uppoutua työhön niin, että työ itsessään täyttää kaikki tarpeet. Yksilö ei tarvitse muita tehdäkseen työtä, ja työ itsessään antaa hänelle suurimman tyydytyksen. Tällainen asennoituminen työhön tai tällainen taito on egoistista, eikä se Sennettin mielestä rakenna yksilöiden välistä kunnioitusta ja sosiaalisia suhteita. Sen sijaan tämä taito rakentaa hyvin vahvasti yksilön itsekunnioitusta ja se keskittyy ensisijaisesti työn laatuun. (Sennett 2003, 83-99.) Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat sosiaalistuneet tällaiseen taitokäsitykseen. Tämä taito pohjautuu prosessinomaisuuteen, lineaarisuuteen, jossa tekeminen sinänsä on tärkeää. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien käsityksissä työstä ja sen tekemisestä korostuu siis koko prosessi eikä niinkään itse lopputulos, vaikka sekin on tärkeä. Heille on ensisijaisen tärkeää se, että työt tehdään hyvin eli laadukkaasti, kuten myös se, että itsetuntoa ja -kunnioitusta rakennetaan työtä tekemällä. Vaikka Sennett (emt.) näkeekin, ettei tällainen työhön uppoutuminen rakenna työntekijöiden keskinäistä kunnioitusta ja sosiaalisia suhteita, suomalaisessa työkuulttuurissa asia on juuri päinvastoin. Yksin pärjäämisen kulttuuri ja oman kunnian ylläpito ruokkii myös sosiaalisten suhteiden ylläpitoa ja keskinäistä arvostusta. Itsensä markkinointi ja oman itsensä asettaminen kilpailutilanteeseen on vaikeaa myös siksi, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät näkevät itsensä ensisijaisesti tämän ensimmäisen taidon kautta.

Sennettin (2003) kuvaama toinen taito kuvaa kehitystä, joka on vallalla nykyisessä myöhäismodernissa työyhteiskunnassa. Tämä taito rakentuu tavasta, jolla yksilö osoittaa työllään ja teoillaan omaa ylivoimaisuuttaan toisia kohtaan. Työntekijästä tulee toiselle ihmiselle jotain juuri työn kautta, ja siihen liittyy kateuden käsite hyvin vahvasti. Toiset voivat kadehtia yksilöä, joka on saavuttanut jotain sellaista, mitä he eivät itse ole saavuttaneet. Jos lähdemme mukaan tähän kateuden kautta rakentuvaan käsitykseen taidoista ja lahjakkuuksista, ts. yritämme tulla henkilöksi, jota kadehtitaan, menetämme itsekunnioituksemme. Kilpailuyhteiskunta tuottaa kateutta, ja tämä synnyttää huonommuuskompleksin, sillä yksilö ei voi koskaan olla kilpailuyhteiskunnassa tarpeeksi hyvä tai riittävä. (Sennett 2003, 83-99.)

Selittääkseen, kuinka ihmiset osallistuvat itse tähän itsekunnioituksen menettämiseen, Sennett (2003) ottaa esille Rousseau'n käsitteet amour de soi ja amour-propre. Ensimmäinen käsite, amour de soi, on kykyä huolehtia itsestä ja itsekunnioitusta, tunnetta siitä, että voimme ylläpitää itseämme maailmassa. Toinen, amour-propre, ei ole ainoastaan ylivoimaisuuden esitys vaan se on myös epätasa-arvon esitys. Se on halua olla ylivoimainen toisia kohtaan ja halua tulla arvioiduksi muiden silmissä. Rousseau'n mukaan yksilöiden itsekunnioitus häviää, kun he yrittävät vastata muiden asettamiin esikuviin. Nyky-yhteiskunnassa kyvykkyys saavuttaa jotain on ylikorostunut ja mahdollisuus menettää on alikorostunut. (Sennett 2003, 83-99; 101-126.) Samoin työn tekemisen kollektiivinen luonne on vähentynyt entisestään. Nyky-yhteiskunnassa individualisoitumisen vuoksi toisen yksilön vaikutus omaan työhön jää usein vaille tunnustusta. Töistä, saavutuksista jne. on yhä enemmän tullut suorituksia, jotka näyttävät yksin tehdyiltä ja omalta ansiolta. (Sennett 2003, 83-99.)

4.4.4 ”Paljon kokemusta omaava työntekijä”

Kukaan haastatelluista miehistä ja naisista ei kokenut olevansa kehityksen kelkasta pudonnut työntekijä. Tätä voisi tulkita siten, että he eivät pidä ammattitaitoaan vajavaisena eivätkä näin myöskään koe olevansa ensisijaisesti koulutuksen tarpeessa. Tämä huomio pätee myös *Jounin* tilanteessa, vaikka hän lähtikin uudelleen kouluttamaan itseään projektissa: *Jouni* koki myös ”vanhalla” koulutuskompetenssillaan ja ammattitaidollaan olevansa *paljon kokemusta omaava työntekijä*. Käsitys on yhteneväinen samaan sukupolveen kuuluvien, edelleen työelämässä olevien ikääntyneiden kanssa (Julkunen 2003, 165-166). Näin haastateltavani eivät ole elinikäisen oppimisen ideologian kannalta, johon myös aktiivisuutta korostava työvoimapolitiikka tukeutuu, mitenkään hedelmällistä joukkoa, sillä elinikäisen oppimisen ideologian sisäistäminen vaatii yksilöltä jatkuvaa työmarkkinakelpoisuuden reflektointia ja sen mahdollisten puutteiden täydentämistä koulutuksen avulla. Tulkitsen asian niin, että tämä kokemus *paljon kokemusta omaavana työntekijänä* huolimatta pitkästä työttömyysajasta toimii haastateltavillani elämänhallintaa ylläpitävänä tekijänä. Se on staattista ja vakaata tunnetta siitä, ettei työidentiteetti ole rapautunut (ainakaan täysin) suhdannevaihtelujen ja työttömyyden takia. Siihen kiinnitytään ja siitä pidetään kiinni. Matti Kortteisen mukaan (1992) voitaisiin puhua mekaanisen solidaarisuuden vankasti ylläpitävästä voimasta: kollektiivinen tajunta tai eetos on osa sitä kollektiivista merkityksenantoprosessia, joka siirtyy vanhasta uuteen samanlaisena, lähes muuttumattomana käsityksenä (tässä tapauksessa) omasta työmarkkinakelpoisuudesta. Koulutus saa positiivisia merkityksiä silloin, kun se konkretisoituu työnä tai työllistymismahdollisuutena. Toisin sanoen, vastaus kysymykseen ”*koetko olevasi paljon kokemusta omaava työntekijä vai kehityksen kelkasta pudonnut ihminen?*” koetaan itsestäänselvyytenä, kiinnittyneenä kollektiiviseen tajuntaan (työ)kokemuksesta eikä toista vaihtoehtoa edes mietitä. Kysymys on myös siitä, ettei asiasta oikein osata puhua eikä sitä osata eritellä, koska se on osa identiteettiä, tunnetta siitä, kuka on, ja itsestäänselvää ja läheistä. Asian problematisointi ja näkeminen toisin edellyttäisi reflektiokykyä, itsensä analyysiä sellaisella tasolla ja sanastolla, joka on vierasta ja vaikeaa. Toisin sanoen se edellyttäisi Juha Varilan sanoin (1997) reflektiivistä ja emansipatorista oppimista.

Ihmiset elävät yhä globaalistuvammassa maailmassa. Globalisaation voimistumisen myötä vahvistuvat vanhat ja yksilön keskeiset identiteetit varsinkin niillä ihmisillä, jotka ovat tavalla tai toisella syrjäytyneet ja/tai kokevat itsensä voimattomiksi ja puolustuskyvyttömiksi muutosten edessä. Näihin identiteetteihin myös kiinnitytään entistä lujemmin. (Castells 2000b; Sennett 1999; Sennett 2000, 176.) Varsinkin haastattelemani ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien identiteetti on rakentunut työn varaan. Samoin työidentiteettiin ollaan kiinnitytty entistä vankemmin, vaikka työttöminä on oltu useita vuosi. Jos ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat rakentaneet identiteettinsä pitkälti työn varaan, näin ei enää ole nuorempien sukupolvien kohdalla. Työ ei enää ole yhtä vahva identiteetin osa kuin ennen.

Se, että työidentiteetin tilalle koetetaan luoda koulutusidentiteettiä, saattaa aiheuttaa sen, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kiinnittyvät entistä lujemmin vanhaan työidentiteettiin, varsinkin niissä tapauksissa, joissa koulutukset eivät ole auttaneet työllistymisessä. Työtön voi kieltäytyä koulutusidentiteetistä ja kehityksen kelkasta pudonneen identiteetistä, koska nämä molemmat identiteetit kyseenalaistaisivat heidän *paljon kokemusta omaavan työntekijän* identiteetin eli työidentiteetin, johon he uskovat ja jota he ovat pitäneet yllä työttömyydestään huolimatta. Ohjaava koulutus yrittää muokata toiminnallaan ikääntyvää pitkäaikaistyötöntä yhteiskunnan muottiin sopivaksi. Identiteettineuvotteluja käydään siitä, kuinka yksilö näkee itsensä ja kuinka muut näkevät hänet. Tilanne on ristiriitainen, jos yhteiskunta pitää työtöntä koulutusta tarvitsevana ja esimerkiksi syrjäytyneenä ja työtön ei itse koe tarvitsevansa koulutusta tai pidä itseään syrjäytyneenä.

Yksilön identiteetti rakentuu muiden näkemyksestä yksilöstä ja yksilön omasta käsityksestä itsestään. Nämä näkemykset ovat harvoin identtiset. Mitä kyvykkäämpi yksilö on refleктоimaan ja muuttamaan identiteettiään olosuhteiden sitä vaatiessa, sitä paremmin hän pärjää refleksiivisyyttä vaativassa nyky-yhteiskunnassa. Näin yksilö sopeutuu paremmin yhteiskuntaan, yhtenä palapeleihin soveltuvana osana. Nyky-yhteiskunta on jatkuvassa muutoksessa, ja samantyyppistä muutosvalmiutta itsensä ja identiteettinsä suhteen vaaditaan myös ihmisiltä. Sennettin (2000) mukaan se, joka pysyy mukana tässä muutosvirrassa ja on kykenevä päivittämään identiteettiään, omaa vahvan identiteetin. Yksilöt, jotka takertuvat vanhaan ja puolustaviin identiteettikäytäntöihin, lukkiutuvat heikkoon identiteettiin. Ongelmalliseksi tuleekin, että yhä enemmän on sellaisia reuna-alueilla olevia ihmisiä, jotka eivät pysty löytämään paikkaansa yhteiskunnasta. (Sennett 2000, 176-77.) Keskeiseksi tuleekin yhteiskunnan ja yksilön välinen vuorovaikutus, se kuinka paljon kohtauspinnat kommunikoivat keskenään ja pääsevät yhteisymmärrykseen yksittäisen ihmisen identiteetistä. Ristiriitaiset näkemykset yksilön identiteetistä aiheuttavat yksilön syrjäytymistä. Käytännössä tämä toteutuu esimerkiksi tilanteessa, jossa työhallinto pitää ikääntyvää pitkäaikaistyötöntä koulutusta tarvitsevana, kun taas työtön itse näkee ja kokee itsensä *paljon kokemusta omaavaksi työntekijäksi*, ei koulutusta, vaan työtä tarvitsevaksi yksilöksi.

Piia: Niin, sä sanoit äsken, että se [työttömyys] herätti ensin sussa helpotuksen ja sitten koit herätyksen ja menit työkkäriin ja siellä ehotettiin kurssia ja sen sä koit loukkauksiksi?

Matti: Kyllä, ehottomasti, koska nyt ei oo koulutuksen aika vaan työn aika.

Piia: Niin, sä menit töitä hakeen?

Matti: Mä oon koulut käyny ja töitä.

Tällaisessa asetelmassa ikääntyvästä pitkäaikaistyöttömästä ei voida puhua postmodernia elämänhallintaa omaavana ja toteuttavana reflektiovoittajana, muutosagenttina, työhallinnon ja työmarkkinoiden edellyttämällä tavalla. Ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömillä ammattitaito on itsekunnioituksen tärkein tekijä. Richard Sennettin (2003) mukaan itsekunnioituksen saavuttamisessa ei ole kyse niinkään siitä, että yksilön pitäisi päästä johonkin – vaikka edetä ural-

laan – vaan siitä, mitä yksilöstä tulee sisäisesti (Sennett 2003, 14). Haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät tietävät olevansa hyviä ja ammattitaitoisia työntekijöitä. Heidän ammattitaitonsa pohjana on pitkä työura. Uudelleen koulutuksen vaatimus laittaa heidät työstämään itseään heille vieraalla tavalla. Samoin se kyseenalaistaa heidän itsekunnioituksensa, sen miksi he ovat aina itsensä kokeneet eli työmarkkinakelpoisiksi ammatti-ihmisiksi (vrt. Sennett & Cobb 1973, 22-23). Itsekunnioituksen rapautuminen oman elämänhallinnan ja suunnittelun suhteen kiteytyy Teijan toteamukseen ”*vähän niin kun pidetään, että sitä ei ossaa omilla aivoilla ajatella*”. Uudelleen koulutuksen korostaminen on suora viittaus siihen, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät eivät ole työmarkkinakelpoisia vanhoilla koulutuksillaan ja kompetensseillaan. Koulutusten ehdottaminen ja niihin pakottaminen koetaan hyvin nöyryyttäväksi, ja se rapauttaa heidän itsekunnioitustaan.

Piia: Minkälaista kurssia ne [työvoimatoimisto] tarjos?

Matti: Jotain kai tämmöstä tuota niin ja ammatinvaihtoo ... Mä oon kuitenkin [kouluja] käynny, että kyllä mulla pitäs olla tuota sen aikasen ajatuksen mukaan ja kyllä se ois varmaan tänäkin päivänä riittä koulutus kyllä mutta tuota. Jotenkin se tuntu siltä, että ei herranen aika! Minkä takia mun pitää mennä kouluun ja sitten semmonen häpeä tuolla vielä...

Piia: Eli siinä on näistä koulutuskokemuksista ... eli niitähän me käsiteltiin siellä koulutuksessa silloin, eli tuota eli tavallaan miten ne menneet koulutuskokemukset vaikuttaa näihin nykyisiin ratkaisuihin? Eli sähännyt tuossa puhuit jo sitä, että kun ne tarjos sitä kurssia niin ei tuntunu hyvältä, koet että oot koulutettu.

Matti: Joo, ei missään tapauksessa.

Teija: Niin kun hirveesti painostettiin, että '*sinä nyt lähet sinne kurssille*'. Että minusta siinä on vähän painostusta.

Riitta: Ja niin kun mä sanoin, sitten tuli vielä näitä kirjeitä, että mun pitää osallistua [koulutukseen], ukaasien kanssa....

Piia: Mitä siinä oli siinä kirjeessä?

Riitta: Mun pitää mennä siihen, mikä se on, [x-alan] ohjaavaan koulutukseen ja '*mikäli en osallistu niin voidaan katsoa, että menetän ne tukiaiset*'. Se on heillä [työhallinto] tämänönen sanamuoto, menettää työmarkkinatuen ja kaikkea tällaista.

Matti: Mutta tuota ... en tiiä että jaksasko ennää mihinkään isompii koulutuksiin lähtee ... että kyllä se tuntuu jo aika ... pikkusen utopistiselta ennää mittään ennää lähtee minnekkään...

Piia: Minkä takia se tuntuu utopistiselta?

Matti: No...ei ehkä lukeminen niin paljon kiinnosta ennää (naurua).

Merete Mazzarellan (2003) mukaan Aki Kaurismäen elokuva *Mies vailla menneisyyttä* kuvaa kohtaloa, joka on mahdollinen vain nykyaikaisessa massayhteiskunnassa. Totaalinen muistinmenetys onnistuu yhteiskunnassa, jossa vain harvat tuntevat toisensa tarinan, identiteetin. Vain ani harvoin perheenjäsenillä on enää yhteinen elämänprojekti. Mazzarella (emt.) kysyykin, kuvastaako esimerkiksi aikamme valtava dementiasairauksien pelko sitä, että tajuamme jääneemme paljon entistä yksinäisemmiksi sen tiedon kanssa, keitä me olemme. Niin kauan kuin muut tuntevat ja tietävät meidät, niin kauan kuin he hallitsevat meidän elämäntarinamme, säilytämme identiteettimme myös dementoituneena. (Mazzarella 2003, 23-33.) Ehkä näin tapahtuu myös työttömänä olles-

samme. Ehkä työttömät koettavat ylläpitää työmarkkinakelpoisen työntekijän identiteettiä, koska kokevat, että jos heiltä otetaan se pois tai sitä kyseenalaistetaan uudelleen koulutautumisen vaatimuksen nimissä, he menettävät identiteettinsä, tunteen siitä keitä he ovat. Paradoksaalisesti työelämä haluaa palvelukseen ”miehen tai naisen vailla menneisyyttä”, episodiseksi työntekijäksi, jonka aikaisempaa työkokemusta ei arvosteta samalla tavalla kuin ennen.

Oleelliseksi tulee se, kenen ehdoilla identiteetin reuna-alueita ja kosketuspintoja hiotaan yhteen, yksilön vai yhteiskunnan. Ja rakennetaanko identiteettiä vanhan päälle vai hyläten kokonaan entinen ja luoden kokonaan uusi identiteetti? Richard Sennettin (2000) mukaan oman alkuperäisen identiteetin kieltäminen tai uudelleen luominen markkinatalouden rattaissa ei onnistu monitakaan työväen, alemman keskiluokan ihmisiltä ja siirtolaisilta. Päinvastoin he ovat joutuneet tekemään aina vain lisääntyvässä määrin työtä, jotta ovat säilyttäneet oman erityislaatuisuutensa ja ”vanhan” työidentiteettinsä taistelusaan identiteettien reuna-alueilla. (Sennett 2000, 180-181.) Saman asian, hieman toisella tavalla pukee sanoiksi Merete Mazzarella kirjassaan *Tähtien väliset viivat* kun hän siteeraa Erving Goffmania:

”Ehkä meidän pitäisi / - / määritellä yksilö asennoituvaksi entiteetiksi. / - / Minuus voi näin ollen kehkeytyä vain *suhteessa johonkin*. Ellei kuulu mihinkään, on vailla pysyvää minuutta, mutta samalla ehdoton sitoutuminen ja kiinnittyminen mihin tahansa sosiaaliseen yksikköön on eräänlaista minättömyyttä. Yksilöllisyyden tunteemme voi herätä joutuessamme vedetyksi johonkin laajempaan sosiaaliseen yksikköön; minuuden tunteemme voi syntyä niistä hienoisista keinoista joilla haraamme vastaan. Maailman vankat rakenteet pönkittävät asemaamme, mutta identiteetin tunteemme asustaa usein niiden halkeamissa.” (Mazzarella 2003, 35-36.)

Kimmo Jokisen (2002) mukaan refleksiivisessä modernisaatiossa refleksiivisyys tarkoittaa sitä, että on sopeuduttava siihen, ettei elämää voi kokonaan suunnitella ja rationalisoida eikä siitä voi eliminoida kaikkia epävarmuustekijöitä. Refleksiivisyys rakentuukin kyvystä katsoa asioita monelta kantilta ja olla uskottomatta ja tukeutumatta yksinomaan yhteen elämisen malliin, kuten myös siitä, että kunnioittaa ihmisten erilaisia minusprojekteja. (Jokinen 2002, 78; Saaristo & Jokinen 2004, 257.) Mielestäni tämä pätee niin yksilöihin kuin instituutioihinkin. Koulutuksen kentällä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömienkin kohdalla identiteetistään neuvottelevien yksilöiden ja koulutusinstituution välinen ristiriita kulminoituu koulutusinstituution kyvyttömyyteen hyväksyä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien puolustavia ja staattisiakin identiteettikäytäntöjä minän refleksiivisen projektin rakennusaineiksi. Myöhäismodernia työmarkkinakelpoisuutta tuotetaan suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa hyvin pitkälle (uudelleen)koulutautumisella ja näin tukeudutaan koulutuksen kentällä edellä mainittuun ”yhteen elämisen malliin”.

Koulutuspolitiikassa tämä ilmenee ajatuksena, että koulutuksen avulla voidaan hallita yhteiskunnallisia riskejä yksilötasolla riippumatta yksilön iästä ja koulutustaustasta. Ulrich Beck kiteyttää asian seuraavanlaisesti:

”Osallisuus työelämään edellyttää vuorostaan osallisuutta koulutukseen, ja nämä molemmat edellyttävät liikkuvuutta ja liikkumisvalmiutta. Nämä edellytykset eivät si-

nänsä velvoita mihinkään, vaan niin sanoaksemme vain ystävällisesti kehottavat yksilöä mieltämään itsensä yksilöksi, suunnittelemaan, ymmärtämään, soveltamaan ja toimimaan – tai vaihtoehtoisesti kärsimään epäonnistumisesta koituvat, itse aiheutetut seuraamukset.

Kuva on jälleen sama: päätöksiä, ehkä mahdottomiakin, eikä varsinkaan vapaaehtoisia vaan pakon sanelemia – päätöksiä, jotka puristetaan esiin yksilöstä väkisinkin ongelmiin johtavien mallien puitteissa, jotka samalla asettavat yksilön yksilönä kaiken keskipisteeksi, kannustamatta häntä noudattamaan traditionaalisia elämäntapa- ja vuorovaikutuksen tapoja.” (Beck 1995a, 30-31.)

Edellä kuvatun kaltainen kehitys kuvastaa hyvin refleksiivistä modernisaatiota, jossa yhteiskunnan kehitysdynamiikka johtaa tavoitteilleen vastakkaisiin seurauksiin kieltäytyessään sekä muuttumasta että refleктоimasta omia vaikutuksiaan jatkamalla sitkeästi ”enemmän samaa” -politiikkaansa. (Beck 1995a, 14-18.)

Hyvin helposti ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien kokemus omasta työmarkkinakelpoisuudesta *paljon kokemusta omaavana työntekijänä* tulkitaan niin ohjaavan koulutuksen, työhallinnon kuin työmarkkinoidenkin näkökulmasta katsottuna työttömän kyvyttömyydeksi nähdä omaa tilannettaan objektiivisesti. Giddensin (1995b) mukaan tulkittuna tällaisessa tilanteessa ollaan tekemisissä emotionaalisen toistamispakon kanssa, joka johtuu tiedostamattomuudesta tai asiantilan puutteellisesta ymmärtämisestä ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kohdalla. Sen sijaan, että menneisyys jatkaisi elämäänsä aktiivisesti perinteen tapaan, se pyrkiiin hallitsemaan yksilön toimintaa. (Giddens 1995b, 88-103.) Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kieltäessään ettei ikääntyvä pitkäaikaistyötön tarvitse ensisijaisesti koulutusta työmarkkinakelpoisuutensa päivittäiseksi ja tukeutuessaan yksikantaisesti käsitykseen itsestään *paljon kokemusta omaavana työntekijänä* hänen kohdallaan menneisyys eli kokemus *paljon kokemusta omaavana työntekijänä* aktiivisesti hallitsee hänen toimintaansa. Tämä on siis työhallinnon, ohjaavan koulutuksen ja työmarkkinoiden giddensiläinen tulkinna ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tilanteesta. Giddensin (emt.) mukaan yhteiskunnallisesti yleistettynä kyse on traditiosta ilman traditionalismia – toistosta, joka on pikemminkin autonomian tiellä kuin edistää sitä. Nykytermein määriteltynä kyse on riippuvuudesta. Riippuvuutta on ”kaikki mistä koemme olevamme pakotettuja valehtelemaan”, kyse on toiston ilmaisusta, joka on menetännyt yhteytensä perinteen ”totuuteen” ja jonka alkuperä on asianomaiselle itselleen hämärä – vaikka hän voi toki valehdella siitä toisille. Giddensin mukaan riippuvuus estää meiltä kosketuksen omaan itseemme: tunteisiimme, moraaliiimme ja tietoisuuteemme. (Giddens 1995b, 88-103.) Voidaan siis Giddensin (emt.) viitaten tulkita, että nyky-yhteiskunnassa ikääntyvä pitkäaikaistyötön on pakotettu valehtelemaan itsestään kun hän pitää itseään *paljon kokemusta omaavana*. Ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kokemus itsestään työmarkkinakelpoisena voidaan siis tässä valossa nähdä valheelliseksi, tiedostamattomaksi ja eimansipoituneeksi. Samoin se voidaan tulkita kykenemättömyydeksi ja haluttomuudeksi elämänpolitiikkaa uhkuviin valintoihin ja päätöksiin. Yksilön itsensä mielestä hänen kokemuksensa itsestään työmarkkinakelpoisena näyttäytyy hänelle hänen integriteettiään ylläpitävänä tekijänä ja voimana, ja näin eri toimijatahojen välinen ristiriita on valmis.

Samalla tavalla koulutuspoliittiset toimet voidaan tulkita "toiston ilmaukseksi", joka on menettänyt yhteytensä siihen, mitä yhteiskunnassa todella tapahtuu koulutuksen kentällä. Näin myös erilaiset koulutuspoliittiset päätökset ja käytännöt voidaan nähdä suhteessa yksilön kokemusmaailmaan, esimerkiksi ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kohdalla valheellisena ja ei-emansipoivana politiikkana. Tutkimuksessani ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien emansipoituminen on mahdollista vasta kun koulutuspolitiikka, sen suunnittelijat ja toteuttajat emansipoituvat heitä hallitsevista koulutuspoliittisista ideaaleista ja pääsevät eroon refleksiivisen modernisaation "enemmän samaa" -politiikastaan. Giddensin mielestä emansipaatio tarkoittaa sitä, että sosiaalinen elämä on järjestäytynyt sellaisella tavalla, että yksilö on kykenevä, ainakin jossain muodossa, olemaan vapaa ja itsenäinen käyttäytymisensä suhteen (Giddens 1995a, 210-214).

Kaarlo Laineen (2000) ja Kimmo Jokisen (2002) mukaan nykyopiskelijalta edellytetään elämänkulun itseorganisointia (itseohjautuvuutta ja elämänsuunnittelua), mutta se täytyy tehdä suhteessa sosialisatiosta huolehtiviin instituutioihin. Sosiaaliset järjestelmät ovat muuttuneet yksilökeskeisemmiksi ja ottavat toiminnassaan yksilöiden tarpeet paremmin huomioon. Tästä huolimatta yksilöiden refleksiivisyystaidot eivät ole yhteismitallisia institutionaalisten vaatimusten kanssa. Yksilöt voivat myös objektivoida nämä järjestelmät (so. koulutuksen) yhdeksi elämänvaiheeksi tai -episodiksi ja muun toiminnan jatkeeksi. Koulutukseen ei suhtauduta kuolemanvakavasti, vaan sen käytännöt haastetaan ja kyseenalaistetaan omista lähtökohdista käsin. Tällainen yksilöllistyvä biografisoituminen ja refleksiivisyys saattaa olla monille koulutusinstituutioille vaikea kohdata, käsitellä ja hyväksyä. Toisin sanoen, yksittäisen ihmisen ongelmalta vaikuttava tilanne näyttäytyykin laajemmasta näkökulmasta katsottuna ristiriidalta teollisen yhteiskunnan taloudellis-yhteiskunnallisten periaatteiden ja refleksiivisen modernin edellyttämien kulttuuristen muotojen välillä. (Jokinen 2002, 79; Laine 2000, 166-167.) Omassa tutkimuskontekstissani koulutusinstituutio representoi refleksiivisen modernin kulttuurisia muotoja ja ikääntyvä pitkäaikaistyöttömän minäprojekti teollisen yhteiskunnan periaatteita eikä päinvastoin kuten esimerkiksi Kaarlo Laineen (2000) tutkimuksessa.

Iän karttuessa ihmiselle tulee tarve luoda ja saada selkoa elämästään enemmän kuin mitä satunnaiset työsuhteet voivat tarjota. Työllä on keski-ikäisille kriittinen ja arvioiva funktio. Sen avulla he voivat luoda eletystä elämästä kertomuksen, jossa tapahtumien selitettävyyden ja ymmärrettävyyden tarjoaa ihmiselle tunteen toimijuudesta. (Sennett 2000, 175-190.) Perinteinen, kokoaikaistyölle ja työn pysyvyydelle perustuva työn muoto, joka pohjasi selkeille ammatteille ja elämänkaaren kattavalle uramallille, on kuitenkin häviämässä (Castells, 2000a, 268). Keski-ikään liittyy tietynlainen tunne oman minän ja minuuden vahvistumisesta, vaikka ruumis alkaakin viestittää yhä enemmän vanhenemisestä (Julkunen 2003, 175-179). Edellä mainitun valossa identiteetin uudelleenmuokkaus ja yksilön uudelleensosiaalistuminen tulee yhä vaikeammaksi, mitä enemmän ikää tulee (Bauman 1997). Jos käsitys iän koherenttiuden kiteytymisestä entisestään keski-ikässä pitää paikkaansa, itsensä mieltäminen kehityksen kelkasta pudonneeksi tulee entistä vaikeammaksi, mitä enemmän ikää

tulee. Näin käy siksi, koska elämän jatkuvuus ja lineaarisuus etsitään siitä identiteetistä (työidentiteetistä), johon on nuoruudessa sosiaalistuttu ja joka on taannut koherentin identiteetin vuosikymmenien ajan. Aprioristen uskomusten muuttaminen aposteriorisiksi uskomuksiksi markkinataloudellisten vaatimusten edessä on siis vaikeaa.

Tätä samaa asiaa voidaan tulkita myös persoonallisen iän käsitteen kautta (Rantamaa 2001, 62-64). Tutkimukseni osoittaa, että haastattelemillani ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömällä on vahva näkemys itsestään hyvinä ja kokemusta omaavina työntekijöinä, mikä pohjautuu heidän omaelämäkerrallisiin kokemuksiinsa. Heillä korostuu siis persoonallinen ikä kronologisen iän määrittelyn sijasta. Persoonallinen ikä on yhteydessä kokemukseen minuudesta tavalla, johon kulttuurisesti määrittynyt kronologinen ikäajattelu ei vaikuta. Persoonallinen ikä liittyy yksilön elämässään asettamiin tavoitteisiin ja niiden saavuttamiseen elämän aikana (Rantamaa 2001, 62-64). Kaikki haastatteleman ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat kokeneet, että he ovat keski-ikään mennessä saavuttaneet heille keskeisen identiteetin määrittäjän: hyvän ja paljon kokemusta omaavan työntekijän identiteetin riippumatta siitä, että työhistoria on ollut katkonainen tai että he ovat jääneet työttömiksi.

Uusien identiteettien luominen nykyisillä työmarkkinoilla on muutenkin vaikeaa. Kuten Sennett (2000) toteaa, nykyisillä työmarkkinoilla kukaan ei voi luoda itsestään koherenttia kuvaa työntekijänä ja omata kokemusta persoonallisuuden jatkuvuudesta, koska työhistoriat ovat epävakaista ja epäjatkuvia. Lyhyet ja vaihtuvat työsuhteet ja uudet työn organisoinnin muodot (tiimit ja valmentaja-johtajat) eivät tuota sellaista yhteisöllisyyttä, jonka varaan yksilö voi rakentaa identiteettiään tai johon hän voisi kokea kuuluvansa. Yhä harvempi työntekijä voi nykyään luoda "uraa", sillä yhä useammat ihmiset tekevät vain "töitä" eri pituisissa jaksoissa ja eri työpaikoissa. Jos työelämä muuttuu käsittämättömäksi esimerkiksi äkillisten irtisanomisien vuoksi, yksilön toimijuuden tunne heikkenee. Yksilö voi etäännyttää itsensä epämiellyttävistä tilanteista tai tapahtumista ja hän voi tehdä moninkertaista tunnetyötä, kuten haastateltavani ovat tehneet. Etäisyyden otolla ja tunnetyöllä suojellaan omaa haavoittuvuutta. Tällöin toimijuuden tunne heikkenee. Oma arvo toimijana (työntekijänä) saatetaan jopa kieltää tai hylätä esimerkiksi irtisanomistarinoissa, joissa irtisanotut kokevat olleensa hölmöjä uhrattuaan työpanoksensa työnantajalle, joka palkitsee heidät irtisanomisella. Nykyaikana työ ei Sennettin (emt.) mukaan voi toimia identiteetin lähteenä. Nykyisessä työelämässä tunnustusta antava toinen (auktoriteetti) on poissa. Työntekijät työskentelevätkin nykyään eräänlaisessa sisäistetystä henkisessä tyhjiössä, jossa vastuu on paennut yksittäisen työntekijän kannettavaksi ilman suhdetta muihin työntekijöihin tai työnantajaan. Näin yksilön mahdollisuus selittää ja ymmärtää tapahtumia halvaantuu, koska hänellä ei ole suhdetta muihin, jotka voisivat antaa hänen toiminnastaan palautetta. Todistajien (toisten ihmisten) puuttuminen heikentää yksilön yhteiskunnallista toimijuutta. Edellä kuvattu yhteiskunnallinen murtuminen tuottaa heikkoa yhteiskunnallista toimijuutta, kyseessä ei henkilökohtainen psykologinen heikkous. Tunto työstä syntyy suhteessa muihin työntekijöihin ja tunteesta kuulumi-

sesta tiettyyn työyhteisöön. (Sennett 2000, 178-190.) Kun ei ole ketään konkreettista, ketä syyttää (esim. esimiestä), syytökset kääntyvät itseään kohti, syytä aletaan etsiä itsestä ja omista aikaisemmista valinnoista (esimerkiksi miksi ei vaihtanut työpaikkaa ajoissa, miksi sitoutui työnantajaan jne.). Itseen kääntyminen edesauttaa vetäytymistä sosiaalisista suhteista ja yhteisöllisestä toiminnasta. (Sennett 1999, 118-135.)

Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan elämme panoptikonin jälkeistä aikaa, jossa tilannetta valvovat henkilöt eivät ole enää "paikalla". Panoptikonin päättyminen merkitsee "keskinäisen osallisuuden aikakauden loppua", koska valvojat ja valvottavat, pääoma ja työ, johtajat ja heidän kannattajansa eivät enää kohtaa toisiaan. Vallan tärkein menetelmä on nyt pakeneminen, lymyminen ja haluttomuus sitoutua paikkaan. Työ on yksilöllistynyt, ja yksilöiden maailmassa on vain yksilöitä, jotka ovat itse vastuussa mahdollisuuksistaan. (Työ)kansalaisuus on muuttunut yksilöllisyydeksi. Toisin sanoen, kun kansalainen ennen etsi omaa hyvinvointiaan kansakunnan hyvinvoinnin kautta, nyt yksilö suhtautuu kyynisesti "yhteiseen hyvään" tai "oikeudenmukaiseen yhteiskuntaan". Yhteinen etu on muuttunut yksilön eduksi. (Bauman 2002a, 19-48.) Sennetin mukaan ajan rationaalinen (=työn tekeminen) ja ekonominen (=säästäminen esimerkiksi asuntoa varten) käyttäminen yhdistettynä itsekuriin on muodostanut monelle työtätekeväälle kumulatiivisen ja lineaarisen elämän jatkumon ja täten tunteen elämönhallinnasta. Kun yksilö kuului yhteisöön, hänellä oli tietty paikka siinä, kuten myös arvostus. Yksilön arvostus rakentui sen varaan, että ihmiset tiesivät ja tunsivat hänen tarinansa tai tarinat, mistä hän tuli ja kuka hän oli. He siis osasivat kertoa sen myös muille. Nykymaailmassa ihmiset eivät tunne toisiaan tarpeeksi kauan, jotta he voisivat muodostaa toisesta tarinan. Ihmiset eivät siis pysty muodostamaan toisistaan kokonaisia kertomuksia. (Sennett 1999, 16-17.)

Yksilön on siis sitouduttava ensisijaisesti muutokseen eikä kiinteään ja staattiseen identiteettiin. Muutoskyvyttömyys siis kielii syrjäytymisuhasta ja köyhyydestä. Ne, jotka sitoutuvat työhönsä liian emotionaalisesti, kärsivät eniten työsuhteissaan. Jokaisen työsuhteen loppuvaiheella ikääntyvä pitkäaikaisytyötön joutuu tekemään surutyötä. Tunnustusta antava auktoriteettinen toinen konkretisoituu projektin tai koulutuksen muodossa tai tukityöllistämisenä. Näissä käytännöissä auktoriteetti on hajautunut eri toimijoiden välille (hallinnollisesti ja työnjaollisesti). Koska kiinnittymisen mahdollisuudet työyhteisöön ovat katomassa yhä suuremmalta osalta ihmisiä, he ovat entistä enemmän uusliberalistisen markkinatalouden uhreja ja myös sen liikuteltavissa. Sennettin (2000) mukaan varsinkin kaupungeissa elävät ihmiset ovat tämän kehityksen uhreja ja juuri kaupungeissa on mahdollista tuottaa sellaisia työympäristöjä, jotka mahdollistavat edellä kuvatun kaltaisen kehityksen (Sennett 2000, 189).

4.4.5 Työssäoppiminen ja tukityöllistämiskäytännöt

Suomalaisille on tärkeää, että heitä kohdellaan työssä reilusti. Oikeudenmukainen kohtelu on kymmenen työhön liittyvän odotuksen listalla ensimmäisellä sijalla työntekijöillä ja toimihenkilöillä, toisella sijalla asiantuntijoilla. Ikäänty-

misen myötä oikeudenmukaisen kohtelun merkitys korostuu, ja epäoikeudenmukaiseksi koetun kohtelun sietäminen on pitkän työuran tehneelle on vaikeampaa kuin nuorelle työntekijälle. (Julkunen 2003, 198-213.) Ihmisillä on siis hyvin vahva, sisäsyntyinen tarve tuntea (tasa)vertaisuutta ja vastavuoroisuutta vuorovaikutussuhteissaan. Ihmisen on vaikea kestää huonoa kohtelua työhierarkioissa ja kaltoinkohtelu saattaa aiheuttaa päinvastaisen toimintamallin: irtisanoutumisen tai (yhteis)työkyvyttömyyden. (Tuohinen 2000, 238-266.) Työttömäksi joutuminen on putoamista tästä vaihtosuhteen verkostosta ja työkansalaisuuteen pohjautuvan vertaisuuden tunteen menettämistä.

Kun vertaisuuden tunne on menetetty työttömyyden takia, sen takaisin saaminen on vaikeaa, kuten haastateltavani ovat kokeneet. Vertaisuutta voi koettaa hankkia takaisin esimerkiksi tukityöllistettynä. Työttömät ovat oikeutettuja ns. tukityöllistämistöihin. Heidät tukityöllistetään pääsääntöisesti puoleksi vuodeksi kerrallaan. Haastateltavani ovat olleet tällaisissa tukityöllistämistöissä useaan kertaan työttömäksi jäätyään. Tukityöllistäminen on työnantajalle taloudellisesti kannattavaa, koska hän saa tukea tukityöllistetyistä koituihin palkkakuluihinsa. Tässä mielessä tukityöllistetty on siis työnantajalle edullinen työntekijä. Projektin ohjaavaan koulutukseen kuului myös ns. työssäoppimisjakso, jonka aikana työtön työskenteli 5 - 8 viikon ajan itse valitsemallaan työpaikalla. Työssäoppimisjakson funktio oli se, että työtön saisi tuntumaa työelämään ja hän pystyisi testaamaan käytännössä omia kiinnostuksen kohteitaan. Usein projektilainen jatkoi tukityöllistettynä 4 - 5 kuukautta samassa paikassa, jossa hän oli suorittanut ohjaavaan koulutukseen kuuluvan työssäoppimisjaksonsa. Näin työnantaja saattoi parhaassa mahdollisessa tapauksessa saada itselleen työntekijän kuudeksi kuukaudeksi varsin edullisesti.

Virallisesti määriteltynä työssäoppiminen on oppilaitoksen ulkopuolella tapahtuvaa oppimista, ja 1990-luvulta lähtien työpaikkakoulutus ja työssäoppiminen ovat entistä selkeämmin tulleet osaksi toisen asteen ammatillista koulutusta. Työssäoppimista perustellaan sillä, että oppilaitosten on avauduttava työelämän suuntaan ja saatava aikaan pedagogista yhteistyötä työnantajien kanssa. Työssäoppimisen merkitystä on myös puolustettu sillä, että ammattitaitoa uusintavaa oppimista enemmän tarvitaan työrutiineja uudistavaa oppimista. Työhallinnon koulutuksissa on myös erityisesti painotettu työelämäyhteyttä, ja tästä syystä työssäoppiminen on tullut osaksi monia työhallinnon järjestämiä koulutuksia. (Mäkeläinen 2000, 89-103.) Työssäoppiminen kuuluu myös osaksi ohjaavaa koulutusta. Työssäoppiminen on arkipäivän oppimista eli informaalista oppimista, koska se on oppimista arkielämän tilanteissa, jotka eivät ole etukäteen systemaattisesti suunniteltuja (Vaherva 1999, 159). Työssäoppimisjakson voi nähdä myös eräänlaisena ilmaisena talkootyönä yhteiskunnalle. Tällaisessa konstruktiossa työttömän saama vastavuoroisuus nähdään hänen mahdollisuutenaan näyttää työkykyisyytensä ja ammattitaitonsa, kuten myös keinona testata alustavia ammatillisia suunnitelmia käytännössä.

Kaikki haastattelemani ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kritisoivat vahvasti työnantajien mahdollisuutta käyttää heitä lähes ilmaisina työntekijöinä, joille ei projektin työssäoppimisjakson aikana tarvinnut maksaa palkkaa ollenkaan ja

joiden tukityöllistäminenkin oli työnantajille halpaa. Tällainen epätasa-arvoinen asema koetteli vahvasti heidän oikeustajuaan. Tukia käyttäviä työnantajia ei pidetty oikeina työnantajina. Tätä voi tulkita "kortteilaisittain" siten, että yksilön itsenäisyyden ja yksinpärjäämisen eetosta kannetaan hyvin voimakkaasti. Haastateltavani ovat lähes yksimielisiä siitä, että tukia käyttävä yritys ei ole terve yritys. Heidän mielestään tukityöllistämismahdollisuutta käyttävät vain sellaiset työnantajat ja yritykset, jotka eivät pärjää omillaan. Richard Sennettin (2003) mukaan tällainen ajattelutapa on lisääntynyt entisestään myös tavallisten ihmisten keskuudessa uusliberalistisen ideologian lisääntymisen vuoksi yhteiskunnassa. Tämän ajattelutavan mukaan riippuvuus on pahasta, oli se sitten riippuvuutta toisesta ihmisestä tai tukijärjestelmästä. Haastateltavieni mielestä työnantajat käyttävät tukityöllistämissysteemiä härskisti hyväkseen:

Matti: Että mä en osaa ajatella semmosta, oikeen varsinaisena työnantajana semmosta, joka palkkaa mut töihin vain sen takia, että joku toinen maksaa palkan. Se on joku sellanen että mä en arvosta sitä tällasta.

Matti: Tämmönen meikäläinen menee johonkin työharjoitteluun niin ilmasiin töihin. Voi että se tympii...

Työnantajien ei edes tarvitse harkita ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän palkkaamista pidemmäksi aikaa, koska ilmaisia harjoittelijoita ja tukityöllistettyjä on saatavilla koko ajan. Tämä lisää epäoikeudenmukaisuuden tunnetta:

Matti: Ei ei siis tätä hyväksikäyttöä tää on mennyt ihan mahottomaks. Se tympii ihan, että...

Piia: Eli tavallaan siinä pitäis olla jatkuvuutta?

Matti: Niin ilman muuta! Että siis en mä usko, että niin tyhmää ihmistä onkaan että menee vain harjotteleen sinne. Kyllä sitten jos on kovin nuori, se on eri asia, silloinhan siitä voi laskea sen hyödynkin. Mutta meikäläinen joka menee harjotteleen en mä sillä harjottelulla takaa itselleni minkäänlaista työpaikkaa. Ne ottaa mieluusti sen nuoren sinne tuota, varsinkin kun vielä palkasta on kysymys. Ei, ei ollenkaan. Ne asiat pitäis hoitaa siinä [ohjaavan koulutuksen projektissa]. Eli se ihmisparha, ressurssi, joka siinä menee harjoittelemaan sinne, ettei sen tarvis sen takia palkata sinne että työnantaja saisi isompia voittoja ja sillä menis hyvin ja sen ei tarvis sen takia palkata sinne oikeeta työvoimaa. Vaan se tuota niin kun se ottaa sen harjoittelijan, niin se ottaa sen harjoittelijan sinne tuota niin ja sitten vielä mahdollisesti tukityöllistää hänet tai jos jotain muita tukijuttuja. Tai sitten tehdään semmonen, että vähintään silleen että harjoittelijaks ja sen jälkeen kolmen kuukauden koeaika täydellä palkalla. Kuitenkin että siinä on se jatkuvuus ... ei harjoittelemaan pelkästään harjoittelun vuoksi.

Työttömien luottamus tukityöllistämistä järjestäviin työnantajiin on heikko. Heidän oikeudenmukaisuuteensa ei luoteta, koska implisiittisenä oletuksena on ettei tukityöllistämistä koske samat säännöt kuin "normaalia työelämää".

Yksilön elämään on rakennettu nöyryyttäviä rakenteita: kun joutuu ottamaan vastaan töitä, jotka eivät vastaa omaa kokemusta, silloin joutuu myymään vuosikymmenien aikana hankkimaansa ammattitaitoaan yhteiskunnalle takaisin pilkkahintaan. Tämä on verrattavissa siihen, kuinka eläkkeelle jääneille ihmisille tarjotaan suuren maailman malliin mahdollisuutta myydä omia asuntojaan takaisin valtiolle ja lisätä näin eläketulojaan. Erona on vain se, että edellinen vaihtoehto on pakkorako ja jälkimmäinen vapaaehtoinen valinta. Zygmunt Baumanin (1997) mukaan valinnan vapaus ja pakko ovat keskeisiä yhteiskun-

nallisia jakoviivoja. Se, jolla on valinnan vapaus, on huomattavasti paremmassa asemassa kuin se, jonka valinnat pohjautuvat pakkoon. Ammattitaidon myyminen työnantajalle pilkkahintaan kiteytyy käsitykseen työnkuvan ja palkkauksen epäoikeudenmukaisuudesta. Kun esimerkiksi aikaisemmin työnjohdollisia töitä tehnyt henkilö joutuu tukityöllistämistöissä työntekijän asemaan ja hänen palkkansa määräytyy tukityöllistämistyön määrittämän tehtävänkuvan mukaan niin se koetaan hyvin nöyryyttäväksi. Samoin hyvin usealla haastateltavallani heidän ansiosidonnainen oli laskenut tasolle, jossa se laskettiin heidän aikaisempien tukityöllistämistöiden pohjalta, ei siis varsinaisen työansion pohjalta. Hyväksikäytön kokemus kulminoituu siis varsinkin palkkauksen epäoikeudenmukaisuuteen:

Matti: Niin, kyllä mä... Tuota nyt on kuitenkin se pääasia silleen hoitunu, että minkä takia mä niin kuin tähän. Toinen hyvä puoli tässä on että tulee sitten kätten töitä. Minähän oon ollu viimeset 25 vuotta lähinnä käskijän osassa, johtajana siellä paikalla. Monesti silleen vaan työn suunnittelijana ja eteenpäin viejänä ja mulla on ollut sitten [x-työntekijät] alaisena. Nyt mä oon siellä mä tulín tänne [x-ohjaajaks], [x-johtajaks]. Sä muistat mikä se oli se kuvaus, en mä ihan mihin tahansa tullu. Mä siitä voin sitten sulle puhua jossain vaiheessa. Silloin kun se tuohon sopii niin tuota. Ja niin jännästi se tässä muokkaantu kun tuota, täällä on sellanen kun kokemuksisä. Se viis viis viis ja viis, yhteensä 20 prosenttia. Mullahan tulee helposti.

Piia: Ne on vaihtaneet sun tehtävänimikkeen?

Matti: Niin kun, mun selän takaa salaa tehty silleen, että täällä on näitä mun ohjattavia niin niillä on [x-ohjaaja], niin mulle on tullut yhtäkkiä [x-työntekijä].

Piia: Siis titteliks vai?

Matti: Nii, mä ajattelin että kuka täällä on luottamusmies, hoitas tommosen asian, sillä tää palkka se on pieni, sais sitten vaikka lopputilin yhteydessä korvaukset. Mähän köyhdyin tässä koko ajan. Mää saan tuota tonniviissataa vähemmän kuin kurssilla ollessa ja vielä matkakustannukset päälle.

Piia: Meet sä omalla autolla sinne?

Matti: Niinku näät.

Piia: Eli menet?

Matti: Niin, tänne asti tuun. Tämä on mun ihan omia kustannuksia tämä ajo tänne. Et tuota, tämmöstä peliä pelataan sitten, että ja palkanlaskijan piikkiin laitetaan tuo asia.

Piia: Ai siis palkanlaskijan syyks.

Matti: Mää vaan sanon, että onko se tosiaan että palkanlaskija päättää. Tää on semmoinen hierarkkia tää [x-organisaation] systeemi ett siellä pittää nähtävästi aina olla joku allekirjoittaja. Eihän täällä nämä kun pistää vaan nimen paperiin.

Piia: Koet sä sitten silleen, että sun aikaisempaa työkokemusta ei ole arvostettu?

Matti: Just, sitä ei ole arvostettu ollenkaan, ei ollenkaan.

Piia: Se on sit kokonaan..?

Matti: Niin, kaikki [työnjohdolliset] hommat on pyyhitty yli, ei olennaista lukee vaan.

Piia: Niin, ja se tuntuu sitten, ett se ei oo oikeen?

Matti: Niin, kyllä. Nimenomaan [x- alan ammattilainen ja työnjohdolliset tehtävät], sehän on nimenomaan se [x- ammattilaisuus], sitä työtä.

Piia: Niin ja siihenhän sut valittiin, [x-ohjaajan, eikä x-työntekijän] tehtäviin.

Matti: Niin valittiin ja niin hänkin sanoi tuolla että, että sen työnvälityksen kautta [x-ohjaajaksi]. Minkäs takia hän menee kirjoittamaan siihen tämmösen näin, ja sitten se jossain tutkii nämä niin tuota yks ikälisä mulle kirjoitettiin. Mä en tiedä kuuluuko tämä tähän haastatteluun mut tuota niin...

Piia: Kyllähän se kuuluu..

Matti: Mut tuota niin, eikö tässä tullut hirvee vääryys?

Piia: Niin, tavallaan...on käytetty hyväks.

Matti: Ei tavallaan vaan aivan täysin, otetaan nää kaikki valtion tuet, työllistämistuet ja sitten ois tietysti mielellään teetetty näitä [x-ammattilaiselle] kuuluvia tehtäviä tuota niin viidellä tuhannella markalla...

Toinen heidän oikeustajuaan koetteleva seikka oli se, että nämä tukityöllistämistyöt eivät useinkaan vastanneet sitä tieto-taidon tasoa, johon ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät olivat varsinaisella työurallaan tottuneet. Kuten Ulla Kosonen (2003) tuo esille tutkimuksessaan, useat tukityöllistämispaidat ovat alikuormittavia työttömien omien taitojen ja työkokemuksen suhteen (Kosonen 2003, 196-197). Vain yhdellä tutkimukseen osallistuneella tukityöllistämistyötehtävät vastasivat hänen aikaisempaa työkokemustaan. Toisin sanoen ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat saaneet hoitaakseen sellaiset työtehtävät, jotka eivät vastaa vaatimustasoltaan sitä tieto-taitoa, jota heille on kertynyt vuosien aikana. Samoin nöyryyttäväksi näissä käytännöissä koetaan varsinkin pompotaminen ja alempiarvoisena pitäminen (Kosonen 2003, 196-197). Työllistetyt negatiivinen stigma ja loukkaukset ajalta, jolloin on ollut tukityöllistettynä, säilyvät hyvin mielessä kymmenenkin vuoden ajan. Positiiviseksi tarkoitettu arvostelu saattaa kääntyä tarkoitukselleen vastakkaiseksi työnantajan toteamuksessa tukityöllistetyistä: *"On tosi hyvin mennyt, vaikka onkin työllistetty."*

Tukityöllistäminen muokkaa kahden kerroksen työntekijöitä. Tämä näkyy työnantajien suhtautumisessa työntekijöihin. Tukityöllistettyjä pidetään monella tapaa huonompina työntekijöinä kuin tavallisia työntekijöitä. Hyvää tarkoitavasta systeemistä on tullut syrjäytymistä ja erottelua aiheuttava tekijä. Tämän ovat ainakin haastatteleman projektilliset kokeneet kohdallaan. Voidaankin kysyä, onko tukityöllistäminen eräänlainen yhteiskunnan julkinen häväistys, varsinkin jos rintaan laitetaan lappu "harjoittelija"?

Anna: Aika naurettavaa. Tuolla justiinsa [työpaikassa] olin täällä, silloin [x-vuonna] töissä ja tuota ja olin siellä [x-osastolla] niin minun piti olla [ammattityöntekijän] sijainen, kaks kuukautta. Kun siellä oli kaks eri [osastoa], vanhalla ja uuvella puolella. Ja tota nää oli kesälomalla silloin, niin minä olin niitten sijaisena niin tässä lukoo [osoittaa rintaansa] 'harjoittelija'. Ja siellä ol nuoria, oliko niitä viistoista nuorta, jota minun piti komentaa, siellä [osastolla]. Työllistettyjä, kaikki työllistettyjä. Niin niillä luki kanssa 'harjoittelija'. Meillä oli ihan sama palkka, ne oli just koulun penkiltä tulleet, niin ... ja mulla on kuitenkin jonniin verran kokemusta ja niin, mittään erroo ei ollu esimerkiks palakassa ja jokkaisella luki 'harjoittelija'. Että ihan naurettavaa! Se on jotenkin niin kun, ei arvosteta sitä työntekijää.

Foucault'laisittain tulkittuna erilaisissa työttömille suunnatuissa työharjoitteluisa ruumis ja henkilö on tuotu taas näyttille. Yksilön tulee näyttää itselleen ja muille työtaitoisuutensa. Samalla työtön on näytillä, katseiden kohteena, rangaistuna työttömyydestä ja harjoittelemassa työntekoa, jonka hän on aina osannut ja hallinnut. Työttömän harjoittelusta, joka hänelle itselleen usein näyttäytyy rangaistuksena, on yleistä yhteiskunnallista hyötyä, ja tällaiset työt ovat näkyvä ja valvottavissa oleva muoto. Panoptikomaisuus toteutuu käytännöissä, joissa työharjoittelijan ammattitaito on jatkuvasti tarkkailun alaisena ja arvioitavana ilman, että tarkkailtava on tästä itse välttämättä tietoinen. Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan notkeassa modernissa työnantajat eivät enää sitoudu työntekijöihin samalla tavalla kuin lujassa modernissa. Työnantajien käyttäytymistä kuvaakin eräänlainen pakeneminen, lymyäminen ja haluttomuus sitoutua ja kantaa vastuuta työntekijöistään. (Bauman 2002a, 19-48.) Käytännössä tämä näkyi haastateltavieni kohdalla siten, ettei sitouduttu ikääntyvän pitkäai-

kaistyöttömän työllistämiseen tukityöllistämisyksikön jälkeen, vaikka näin oli itse yksikön aikana luvattu, kuten ilmenee esimerkiksi *Teijan tarinasta*. Samoin *Matin tarinasta* löytyy episodi siitä, kuinka tehtävänimikkeen muuttaminen ja taten palkkauksen huononeminen sysättiin palkanlaskijan piikkiin. Toisin sanoen tästäkin teosta vastuulliset pakenivat ja lymysivät.

Keskeistä on kuitenkin huomata se, että monet haastateltavat totesivat, että heitä kohdeltiin enimmäkseen hyvin itse työpaikoissa (sekä tukityöllistämisyksikön työssäoppimisyksikön työpaikoissa), mutta samanaikaisesti he ovat kokeneet, etteivät he ole tasavertaisia työntekijöitä muiden kanssa. Epätasa-arvoisuuden kokemus tulee ilmi, työsuhteen määräaikaaisuudessa, palkkauksessa, tehtävänimikkeissä ja työtehtävissä varsinkin silloin, kun niitä muutetaan nöyryyttävään suuntaan (esim. harjoittelija). Monet haastateltavani ovat myös oppineet hyväksymään työn episodimaisuuden ja pitävät psyykkistä etäisyyttä työtovereihinsa.

Usea haastateltavani oli työskennellyt sosiaali- ja terveydenhuoltoalan avustavissa työtehtävissä ollessaan tukityöllistettynä. Näihin työtehtäviin heillä ei kellään ollut alan koulutusta, mutta työkokemusta heille oli kertynyt vastaavista töistä aikaisemmista tukityöllistämisyksiköistä. Ihmisten auttamiseen, tukemiseen, ohjaamiseen ja hoivaamiseen liittyvissä töissä valttina on elämäkokemuksen myötä syntynyt hiljainen tieto, jota ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat omaavansa. Heillä on sellaista käytännön kompetenssia ja iän tuomaa elämäkokemusta, jota tällaisissa työtehtävissä tarvitaan. Tämä ilmenee sekä miesten että naisten haastatteluista. Sosiaali- ja terveydenhuoltoalan työtehtävissä elämäkokemus näyttäytyy hyvänä asiana, kun taas esimerkiksi palvelu-aloilla, esimerkiksi myyntityössä, keski-ikä koettiin kielteisenä asiana. Sekä haastattelemani miehet että naiset toimivat yhä enenevämmässä määrin julkisen sektorin ja sosiaali- ja terveysalan avustavissa, rutiininomaisissa ja vähäistä koulutusta vaativissa työtehtävissä.

Tukityöllistämisyksiköt näyttäytyivät varsinkin naisilla osana heidän tulevaisuuteen suuntautuvaa tarinaa. Naiset olivat siis kykenevämpiä tietynlaiseen relationaalisuuteen, he näkivät myös asiantuntijatahot oman tilanteensa toimijoina sekä hyvässä että pahassa. Samoin he asettivat tukityöllistämisyksiköille ja koko projektille erittäin suuria työllistäviä toiveita ja odotuksia. Kun projektit eivät tuottaneet sitä tulosta, jota he olivat lähteneet hakemaan, seurauksena oli erittäin suuri pettymys ja turhautuminen (kts. *Teijan* ja *Annan tarinat*). Miehet pitivät tukityöllistymistä omana ansionaan, jossa ei nähty auttavien tahojen osuutta, esimerkiksi ohjaavan koulutuksen projektin vaikutusta:

Piia: Olikos sulla joku tuttu täällä töissä, muistanko oikein?

Matti: Kyllä. Omien kontaktien kautta. Silloin sain [tukityön] ja sain myöskin nyttien.

Piia: Mites sää koit sen muuten ku, oot kuitenkin tammönen kokenu työntekijä ja meet työharjoittelijaks niin...miten sää koit sen, miten sua kohdeltiin siellä [työssäoppimisyksiköllä] tai?

Matti: Ihan hyvin. Eihä se. Mullahan oli tuttu siellä, tutut tietenkin ne kaverit monetkii. Ja silloinen [johtaja], joka oli niin se oli tuttu. Silleen että myö oltiin nähty jollakin kursseilla ja muilla ja tuota. Silleen oli ehkä heleppo mennä siihen.

Näin ylläpidettiin omaa kunniaa, jonka taustalla on kollektiivinen eetos siitä, minkälainen on oikea työnantaja tai minkälainen on oikea työntekijä – ei apua tarvitseva ja sitä kysyvä.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että tukityöllistämisen mahdollistama työelämässä toimiminen on ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä sekä elämänhallintaa lisäävä että sitä hajottava tekijä. Ikääntyville pitkäaikaistyöttömille keskeistä on työn pyhyys itsessään, ja he jäsentävät itseään työn kautta. Näin se lisää heidän elämänhallintaansa ja antaa tunteen toimijuudesta. Sen sijaa tukityöllistämiskäytännöt he ovat kokeneet nöyryyttäväksi. Tukityöllistäminen on tiettyyn formaattiin pohjaavaa käytäntöä ja työtä, jonka reunaehdoja työhallinnon käytännöt määrittävät. Tukityöllistämistoimissa yksilön itsemääräämisoikeus on rajoittunutta eikä työ tarjoa jatkuvuutta, kumuloituvuutta. Usean tukityöllistämistyön kannalta aikaisempi työkokemus ei ole relevanttia tai sitä ei muuten arvosteta. Tämä näkyy konkreettisimmillaan tehtävänimikkeissä ja sitä kautta palkkauksessa. Tukityöllistämistyö ei johda juuri koskaan vakituiseen työsuhteeseen. Monissa tukityöllistämistöissä ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat tulleet kohdatuksi miehenä/naisena vailla menneisyyttä ja jääneet ilman lupautusta tulevaisuudesta, kun tukityöllistämisen tai työssäoppimisen jakso päättyy. Haastatteluista tulee ilmi myös se, että patkätöitä koetaan henkisesti paljon raskaammiksi kuin vakityöt. Ne vaativat moninkertaista tunnetyötä, joka liittyy työn aloittamiseen, työyhteisöön sopeutumiseen ja työn loppumiseen. Käytännössä itsen etäännyttäminen konkretisoituu siten, että työyhteisön sosiaalisiin verkostoihin ei kiinnitytä, koska tiedetään, ettei työ kestä kuin tietyn ajan. Tukityöllistämisen jaksot sekä erilaiset muut harjoittelujaksot ylläpitävät yksilön *varuillaanoloelämänkulkua*. Esimerkiksi ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat aina valmistautumassa seuraavaan vaiheeseen elämässään ollessaan joko työttöminä, työllistettyinä tai koulutuksissa (Silvennoinen 2004, 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319).

Ikääntyville pitkäaikaistyöttömille erilaiset työkokeilut (esimerkiksi työssäoppimisen jaksot ja tukityöllistämisen jaksot) ovat tietynlaisia työtyhjiöitä, koska niiden kautta ei synny pysyviä työ- tai sosiaalisia suhteita toisiin työntekijöihin. Näissä käytännöissä tapahtuu sosiaalista ja psyykkistä etäännyttämistä ja etäisyyden ylläpitoa koko ajan. Itsensä etäännyttäminen tilanteesta ei kuitenkaan ole refleksiivistä etäisyydenottoa vaan eräänlaista moninkertaista tunnetyötä. Työtehtävät tehdään kunnolla, mutta emotionaalisesti varotaan sitoutumasta työhön ja työyhteisöön liikaa, koska tiedetään, ettei työllä ole jatkuvuutta. Kulttuurisesti tämä on haastattelemilleni ikääntyville pitkäaikaistyöttömille vieras käyttäytymistapa, koska he ovat tottuneet sitoutumaan työhönsä ja työyhteisöönsä ja he ovat olleet varsin lojaaleja työnantajiaan kohtaan. Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan nyt hallitsevat ihmiset, jotka liikkuvat ja toimivat nopeasti ja jotka pääsevät lähimmäksi liikkeen hetkellisyyttä. Moderni yhteiskunta oli molemminpuolisen sitoutumisen aikaa. Nykyinen moderni eli myöhäismoderni tai notkea moderni, kuten Bauman (emt.) sitä nimittää, on irrottautumisen, välttelyn, sujuvan pakenemisen ja toivottaman jahdin aikakausi. Notkeassa modernissa pärjäävät vain sellaiset ihmiset, jotka ovat koko ajan valppaina, si-

toutumattomia ja valmiina lähtökuopissaan. Notkeassa modernissa kevyen kapitalismin lyhyet kohtaamiset ovat korvanneet raskaan kapitalismin pitkäaikaiset sitoutumiset. Kun modernissa maailmassa ja raskaan kapitalismin maailmassa ihmiset sitoututettiin työnantajiin ja työhönsä, nykyisessä notkeassa modernissa ja kevyessä kapitalismissa ihmistyövoima on vähentynyt ja muuttunut sitoutumattomaksi ja liikkuvaksi. (Bauman 2002a, 146-148.) Toisin sanoen, keltavataksien notkean modernin työmarkkinoille yksilön täytyy omata tietynlaista sitoutumattomuutta ja kyvykkyyttä alkaa aina alusta. Ne, jotka eivät pysty liikkumaan ja jotka eivät halutessaan voi lähteä asuinsijoiltaan, eivät pysty hallitsemaan elämän arvaamattomuutta ja vapauttaan (Bauman 2002a, 146). Nykyisessä joustavuutta vaativassa työelämässä jatkuvat työpaikan vaihdokset rapauttavat ystävyys-suhteita ja yksilön henkilökohtaista elämää. Työntekijöillä ei ole mahdollisuutta tutustua kunnolla kehenkään, koska uudet ystävät uusilla asuinalueilla ja työpaikoilla eivät pysty pääsemään osalliseksi siihen maailmaan, josta yksilö tulee, vaikka hän kertoisikin siitä. Tästä syystä yksilö kokee, ettei hän oikein tule nähdyksi ja kuulluksi aina muuttuvissa uusissa ympäristöissä. Tämä kehitys koskee niin koulutettuja kuin kouluttamattomia, työssä olevia kuin työttömiäkin. (Sennett 1999, 20.)

Työ on yksilöä ja hänen persoonaansa rakentava entiteetti, työ lisää yksilön itseluottamusta ja työn kautta yksilö saa kunnioitusta toisilta. Syrjäytyneiden itsetunnolle työllä on positiivinen vaikutus. Kuitenkin erilaiset työllistämishankkeet voivat luoda ongelmia yksilön itsekunnioitukselle. Tällaisissa töissä olevat eivät saa samaa arvostusta kuin tavallisissa työsuhteissa olevat. Samoin kunnioitusta, sen saamista muilta ja sen myöntämistä itselle vaikeuttaa se seikka, että syrjäytyneille tarjottavat työt eivät vastaa heidän ammattitaitoaan. Useimmiten he saavat vähän ammattitaitoa vaativat työt. Suurin ongelma näissä organisaatioissa, joiden palvelukseen nämä ihmiset menevät, on se, etteivät työn tekemisen tavat ole identiteettiä koossa pitäviä. Enää ei palkita lojaalisuudesta yms., ja tietynlaisella irrallisuudella ja itsensä etäännyttämisellä on merkitystä tällaisissa yrityksissä, joissa toimitaan episodimaisesti. Tällaisissa yrityksissä ei synny työntekijöiden välille vahvoja siteitä. Richard Sennettin (2003) mukaan joustava työ synnyttää passiivisuutta alemmilla virkaportilla. Epävakaisissa yrityksissä, joissa yksilöt eivät voi syyttää suoranaisesti organisaatiota mistään, ihmiset eivät kapinoi vaan pitävät päänsä alhaalla. Tällaisessa tilanteessa emotionaalinen irrallisuus tai etäisyys toimii selviytymisstrategiana. Sennettin (2003) mukaan tällainen toimintaympäristö ei tue työssäoppimista parhaalla mahdollisella tavalla. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi siihen sisältyy mm. institutionaalista epäluottamusta. Tällaisissa yrityksissä yleensä viimeksi tulleet sanotaan irti ensimmäiseksi tilanteen kiristyessä. Ihmisille, jotka aikaisemmin ovat oppineet luottamaan hyvinvointivaltion toimivuuteen, nämä työt voivat osoittautua hyvinkin demoralisoiviksi. Koska työstressi tai stressi työn pysymisestä eivät tuota aitoa sosiaalista sidettä, työn tarjoamat sosiaaliset suhteet ovat heikkoja ja tilalla on mm. peitelty aggressiivinen kyynärpäätak-tiikka. (Sennett 2003, 184-204.)

Richard Sennettin (1999) mukaan nykytyöelämä tuottaa heikkoa työidentiteettiä. Näin käy varsinkin silloin, kun yksilö ei saa kokonaiskuvaa työstään johtuen joko työsuhteen lyhyydestä tai tilanteesta, jossa yksilö ei pääse käyttämään ammattitaitoaan kokonaisvaltaisesti. (Sennett 1999, 64-75.) Näin tulkittuna myös erilaiset työssäoppimisjaksot ja tukityöllistämiskäytännöt tuottavat heikkoa työidentiteettiä silloin, kun yksilön ammattitaitoa ei hyödynnetä ja arvosteta. Samoin näiden jaksojen lyhyys toimii heikon työidentiteetin rakennuskenttänä. Nämä riskit ovat erityisesti läsnä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä, koska heille on työuransa aikana kertynyt sekä ammattitaitoa että työkokemusta. Työttömyytensä vuoksi he ovat työhallinnon toimien kohteena tekemisissä erilaisten työssäoppimis- ja tukityöllistämiskäytäntöjen kanssa.

Sennettin (1999) mukaan työtehtävien automatisaation vuoksi perinteiset ruumiilliset työt ovat häviämässä ja osittain hävinneetkin ja ne ovat muuttuneet hyvin pitkälle tietokoneiden ohjaamiksi työtehtäviksi. Tämä kehitys on aiheuttanut ammattitaidon rapautumista, toisin sanoen suurien kokonaisuuksien osaaaminen ja hallitseminen on murentunut ja hävinnyt ja se on korvautunut ammattitaidolla, jossa yksilö osaa tehdä vain yhden osan kokonaisuudesta ja senkin ainoastaan tietokonevälitteisesti. Sennettin (emt.) mukaan esimerkiksi työtehtävien ja -vaiheiden tietokoneistuminen on tehnyt työnkuvan epäselväksi siinä mielessä, että työntekijät eivät ole perillä työn kokonaisuudesta vaan ainoastaan omasta työvaiheestaan. Esimerkkinä hän käyttää leipurien työn tietokoneistumista, jossa leipurin käytännön työtaito on supistunut leipäkoneen ohjelmoinniksi. Tällaisessa asetelmassa kehittyy heikko työidentiteetti ja eräänlainen välinpitämättömyys työtä kohtaan. Sennett (emt.) onkin sitä mieltä, että nykyään monissa töissä (tieto)koneet omistavat yksilön ammattitaidon, koska erilaiset työvaiheet ovat muuttuneet ja tulleet tietokoneohjelmoitaviksi. Koneitten tietynlainen käyttäjäystävällisyys ja -helppous lisäävät ammattitaitoisten ihmisten sisäistä hämmennystä omasta ammatti-identiteetistään. Työtehtävien (tieto)koneistumisen takia yksilöiden ymmärrys työstään ja ammattitaidostaan jää pinnalliseksi ja heidän ammatti-identiteettinsä heikoksi. (Sennett 1999, 64-75.) Haastateltavani ovat tormanneet tähän työelämän tietokoneistumiseen seuraavalla tavalla:

Teija: Kaikkei muuta osaan tehdä paitsi laittaa ruokaa tietokoneella.

Matti: Vaikka montun pohjalla [tekisi töitä], niin pitää olla ATK-kone, että pystyy jokin tekemään.

Riitta: Joka tapauksessa, tämä menee silleen kun minä tajusin sen tilanteen. Minä aika nopeesti tartuin tähän tilanteeseen kuitenkin. Mä en jäänyt sillä lailla kun mulle selkise, että mulla on vaikeuksia työllistyä ja mä oon pudonnut kelkasta niinkun ATK:n suhteen ja niin pois päin niin semmonen niin mä otin kyllä aika topakan otteen silleen ja tajusin että mun pitäis vaihtaa ehkä alaa. Et siinä ei semmosta hirveetä jahkailua kuitenkaan ollu.

Piia: No, ootko tyytyväinen tota tilanteeseesi?

Riitta: No, no siinä mielessä oon nyt tyytyväinen että pääsin tänne töihin, koska rupes seinät kaatumaan kotona päälle. Sen takia tähänkin hain ja sitä ennen kävin tuon ATK-ajokortin suoritin.

Sennettin (1999) mukaan ihmiset tarvitsevat haasteita työssään ja jos työn haasteellisuus häviää esimerkiksi työntehtävien tietokoneistumisen vuoksi, se lisää yksilön välinpitämättömyyttä ja kritiikkittömyyttä työtä kohtaan, koska mihinkään muuhun ei voi työprosessissa vaikuttaa kuin napinpainallukseen. Työn teknologisoituminen on yhteydessä heikkoon työidentiteettiin – työn sisäinen hallinta menetetään ja konkreettinen ammattitaito kapeutuu näyttöpäätteen ikoniksi. Samalla käsitys omasta yhteiskunnallisesta asemasta heikkenee. (Sennett 1999, 64-75.)

Kaikista näistä työelämän muutoksista huolimatta työkokemuksella on edelleen erittäin tärkeä merkitys yksilön persoonalle. Joustokapitalismin aikaan yksilön käsitys siitä, minkälainen on hyvä työntekijä, on tullut vain vaikeammaksi määrittää. Yleinen käsitys on se, että myöhäismodernit identiteetit ovat epävakaampia kuin aikaisemmat kategorisemmat identiteettikäsitteet, esimerkiksi ammatti-identiteetit. Epävakaampi tarkoittaa myös sopeutuvaa, mutta toisessa assosiatioyhteydessä se merkitsee myös helppoa, sillä epävakaalla liikkeellä vaatii ja edellyttää, ettei ole esteitä. Kun työtehtävät eivät vastaa ammattitaitoa, työntekijöiden identiteetti heikkenee. Sitoutuminen työhön tällaisen kehityksen vuoksi tulee keinotekoiseksi, koska olemme menettäneet ymmärryksemme siitä, mitä teemme. Joustavuus luo eroja pinnan ja syvyyden välille, ja ne, jotka ovat joustavuuden suhteen heikommassa asemassa, joutuvat toimimaan pinnalla. (Sennett 1999, 64-75.)

Kaikki työt sisältävät informaation ja materian käsittelyyn liittyviä komponentteja. Työtehtävien kierto nopeus on eräs työn informaatiointensiivisyyden osoitin. Mitä suunnitteluintensivisempää työ on, sitä motivaatiointensiivisempiä ja hidaskiertoisempia työtehtävät ovat. Esimerkiksi tutkija voi viettää laajassa tutkimusprojektissa useampia vuosia, kun taas ammattitaitoinen mekaanikko tarvitsee tietyn koneen korjaamiseen vain muutaman tunnin. Uusissa alaluokkaisissa töissä, jotka eivät sisällä edellä kuvatun kaltaisia informaalistumisen elementtejä (esim. siivoojat), nämä kiertoajat ovat tätäkin lyhyemmät. Scott Lashin (1995a) keskeinen väite on se, että moderniuden (taistelevat) luokat määräytyvät sen mukaan, mikä paikka niillä on informaatiotavassa, ei siis tuotantotavassa. (Lash 1995a, 182-183.)

Kaiken kaikkiaan, voidaan todeta, että yksilö on nykyään yhä paljaammin ja suoremassa suhteessa globaaleihin vuorovaikutusprosesseihin kuin ennen. Perinteiden menettäessä merkitystään abstraktien järjestelmien laajenemisen takia, jokapäiväisen elämän olosuhteet muuttuvat ja yhdistyvät uudella tavalla laajempien ajallis-paikallisten kokonaisuuksien kanssa. Toisin sanoen paikalliset toiminta-areenat antavat tietä globaaleille toiminta-areenoille. Tällaiset paikallisesta kontekstistaan irrottavat prosessit ovat Giddensin (1995a) mielestä ”menettämisen ja menetyksen prosesseja”. (Giddens 1995a, 136-139.) Yksilön kohdalla tämä voi tapahtua esimerkiksi siten, että abstraktit järjestelmät riisuvat yksilön ammattitaidostaan määrittelemällä yksilön ammattitaidon vanhentuneeksi esimerkiksi työttömyyden takia tai määrittelemällä ammattitaidon kokonaan uudella tavalla, esimerkiksi koostuvaksi yksilön persoonallisista ominaisuuksista. Jokapäiväisten rutiinien riisuminen osaamisestaan asiantuntijajärjestelmien avulla

tuottaa uusavuttomuutta ja on vieraannuttavaa ja fragmentoivaa yksilön kannalta. Tällaista kehitystä tapahtuu esimerkiksi lastenkasvatuksen yhä laajenevan ammatillistumisen vuoksi, mikä vähentää vanhempien kasvatuskokemusta entisestään. Tässä voisi puhua kokemuksen eristämisestä, jossa kokemus on eristetty sen alkuperäisestä ympäristöstään institutionaalisessa ympäristössä tapahtuvaksi⁴. Samanlaista kehitystä kuvaa mielestäni ohjaavan koulutuksen työssäoppimisyksöt, jotka tapahtuvat koulutusinstituution puitteissa päämääränään uudelleen puitteistaa ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän vanhentunut ammattitaito ja täten ajanmukaistaa hänen refleksiivinen minäprojektinsa. Tässä uudelleenpuitteistamisprosessissa keskeisellä sijalla on asiantuntijat eli ohjaajat ja heidän kanssaan käydyt neuvottelut sekä kokemukset työssäoppimisyksöltä.

Giddensin (1995a) mukaan tulee huomata, ettei esimerkiksi työn ja sosiaalisen elämän saralla tapahdu pelkästään yksisuuntaista ammattitaidon menettämistä tai puitteista riisumista. Yksilön tiedot ja taidot ovat dialektisessa prosessissa abstrakteihin järjestelmiin, ja tässä prosessissa tapahtuu koko ajan uusin taitojen ja tietojen uudelleen luomista tai uudelleenpuitteistamista. Tämän prosessi onkin mahdollista juuri ammattitaidon kyseenalaistamisen seurauksena. Tällaisessa prosessissa yksilön (ammatti)taidot tulevat uudelleen määritellyiksi ja antavat yksilölle sellaisia mahdollisuuksia, jotka eivät olisi olleet mahdollisia aikaisemmin tai ilman abstraktin järjestelmän vuorovaikutusta (tässä kontekstissa ohjaavan koulutuksen projekti, *lisäys PS*). Giddens (emt.) puhuukin valtautumisesta tai uudelleenoppimisesta, joka on sekä yksilöllistä että kollektiivista. (Giddens 1995a, 136-139.) Mielestäni tällaista valtautumista tapahtuu myös koulutuksessa silloin, kun yksilö voi uudelleen kouluttautua, kuten *Jounin tarina* osoittaa, tai kun koulutus antaa mahdollisuuden päästä mukaan kodin

⁴ Kokemuksen eristyneisyydessä kysymys prosessista, jossa yksilön jokapäiväisestä elämästä ja elämänsäkulusta on tieteen, teknologian ja asiantuntijuuden kehittymisen myötä ja niiden keinoin eristetty siihen aikaisemmin kuuluvia kokemuksia. Kokemukset eivät ole vain eristyneet vaan ne ovat myös institutionalisoituneet. Esimerkiksi vanhuus on yhä enemmän eristynyt institutionaalisessa ympäristössä, so. laitoksissa tapahtuvaksi elämänsävaiheeksi. Kokemuksen eristyneisyys tarkoittaa täten myös institutionaalisen kontrollin lisääntymistä ihmisten elämässä. Kokemusten institutionaalistumiskehityksen seurauksena yksilö joutuu käsittelemään kokemuksiaan asiantuntijoiden kanssa tai jopa luovuttamaan normaaliin elämänsäkulkuun kuuluvia kokemuksia ja roolejaan asiantuntijoiden hoidettaviksi. Esimerkiksi lastenhoito on nykyään hyvin institutionaalistunutta ja saattaa täten osittain riistää vanhemmilta vanhemmuuden kokemuksen ja roolin. Nämä kokemusta eristävät institutionaaliset käytännöt muokkaavat keskeisesti yksilön elämää. Kokemuksen eristyneisyys liittyy keskeisesti minän refleksiiviseen projektiin. Yksilön elämä ei enää rakennu perinteiden ja normaalin elämänsäkulun aikana kohdattavien normatiivisten kokemusten varaan. Sen sijaan yksilön elämä rakentuu yksilöllisten kokemusten, projektien ja suunnitelmien ympärille. Kokemuksen eristyneisyys on sisäisesti monimutkainen prosessi, joka ei ole kaikkia homogeenisesti koskeva ilmiö. Mitä enemmän yksilö elää myöhäismodernia elämää, sitä enemmän hänellä on eristyneitä kokemuksia. Toisaalta yksilöllä on aikaisempia sukupolvia suuremmat mahdollisuudet saada asiantuntijoiden ja median välityksellä kokemuksia asioista, joita hän ei muuten kohtaisi elämässään. Tällaisten välillisten kokemusten kautta ihmisillä on pääsy sellaisiin kokemuksiin, joihin he eivät normaalissa arkielämässään törmäisi koskaan. Välilliset kokemukset rikastuttavat elämää, mutta Giddensin mukaan ne eivät kuitenkaan kumoa kokemusta kokemuksen eristyneisyydestä. (Giddens 1995a, 8-9, 130-132, 146-148, 156-160, 166-169.)

ulkopuolisiin sosiaalisiin ympyröihin, mikä on palkitsevaa sinällään, kuten *Riitan tarina* osoittaa. Tällaisissa institutionaalissa asiantuntijakäytännöissä ollaan usein tekemisissä kohtalokkaiden hetkien tai niiden seuraamusten kanssa. Kohtalokkaat hetket voivat joko toimia valtautumisen kokemuksina tai pakenemisenä perinteiden pariin ja puolustaviin identiteettikäytäntöihin (Giddens 1995a; Castells 2000b; Sennett 1999). Tässä tutkimuksessa löytyy esimerkkejä molemmista vaihtoehdoista.

4.4.6 Hyvä käytännön oppimiskyky

Negatiivisista seurauksistaan huolimatta tukityöllistäminen saattaa myös mahdollistaa uusien puolien löytymistä henkilön tieto-taito-varastosta. Tällaisena se palvelee uuden ja mielenkiintoisen luoja, antaa positiivisia kokemuksia ja kasvun mahdollisuuksia. Kaikki haastateltavani painottivat omaa oppimiskykyään ja arkielämän oppimista, oli sitten kyse työssäoppimisesta tai tukityöllistamisestä. Työssäoppimisjaksoilla ja tukityöllistämisaikavälillä kertyneet kokemukset muodostuivat parhaimmillaan itsetuntoa eheyttäväksi kokemuksiksi, kun sai kokea olevansa arvostettu ja osaava työntekijä. Näin kävi varsinkin naisille. Ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömällä on siis erittäin vankka usko omaan kontekstualisoituvaan oppimiskykyynsä ja se on eräs elämänhallintaa ylläpitävä tekijä (vrt. Julkunen 2003, 164-166).

Piia: Niin, niin. Että mielellään menisit töihin?

Teija: Kyllä. Kyllä sitä työssä oppii, työssähän sitä tietysti oppii niin kun työpaikalla sitä paljon oppii käytännössä. Kyllä mä oon enempi niin kun käytännön ihminen kun semmonen lukuihminen.

Teija: Minä oon pikkutyöstä asti joutunu maalla tekemään töitä, oon oppina siihen että ... mennee se aikakin paremmin.

Anna: Et kuitenkin tämmönen käytännön ihminen.

Piia: Niin.

Anna: Voi sanoa et alusta loppuun.

Kun kuuntelee haastateltuja ja heidän kokemuksiaan työpaikoilta, keskeiseksi tulee heidän ilmiömäinen sopeutumiskykynsä uuteen työpaikkaan ja kyvykkyytensä oppia.

Anna: Se oli vähän semmosta vaiston varassa toimimista tuolla [tukityöllistämisaikavälillä] että, mutta ei hassumpaa. Kyllähän siinä tietysti tuolle, mutta kun pitkä työkokemus takanapäin, kymmeniä vuosia töissä, kyllähän sitä osaa soveltaa sitä aikaisempaa elämäkokemustaan siinä. Ja kun oli halu.

Anna: Kohotti kummasti taas itsetuntoa tämä että, että pärjäs semmosella alalla, josta ei oo harmainta aavistustakaan ja joka oli oikeestaan opiskelua koko ajan. Siinä joutu niin monesta asiasta ottamaan selvää.

Piia: Eli tavallaan yllätyit siitä kyvykkyydestä oppia uutta ja omaksua asioista?

Anna: Niin, jotain ihan uutta. Minä oon nimittäin, aika lailla epäroin ja ... silloin kun minä kävin siellä haastattelussa niin mä en silloin, minä sanoin, että '*minä pahoin pelkään että minusta ei ole*'.

Teija: Minä sanoin siellä [työpaikassa] että 'minun pitäis harjoittelijan rahalla olla teillä'. Ne sano, että 'mikäs harjoittelija sinä oot kun sä oot täällä ollu muutaman kuukauven ja ossaat nämä työt tehä'. Vähän semmosta aliarviointia....

Teija: Pitää vähän niin kun luovimalla mennä niitten [asiakkaiden] kanssa että ... Kyllä ne on minusta on ne [asiakkaat] kyllä tykänny, kun minä menen sinne sitten vaikka sinne on uusiakin tullu kaks, niin ne sanno, että 'Teija on tullu töihin'. Sillä lailla oon huomannu että kyllä varmaan on pärjänä ihan...

Piia: Joo...

Teija: Että, 'ootko kauan nyt taas täällä töissä'? Että kyllä ne on ottanu hirveen hyvin vastaan ne [asiakkaat]...

Ikääntymisen vahvuuksiin kuuluu henkinen kasvu ja iän myötä älylliset ominaisuudet vahvistuvat. Henkiseen kasvuun voidaan lukea sellaiset tekijät kuten harkitsevaisuus, viisaus, kyky kokonaisvaltaiseen ajatteluun, oppimismotivaatio, sitoutuminen työhön sekä uskollisuus työnantajaa kohtaan. Työkokemus ja elämänhallinta kehittyvät vain työtä tekemällä. (Ilmarinen 1998, 25; Korvajärvi 1999, 88-89.) Työhön sitoutumisen on havaittu lisääntyvän iän myötä ja sisäisellä työmotivaatiolla on havaittu olevan positiivinen yhteys ikään; mitä vanhempi työntekijä, sitä suurempi sisäinen työmotivaatio hänellä on (Kirjonen & Huuhtanen & Ilmarinen 1994, 257; Lindström 1994, 178; Ruoppila & Kirjonen 1994, 369-370). Toisaalta paikkaansa pitää myös se, että mitä haastavampaa työ on, sitä sitoutuneempi työntekijä siihen on ja päinvastoin iästä riippumatta (Vaherva 1994, 264). Ikääntyvän ihmisen oppimiskykyyn vaikuttaa myös hänen ympäristönsä. Elämänpiirin kaventuminen, toimintojen rajoittuminen ja yksipuolistuminen heikentävät hänen oppimiskykyään, kun aktiivinen elämäntapa puolestaan lisää sitä. Monipuoliset harrastukset ja vuorovaikutussuhteet ylläpitävät oppimiskykyä. Työttömyyden vaikutus kykyjen kehitykseen on kaikissa ikävaiheissa haitallinen. (Häyrynen 1994, 185-195; Siltanen 1994, 305.) Nämä edellä kuvatut ikääntyvän työntekijän ominaisuudet tulevat esille myös omassa tutkimuksessani: työmotivaatio ei häviä työttömyyden myötä ja töitä tehdään pätkätöissäkin hyvin, vaikka koettaisiinkin, että joudutaan tekemään toissijaisia töitä: "että mä jouvuin tekemään siellä [tukityöllistämistyöpaikassa] marginaalityötä". Työssäoppimis- ja tukityöllistämisyksiköillä tehtävät työt ja työnkuvat eivät usein vastaa työntekijän ammattitaitoa ja työkokemusta, ja täten ne aiheuttavat turhautumista ja synnyttävät nöyryytyksen kokemuksia.

Anna: Kyllä tota [työpaikassa] oli hirveen mukava olla. Minä tykkäsin siitä työstä. Mutta se jos ajatellaan pitemmän piälle sitä sammoo hommoo, niin kyllä se aika yksitoikkosta on.

Piia: Niin, sä olit siellä [osastolla]?

Anna: [osastolla] koko ajan, elikkä upottelin papereita, etin papereita, lajittelin postin.

Piia: Joo. Niin.

Anna: Et siinä mielessä. Ne sano kyllä ne [työntekijät] siellä mulle monta kertaa, että tota mulle pitäis ehtiä jotakin muuta hommaa siihen että ei koko ajan tuota. Mut kun sitä oli niin paljon sitä työtä kuin vaan jakso tehä ja kerkes tehä.

Riitta: Mä olen saanut moitteita tällasista pienistä asioista kun toinen työntekijä sanoo että, että 'osta maalarinteippiä, ota tuolta' ... et ku ... mä käyn [kaupassa] niin 'osta maalarinteippiä kun se on kerran niin halpaa siellä' ja se on pikku esimerkki vaan. Seuraavana päivänä toinen moittii mua hirveen ankarasti ja sanoo, että 'et sä missään tapauksessa saa käyttää näitä rahoja tämmösen maalarinteipin ostamiseen!' Kysymys on 4,90 markasta. Jol-

loinka tuli semmonen ... tuli ... mun täyty niin kun laskee kymmeneen ja tuota ... jotta mä en sanoa napsauta niin kun mä olisin luontaisesti sanonut. Täytyy aatella eteenpäin sitä, että jos minä nyt sanoa napsautan niin se kostautuu mulle aika rankasti. Jolloin mun pitää hillitä itteni, en voi olla oma itseni tavallaan ja miettiä hirveesti sitä, että mitä minä tuohon nyt sanon ja sitä mä mietin ja sanoin, että *'no tuota minä nyt vain tein näin kun minua pyydettiin näin tekemään'*. Tällaisia pikkusia tilanteita tulee aika paljon ja näitä ei kollegat toisilleen ei tee näin, mutta se on juuri semmosia ... sellaset ... seuraan tässä toista [projektista] tämä mies, joka oli tuossa äsken ... varmaan tapasit tuossa ovella? Tuliko se aukasemaan ovea?

Piia: Joku oli siinä kyllä, joo...

Riitta: Jännä niin kun seurata nyt mitenkä hänellä on vaikeuksia, tuolla kävelee tyhjänä kun ei oo sitä omaa hommaa...

Piia: Onks se kauan ollut täällä?

Riitta: Ei oo, ja on sillä tutustumisjaksolla sitten.

Ikääntymiseen liittyy useita myyttejä ja kielteisiä mielikuvia. Eräs tällainen myytti on se, että uskotaan, ettei ikääntyvä ihminen menesty nykyisissä nopeasti muuttuvissa ja teknistyvissä oloissa, koska hän ei enää opi uusia asioita. (Juuti 1994, 140.) Vanhemmat ikäluokat edustavat työssä opittua tietopääomaa, nuoret taas käsitteellistä pääomaa, jossa korostuu korkeamman koulutuksen merkitys. Vanhempien oppiminen perustuu siis kokemukseen, learning by doing. (Häyrynen 1994, 191-192.) Nyky-yhteiskunnassa on käynnissä valtava oppimistapahtuma, jossa ihmiset yrittävät sopeutua uusiin elämäntiloihin: suomalainen suoritusilmasto on ollut hyvä pohja kovalle tuottavalle työlle. Nyt tämä perinne on joutumassa ristiriitaan uuden jälkiteollisen ilmaston kanssa. Muutos herättää ikääntyvissä pelkoa oman kokemuspääoman arvonalaskusta. (Häyrynen 1994, 185-195.)

Haastattelemieni ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä oppiminen on välineellisesti tarkoitushakuista. Erilaiset työhallinnon tarjoamat koulutukset koetaan mielekkääksi ainoastaan niiltä kohdin, kun ne pystytään liittämään omaan elämäntilanteeseen suoraan, ja taas epäonnistuneeksi, kun tätä mielekkyyttä ei löydy. Samanlaiseen tutkimustulokseen tulee Eija Pehkonen tutkimuksessaan työttömistä naisista ja heidän tavastaan jäsentää koulutuksen merkitystä elämässään (Pehkonen 2003, 73). Omassa tutkimuksessani naisten ja miestenkin luonnehdinnat noudattavat hyvin pitkälle samanlaista oppimisen eetosta, josta Ulla Kosonen (2003, 100) kirjoittaa tutkimuksessaan työttömistä ja työttömyysuhan alla elävistä naisista. Kososen mukaan naisten luonnehdinnat itsestä työntekijöinä piirtävät kuvaa modernista, itsellisyyteen pyrkivästä naisesta, joka arvostaa omia kykyjään ja taitojaan.

Asia, joka on riippuvainen kronologisesta iästä, saattaa olla riippumaton kokemuksellisesta iästä. Tällöin on tärkeää kysyä, kumman iän merkitys on eri tilanteiden kannalta keskeisempi. (Marin 2001a, 27.) Argumentoin tutkimustuloksien pohjalta, että ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien oppimiskyky on rakentunut kokemuksellisen iän varaan: ikääntyvä pitkäaikaistyötön kokee ikänsä puolesta olevansa hyvä oppija ja omaavansa erityisesti työelämässä tarvittavaa *hyvää käytännön oppimiskykyä*. Keski-ikä toimii heillä kokemuksen ja osaamisen kartoittajana. Kronologiseen ikään liitetyt kielteiset merkitykset ikääntyvien oppimiskyvystä eivät saa vastakaikua omassa tutkimuksessani. Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että yhteiskunta liittyy ikääntyvien oppimiskykyyn enem-

män negatiivisia kuin positiivisia ominaisuuksia. Haastateltavillani oppiminen rakentuu kokemuksellisen iän ja käytännön oppimisen varaan.

Jouni: Raha, raha on semmonen, joka ratkasee aika paljon ja...kyl se niin kun, mä luulen että tää [oppisopimuskoulutus] on ehkä paras, paras opiskelumuoto mulle että työ ja opiskelu siinä sivussa, että molemmat tavallaan kulkee rinnakkain ja ehkä mun oppimiskyky vaatii sitä että pitää olla niin kun samalla pystyy, pystyä tekemään sitä työtä mitä opiskelee. Nähä se kokonaisuus siinä silmien alla.

Piia: Niin, niin. Että ei pelkkää teoriaa?

Jouni: Ei pelkkää teoriaa. Ja sitten kun pääset töihin niin se teoria unohtuu.

Aikuisten oppimisesta suurin osa tapahtuu ohjattujen koulutustilaisuuksien ulkopuolella informaalisena oppimisena työpaikoilla, perheen piirissä, harrastustoiminnoissa eli niin sanottuna arki- ja työelämän satunnaisoppimisena (Tuomisto 1999, 33-36). Tuomiston mukaan oppimisprosessin onnistumisessa ja jäsentymisessä yksilön formaalilla oppimisella on kuitenkin ratkaiseva merkitys: siinä hankitaan ne tietorakenteet, orientoitumistavat ja muita havaintojen seulonnan ja käsittelyn välineitä, jotka säätelevät, miten satunnaisoppiminen jäsentyy (Tuomisto 1999, 36). Tarkasteltaessa formaalin koulutuksen merkitystä oppimisprosessin onnistumisessa ja jäsentymisessä tulee kuitenkin huomioida, että eri sukupolvien koulutus- ja työhistoriat ovat erilaisia. Koulutuksen yleistyminen ja pidentyminen on asettanut nuoremmat ikäluokat samanaikaisvertailuissa niukemmin koulutettujen vanhempien ikäluokkien edelle. Mitä vanhemmista sukupolvista on kysymys, sitä enemmän heidän elämässään painottuu arki- ja työelämässä tapahtuva oppiminen ja ne merkitysrakenteet, joita ne saavat yksilön kokemusmaailmassa. (Häyrynen 1994, 185-186, Julkunen 2003, 165-166.) Voidaan todeta, että vanhemmilla ikäluokilla on vahvuutena kokemusperäinen oppiminen ja esimerkiksi työelämässä tarvitaan paljon sellaista "hiljaista" osaamista, jota ei koulupohjaisella osaamisella saa (Ilmarinen 2000, 29).

Kokemuksesta oppimista tapahtuu kotona perheen piirissä, vapaa-aikana jne. Ennen formaalin koulutusjärjestelmän laajenemista kaikkiin kansankerrokseen ihminen oppikin enimmäkseen työn ja muun yhteisen toiminnan aikana. Koulutuksen laajentumisen yhteydessä entinen kokemusperäinen oppiminen sai väistyä koulumaisen kasvatuksen tieltä. Kokemusperäisellä arkioppimisella on ollut aina merkittävä asema ihmisten elinikäisessä oppimisessa. Sitä on tuotu takaisin koulutuksen piiriin erilaisten työ- ja harjoittelujaksojen puitteissa. Työtilanteet ovat kontekstuaalisia oppimistilanteita. Tutkijat ovat tuoneet esille ns. hiljaisen tiedon (tacit knowledge), joka kehittyy käytännön kokemuksen kautta ilman, että työntekijä itse huomaa muutosta ja oppimistaan. Se on muuttuneiden käsitysten kokonaisuus, joka rakentuu onnistumisista ja epäonnistumisista, virhepäätelmistä ja niiden korjauksista. Työrutiinit perustuvat tällaiseen hiljaiseen tietoon. Näkemys siitä, että monet työt voidaan oppia vain ja jopa parhaiten ainoastaan käytännössä, tukee arkipäivän oppimisen ja kokemusperäisen arkipäivän oppimisen merkitystä. Näin ajattelevat varsinkin suoritusammattiryhmät. He ovat yleensä käyneet vähän kouluja ja ovat perinteisesti oppineet suurimman osan tarvitsemistaan tiedoista ja taidoista käytännön työssä. Eri maissa suoritetuissa tutkimuksissa on todettu, että lyhyen kou-

lutuksen saaneet osallistuvat selvästi muita vähemmän myös aikuiskoulutukseen. Suoritusasteen työntekijät sosiaalistuvat pääasiallisesti työelämään käytännön, eivät tutkintojen, kautta. (Tuomisto 1999, 43-50.)

Arkipäivään sisältyvälle oppimiselle on usein tyypillistä tilannekohtaisuus, satunnaisuus ja omien virheiden kautta oppiminen, eivätkä ihmiset aina edes osaa kertoa, mitä he ovat eri tilanteissa oppineet. Arkielämään sisältyvä oppiminen on kaikille ihmisille jollain tapaa läheistä ja tuttua, mutta siitä tarkemmin kertominen ja sen analysoiminen on yllättävän vaikeaa. (Aittola 1999, 60-62.) Oppimisen kohdalla esimerkiksi tekemällä oppiminen, käyttämällä oppiminen ja äänetön oppiminen (tacit learning) kuuluvat tähän ryhmään (Vaheva 1999, 156-177). Kaikilla elämäkokemuksilla on mahdollisuus tulla merkityksellisiksi oppimiskokemuksiksi, mutta tämä edellyttää näiden kokemusten tietoista huomioimista ja reflektointia. Koetun tapahtuman riittävää huomioimista ja reflektointia ei aina tapahdu, varsinkaan silloin, jos kokemus on liian tuttu tai outo. Merkittävät oppimiskokemukset ovat kokemuksia, jotka elämäkertomuksen perusteella näyttävät ohjanneen ihmisten elämäntietoa sekä muuttaneet tai vahvistaneet heidän identiteettiään. Merkittävät oppimiskokemukset ovat useimmin muutostapahtumia kuin osa vakiintunutta elämäntietoa. (Aittola 1999, 64-65.) Tutkimusaineistossani merkittäviksi oppimiskokemuksiksi voidaan katsoa *Jounin tarinaan* liittyvä uudelleen kouluttautuminen, jossa koulutuksessaolo toi elämään suunnitelmallisuutta ja vapautti Jounin ainakin hetkeksi *varuillaanoloelämäntietoa*. *Riitan tarinassa* on myös huomattavissa mahdollisuus merkittävien oppimiskokemusten syntyemiseen, varsinkin tavassaan jäsentää ohjauksen ja ohjaavan koulutuksen merkitystä hänen elämäntilanteessaan. Muiden kohdalla ohjaavan koulutuksen projekti vahvisti entisestään heidän käsitystään itsestään ja identiteetistään.

5 SUUREN MURROKSEN SUKUPOLVI

Oman tutkimukseni kannalta keskeistä on saada tietää, minkälaisia koulutuskokemuksia haastattelemillani ikääntyvillä pitkäaikaistyöttömillä on ja miten nämä kokemukset muokkaavat ja vaikuttavat heidän nykyistä asennettaan koulutukseen ja kouluttautumiseen. Tiedämme varsin hyvin, miten koulutuksen virallinen järjestelmä toimii, mutta tiedämme vähemmän, mikä on koulutuksen merkitys ihmisen arkielämässä (Kauppila 2002, 29, 35). Jotta koulutus kohdentuisi paremmin, on tärkeää tutkia niitä merkityksiä, joita eri-ikäiset ihmiset antavat koulutukselle. Tällaisessa tehtävän asettelussa joudutaan tarkastelemaan sitä aikakautta, jolloin haastateltavat ovat syntyneet, kasvaneet ja tulleet aikuisiksi. Näin päästään sukupolvi- ja kohorttikäsitteiden tutkimukselliseen hyödynnettävyyteen.

Haastateltavani kuuluvat suuren murroksen sukupolveen, suuriin ikäluokkiin, kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolveen, nousukauden sukupolveen, rakennemuutoksen sukupolveen, itsekkyyden sukupolveen ja amerikkalaisittain sanottuna ns. baby boomers -kohorttiin. Suomalaisen vauvatulvan (baby boom) aikana syntyneitä voidaan pitää omana erityisenä sukupolveenaan, koska ilmiö oli tarpeeksi voimakas ja tarpeeksi pitkäikäinen. Osoitus tietynlaisesta sukupolvitietoisuudesta on se, että kaikki näihin ikäluokkiin kuuluvat tietävät itse kuuluvansa suuriin ikäluokkiin. (Savioja & Karisto & Rahkonen & Hellsten 2000, 59.) Toisaalta toisenlaisiakin väitteitä on esiintynyt puhuttaessa sukupolvitietoisuudesta. Subjektiiivista sukupolvea ja sukupolvitietoisuutta (kokevatko tietynä aikakautena syntyneet kuuluvansa johonkin tiettyyn sukupolveen ja jos kokevat kuuluvansa niin mihin?) tarkasteltaessa suuret ikäluokatkin hajoavat moneksi: 60-luvun sukupolveksi, sodanjälkeiseksi sukupolveksi, hyvinvoinnin sukupolveksi ja suuriksi ikäluokiksi (Jokinen & Saaristo 2002, 186-187). Perinteinen katsantokanta tulkitsee suuriin ikäluokkiin kuuluviksi vuosina 1945 - 1950 syntyneet. Keskusteluissa on myös esitetty, että kaikki vuosina 1945 - 1957 syntyneet tulisi lukea kuuluviksi suuriin ikäluokkiin, koska erot elossa olevien 1940-luvun lopulla syntyneiden ja 1950-luvulla syntyneiden määrissä ovat pienentyneet. (Savioja, ym. 2000, 58-73; Virtanen 1998, 75-76.) Saviojan ym. (2000) tutkimus suurten ikäluokkien elämäkulusta pohjaa ke-

väällä 1998 postikyselynä kerättyyn, koko maata edustavaan *Suomalainen elämänkulku* -tilastoaineistoon. He ovat tutkimuksessaan määritelleet suuriin ikäluokkiin kuuluviksi vuosina 1945-1950 syntyneet. Oman tutkimukseni sukupolvijajottelu pohjautuu edellä mainittuun pitempään ajalliseen jaksoon. Mukana on myös 1950-luvun alkuvuosina syntyneitä.

Suuriin ikäluokkiin ja suuren murroksen sukupolveen kuuluvat syntyivät aikana, jolloin maatalousvaltaisesta Suomesta alkoi kehittyä teollisuusvaltio. Heidä on myös kutsuttu ns. ”märäksi sukupolveksi” uuden alkoholikulttuurin vuoksi (Sulkunen 1981, 240-246). Heidän elämänsä jäsentää ns. ei-kokemukset, työ eriytyi kodin ulkopuolella tapahtuvaksi toiminnaksi, syntyi nukkumalähiöt ja pakettipellot, oli työssäoloaikaa, ja vapaa-aikaa ja elämä alkoi yhä enemmän pyöriä perheen ja oman minän ympärillä. Se, mitä vanhemmat sukupolvet olivat kokeneet, ei tunkeutunut näiden, silloisten lasten kokemusmaailmaan muuta kuin kertomusten kautta tai hiljaisuutena, koska asioista ei puhuttu, vaan tehtiin työtä ja rakennettiin maata pientilallisena siirtokarjalaisena tai muussa, lähinnä maa- ja metsätalouden ammateissa toimien. Maan jälleenrakennus ja infrastruktuuri oli pääpiirteissään tehty heidän tullessaan ns. aktiivi-ikään 1960- ja 1970-luvuilla, ja heidän tehtäväkseen jäi itsensä kouluttaminen ammatteihin, jotka suurelta osin poikkesivat heidän vanhempiensa ammateista: maanviljelijäväestön lapsista tuli tehdastyöläisiä, toimistotyöntekijöitä ja akateemisen tutkinnon suorittaneita valkokaulustyöntekijöitä. Agraariyhteiskunta oli muuttunut palveluelinkeinojen yhteiskunnaksi 1970-luvulle tultaessa.

Tämän sukupolven elämässä toteutui sekä määrällinen että laadullinen koulutuksellinen ekspansio. Suuriin ikäluokkiin kuuluvien vanhemmista 90 prosenttia oli korkeintaan kansakoulun käyneitä ja kolmasosa vanhemmista oli käynyt senkin vain osittain. Suurissa ikäluokissa oli ylioppilaita edelliseen sukupolveen verrattuna moninkertaisesti, ja varsinkin naisten osuus lisääntyi selkeästi sekä ylioppilastutkinnon että opisto- ja korkeakoulututkinnon suorittaneista. Kyseessä oli ensimmäinen suomalainen ikäluokka, josta naiset suorittivat opisto- ja korkeakoulututkintoja enemmän kuin miehet. Koulutusekspansioista huolimatta kansakoulu säilytti asemansa tyypillisenä peruskoulutuksena tämän sukupolven elämässä. Kun koulunkäynti jäi verrattain lyhyeksi, työelämään siirryttiin varsin nuorena, tyypillistä oli, että työnteko aloitettiin 17 - 18 vuoden iässä ja kolmasosan työelämä oli alkanut jo 16-vuotiaana. Toisin sanoen ammatillisen koulutuksen puute tai sen lyhyys ei estänyt siirtymistä työmarkkinoille: suuret yhteiskunnalliset rakennushankkeet, teollisuus ja palvelut sekä julkinen sektori työllistivät niin koulutetut kuin vähemmän koulutetutkin. (Savioja ym. 2000, 61-69.) Samoihin aikoihin kulutus lisääntyi, oli varaa ostaa autoja, kodinkoneita ja e-pilleri mahdollisti yhä paremman perhesuunnittelun ja naisten työhön menon.

Elämänmenon muutosta kuvaa myös se, että suurista ikäluokista tuli konkreettisesti ”suuren muuton” sukupolvi. Yli kolme neljästä suuriin ikäluokkiin kuuluvista syntyi maaseudulla, mutta suurin osa on muuttanut myöhemmin elämässään muualle. (Savioja ym. 2000, 64.) 1970-luvulle tultaessa päivähoidolaki takasi entistä paremmin tämän sukupolven naisille mahdollisuuden

kodin ulkopuoliseen työhön ja lasten kasvatustehtävä laajeni kodin, usein isovanhempien hoivasta, alan ammattilaisille. Samaan aikaan minän ongelmat lisääntyivät. Kasvava vapaa-aika mahdollisti oman minän pohtimisen ja tätä edesauttoi psykologisen sanaston valuminen arkikielen käsitteiksi, oman minän ja olemisen ilmaisijaksi. Oman minän kehittäminen tuli tärkeäksi ja omien halujen toteuttaminen työssä ja ihmissuhteissa oleelliseksi identiteettityöksi. Varsinaiseen kukoistuskauteen tämä edellä kuvattu kehitys tuli 1980- ja 1990-luvuilla, suurten ikäluokkien lähestyessä jo keski-ikä. Kuten Janne Kivivuori on kirjassaan *Psykokulttuuri* (1992) todennut, itämainen mietiskely ja oman subjektiivisuuden tunnustelu ja kuuntelu valtasivat alaa kollektiiviselta uskonnollisuudelta ja yhteisölliseltä toimintatavalta. Herätysliikkeistä tuli jokaisen oma, subjektiivinen projekti.

Myös työn merkityksen muutos kulutuskulttuurin leviämisen vuoksi on muuttanut suurten ikäluokkien työeetosta keveämpään, elämyksellisempään ja nautinnonhaluisempaan suuntaan kuin aikaisempien sukupolvien (Hoikkala 1999). Zygmunt Baumanin (1998) mukaan yhteiskunnassa on meneillään yleisemminkin laaja muutos, johon liittyy työetiikan korvautuminen kulutuksen estetiikalla ja elämysten hankkiminen ostamalla ja kuluttamalla (Bauman 1998; Rajavaara 1998, 51-72). Kaiken kaikkiaan Suomen toisen maailmansodan jälkeen kokema rakennemuutos oli varsin jyrkkä eurooppalaisen mittapuun mukaan. Sitä on kuvattu sellaisilla käsitteillä kuin ”suuri muutto” ja ”talonpojan tappolinja”. Käsitteiden monitulkintaisuudesta ja eroista riippumatta on huomioitava, että Suomi palkkatyöläistyi noin 15 vuoden aikana. Vastaava prosessi kesti Ruotsissa noin sata vuotta. Ruotsissa työnjaon muutos ilmeni pääosin sukupolvittaisena liikkuvuutena maataloudesta teollisuuteen ja siitä edelleen palveluihin. Suomessa vastaava kehitys käytiin läpi 10 vuoden aikana. Taloudellisesti aktiivinen ja aikuinen sukupolvi muutti maalta kaupunkeihin ja pientiloilta suoraan palveluelinkeinoihin ja tehtaisiin. (Kauppila 2000, 78.)

5.1 Suomalainen työeetos

Suomalaista työeetosta yhteiskunnalliset muutokset eivät kuitenkaan ole pysyneet liiemmästi rapauttamaan. Työyhteiskunnan muutos ei ole muuttanut ihmisten arvomaailmaa esimerkiksi suhteessa työhön oleellisesti, vaan suomalaisten suuri enemmistö (84%) arvioi edelleen työnsä sisällöllisesti merkitykselliseksi ja henkilökohtaista tyydytystä tuottavaksi (Pohjola 1996, 113; Puohiniemi 1996, 30-54). Suomalaista työeetosta ja työn tekemisen motiiveja voidaan Titta Tuohisen (2000) mukaan kuvata kahden, vaikkakin karkean tulkintakehyksen avulla: agraarisen maailman ”raatajakehyksen” ja teollistuneen maailman ”palkkatyökehyksen” kautta. Työssä tämä näkyy edelleen pärjäämisen pakkona ja itsellisyyden tavoitteluna. Perinteisesti voimakas työhön sitoutuminen on nähty miesten suoriutumiskeskeiseen toimintamalliin kuuluvaksi, kun taas naisten kohdalla on korostettu kotisidoksen merkityksellisyyttä ja ensijaisuutta

työelämään osallistumisen lisäksi (Pohjola 1996, 113). Juha Siltala (1994a) toteaa kirjassaan *Miehen kunnia*, että suomalainen selviämiskokemus ylittää päämäärärationaalisen selviytymisen rajat. Miehet näkevät elämän ja työn projektina, jossa pusketaan, vaikka henki menisi, ja työn tekemisellä ja työeetoksella tunteet alistetaan hallittavaan muotoon. Naiset ovat taas perinteisesti uhrautuneet toisten hyvinvoinnin hyväksi ja näin lunastaneet itsenäisen asemansa. (Siltala 1994a.) Erityisesti keski-ikäisten ihmisten työeetosta voidaan kuvata ylikorostuneeksi kunnian, pärjäämisen ja liiallisen työhön sitoutumisen eetokseksi (Hoikkala 1999; Kortteinen 1992; Tuohinen 2000).

Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogia alkaa sanoilla: ”Alussa olivat suo, kuokka – ja Jussi.” Suo oli työmaa, kuokka oli työväline ja Jussi työntekijä. Kun katsoo kehitystä kirjan alun historiallisesta maisemasta 150 vuotta eteenpäin, työmaaksi ovat tulleet studiot ja tiimit, työvälineiksi tietokoneet ja ideaalityöntekijäksi 25-vuotias hightech-ammattilainen. Työ on muuttunut entistä enemmän tietotyöksi ja yhä useampi on jäänyt työttömäksi. Samoin työvoiman rekrytoimisen painopiste on siirtynyt nuorempiin. Tutkimukset osoittavat, että suuren murroksen sukupolven kuuluvilla 1990-luvun laman aikana pitkäaikaistyöttömäksi joutuneilla ei ole suurta toivoa ja uskoa omaan työllistymiseensä (Rajavaara 1998, 51-72; Savioja ym. 2000, 68). Marketta Rajavaaran ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvitykseen pohjautuvassa seurantatutkimuksessa haastateltiin noin 11 000:ta yli vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä ollutta 50 - 58-vuotiasta henkilöä. Keskeiseksi tutkimustulokseksi tuli se, että vaikka lähes puolella haastatelluista ikääntyneistä pitkäaikaistyöttömistä olisi halua sijoittua takaisin työelämään, vain 20 prosenttia piti todennäköisenä jonkinlaiseen työhön sijoittumista. Sen sijaan jopa yli 60 prosenttia haastatelluista otaksui edelleen olevansa työttömiä vuoden kuluttua – siitä huolimatta, että he osallistuivat erityiseen interventio-ohjelmaan. Työmarkkinatoiveiden ja -ennakointien ristiriita näyttääkin johtavan siihen, että käytännössä ikääntyneet työttömät toimivat eläkesuuntautuneemmin kuin mitä toiveista voisi yksinään päätellä. Pitkän työuran tehnyt ja usein samalla alalla työskennellyt ihminen ei koe koulutusta tai ammatinvaihtoa mielekkääksi tai edes mahdolliseksi, varsinkin kun pitkä ja raskas työura on vienyt voimat. (Rajavaara 1998, 51-72; Savioja ym. 2000, 68-69.)

5.2 Suomalaiset kokemukselliset sukupolvet

Tulee huomata, etteivät sukupolvet yhteisestä kokemuksellisesta taustastaan huolimatta ole monoliittisiä ja yhtenäisiä (Virtanen 1999, 88). Esimerkiksi 1960-luvun murros, suuri muutto maalta kaupunkeihin, koulutustason nousu ja suuren murroksen sukupolven toimihenkilöistyminen, on suuren murroksen sukupolvelle kokemuksena sekä samanlainen että erilainen. Kaikki maalla asuvat eivät muuttaneet kaupunkeihin, ja osa asui ennestään jo kaupungeissa. Koulutautuminenkaan ei läpäissyt samalla tavalla koko sukupolvea, vaan kansakoulu oli monelle ainut koulu, jota he kävivät. Uutta säätyjakoa ja koulutuksellista

eriarvoisuutta syntyi jopa perheiden sisällä tapauksissa, joissa perheitten vanhimmat lapset uhrattiin työn teon alttarille, jotta nuorimmat saatiin koulutettua. (Tuohinen 1996, 72-73; Virtanen 1999, 88.) Koulutusvalinta jakoi ikäluokan, ja koulutuksen puute saattoi toimia kimmokkeena esimerkiksi aineelliseen menestykseen. Jos ei pärjännyt koulutushierarkiassa, itsellisyyttä ja vertaisuutta pystyi hankkimaan muilla osoittimilla, kuten omakotitalolla, autolla ja kesämökillä. Erilaisesta koulutuksellisesta taustasta huolimatta töitä löytyi kaikille: korkeammin koulutetut muuttivat etelän kasvukeskuksiin luomaan toimihenkilöuraa osan jäädessä kuitenkin kotinurkilleen tehtaisiin ja kotitiloilleen. (Hoikkala 1999, 419-422; Kosonen 2003, 87-88.) Matti Virtasen (1999) mukaan suomalaisessa sosiologian traditiossa pääpaino on ollut kokemuksellisten sukupolvien rakentamisessa ja erottelussa. Vain harvoissa sukupolvitutkimuksissa itse käsitettä on pyritty työstämään analyttisesti. Tämä on johtanut siihen, että sukupolvea on tarkasteltu liian yksinkertaisesti: huomiotta on jäänyt sukupolven sisäiset erilaiset kokemukset. (Virtanen 1999, 81-94.) Oman tutkimukseni kannalta on tärkeää, että sukupolvikäsitettä tarkastellaan laaja-alaisesti, jotta saataisiin esille haastateltujen yksilöiden moninaiset kokemukset.

5.3 Sukupolven käsite

Käsitteenä ”sukupolvi” on ongelmallinen. Sitä on käytetty yhtäältä arkipäiväisissä yhteyksissä, kuten myös eri tieteiden piirissä eri tavoin, samoin se on herättänyt vilkasta keskustelua suomalaisten sosiologienkin piirissä. (Kauppila 2002, 3; Purhonen 2002a, 2002b, 2002c; Virtanen 1999, 2002.) Käsitteen määrittelyssä voisi todeta pätevän Agnes Hellerin (1995) toteamuksen, ettei yhteiskuntatieteissä koskaan päästä täysin eksaktiin kuvaukseen käsitteiden sisällöstä eikä siihen ole edes tarpeellista pyrkiä. Yhteiskuntatieteiden käsitteiden luonteeseen kuuluu tietty epämääräisyys. Kuitenkin joitakin tarkennuksia voidaan tässä yhteydessä tehdä. Usein sukupolven käsite on lähellä kohortin ja ikävaiheen käsitteitä (Kauppila 2002, 3). Erik Allardtin (1981) mukaan sukupolven käsitteellistäminen ja käyttöyhteydensä eksaktisuuden ja analyttisen vaikuttavuuden saavuttaminen vaatii elämänkaaren, aikakauden ja kohortin vaikutusten samanaikaista tarkastelua. Elämänkaaren vaikutus liittyy yksilön ikään. Aikakauden vaikutus taas ilmenee niissä muutoksissa, jotka eri tekijöiden välityksellä koskevat tietynä aikavälinä kaikkia ihmisiä iästä riippumatta. Kohortti on ryhmä ihmisiä, jotka ovat samanaikaisesti kokeneet samoja asioita. Yleisemmin kohortilla viitataan ihmisiin, jotka ovat syntyneet samalla aikavälillä. Kun kohortilla halutaan viitata sukupolviin, korostetaan, ettei ole kysymys vain ikäryhmästä vaan nimenomaan yhteisistä samanaikaisista kokemuksista. Allardtin (1981) mukaan silloin, kun sukupolvilla selvästi viitataan kohortteihin, tilanne jää usein epäselväksi, koska ei tarkkaan ottaen pystytä erottamaan toisistaan iän, aikakauden ja kohortin vaikutuksia. Suomalaisissa yhteiskunta-analyyseissä sukupolvi-sanaa onkin pääasiassa käytetty virikkeitä tuottavana käsitteenä ja kohortin käsitettä oletetaan taas käytettävän tilastollisesti tarkem-

missa analyyseissä. Sukupolven käsitteen merkitys piilee siinä, että se virittää kiinnostusta niihin suuriin muutostapahtumiin ja prosesseihin, jotka muodostavat kohortteja luovia yhteisiä tapahtumia. (Allardt 1981, 265-274.)

Tämän tutkimuksen kohderyhmään voidaan soveltaa Allardt'n kolmijako sukupolvikäsitteen määrittelyssä. Elämänkaaren kokemuksellisuutta tietynä ikäkautena tulkitaan varsinkin keski-ikää käsittelevän kirjallisuuden kautta. Aikakauden vaikutus ilmenee niissä merkittävässä, sukupolvelle ominaisissa, nuoruudessa ja varhaisaikuisuudessa koetuissa, tuolle aikakaudelle tyypillisissä kokemuksissa ja yleisessä kulttuurisessa diskurssissa Zeitgeistissa, jotka ovat muokannut haastateltavieni identiteettiä ja kollektiivisia käsityksiä arvoista, asenteista jne. Aikakauden vaikutus näkyy myös haastateltavieni tämän hetkessä elämässä, siinä vallitsevana kulttuurisena diskurssina, joka ohjaa ja vaikuttaa haastateltavieni elämään ja päätöksiin ainakin välillisesti. Varsinkin koulutuspoliittinen diskurssi tai Zeitgeist konstruoi elinikäisen oppimisen ideologian ja uusliberalistisen markkinaideologian välityksellä. Kohortin vaikutus on myös selkeä, haastateltavat ovat syntyneet tietyllä aikavälillä ja heillä on yhteisiä, samanaikaisia kokemuksia.

Sukupolven käsite on peräisin Karl Mannheimilta, jonka 1920-luvulla kirjoittama ja aihetta käsittelevä artikkeli tuli tunnetuksi vuoden 1952 jälkeen (Virtanen 1999, 81-94). Mannheim kehitti sukupolvikäsitteistöä selvittääkseen itselleen ja aikalaisilleen sitä, miten sosiologin tulisi lähestyä kulttuurisia ilmiöitä. Hän päätyi siihen, että kulttuurisia ilmiöitä saattoi ymmärtää vain ottamalla huomioon se sosiaalinen ja historiallinen konteksti, jossa ne kulloinkin muodostuivat omanlaisekseen. Sukupolvi on tällainen kulttuurinen ilmiö, ja se muodostuu silloin, kun tiettyyn ikäryhmään kuuluvat ihmiset – useimmiten nuoruusvuosinaan – elävät saman historiallisen tapahtuman ja kokevat sen itselleen merkitykselliseksi. Tällaisen yhteisen kokemuksen kautta heille muodostuu samanlainen tietoisuus itsestä ja suhteestaan maailmaan – nykytermein – identiteetti, ja tämä tietoisuus ilmenee ikäryhmää yhdistävänä maailmankuvana ja saattaa merkitä samanlaista poliittista suuntautumista. Tämä yhtenäinen ja yhteinen maailmankuva yhdistettynä samanlaisiin asenteisiin säilyy samaan sukupolven kuuluvien elämänsä eri vaiheissa. Juuri tästä syntyy sukupolvi-tietoisuus: sukupolvea yhdistävä identiteetti auttaa tunnistamaan muut sukupolven kuuluvat myöhemminkin elämässä. (Alanen 2001, 102.) Juha Kauppi-lan (1996, 46) mukaan:

”Sukupolvi koostuu samana ajanjaksona syntyneestä ihmisryhmästä, jota yhdistää samansuuntaiset elämäkokemukset ja ajallisesti yhtenäinen kulttuuritausta. Samaan sukupolven kuuluvilla ihmisillä on yhteinen sijainti sosiaalisten prosessien historiallisella ulottuvuudella. He jakavat samoja tapahtumia, joilla on vaikutusta heidän kokemis- ja ajattelutapaansa sekä historiallisesti relevantteihin toimintamalleihin. Sukupolven näkökulmasta voidaan helpommin ymmärtää, miksi samanikäisillä ihmisillä on taipumus merkityksellistä tilanteita ja tapahtumia melko samalla tavalla ja miksi eri-ikäiset aikalaiset suuntaavat toimintaansa toisistaan poikkeavasti.”

Mannheimin luomassa sukupolven käsitteessä on erotettavissa kolme erillistä tasoa: biologinen ikäpolvi, sukupolvi-asema ja aktualisoitunut sukupolvi (Mannheim 1952; kts. myös Virtanen 1999, 82). Suomalaisessa sukupolvitutkimuksessa

Mannheimin luomat sukupolven käsitteen kolme tasoa ovat korvautuneet termeillä samanikäisten sukupolvi (biologinen ikäpolvi), kokemuksellinen sukupolvi (sukupolviasema) ja mobilisoitunut sukupolvi (aktualisoitunut sukupolvi) (Virtanen 1999, 82-82, 92; kts. myös Kauppila 2002, 3-4). Samanikäisten sukupolvesta ei kuitenkaan välttämättä synny kokemuksellista sukupolvea, sillä sen syntyyn tarvitaan yhdessä koettu ja eletty avainkokemus. Kokemuksellisen sukupolven siis luo erityinen yhteinen kokemus. Voidakseen jakaa avainkokemuksen samalla tavalla yksilöiden täytyy olla samaan aikaan syntyneitä ja eläneitä. Yhteinen sukupolvikokemus takaa tiettyjen ihmisten avainkokemusten samankaltaisuuden. (Kauppila 2002, 3-4; Purhonen 2002c, 330; Virtanen 1999, 83.)

5.4 Koulutussukupolvet

Juha Kauppilan (1996, 2002) koulutussukupolvien avainkokemuksia ovat olleet sota ja sitä seurannut jälleenrakennus, suuri muutto ja nuorten kokemukset hyvinvointivalttiosta. Nämä ovat niitä kulttuurisia merkkipaaluja, sukupolvien ikoneja, jotka ovat muotoutuneet ajan myötä sukupolvia yhdistäviksi tekijöiksi yhdessä ikäluokan kollektiivisen muistin institutionalisoitumisen kanssa (Purhonen 2002c, 330). Yhteinen kokemusmaailmaa muokkaa sukupolven makuja, mieltymyksiä ja käyttäytymistä ja luo täten sukupolvea yhdistävää habitusta. Toisin sanoen yhteinen kokemusmaailma luo arvostuseroja esimerkiksi koulutuksen suhteen. "Ihanne", "väline", "hyödyke tai itsestäänselvyys" ovat niitä merkitysperspektiivejä, joiden kautta kukin sukupolvi merkityksellistää koulutusta. (Kauppila 2002, 4.) Kauppilan (2002) keskeisiksi kokemuksellisten koulutussukupolvien sukupolvirajojen tuottajiksi muodostuivat nuoruus ja varhainen aikuisuus. Analyysin pohjalta syntyi tulkinta kolmesta koulutussukupolvesta, jotka muodostavat eräänlaisen rungon koulutuksen ja oppimisen sukupolvittaiselle tarkastelulle. Sukupolvitulkinnoissa on rekonstruoitu koulutuksen kokemukselliset trendit, joiden kautta koulutuksen merkityksen muutosta pystyttiin ymmärtämään elämänsäkulun institutionalisoitumiskehityksellä, työmarkkinoiden muutoksella sekä merkitysperspektiivien muutoksella. (Kauppila 2002, 3-5.) Nämä kolme kokemuksellista koulutussukupolvea ovat:

1. Sodan ja niukan koulutuksen sukupolvi (noin ennen vuotta 1936 syntyneet)
2. Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvi (noin 1936 - 1955 syntyneet)
3. Hyvinvoinnin ja monien koulutusvalintojen sukupolvi (noin vuoden 1955 jälkeen syntyneet)

Kuvaan seuraavassa, miten eri kokemuksellisiin koulutussukupolviin kuuluvat ihmiset jäsentävät elämänsä, kouluttautumisen perspektiivistä katsottuna. Koulutussukupolven käsite on tutkimuksessani keskeinen. Se nimittäin antaa mahdollisuuden ymmärtää eri sukupolviin kuuluvien ihmisten oppimiseen ja

merkityksellistämiseen liittyviä asioita: orientaatiota, motivaatiota ja valmiuksia hankkia esimerkiksi aikuiskoulutusta (Kauppila 2000, 55). Tarkastelun kohteena on varsinkin Kauppilan toinen sukupolvi, rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvi (noin 1936 - 1955) syntyneet, koska tutkimuksessani haastatellut ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kuuluvat tähän sukupolveen.

Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvi on koulutuksen ja työhönsijoittumisen suhteen teollisen yhteiskunnan sukupolvi. Teollinen yhteiskunta tarjosi tälle sukupolvelle aivan toisenlaiset mahdollisuudet sijoittua työelämään kuin mitä edellisellä sukupolvella oli ollut. Teollisen yhteiskunnan työnjako edellytti sosiaalista liikkuvuutta, tasa-arvoa ja yhtenäistä pitkäkestoista koulutusta. Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvelle keskeinen, 1960 - 1980-luvuilla muotoutunut palkkatyön sopimus ja työmarkkinakansalaisuuden malli perustui kahden elättäjän perhemalliin, nuorena hankittuun koulutukseen ja pysyvään kokoaikatyöhön eli elämänkulun lineaariseen malliin. Elämän lineaariseen malliin ja vakauteen kuuluivat vakituinen elinikäinen työpaikka, määrämuotoinen perhe ja perhe-elämä, sosiaaliturva ja eläkkeen takaama hyvä vanhuus. (Kauppila 1996, 80; Kauppila 2000, 89.) Koulutuksella rakennettiin työura joko yhden tai useamman työpaikan varaan. Samalla koulutus antoi itseluottamusta pärjätä suomalaisessa kovan työkuulttuurin maassa. Hankittu tutkinto on lähinnä taannut pääsyn työmarkkinoille ja liikkuvuuden osatyömarkkinoiden välillä. Sukupolven kokemuksissa välittyikin yhteisenä kertomuksena maansisäinen muuttoliike: on jouduttu muuttamaan joko koulutuksen, oman tai puolison työpaikan vuoksi. Koulutusjärjestelmän, elinkeino- ja luokkarakenteen murroksen samanaikaisuus pakotti ihmiset sosiaaliseen ja alueelliseen liikkuvuuteen. Tämän seikan on katsottu muodostaneen poikkeuksellisen suuren, luokkarajat ylittävän kulttuurisen ymmärrettävyyden. (Kauppila 1996, 80-84; 2000, 84-90.)

Sukupolviaseman kannalta onkin merkittävää, että kuusikymmenluvun optimismi sijoittui rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven nuoruuteen ja varhaisaikuisuuteen ja oli tuottamassa heidän työhön voimakkaasti tukeutuvaa sukupolviasemaansa. Palkkatyön varmuus ja hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen ilmapiiri takasivat optimistisen näemyksen tulevaisuudesta tämän sukupolven edustajille. (Kauppila 2000, 86.) Antti Kasvion (1994) mukaan työ ja ammatti ovat keskeisiä tekijöitä ihmisen aineellisen toimeentulon turvaamisessa. Työuralla eteneminen toimii keskeisenä kansalaisten sosiaalisen statuksen tai sosiaalisen identiteetin määrittäjänä. Tämä pätee erityisesti suurten ikäluokkien kohdalla. (Kasvio 1994, 111; Kauppila 1996, 80-84; 2000, 86-90.) Edellä mainittu havainto osittain tukee J.P. Roosin (1985, 1987) analyysiä, jonka mukaan työ on lähinnä merkinnyt suuren murroksen sukupolvelle ammatin hankkimista, koulutusta ja uraa. Työ on kuitenkin keskeinen identiteetin määrittäjä tämän sukupolven elämässä, kuten useat tutkimukset, esimerkiksi Kortteisen (1994) tutkimus työttömistä miehistä, osoittavat. Tämän sukupolven lapsuuden ja aikuisuuden kokemukset poikkeavat toisistaan hyvin paljon. Sukupolven lapsuutta ja kasvukautta leimaa jälleenraken-

nuskauden niukkuus, josta sukupolvi on edennyt kasvavan koulutuksen kautta nykyisiin työpaikkoihin ja edellisiä sukupolvia huomattavasti parempaan hyvinvointiin. Hyvinvoinnin laajeneminen toteutui työvoiman siirtymisenä maataloudesta julkiselle sektorille, varsinkin kuntien palvelukseen. (Kauppila 1996, 87-89).

Sukupolven kokemustaustan ja kokemusten myllerrys, ”suuri muutto”, on ollut valtaisa ja merkinnyt totuttautumista uudenaikaiseen institutionalisoituaan yhteiskuntaan. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että koulutuksen lisääntyminen, työelämä ja sosiaaliturva ovat tehneet ihmiset yhä riippuvaisimmiksi eri instituutioiden palveluksista, jolloin ne osaltaan strukturoivat myös yksittäisten toimijoiden toimintaa. Institutionalisoitumiskehitys näkyy ehkä selvimmin kasvatuksen kentällä. Hyvinvointivaltio alkoi ottamaan hoidettavakseen instituutioineen ja organisaatioineen niitä kasvatukseen ja perinteen siirtoon liittyviä tehtäviä, jotka ennen olivat kuuluneet suvulle ja vanhemmille sukupolville. Toisin sanoen, jos edellinen sukupolvi oppi vastaanottamaan, mitä elämä sille opetti, ja toimi sen mukaisesti, niin rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvi oppi luottamaan ”järjestelmään”, instituutioihin ja formaaliin koulutukseen. (Kauppila 1996, 87-90; 108; 2000, 89-90.) Kaiken kaikkiaan voi todeta, että rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven elämäntapa ja subjektiviteetti kokonaisuudessaan edustivat ja edustavat edelleen modernia elämäntapaa, joka kiinnittyy yhteiskuntaluokkiin, palkkatyöhön ja edustukselliseen poliittiseen järjestelmään ja hyvinvointivaltion ideologiaan (Kauppila 2000, 59).

Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven keskeinen historiallinen konteksti on vuosien 1960 - 1975 ”suuri muutto”. Tämän sukupolven yhteinen kokemus tiivistyy ”koulutus välineenä, työ elämän sisältönä” -ydinkategoriaksi. Vaikka sukupolven edustajat kokivat rakennemuutoksen elämässään, konsensuksen ja tasa-arvon ideaali oli se kulttuurinen diskurssi, ”ajan henki”, *Zeitgeist*, joka loi aikakaudelle hallitsevan kehityksen rakentaa hyvinvointivaltiota ja omaa identiteettiään. Tämä sukupolvi saattoi kohdatessaan riskejä ja epävarmuutta turvata yhteisöön ja sen solidaarisuuteen hyvinvointivaltion suojeluksessa: hyvinvointivaltio ei ulosmittannut omia jäseniään. Keskeistä olikin institutionaalisen kokemisympäristön merkitys elämän jäsentäjänä, mm. hyvinvointipalvelujen muodossa. Kun vanhimmalla sukupolvella, sodan ja niukan koulutuksen sukupolvella (noin ennen vuotta 1936 syntyneet), oli utopia omasta isänmaasta, joka antoi kaikenkattavan merkitysulottuvuuden kansalaisille oman identiteetin rakentamiseen, niin keskipolven puhe ”yhteisen kakun” jakamisesta yhteiskunnallisella tasolla loi tulevaisuuteen suuntautuneen merkitysperspektiivin. Yhteisten asioiden hoitaminen konsensuksen ja tasa-arvon hengessä ja hyvinvointivaltiota rakentaen takasi identiteetin rakentamisen kehikon. Kysymys ”kuka minä olen” sai vastauksensa koulutuksen välineellisen merkityksen kautta, ja työ näyttäytyi elämän sisältönä. Hyvinvoinnin ja monien koulutusvalintojen sukupolven (noin vuoden 1955 jälkeen syntyneet) kokemusmaailman ”ajan henki”, *Zeitgeist*, kiteytyy yksilön kilpailukykyä. (Kauppila 2002, 10-18.)

Sodan ja niukan koulutuksen sukupolvelle (noin ennen vuotta 1936 syntyneet) oli ominaista sivistyksen itseisarvoinen tavoittelu, ja koulutus nähtiin ihanteena. Keskeistä oli usko, että koulutuksella olisi käyttöä oman elämänkulun rakentamisessa ja että koulutuksen avulla olisi ollut mahdollista saavuttaa sivistyksen päämäärä. Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven kokemuksissa on siirrytty välineellisempään suuntaan. Arvorationaalinen toiminta on korvautunut päämäärärationaalisella toiminnalla. Päämäärärationaaliselle toiminnalle on ominaista se, että uskotaan, että tietynlaisesta toiminnasta seuraa tietty päämäärä, esimerkiksi ammatillinen ura ja sosiaalinen nousu saavutetaan koulutuksen avulla, kuten asia olikin. Hyvinvoinnin ja monien koulutusmahdollisuuksien sukupolven (noin vuoden 1955 jälkeen syntyneet) historiallista kontekstia kuvaa ”valmis” hyvinvointivaltio palveluineen ja velvollisuuksineen. Tälle sukupolvelle koulutus kiteytyy ”hyödykkeenä tai itsestäänselvyytenä”. Isänmaan unelma (vanhin sukupolvi) sekä konsensuksen ja tasa-arvon ideaali (keskimmäinen sukupolvi) on korvautunut yksilön omalla pärjäämisellä (nuorin sukupolvi). Kollektiiviset merkitysulottuvuudet ovat siis siirtyneet viittaamaan yksilöön itseensä. (Kauppila 2002, 2-20.)

5.5 Sukupolvifraktiot

Omaan tutkimusaineistooni ja edellä kuvattuun pohjautuen näyttää siltä, että keskipolvi tulkitsee koulutusta päämäärärationaalisin perustein, mutta työn tekemistä kuitenkin edelleen arvorationaalisin perustein. Itse tulkitseen asian niin, että koulutuksen arvorationaalinen merkitys kärsi inflaation keskisukupolven ja varsinkin vähän koulutettujen elämässä taloudellisen hyvinvoinnin alkaessa levitä yhteiskunnassa. Koulutuksen sivistysihanne hävisi palkkatyöläistyvän yhteiskunnan tieltä. Toisaalta koulutuksen arvorationaaliset merkitykset eivät myöskään siksi kiinnittyneet keskisukupolven yksilöihin niin vahvasti kuin aikaisempaan sukupolveen, koska kouluttautuminen alkoi levitä kaikkiin kerroksiin ja varsinkin ammatillinen koulutus ja työelämään suuntautuva koulutus laajeni. Koulutuksen sivistykselliset tavoitteet laajenivat ammatilliseen ja välineellisempään suuntaan.

Koulutuksen arvorationaaliset ja päämäärärationaaliset tavoitteet voidaan nähdä myös määräytyvän yksilön luokka-aseman mukaan, kuten Marja Järvelä (1991) on tutkimuksissaan osoittanut. Koulutussukupolvien sisäisiä sukupolvifraktioita syntyy suhteessa siihen, miten eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ihmiset käsittävät koulutuksen merkityksen identiteettinsä muokkaajina. Keskeisenä tutkimustuloksena Marja Järvelällä (1991) on se, että koulutuksen merkityksen kehikko vaihtelee yhteiskuntaluokittain. Työväenluokassa koulutuksen merkitys kiteytyy normaalin peruskoulutuksen ja peruskvalifikaatioiden hankkimisen kautta oman aseman turvaamiseen palkkatyössä. Keskiluokassa koulutuksen merkitys kristallisoituu ajatukseen, että koulutuksen kautta saavutetaan suhteellinen etu työmarkkinoilla. Se myös takaa sosiaalisen nousun, tietynlaisen liikkumavaran, kuten myös kvalifikaatioiden laaja-alaisuuden. Sivistyneis-

tön koulutuksen merkitys on enemmän kuin kahdessa aikaisemmassa luokassa elämänkatsomuksellinen ja elämäntapa kysymys. Koulutus linkittyy koko elämänkaaren alueelle työn ja opiskelun yhdistelmänä, tavoitteena universaali siivistys ja kykenevyys tieteen ja taiteen abstraktioiden hallintaan. (Järvelä 1991, 117, kts. myös Varila 1997, 249.)

Kokemukselliset sukupolvet voivat jakautua esimerkiksi edellä kuvatulla tavalla sukupolviyksiköiksi eli sukupolvifraktioiksi. Näin käy silloin, kun eri fraktiot tulkitsevat saman avainkokemuksen, esimerkiksi koulutuksen merkityksen, toisistaan selkeästi poikkeavalla tavalla. Koulutussukupolvi saattaa esimerkiksi jakautua fraktioihin sen mukaan, kuinka sen edustajat käyttävät koulutusta oman elämänkulkunsa ja elämäntapansa rakentamiseen. Sukupolvifraktiot saattavat mobilisoida ajamaan hyväksi katsomaansa tavoitetta tai elämäntapaa. Näin syntyy sukupolven sisäisiä sosiaalisia ja intellektuaalisia liikkeitä. Koska sukupolvifraktiot kantavat sukupolvelle yhteistä kokemusta (sukupolviasemaa), muut osaavat tulkita ja ymmärtää mobilisaatiota. (Kauppila 2002, 4-5.) Sekä kokemuksellisten koulutussukupolvien että eri sukupolvifraktioiden rakentumista ja syntyä voidaan ymmärtää konstruoimalla sukupolvelle keskeinen historiallinen konteksti ja kulttuurinen keskusteluperinne. Merkitykset syntyvät ja kiinnittyvät Zeitgeistin, kulttuurisen diskurssin taustaa vasten saaden ilmenemismuotonsa aikakauden perustavista traditioista. Minuuden peruskysymykset saavat kaikupohjansa aikakautensa keskeisistä moraalisisista arvoista ja arvostuksista, jotka ilmaisevat, mikä on keskeistä yksilön identiteetin rakentamiselle ja yhteisöön kuulumiselle. Vaikka kertomusten teemat ovat hyvinkin moninaisia, ne palaavat yksilöiden kertomuksissa aina yhteiseen, kollektiiviseen, merkitykseen. Toisin sanoen, saman sukupolven ihmiset kertovat oman elämäntarinansa niiden kollektiivisten merkitysten piirissä, jotka heidän oma kieliyhteisönsä ja sen traditio ovat mahdollistaneet. Koulutuksen merkityksiä ajatellen jokaisen sukupolven yhteiset kokemukset liittyvät niihin traditioihin, ideologioihin, arvostuksiin ja toiveisiin, jotka ovat olleet aikakaudelle ominaisia yksilön nuoruudessa ja varhaisaikuisuudessa. (Kauppila 1996, 49; 2002, 3-7.) Mitä tiheämpiä yhteiskunnalliset murrokset ja muutokset ovat, sitä useampia erilaisia kokemuksellisia sukupolvia syntyy (Virtanen 1999, 83). Niinpä 150 vuoden aikaisia muutoksia tarkastellessa voidaan todeta, että Suomessa on enemmän kokemuksellisia sukupolvia ja sukupolvien sisäisiä fraktioita kuin tutkimuksissa on tähän mennessä tuotu esille.

5.6 "Sukupolveni työttömyyttä"

Sukupolvifraktioita tulee sitä enemmän, mitä enemmän itse elämänkulku pirstaloituu. Samalla kyseenalaistuu käsitys siitä, että sukupolviaseman eli kokemuksellisen sukupolven muodostavan avainkokemuksen kokeminen ja uudelleensosialisaatio rajoittuisivat ainoastaan nuoruusikään ja varhaisaikuisuuteen. Olemme pakotettuja elämän uudelleen arviointeihin ja uudelleensosialisaation

läpi elämän. Näin on varsinkin siksi, että olemme siirtyneet lineaarisesta elämänkulusta limittäiseen, sirpalemaiseen ja *varuillaanoloelämänkulkuun*. Lineaarisen elämänkulun malli on perustunut normaaliin työsuhdemalliin, yhden ammatin ja yhden koulutuksen malliin. Richard Sennettin (2003) mukaan yksilön selviytymismahdollisuudet jatkuvien muutosten edessä ovat riippuvaisia hänen kyvykkyydestään muuttua. Mitä kyvykkäämpi yksilö on ollut koko elämänsä ajan muuttumaan, sitä sopeutuvaisempi hän on uusiin tilanteisiin eikä hänen turvallisuuden tunteensa ole kiinni staattisesta identiteetistä. Liiallinen itsevarmuus ja identiteetin staattisuus voivat kääntyä yksilöä itseään vastaan tilanteissa, joissa yksilö on kiinnittynyt yhteen käyttäytymismalliin ja joissa entiset toimintamallit menettävät merkitystään. Sennettin (emt.) mukaan ihmisen elämä on heiluriliikettä menneen, nykyisen ja tulevaisuuden välillä. (Sennett 2003, 227-247.) Samasta asiasta Juha Kauppila (2002) käyttää vertauskuvana Heikki Turusen novellin henkilöitä: kylään jäävät rakentavat identiteettiään perinteen mukaan, kun taas ne, jotka muuttivat kylästä työn, koulutuksen tms. syyn takia, joutuvat rakentamaan identiteettiään uudella tavalla (Kauppila 2002, 25). Toisin sanoen kylästä lähtevien täytyy tehdä tyhjäksi edeltävän socialisaation saavutukset (Bauman 1997, 46). Nykyisiä keski-ikäisiä varhaisaikuisuudessa kohdannut suuri muutto vaati kylästä lähteneitä muuttamaan käyttäytymistään radikaalilla tavalla, ja eräänä keskeisenä resurssina tässä prosessissa toimi koulutus ja kyvykkyys oppia uutta (Kauppila 2002, 25).

Sama metafora sopii myös ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämään hieman eri perspektiivistä katsottuna. Toisin sanoen, vakaasta työurasta lähtevien (suurin osa haastatelluista) täytyy tehdä tyhjäksi aikaisempi socialisaatio. Elämästä ei voikaan enää puhua jatkuvuuden nimeen, vaan oma minä on mieltävä markkinatuotteeksi, jota on osattava markkinoida. Toimintakykyisen ja toimivan identiteetin saavuttaminen ja ylläpitäminen toisessa modernissa vaatii tällaista toimintaa ja asennetta suhteessa omaan identiteettiin. Niinpä esimerkiksi paluu opiskelemaan monen vuosikymmenen jälkeen on vaikeaa, varsinkin jos koulutusta kohtaan tunnetaan epävarmuutta ja jos itsevarmuus ja käsitys omasta itsestä on rakentunut työn varaan, kuten on hyvin pitkälle haastateltavieni kohdalla.

Baumanin (1997) mukaan socialisaation prosessi ei rajoitu vain lapsuuden kokemuksiin, sillä se ei pääty koskaan vaan jatkuu läpi elämän. Primaarisocialisaatioon verrattuna myöhemmin elämässä tapahtuvaa, minän jatkuvan muotoutumisen socialisaatiota sosiologit kutsuvat toissijaiseksi socialisaatioksi tai sekundaarisocialisaatioksi. Yksilö joutuu käymään läpi toissijaisen socialisaation silloin, kun primaarisocialisaation tehottomuus ja riittämättömyys paljastuu tai sen vaikutus raukeaa. Tällaisia tilanteita ovat mm. äkilliset muutokset yksilön yhteiskunnallisissa tai henkilökohtaisissa suhteissa, esimerkiksi työttömyys ja vakava sairastuminen. Tällaiset muutokset tekevät tyhjäksi edeltäneen socialisaation saavutukset ja vaativat muotoilemaan käyttäytymisen radikaalilla tavalla uudelleen, mikä puolestaan vaatii uusia taitoja ja uutta tietoa. Baumanin (1997) mukaan toissijaista socialisaatiota tapahtuu myös pienemmässä mitta-kaavassa, esimerkiksi vaihtaessamme työpaikkaa, koulua ja asuntoa, vanhetes-

samme ja jäädessämme eläkkeelle. Niinpä socialisaatio onkin parempi käsittää jatkuvaksi vapauden ja riippuvuuden dialektiseksi prosessiksi. (Bauman 1997, 15-48.) Valinnan vapauden ja riippuvuuden tasapaino ei ole sama kaikilla ihmisillä ja eräs keskeinen valintoihin vaikuttava tekijä on ikä, kuten Zygmunt Bauman seuraavassa lainauksessa osoittaa:

”Varhaislapsuudessa ei juurikaan ole mahdollisuutta valita ryhmää, josta on riippuvainen. Ihminen syntyy tiettyyn perheeseen tiettyssä paikassa, tiettyyn naapurustoon ja luokkaan ja maahan. Hänen oletetaan ilman muuta olevan tietyn kansakunnan jäsen tai jompikumpi sosiaalisesti hyväksytyistä sukupuolista. Valintamahdollisuudet lisääntyvät iän myötä, kun taitojen ja toimintaan tarvittavien voimavarojen määrä kasvaa. Jotkut riippuvuudet voidaan kyseenalaistaa ja hylätä, toisia voidaan etsiä ja niihin voidaan alistua vapaaehtoisesti. Vapaus ei kuitenkaan koskaan ole täydellistä. Täytyy muistaa, että aiemmat tekomme määräävät sen, millaisia olemme nyt. Niiden takia huomaamme joka hetki olevamme tilanteessa, jossa jotkut valinnat, olivatpa ne kuinka houkuttelevia tahansa, käyvät mahdottomiksi, koska muutoksesta maksettava hinta on kohtuuton emmekä halua sitä maksaa. Joutuisimme ”unohtamaan” liian paljon, hylkäämään liian monia tapoja. Laiminlöimme aikoinaan taitoja ja voimavaroja, joiden hankkiminen on mahdollista vain tuolloin, ja nyt on jo liian myöhäistä korjata tilannetta. Kaiken kaikkiaan ”uuden alun” mahdollisuus ja todennäköisyys tuntuu tiettyyn ikään ehdittyämme yhä kaukaisemmalta. (Bauman 1997, 47.)

Toisin sanoen, vaikka ihmiset ovat vapaita eli joutuvat ottamaan vastuun omista teoistaan, jotkut ovat vapaampia kuin toiset. Heidän valintamahdollisuutensa ovat laajemmat, ja päätettyään millaista elämänprojektia he haluavat yrittää toteuttaa, heillä on suurin osa tällaisen projektin edellyttämistä voimavaroista – rahaa, suhteita, koulutusta, hienostunut puhetapa ja niin edelleen. Toiset ihmiset ovat siis muita ”vapaampia haluamaan ja saavuttamaan haluamansa”. (Bauman 1997, 48.) Kuten Bauman (emt.) toteaa, vapauden ja riippuvuuden välinen dialektiikka kuvaa sitä, millainen asema henkilöllä tai kokonaisuella luokalla on yhteiskunnassa. Etuoikeus onkin lisääntynyttä vapautta ja vähentynyttä riippuvuutta. Päinvastainen tilanne (lisääntynyt riippuvuus ja vähentynyt vapaus) lankeaa vähempiosaisen kohtaloksi. (Bauman 1997, 48.)

Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolven elämän lineaarisuus on ollut hyvin vahvaa aina heidän keski-ikänsä asti. Se on perustunut julkisten instituutioiden voimakkaaseen vaikutukseen ja teollisen yhteiskunnan arvomaailmaan, jossa järkipärisuus on keskeistä (Kauppila 2000, 89). Yhteiskunnallisten muutosten vuoksi keski-ikästä eteenpäin tämän sukupolven elämää alkaa jäsentää sirpaloituva, limittäinen elämänuramalli. Työttömyys on eräs jakaja, joka synnyttää uusia, kokemuksellisia sukupolvia ja sukupolvifraktioita. Ne, jotka jäävät keski-ikäisenä pitkäaikaistyöttömiksi, muodostavat oman kokemuksellisen sukupolven, jonka avainkokemuksena on työttömyys. Koska sukupolven kokemukset työttömyydestä eivät kuitenkaan ole yhteneväisiä, kuten tämäkin tutkimus osoittaa, voidaan olettaa, että tämän kokemuksellisen sukupolven sisällä on myös erilaisia sukupolvifraktioita. Koko keski-ikäisten sukupolvi kyllä jakaa yhteisen kokemuksen elämän yhteiskunnallisten ehtojen muutoksesta ja pystyy ymmärtämään ”ajan henkeä”, kulttuurista diskurssia eli Zeitgeistia (esim. lamaa ja sen kaiken kattavia seurauksia), mutta vain osa eli työttömäksi jääneet joutuvat kokemaan tämän murroksen hyvin syvältä ja henkilökohtaisella tasolla.

Heistä tulee baumanilaisittain niitä, jotka eivät pysty valitsemaan uudelleensosialisaatiota toisena vaihtoehtona, vaan he ovat pakotettuja tekemään valintoja keinoilla, jotka eivät ole heille ominaisia, esimerkiksi itseohjautuvuutta ja refleksiivisyyttä vaativan aikuiskoulutusdiskurssin puitteissa. Tähän oravanpyörään joutuvat varsinkin ne, joiden koulutus on vanhentunut ja/tai joilla ei ole ammatillista koulutusta tai joilla on vain lyhyt ammatillinen koulutus. Toisin sanoen, nyt laman jo taituttua työmarkkinoille kelpaavat enää vain keskiasteen ja korkeakoulutuksen saanut, osaava työvoima (Kauppila 2000, 98-99). Tällä osalla on myös parhaimmat edellytykset elinikäisen oppimisen ideologian hyödynnettävyyteen. Ihminen on entistä enemmän pakotettu uudelleen sosiaalisaatioon, positioimaan itsensä ja elämänkaarensa uudelleen, uusien määritelmien mukaan. Arja Kilpeläisen (2000) mukaan nyky-yhteiskunnassa voisi sanoa vallitsevan tietynlaisen kouluttautumisvelvoitteen, joka pohjaa yhteiskunnallisten muutosten ennakoimattomuuteen. Uskotaan siis vahvasti siihen, että yhteiskunnalliset muutokset ovat hallittavissa yksilötasolla koulutuksen avulla. Koulutuksen halutaan uskoa tuottavan korkeaa laatua ja kansainvälistä kilpailukykyä ynnä vähentävän työttömyyttä. (Kilpeläinen 2000, 44-45.)

6 OHJAAVA KOULUTUS MYÖHÄISMODERNISSA YHTEISKUNNASSA

6.1 Ohjaavan kouluttajan ammattiin sosiaalistuminen myöhäismodernissa yhteiskunnassa

Tässä luvussa tarkastellaan ohjaavan kouluttajan ammattiin sosiaalistumista omasta näkökulmastani katsottuna ja osana myöhäismodernia yhteiskuntaa. Ohjaavan kouluttajan antiprofessionaalistunut ammatti on hyvä esimerkki niistä muutoksista, joita eri ammatit kohtaavat ja käyvät läpi myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Refleksiivisen modernisaation seurauksena koherentin ja selkeän ammatti-identiteetin rakentaminen ja saavuttaminen on vaikeutunut. Ohjaavan kouluttajan työhön vaikuttavat yhä enemmän markkinataloudelliset tekijät. Uusliberalistiset toimintatavat ja vaatimukset tarkoittavat käytännössä epävarmuuden lisääntymistä työelämässä ja se on omalta osaltaan lisännyt työn sisäistä kiirettä. Ohjaavan koulutuksen projektissa tehtävät asiat olivat tarkoin aikataulutettuja ja koulutuksien tuloksellisuutta mitattiin tietyin väliajoin. Kiire työssä ja työssä kohdatut asiat synnyttivät tunteita ja tunnekuormitusta.

6.1.1 Ohjaavan kouluttajan antiprofessionaalistunut ammatti

Tämän tutkimuksen voi sanoa saaneen alkunsa vuonna 1997, jolloin muutin Helsingistä itäsuomalaiseen kaupunkiin ja aloitin työskentelyn ohjaavana kouluttajana paikallisessa aikuiskoulutuskeskuksessa. Ohjaavana kouluttajana työskentelin 3 vuotta. Silloisia tuntemuksiani ja tulijan positiotani voidaan kuvata ja määritellä hyvin etnografisessa tutkimuksessa käytetyn avauskertomuksen avulla (kts. Eräsaari 1995). Avauskertomus sisältää kuvauksen kentälle saapumisesta ja kuvauksen siitä, millaisissa olosuhteissa tai millaisten ehtojen vallitessa tiedot on saatu (Eräsaari 1995, 5-7). Sovellan avauskertomusta oman positioni määrittelyyn refleктоimalla ja kuvaamalla työtäni ohjaavana kouluttajana. Näin lukija saa kuvan siitä, mistä positioista kirjoitan, ja ajasta ennen kuin minusta tuli työntekijä. Lukija voi myös tehdä päätelmiä sen suhteen, kuinka

omat kokemukseni ovat vaikuttaneet tutkimuksen tekemiseen. Oman opettajuuteni reflektoinnin koen erityisen tärkeäksi siksi, että koin ohjaavan koulutuksen toimintatavat osin ristiriitaisiksi. Koetan siis kirjoittamalla ymmärtää sitä toimijuuden ongelmaa, jota koin ohjaavan kouluttajan työssä. Kirjoittamalla tarinaani, sisäistä kertomustani, luon sekä uutta että ammennan jo olevassa olevasta kulttuurisesta tarinavarannosta tulkintaa omalle situaatiolleni. Organisoin elämäni tapahtumia, neuvottelen lukijoiden kanssa identiteetistäni ja astun omaan kokemusmaailmaani uudesta näkökulmasta, kirjallisesta sellaisesta (Korhonen 2000, 58). Tällaiseen vahvasti omakohtaisen kokemuksen kriittiseen analyysiin ja varsinkin sen vastaanottoon pätee hyvin Juha Siltalan (1999) huomautus, että jos tässä kuvatut toimijat loukkaantuvat olosuhteidensa analyysistä, reaktio todistaa ainakin sen, kuinka yhteiskunnalliset selitykset ovat kadonneet ajattelusta ja ilmiöitä jäsennetään ja ymmärretään vain yksilöllisten ominaisuuksien ja positioiden mukaan. (Siltala 1999, 371-465.)

Elämme epävarmuuden maailmassa, jossa työn tekemistä ohjaa yhä enemmän tulostavoitteelliset, markkinataloudelliset, uusliberalistiset ja kvartaalitalouden periaatteet. Toisaalta epävarmuuden ja ambivalenssien käsittelemiseen kuuluu oleellisena osana siihen opettajasukupolveen, johon ikäni puolesta kuulun. Kauppilan ja Tuomaisen (1996) opettajasukupolvitutkimus osoittaa, että opettajan ammatti on läpikäynyt sitä suuremman deprofessionalistumiskehityksen, mitä nuoremmista opettajasukupolvista on kysymys. Samanaikaisesti kun opettajakoulutuksen ja ammatin vaatimukset ovat lisääntyneet merkittävästi siirryttäessä sodan, käytännöllisyyden ja kurin opettajista (ennen vuotta 1940 syntyneet) kohti nuorempia opettajasukupolvia eli epävarmuuden, yksilöllisyyden ja tasavertaisten henkilösuhteiden (1955 jälkeen syntyneet) opettajiin, lisääntynyt koulutus ei ole lisännyt ammatin arvostusta koulussa eikä koulun ulkopuolella. Kehitys onkin kulkenut päinvastaiseen suuntaan: kutsu- ja koulutuksellisesti elämäntavasta yksilölliseksi professioksi, jossa koulun monopoli tiedon jakana on rapautunut. (Kauppila & Tuomainen 1996, 187-196.)

Verrattuna Kauppilan ja Tuomaisen (emt.) tutkimukseen opettajasukupolvista ohjaavien kouluttajien professionalistumiskehitys on ollut eräänlaista "antiprofessionaalistumista" (Vehviläinen 1996, 110). Antiprofessionaalistumiseen on vaikuttanut se, että ohjaavalla koulutuksella ei ole selkeää eettistä normistoa tai yksiselitteisiä toimintamalleja. Samoin ohjaavan kouluttajien ammattikunnassa on pyritty aktiivisesti luomaan uutta ammattikuvaa, joka ei ole sidottu perinteisiin (esimerkiksi psykologin tai opettajan) asiantuntijarooleihin. (Vehviläinen 1996, 110.) Ohjaavina kouluttajina toimiikin monen eri koulutustaustan omaavia ihmisiä, eikä ammattiin ole olemassa yksiselitteistä koulutusta (Vehviläinen 2001, 20). Ohjaavan kouluttajan ammatti ei siis perinteisessä mielessä täytä oikealle ammatille kuuluvia kriteerejä, sillä ohjaavilla kouluttajilla ei ole yhtenäistä ammatillista sosialisaatiota, identiteettiä ja selkeästi määrittyneitä yhteiskunnallista asemaa. Ohjausammateista löytyy samankaltaisuutta suhteessa sosiaalityöhön, jossa on paljon epäselvyyttä ammatin teoria- ja tietoperustasta. Molemmat ammatit ovat myös varsin nuoria ammatteja, joihin kuuluu hyvin paljon erilaisia tehtäviä, ja niiden yhteiskunnallinen arvostus on vähäistä.

(Onnismaa 2000b, 299.) Kaiken kaikkiaan ohjaavan kouluttajan työnkuva on laaja-alainen: hän suunnittelee koulutuksen, osallistuu opiskelijoiden valintaan, toteuttaa osan yhteisopiskelujakson opetuksesta, ohjaa opiskelijoita sekä vieraillee työssäoppimisjakson työpaikoilla, järjestää erilaisia vierailuita, esimerkiksi työpaikkavierailuja, oppilaitosvierailuja ja virastokäyntejä. Ohjaavat kouluttajat myös arvioivat ja seuraavat koulutuksia. Työnkuvaan kuuluu myös toimiminen osana moniammatillista verkostoa opiskelijoiden asioihin liittyen. Ohjaavat kouluttajat tekevät yhteistyötä työhallinnon virkailijoiden kanssa, koulutusinstituutioiden edustajien sekä tarvittaessa muiden asiantuntijoiden kanssa. (Vehviläinen 2001, 20.)

Antiprofessionaalistumiskehitys näkyy myös siinä, että viime vuosikymmenten aikana ohjauksen painopisto on siirtynyt diagnosoinnista ohjausprosessiin ja asiakkaan itseohjautuvuuteen esimerkiksi työllistymisasiossa. Taustalla tässä on ohjaavan koulutuksen tietoperustassa tapahtunut siirtymä psykologisesta ammatinvalinnan teoriasta kohti aikuiskasvatuksellisemmin painottunutta, sosiaalisen konstruktionismin mukaista ohjauksen ja elämänsuunnittelun teoriaa. (Sinisalo 2000, 191, 202; Vehviläinen 2001, 23; Vähämöttönen 1999, 61.). Sanna Vehviläisen mukaan (2001) nykyisissä ohjausta teoretisoivissa teksteissä opiskelijoita kuvataan merkityksenannon kriisissä – ei niinkään ratkaisemassa ongelmia tai oppimassa valmiuksia, vaan muovaamassa identiteettejään ja uudelleen tulkitsemassa elämäntilannettaan (Vehviläinen 2001, 27). Toisin sanoen, tätä muutosta voidaan tulkita sellaiseksi muutokseksi, jossa myöhäismodernissa refleksiivisyyden vaatimus on laajentunut minuuden ytimeen, minästä on tullut refleksiivinen projekti. Myöhäismodernissa maailmassa identiteetti on osa refleksiivistä projektia, jossa yhdistyy henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen muutos. Tällaisessa kehityksessä asiantuntijajärjestelmistä on tullut entistä keskeisempiä minän muokkaajia sekä institutionaalisella että henkilökohtaisella tasolla. (Giddens 1995a, 28-34.) Ohjausalan asiantuntijuuden muutoksella on myös yhteytensä ohjaavan koulutuksen arviointikriteereissä 1990-luvun laman myötä tapahtuneeseen sisällölliseen muutokseen. Laman takia ohjaavan koulutuksen tuloksia ei ollut enää järkevää arvioida työllistymisellä mitaten. Sen sijaan arviointi haluttiin sitoa oppimisprosessin laatuun ja uuteen, vuorovaikutukselliseen asiakkaan puolella olevaan ohjausasiantuntijuuteen. (Vehviläinen 2001, 30.)

Perinteisessä ohjausasiantuntijuudessa eli ”ensimmäisen vaiheen asiantuntijuudessa” ohjattava nähtiin toiminnan kohteena, jonka ongelmia ohjaajan tuli ratkaista tieteellisen koulutuksensa pohjalta. Ohjaajalla käsitettiin siis olevan sellaista tietoutta tilanteesta, esimerkiksi psykologista osaamista, jota ohjattavalla ei ole. Ohjaustilanteen onnistumista määritti hyvin pitkälti se, kuinka ohjaaja pystyi auttamaan ohjattavaa tämän ongelmissa ja elämäntilanteen kanssa. ”Toisen vaiheen asiantuntijuudessa”, joksi uutta, nykyistä ohjausasiantuntijuutta kutsutaan, keskeistä on ohjaajan ja ohjattavan välinen tasavertainen ja -arvoinen vuorovaikutus, jolle ohjaus pohjaa. Siinä ohjattavaa tuetaan ratkaisemaan itse ongelmiaan, käsittelemään kokemuksiaan ja suuntaamaan oppimistaan. Uudessa ohjausasiantuntijuudessa kyseenalaistuu ohjattavan ja ohjaajan

välinen tiedollinen epäsymmetria, sillä siinä tieteellisen tiedon osuus tilanteen jäsentämisessä vähenee ja ohjattavan arvostaminen tasavertaisena ja -arvoisena toimijana lisääntyy. Keskeiseksi ohjaajan ammattitaidon mittariksi tulevat vuorovaikutustaidot, tilannetaju eli eräänlainen kansanviisaus ja uudet tiedonhankinta- ja päätöksentekotaidot. Uusi ohjausasiantuntijuus vaatii ajan tasalla olemista kulttuuristen, yhteiskunnallisten ja sosiaalisten muutosten suhteen. Samoin se vaatii epävarmuuden ja ambivalenttisuuden hyväksymistä, joka on yksi refleksiivisen modernisaation piirre. (Kosonen 2000, 354; Onnismaa 2000b, 294; Onnismaa 2003; Peavy 1996; Vehviläinen 2001, 13, 30.)

Nämä ohjausasiantuntijuuden muutokset ovat osa työelämää ja varsinkin ammatteja koskevia yleisiä muutossuuntia, jotka voidaan kiteyttää ”jälkiammatillisuuden” ja ”työn despesialisaatio” käsitteiksi. ”Jälkiammatillisuus” tarkoittaa sitä, että nykytyöelämässä töiden sisällöt tiivistyvät yhä vähemmän mihinkään ammatilliseen ytimeen ja yksilön osaamisesta on tullut työyhteisöjen ominaisuus, kun monilla aloilla töitä organisoidaan vaihtuvina tiimeinä ja projekteina. Ammattien kvalifikaatiovaatimukset ovat yhä useammin poikkiammatillisia ja kuvaavat yhtä hyvin esimerkiksi sairaanhoitajan kuin insinöörinkin taitoja. Useissa ammattien kvalifikaatiovaatimuksissa onkin ensisijaisesti kysymys muutokseen sopeutumisesta. ”Työn despesialisaation” seurauksena yksilön ammattitaito on sidottu henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Sen sijaan, että puhuttaisiin ammattispesifeistä vaatimuksista, puhutaan yksilön persoonallisista, henkilökohtaisista ominaisuuksista, esimerkiksi ”dynaamisuudesta”, ”vastuuntunnosta” jne. Toisin sanoen ammatilliset erityisvaatimukset menettävät merkitystään ja yksilölliset ominaisuudet, esimerkiksi juuri vuorovaikutustaidot, tulevat ratkaiseviksi. (Casey 1995; Julkunen 2001; Julkunen 2003, 139; Meijers 1998, 192-193.)

Suurin tähän kehitykseen johtanut muutos on ehkä se, että työ perustuu paljolti tiedonsiirtoon ihmisten ja yhteisöjen välillä, ja voidaankin puhua informaatioyhteiskunnasta (Castells 2000a). Ammattien sisäisenä muutoksena tämä näkyy siten, että tiedonsiirrosta, kommunikaatiosta, vuorovaikutuksesta, informaatiosta ja tiedottamisesta on tullut keskeinen ammattien sisältö (Lash 1995a&b). Esimerkiksi poliisin ammatti on yhä enemmän muuttunut vaarojen, riskien ennaltaehkäisyyn tiedottamisen ja kommunikatiivisuuden muodossa. Enää eivät poliisit taistele niinkään suoranaisesti rikollisuutta vastaan, vaan työnkuva on enemmän toimia tiedon jakajan (engl. knowledge worker) roolissa ja tehdä ennalta ehkäisevää työtä. (Ericson & Haggerty 1997; Young & Collin 2000.) Ohjaavassa koulutuksessa on myös kyse informaation välittämisestä. Opiskelijat eivät kuitenkaan aina ole kykeneviä ottamaan vastaan heille jaettua tietoa, kuten ilmenee seuraavasta lainauksesta omasta päiväkirjastani vuosilta 1997 - 1999:

”Juttelin äsken erään kollegani kanssa opiskelijoistamme. Tulimme siihen tulokseen, että hyvin harva pitkäaikaistyötön hyötyy ja pystyy hyödyntämään tietopuolista opetusta. Jos asiaa ei pilkota hyvin konkreettisiin osiin, niin viesti ei mene perille. Eikä silloinkaan ole varmuutta, meneekö perille ollenkaan. Kyseessä on ilmiö, jota voisi kuvailla ”kahden kerroksen väkeä”-syndroomaksi. Kouluttajat ovat tietopuolisen maailman ammatillaisia ja opiskelijat ovat osaksi syrjäytyneet sen vuoksi, ettei heillä

ole kapasiteettia tiedon käsittelyyn ja hallintaan. Informaatioammatit lisääntyvät, ja ne, jotka eivät hallitse tiedon keruuseen, käsittelyyn ja analysointiin liittyviä taitoja, putoavat kehityksestä automaattisesti.”

Kaiken kaikkiaan ohjaavan kouluttajan ammatin muuttuminen edellä kuvatulla tavalla on osa yhteiskunnan refleksiivistä modernisaatiota siten kuin Beck (1995a) sen käsittää. Yhteiskunnan muutoksen vuoksi perinteiset asiantuntijaroolit ovat menettäneet merkitystään ja ammatteja muokkaa deprofessionalistumis-, antiprofessionaalistumis-, ja despesialisaatiokehitys ja jälkiammatillisuus (vrt. Beck 1995a, 11-13).

6.1.2 Ohjaavana kouluttajana refleksiivisessä modernisaatiossa

Jos ammatit ovat muuttuneet refleksiivisen modernisaation takia, samoin on käynyt ammattiin sosiaalistumisen kanssa. Tarkastelen tässä alaluvussa ohjaavan kouluttajan ammattiin sosiaalistumista yrityksenä luoda koherenttia ammatti-identiteettiä osana refleksiivistä modernisaatiota ja myöhäismodernia yhteiskuntaa. Lähtökohtaisena oletuksena ja väitteenä minulla on ajatus, että myöhäismoderneissa työympäristöissä, joita ohjaavan koulutuksen kenttäkin edustaa, on vaikea rakentaa koherenttia ammatti-identiteettiä. En siis kuvaa kouluttajaksi sosiaalistumista erilaisten vaihe-, oppimis- ja sosiaalteorioiden kautta (vrt. esim. Niikko 1998) vaan reflektoin ja kuvaan sitä suhteessa työelämän yleisiin muutoksiin. Ulrich Beckin ja Elisabeth Beck-Gernsheimin (2002b) mukaan normaalista, perinteiden ja vakaiden elämänvaiheiden elämäkerrasta on tullut tee-se-itse-elämäkerta, joka on osa refleksiivistä modernisaatiota (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 6-8). Refleksiivinen modernisaatio tarkoittaa kehitystä, jossa yhteiskunnan ratkaisuyritykset johtavat juuri vastakkaisiin seuraamuksiin kuin mitä on alun perin tarkoitettu (Beck 1995a, 14-15). Opettajaksi sosiaalistumisessa tämä tarkoittaa sellaista kehitystä, jossa ammattiin sosiaalistuminen ei pohjautu enää perinteisiin malleihin ja työhön sosiaalistumisen vakaisiin vaiheisiin, vaan se perustuu entistä enemmän esimerkiksi juuri ohjaavan kouluttajan työtä paaluttaviin tulostavoitteellisuuden ja markkinataloudellisiin vaatimuksiin ja täten epävarmuuden jatkuvaan läsnäoloon työssä. Nämä edellä kuvatut vaatimukset ja olosuhteet ohjaavan kouluttajan itsensä kohdalla voivat johtaa vastakkaisiin tai kielteisiin seuraamuksiin, esimerkiksi työstä vieraantumiseen kun yksilö joutuu käymään eettistä pohdintaa koulutusta ohjaavista toimintaperiaatteista tai kun hän ei saa koherenttia kokemusta ammatti-identiteetistään. Raija Julkusen (2003) mukaan työttömien kanssa työskentelevien eri organisaatioiden virkailijoiden on täytynyt oppia ajattelemaan uudella tavalla työstään ja työn tekemistä ohjaavista arvoista. Heidän on täytynyt oppia pitämään tärkeinä niitä asioita, joita tuloksen ja laadun mittarit koskevat eli tulosjohtamista ja managerialistista tilivelvollisuutta. Ne, joille muutossuunta on ideologisesti vastenmielinen, joutuvat irtisanomaan minänsä muutoksesta. (Julkunen 2003, 138-141.) Yksilöllistymiskehitykseen kuuluu myös se oletus, että yksilö on itse vastuussa näistä rakenteellisista muutoksista ja hän joutuu sovit-

tamaan ne elämäkertansa enemmän tai vähemmän onnistuneesti (Beck 1995a, 27-28).

Ulrich Beckin (1995a) mukaan työelämän muutoksissa ja yksilön niihin sopeutumisessa tai sopeutumattomuudessa on kyse refleksiivisestä modernisaatiosta. Refleksiivinen modernisaatio tarkoittaa modernin yhteiskunnan kehitysvaihetta, jossa yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset murtavat ja kyseenalaistavat teollisen eli ensimmäisen modernin perustan ja tavan toimia. Yksilön kannalta tämä tarkoittaa mm. yksilöllistymisprosessia, joka on sidoksissa yhteiskunnan institutionaalistumiskehitykseen, erilaisiin sääköksiin, verkostoihin jne. Samanaikaisesti instituutiot ovat muuttuneet yhä enemmän ihmisistä riippuvaisiksi. (Beck 1995a, 11-29, 31.) Kun ensimmäisen modernin yksilön oli mahdollista toimia kumulatiivisessa, ennustettavassa maailmassa, jossa ei ollut valinnan mahdollisuutta, tämä ei ole mahdollista toisessa modernissa eli refleksiivisen modernisaation puitteissa. Siinä missä ensimmäisen modernin yksilö oli ajatteleva ja harkitseva eli refleктоiva (reflective), ei tämä ole mahdollista toisen modernin eli refleksiivisen modernisaation yksilölle, sillä hänen toimintatavakseen tulee enemmänkin refleksinomainen (reflex) suhtautuminen asioihin. (Lash 2002, vii-xiii.) Näin on siksi, että yhteiskunnan muutokset ovat osittain ennalta-arvaamattomia, ei-toivottuja ja sellaisia, joita teollinen yhteiskunta ei kykene omilla institutionalisoiduilla normeilla mitaten käsittelemään ja sulauttamaan järjestelmäänsä. Toisessa modernissa yksilö joutuu tekemään jatkuvasti valintoja, joista hänellä ei ole kaikista etukäteistietoutta. Toisin sanoen kun ei ole tietoa tai ennakkokokemusta muutoksista niin ei voi reflektoida vaan asioihin täytyy suhtautua ja kokea ne refleksinomaisesti. (Beck 1995a, 17-18, 23-25, 51.) Toisen modernin ei-lineaarista, ei-kumuloituvaa ja ei-refleктоivaa yksilöä kuvaa parhaiten termi "minä olen minä" eikä niinkään ensimmäisen modernin reflektiota ilmaiseva termi "ajattelen - olen". Ei-lineaarinen nykyihminen on pakotettu refleksinomaiseen toimintaan, jossa päätökset on tehtävä nopeasti ilman harkintaa eli refleктоintia. Toisin sanoen yksilöllistyneessä maailmassa yksilöllä ei ole riittävää reflektiivistä etäisyyttä itseensä, jotta hän voi rakentaa lineaarista ja narratiivista elämäkertaa. Valinnat ovat refleksinomaista toimintaa, määrittelemättömiä ja välittömiä ratkaisuja vallitseviin olosuhteisiin. (Lash 2002, vii-xiii.) Ohjaavan kouluttajan työnkuvassa tämä kehitys näkyy erilaisten epävarmuustekijöiden läsnäolona työssä, esimerkiksi työsuhteen jatkuvana epävarmuutena yhdistettynä jatkuvaan kiireeseen, jossa ei ole aikaa reflektoida omaa työtään eli kohtaamiensa ihmisten tilanteita ja työn synnyttämiä tunteita.

Yksi ohjaavan koulutuksen peruspiirre oli jatkuva epävarmuuden läsnäolo. Itse koin sen epämiellyttäväksi ja ahdistavaksi. Epävarmuuden läsnäoloa perusteltiin mm. oppilaitoksemme tulostavastuullisuudella: jos koulutuksia ei saatu tarpeeksi myytyä, viimeksi tulleet lähtisivät ensimmäisinä. Jatkuva epävarmuus työsuhteen jatkumisesta yhdistettynä ainaiseen työn sisäiseen kiireeseen ja tunnehabituksen kuormittumiseen haittasi ammatillista kasvua ja hyvinvointia työssä (vrt. Eräsaari 1990). Kuitenkaan kertaakaan koko kolmivuotisen urani aikana minulla ei ollut mitään vaaraa joutua lomautetuksi. Päinvastoin, töitä riitti niin paljon kuin jaksoi tehdä.

Ohjaavan kouluttajan työssä läsnä oleva epävarmuuden diskurssi siis omalta osaltaan tuottaa ja rakentaa identiteettiä, joka on enemmän reflek-sinomainen (reflex) kuin reflektiivinen (reflective). Samoin se tuottaa ja ylläpi-tää *varuillaanoloelämänkulkua*, koska varuillaanolo oli yksi keskeinen orientoitu-mistapa myös ohjaavan kouluttajan työhön. Varuillaanoloa lisäsi myös työn sisäinen jatkuva kiire, jota kiteytetysti kuvaa seuraavat lainaukset Leena Erä-saaren (1990) raportista *Nilkin naamio*:

”Aluksi pelkän byrokraattisen rutiinin opetteleminen oli uuvuttavaa, piti pinnistellä ollakseen tarkka joka hetki. Kuinka haastatella asiakkaat? Kuinka kirjata kaikki pöytä-kirjoihin? Mistä asiakirjat haettiin? Mihin kummaan ne häipyvät esityksen tekemisen jälkeen? Työt ruuhkautuivat, asiakkaiden paperit eivät kiertäneet, jutut juutuivat pai-koilleen. Tästä asiat ruuhkautuivat entistä pahemmin, koska asiakkaat soittelivat use-aan kertaan ja kyselivät asioidensa edistymistä. Paha juttu sekä asiakkaille että itselle-si.” (Eräsaari 1990, 62-63.)

”Ei suinkaan riittänyt se, että opetteli oman viraston byrokraattiset rutiinit. Oli opetel-tavat myös tavallisimpien yhteistyökumppaneiden tai tulolähteiden vastaavat. Juuri kun luulit oppineesi jonkin asian saitkin huomata, että olit tekemisissä sellaisen poik-keuksen kanssa, joka koski juuri sinun asiakkaitasi.” (Eräsaari 1990, 64.)

”Ennen kuin opit, että palkat, työttömyyskorvaukset ja -avustukset, kesälomakorvauk-set, eläkkeet, asumistuet ja muut tulonlähteet elävät kaikki omaa, byrokraattista elä-määnsä, että kaikilla on oma aikansa, omat säännölliset ja epäsäännölliset rytminsä, ehtii monta päivää ja viikkoa kulua. Tietysti voi kysellä rytmiä ja aikoja asiakkaitasi, jotka oppivat ne siinä kuin sinäkin, mutta usein he olivat yhtä tietämättömiä kuin si-näkin.” (Eräsaari, 1990, 64-65.)

Paradoksaalista tässä on se, että samalla kun ohjaava kouluttaja itse joutuu teke-mään työtään jatkuvan epävarmuuden tilassa, hänen tulisi olla kykenevä tuke-maan opiskelijaa selviytymään yhteiskunnan epävarmuudesta ja vaihtoehtojen paljoudesta. Työelämän epävarmuus, kilpailu ja jatkuva muutos tekee kaikista sen toimijoista uhreja. Työnantaja voi välttää vastuutaan työntekijöiden työtilan-teesta ja työhyvinvoinnista esimerkiksi resurssien ja työtahdin tiukentamisen yhteydessä vetoamalla ” olemme kaikki muutoksen uhreja” -retoriikkaan. Työyh-teisön sisällä ihmisuhri toteutuu siten, että työntekijät alkavat voida pahoin ja kyräillä toisiaan (Siltala 1999, 371-465). Markkinataloudelliset tekijät vaikuttavat oleellisesti ohjaavan koulutuksen käytännön työhön. Koko ohjaavan koulutuksen tiimimme oli markkinavoimien eli myytyjen koulutusten uhri. Tällaisessa uusli-beralistisessa toimintakehikossa koulutustarjousten tekemisestä, koulutusten tuotteistamisesta ja välillisesti niiden myynnistä olivat vastuussa ohjaavat koulut-tajat, kuten myös koulutuksien tuloksellisuudesta. Toisin sanoen oma työllisty-minen oli kiinni omasta kyvykkyydestä tuottaa ja saada myydyksi uusia koulu-tustuotteita, kuten seuraava lainaus päiväkirjastani vuosilta 1997-1999 kuvaa:

”Takana päivä täynnä työtä. Aamulla ohjauskeskusteluja opiskelijoiden kanssa. Ilta-päivällä opetusta ja sen jälkeen tarjouspyynnön työstämistä, kunnes menin [x-paikkaan] kello viideksi.”

Vastuu on siirtynyt yksilön sisälle ja auktoriteetit ja useassa tapauksessa myös palautetta antavat toiset, työtoverit, ovat hävinneet joko konkreettisesti tai kii-

reen keskelle, kun kaikki juoksevat täyttääkseen työn antamat vaatimukset. Työidentiteetin rakentamisesta ja reflektoinnista on tullut yksinäistä ja yksilön sisäistä puuhaa. Markkinoituminen, kilpailun koveneminen ja yhteisten resursien niukentaminen ovat työelämässä johtaneet siis jatkuvaan epävarmuuden läsnäoloon työssä. Epävarmuuden tilassa, esimerkiksi pelätessä supistuksia, työntekijät keskittyvät itsensä ja persoonallisuutensa tai oman osastonsa/tiimensä varjeluun. Työn jälki on huonoa, eikä siihen uskalleta sitoutua samalla tavalla kuin silloin, kun uhkatekijöitä ei ole. Organisaatioita, joiden toimintaperiaatteina on toisten ihmisten hoitaminen, opettaminen tai tukeminen, ei voida johtaa pelkästään tilinpäätöstä ajatellen. Uhattuna oleva ja epävarmuudessa elävä ei siis voi auttaa tai parantaa muita, ja turvattomuuden tilaan ajetusta organisaatiosta tulee sairastuttava organisaatio kaikille – niin työntekijöille kuin asiakkaillekin. (Casey 1995; Foucault 2000; Sennett 2000; Siltala 1999, 371-465.)

Työorganisaatiot, jotka toimivat markkinataloudellisten ja tulostavoitteellisten periaatteiden mukaan, myös eristävät ja vieraannuttavat rakenteellisesti työntekijät toisistaan ja asiakkaistaan (Eräsaari 1990; 1995). Työntekijöiden keskinäisestä eristämisestä ja rakenteellisesta vieraantumista hyvänä esimerkkinä oli se, etteivät työyhteisömme jäsenet olleet työsuhteissaan tasa-arvoisia. Osalla oli vakituinen virka, mutta viimeksi tulleilla ja epäpätevillä määräaikaiset virkasuhteet. Vaikka minulla oli työhön vaadittava pätevyys, työsuhteeni oli koko ajan määräaikainen. Omaa työsuhdereviiriä puolustettiin etäännyttämisellä ja keskinäisellä eristämällä aina kun mietittiin miten tarjolla olevat työt eli myydyt koulutukset jaetaan ohjaavien kouluttajien kesken eli kuka tekee mitään. Tavoitteena näissä palavereissa meillä toki oli, että työt saataisiin jaettua mahdollisimman tasapuolisesti ja solidaarisesti, vaikka yksilökohtainen ahdistus ja epävarmuus näissä tilanteissa nousikin pintaan ja konkretisoitui eräänlaisena pelinä ja teatraalisuutena. Leena Eräsaaren (1990) sanomaa mukaellen: kiire, tunneperäinen stressi, professionaaliset kähinät, sukupolvien väliset erot arvomaailmassa ja muut henkilökohtaiset nyanssit värjivät työilmapiiriämme. Eristämistä ja rakenteellista vieraantumista edisti ja synnytti myös työntekijöiden työtuntien seuraaminen resurssitaulukon avulla. Jokainen kouluttaja veloitettiin ylläpitämään ajan tasalla omaa tietokonepohjaista resurssitaulukkoaan. Tällainen panoptikomainen, virtuaalisesti tapahtuva työntekijöiden tarkkailu (esimerkiksi resurssitaulukon kautta) ja heidän keskinäinen kilpailuttamisensa työtehtävien ja työsuhteiden muodossa on oleellinen osa nykytyöelämää.

Michel Foucault'n (2000) mukaan Panopticonin idea toteutuu sellaisissa konstruktioissa, joissa yksilö "nähdään" joko konkreettisesti tai virtuaalisesti, mutta hän itse ei näe, ja jossa hän on informaation kohteena, mutta ei viestinnän subjektina. Tällaisissa konstruktioissa valta on näkyvää, läsnäolevaa ja samalla sellaista, ettei sitä voida havaita. Esimerkiksi työntekijän ei pidä koskaan saada tietää, katsellaanko tai tarkkaillaanko häntä todella, mutta hänen on tietoinen siitä, että hän on aina tarkkailtavissa. Michel Foucault'n (2000) mukaan Panopticon on merkittävä rakennelma, sillä se automatisoi vallan ja tekee sen epäyksilölliseksi. Näin valta perustuu vähemmässä määrin tiettyyn henkilöön kuin tiet-

tyyn ruumiiden, pintojen ja katseiden harkittuun hajautumiseen ja tarkkailuun. (Foucault 2000, 272-276.) Foucault'n (2000) mukaan meidän päiviimme saakka Panopticon on antanut virikkeitä varsin moniin suunniteltuihin tai jo toteutettuihin muunnoksiin, ja tämä osoittaa, miten suuri sen kuvitteellinen teho on ollut miltei kahden vuosisadan ajan. Foucault'n (emt.) mukaan esimerkiksi työpaikkakuri on edelleenkin keino, jonka avulla työntekijät saadaan kunnioittamaan sääntöjä ja esimiehiään; se estää varkaudet ja levottomuudet ja pyrkii lisäämään työläisten kykyjä sekä työnnopeutta ja tuottavuutta eli siis voittoa. Samoin se pyrkii edelleen muokkaamaan työntekijöiden käytöksen sääntöjen mukaiseksi, mutta samalla se yhä suuremmassa määrin asettaa käyttäytymiselle muitakin tavoitteita sekä sijoittaa ruumiit koneistoon ja voimat talousjärjestelmään. (Foucault 2000, 280-287.)

”Kohtaloni”, sanoo Panopticonin johtaja, ”on sidoksissa heidän kohtaloonsa – siis vankien kohtaloon – kaikilla niillä siteillä, jotka olen osannut keksiä.” (Foucault 2000, 278- 279)

Nykyisessä tulosjohtamisessa ohjaavan koulutuksen ”kohtalo” on siis sidoksissa opiskelijoiden kohtaloon ja menestykseen. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että globalisaatio on muuttanut instituutioiden ja yritysten muotoa. Globalisaatiolla myös on oma vaikutuksensa työntekijään, kuten olen tässä alaluvussa kuvannut asiaa ohjaavan kouluttajan näkökulmasta katsottuna. Globaalitaloutta hallitsee lyhyt aikajänne ja tämä on aiheuttanut sen, että pitkäkestoisista töistä ja työtehtävistä on siirrytty lyhyen aikavälin projektityöhön, tiimit ovat olemassa vain sen ajan kuin projekti kestää. Työtä ei enää tehdä varastoon, vaan kysyntä määrää sen, kuinka paljon tuotetaan ja mitä tuotetaan ja kysyntää tarkkaillaan jatkuvasti. Tästä syystä pitkäjänteinen suunnittelu ja tuotanto ovat vähentyneet oleellisesti. Samoin työtä tehdään tietokoneilla ja työtä ohjaavat myös yhä enemmän tietokoneet, ja niiden avulla voidaan esimerkiksi seurata osakkeita tai työntekijöitä reaaliajassa. Toisin sanoen entiset pyramidimaiset organisaatiot ovat muuttuneet rakenteeltaan yhä enemmän litteiksi ja joustaviksi (Sennett 2003, 179-184). Näin on käynyt myös koulutusinstituutioille.

6.1.3 Tunnekyllästeinen ohjaavan kouluttajan työ

Eräs keskeinen työelämän muutos on sen emotionaalistuminen. Ihmiset tekevät yhä enemmän töitä toistensa kanssa. Työ on muuttunut tunnekyllästeiseksi: työ synnyttää tunteita ja vaatii tunteiden tiedostamista ja käsittelyä. Työn kuormittavuus tunnetasolla ja tunteiden käsittelyn tärkeys korostuvat entisestään työyhteisöissä, joissa työtahti on kiristynyt uusliberalististen toimintaperiaatteiden takia ja joissa töitä tehdään ihmisten ja heidän elämäntilanteidensa kanssa. Ohjaavan koulutuksen projektissamme koulutukset etenivät hyvin pakkotahtisesti, liukuhihnaisesti, ja projektin tuloksellisuutta arvioitiin aina tietyin väliajoin. Voisi melkein puhua ”tayloristisesta asenteesta” ohjaustyöhön siinä pakkoraossa, jossa ohjaavat kouluttajat työskentelivät kyseisessä projektissa. Työn kuormittavuus näkyi konkreettisimmillaan arkipäivän kiireenä, jossa ei ollut aikaa

reflektoida työn synnyttämiä tunteita. Työnohjaus on paljon käytetty toimintatapa purkaa ja käydä läpi työn synnyttämiä tunteita ja työssä syntyneitä (ongelma)tilanteita. Omassa tiimissämme ei käytetty työnohjausta, ongelmatilanteita ja työn synnyttämiä tunteita käytiin läpi vapaamuotoisissa keskusteluissa toisten ohjaavien kouluttajien kanssa. Nuorena ohjaavana kouluttajana olisin hyötynyt paljon työnohjauksesta, ja se olisi tukenut ammatillisen identiteettini kehitystä.

Tulosvastuullisuuden aikakaudella organisaatiot ovat hukanneet aikaperspektiivin, jolloin päivän pirstaleisuus, ristiriitaiset vaatimukset ja näennäestehokkuus heijastuvat päivittäiseen työhön (Onnismaa 1998a, 35-36). Lisääntynyt kiire on sekä ohjaavan kouluttajan että ohjattavan yhteinen noidankehä. Kun ja jos ohjattava kokee, ettei hän ole saanut tarpeeksi ohjausta, se synnyttää hänessä turhautumisen ja vihan tunteita, jotka hän usein purkaa juuri ohjaavaan kouluttajaan. Vastaavassa tilanteessa ohjaaja kokee itsensä riittämättömäksi. Ohjaavassa koulutuksessa tulisikin olla riittävästi aikaa ja tilaa mahdollisuuksien kuunteluun, sillä aikaperspektiivin kadottaminen pudottaa pohjan koko ohjausprosessilta ja koulutuksen uskottavuudelta niin ohjaajan kuin asiakkaankin kannalta (Onnismaa 1998a, 35-36). Toisaalta taas jos ohjausammattilainen näännyy taakkansa alle uskoessaan esimerkiksi olevansa korvaamaton tai jos työn organisatoriset järjestelyt tai työyhteisön valtataistelut aiheuttavat jatkuvaa kahnausta, työn ilo, itsekunnioitus ja mielikuvitus katoavat työn tekemisestä ja samalla ammattietiikka kapeutuu mekaaniseksi ja ulkokohtaiseksi toiminnaksi (Onnismaa 2000b, 306-307).

Työn synnyttämien tunteiden käsittely työpaikalla on sekä yksilöllinen että yhteisöllinen prosessi. Työyhteisön kyvykkyyteen käsitellä työhön liittyviä asioita vaikuttaa työyhteisön kollektiivinen tunnemaisema eli "feelingscape" (Ilmonen 1999, 319). Jokaisella työyhteisöllä on omanlaisensa tunnemaisema, johon työntekijät sosiaalistuvat. Työyhteisön tunnemaisemaan vaikuttavat esimerkiksi taloudelliset tekijät sekä henkilöstön ikä-, sukupuoli- ja etninen rakenne. Tunnemaisemaan tai tunnekulttuuriin vaikuttaa myös maantieteellinen sijainti: pienillä paikkakunnilla on erilainen tunnemaisema kuin suurilla. Työyhteisön esimies vaikuttaa paljon siihen, minkälaiseksi työyhteisön tunnemaisema kehittyy. (Ilmonen 1999, 319-321; Molander 2003, 31, 171.) Jos työyhteisön kyky käsitellä kollektiivisella tasolla esimerkiksi työn emotionaalista puolta ja työn sisältämiä vastuukysymyksiä on heikko tai niiden käsittely on eliminoitu kokonaan, tällöin ammatillisen ja sosiaalisen toiminnan perustaksi hyvin helposti redusoituu yksilöpsykologiset puolustusmekanismit. (Menzies Lyth 2000, 163-182.) Andy Hargreavesin (1998) mukaan nykyinen managerialistinen ja tulosjohtavuuteen tukeutuva tapa organisoida koulutuksen käytäntöjä kasvattaa entisestään käsitystä, jossa koulutuksen tuloksellisuus nähdään seurauksena opettajan persoonasta ja hänen tavastaan tehdä töitä. Toisin sanoen kollektiiviset selitykset ja opettajaa tukevat kollektiiviset rakenteet ja toimijat ovat hävinneet ja tilalle ovat tulleet yksilöpsykologiset tekijät, joiden kautta selitetään koulutuksen ja täten myös opettajan menestymistä tai menestymättömyyttä. Tämän suuntainen kehitys lisää narsistista ja itseriittoista ajattelu- ja toimintatapaa, ei-

kä se tue opettajien yhteisöllisyyttä ja kollektiivista tapaa selvitä arjen ongelmista. (Hargreaves 1998, 52-57.) Opettajat ovat jääneet yhä enemmän yksin työsään ja sen synnyttämien tunteiden ja tuntemuksien kanssa. Tämän kehityksen takia on tai olisi yhä tärkeämpää, että työpaikoilla olisi työnohjausta.

Näillä molemmilla kehityssuunnilla, narsistisella itseriittoisuudella tai kokemuksella, että on epäonnistunut opettajana tai kouluttajana, on yksilön persoonalle negatiivisia seurauksia. Tällaisten persoonallisuuksien kehittymistä tukee koulutuksien kilpailuttaminen, jota esimerkiksi työhallinto tekee juuri ohjaavien koulutuksien tarjoajien eli koulutusinstituutioiden kesken. Samoin erilaiset kouluvertailut ovat esimerkkejä tästä opettajan ammatin yksilöllistymiskehityksestä, kun opettajia pidetään vastuullisina siitä, miten oppilaat menestyvät. Ulrich Beckin (2002a) mukaan yksilöllistymiskehityksen seurauksena yksilön ja yhteiskunnan välille on kehittynyt välitön läheisyys, joka aiheuttaa sen, että yhteiskunnalliset kriisit nähdään ja tulkitaan yksilöllisiksi kriiseiksi (Beck 2002a, 22-29). Toisin sanoen, nyky-yhteiskunnan yksilöllistymiskehityksen myötä ongelmat palautuvat yhä enemmän yksilöön eivätkä ne konstruoidu julkisina kysymyksinä ja kollektiivisina vastuina. Samalla tavalla nyky-yhteiskunnassa yksityisiä ongelmia on yhä vaikeampi muuttaa julkisiksi kysymyksiksi ja vastuiksi. (Bauman 2002a, 66, 87.) Työelämä on emotionaalistunut edellä kuvatun kehityssuunnan lisäksi. Ihmisten työ on yhä enemmän tunnetyötä.

Gustaf Molanderin (2003) mukaan nykyäikää voi luonnehtia tunnekorosteiseksi. Tunteet ovat siirtyneet ihmisten sisältä ihmisten välille sillä seurauksella, että tunteiden sosiaalinen merkitsevyys on lisääntynyt. Ihmisten on oltava tietoisia omista tunteistaan täysin eri tavalla kuin aikaisempien sukupolvien, ja heidän on myös pystyttävä puhumaan niistä. Nykyihmisten on myös kyettävä tuottamaan eri tilanteisiin sopivia tunteita. Työelämässä ns. tunnesuoritukset eli "oikea tunne oikeassa tilanteessa" ovat nousseet tärkeäksi tekijäksi, kun miettään sitä, miten työtä tulisi tehdä. (Molander 2003, 19-20.) Tunnetyötä tai tunnesuorituksia edellytetään palkkatyössä yhä enemmän molemmilta sukupuolilta. Tilanteessa, jossa auttamistyön ammattilainen on tekemisissä hyvin monisärmäisten ongelmien kanssa ja osana laajaa asiantuntijaverkostoa, kuten ohjaavassa koulutuksessa, työn kuormittavuus tunnetasolla korostuu entisestään. Leena Eräsaaren (1990) mukaan naisten ja miesten suhtautuminen työn synnyttämään tunnekuormitukseen ja tunnepohjainen suhtautuminen asiakkaan tilanteeseen poikkeavat toisistaan. Naisten on vaikeampi kuin miesten pitää tunnepitoista etäisyyttä asiakkaisiin. Naisten elämä ihmissuhdetyöläisinä on erityisen rankkaa, koska naiset pitävät asiakkaitaan lähimmäisinään. (Eräsaari 1990.)
Lainaus päiväkirjastani vuosilta 1997 - 1999 valottaa asiaa omalta kohdaltani:

"Ryhmästä vielä mainintoja. Kyseessä oli ehkä kaikkein negatiivisin ryhmä kaikista ohjaamistani ryhmistä. Mukana oli useita ikääntyneitä pitkäaikaistyöttömiä, joiden elämäntilanne oli hyvin huono. Ryhmän primus motoriksi nousi henkilö, joka oli hyvin kriittinen kaikelle, mitä koulutuksessa käsiteltiin. Taustalla saattoi olla viha opettajia kohtaan, ja hän kertoikin omakohtaisista koulukokemuksista, jotka eivät olleet mitenkään mieltä ylentäviä. Kansakoulun opettaja oli mm. kiusannut henkilöä tämän äidittömyydestä. Äiti oli kuollut. Siis todellista julmuutta! Uskon, että tällä kokemuksella oli vaikutusta hänen luokkakäyttäytymiseensä. Hän sai mukaan muutaman

muun, ja negatiivisuus pääsi valloilleen. Tavallaan koko ryhmällä oli hirveä tarve saada purkaa kaunaansa ja katkeruuttaan, ja he purkivat sitä ryhmässä suullisesti ja kohdistivat sitä myös minuun.”

Toisaalta työn sisältämä tunnettyö on naisille rankempaa kuin miehille myös siksi, että asiakkaiden käyttäytyminen poikkeaa riippuen siitä, onko asiantuntijana mies vai nainen (Ilmonen 1999, 318). Asiakkaat sekä odottavat asiantuntijalta tunnepitoisempaa käyttäytymistä sekä käyttäytyvät itse tunnepitoisemmin silloin, kun auttamistyön ammattilainen on nainen. He purkavat kielteiset tunteensa ja pettymyksensä herkemmin naisiin kuin miehiin. Samoin erityisesti myönteiset tunteet liitetään naisten olemukseen. Naisia pidetään sen vuoksi sekä esiintymis- että esittämiskelpoisimpina kuin miehiä. Jos nainen ei pysty osoittamaan myönteisiä tunteita johtuen esimerkiksi hänen väsymyksestään, hänet leimataan ”kylmäksi” tai vain muulla tavalla poikkeavaksi. Miehiin ei vastaavanlaisia paineita kohdistu. Miesten odotetaan hallitsevan tunneilmaisuaan, piilottavan tunteensa. (Ilmonen 1999, 318.) Sari Näreen (1999) mukaan tundesäännöillä on taipumusta rakentua sukupuolispesifisti intrapsyykkisiksi käsitkirjoituksiksi: samalla kun hegemoninen maskuliniteetti edellyttää tunteista etääntymistä, feminiinisyydiskurssi kannattelee tunteiden ilmaisua (Näre 1999, 263-299).

Työn tunnepuolen kuormittavuutta lisää se, että ohjaavat kouluttajat ovat työssään eräänlaisessa ”puskurihenkilöroolissa” suhteessa työhallintoon. Puskureiden tarkoituksena on mahdollistaa taustatoimijoille (tässä kontekstissa työhallinnolle, *lisäys PS*) tunnevapaa vyöhyke, jolla nämä voivat tehdä asiakkaiden kannalta vaikeita päätöksiä (Molander 2003, 30). Työhallinnon viranomaiset ovat ns. katutason byrokraatteja, joille on ominaista sekä rutiinivuorovaikutus asiakkaiden kanssa että päätäntä- ja toimeenpanovalta asiakkaittensa eduista (Eräsaari 1995, 15-27). Ohjaavat kouluttajat toimivat täten eräänlaisina etulinjan työntekijöinä, jotka ottavat vastaan työhallinnon asiakkaan niin negatiiviset kuin positiiviset tunteet ja tasoittavat täten tietä työhallinnon rutiinimaisille päätöksille ja toimille. Ohjaavassa koulutuksessa toteutuu siis eräällä tavalla tunteiden säiliöfunktio. Itävaltalaispsykoanalyytikon Melanie Kleinin mukaan äidin tehtävänä on kantaa sisällään lapsensa tunteita, kunnes lapsi on valmis omaksumaan ne osaksi omaa itseään. Tällöin äiti palauttaa ne lapselleen opettaen häntä nimeämään ja käsittelemään niitä. (Molander 2003, 174.) Tutkimuksessaan vanhustyöntekijöiden työtunneista Gustaf Molander (2003) tuo esille sen, että vanhusten kanssa työskentelevien tehtäväksi tulee säilöä asiakkaittensa tunteita jossain määrin samalla tavalla kuin vanhempien lastensa. Työntekijät käyttivät omia tunteitaan vanhusten tunteiden ymmärtämiseksi. Vanhustyöntekijät vastaanottivat vanhusten tunteet pitäen niitä sisällään ja muokaten niitä pehmeämpään muotoon, jotta vanhukset itse pystyisivät niitä sietämään. Yleensä nämä tunteet liittyivät vanhusten oman ruumiin toimimattomuuteen ja autettavana olemiseen. (Molander 2003, 174.) Samalla tavalla ohjaava kouluttaja säilöo asiakkaittensa tunteita ja auttaa heitä käsittelemään niitä. Hänen tehtävänä on vuorovaikutuksen kautta lieventää esimerkiksi työttömyydestä johtuvia toivottomuuden ja riittämättömyyden tunteita tuomalla esil-

le erilaisia vaihtoehtoja työttömyydestä pois pääsemiseksi. Ohjaava kouluttaja toimii myös hyvin usein asiakkaitensa katkeruuden katalysaattorina. Työssään ohjaava kouluttaja joutuu tekemään paljon omien tunteittensa peittelyä asiakkailta. Seuraava lainaus päiväkirjastani kuvaa ohjaavan koulutuksen yhteisopiskelujaksolla kollektiivisesti läpikäytyjä tunteita ja ohjaavan kouluttajan roolia tunnesäiliönä:

”Näissä kahden kuukauden [ohjaavissa koulutuksissa] oli nähtävissä heidän [opiskelijoiden] selvä juoni tunteiden siirtämisen suhteen. Ensimmäisen viikko oli myönteistä odotusta ja toisiin tutustumista. Loppuviikosta alkoi tulla esiin väsymistä, ja negatiivisia tunteitakin uskallettiin ilmaista paremmin. Toinen viikko oli sitten valitusten viikko, jolloin kaikki se katkeruus mitä oli sisälle kertynyt purkautui ulos. Kolmannella viikolla oltiin jo hieman tasaannuttu ja jopa huolissaan seuraavalla viikolla alkavasta työssäoppimisjaksosta. Haluttiin turvautua opettajaan ja saada häneltä apua ja rohkaisua uuden tilanteen edessä. Miten sitten itse osasin käsitellä näitä negatiivisia vibroja? Aluksi taisin olla aika hämmentynyt. Olin ajatellut, että aikuiset käyttäytyisivät aikuismaisesti ja sivistyneesti. Tilanteen purkaukset ja varsinkin negatiiviset sellaiset oli vaikea hyväksyä.”

Tunteiden tunteminen on siis olennainen, mutta näkymätön osa auttamistyötä. Tunnesäiliönä toimiminen vaatii keskittymistä ja työn kiireettömyyttä. Toistuvat keskeytykset tai jatkuva kiire työssä haittaa tunteisiin paneutumista ja niiden peileinä toimimista. Tunnetiiviiden vuorovaikutustilanteiden tiukka vaihtuminen synnyttää eräänlaista tunneväsymystä. Kun työntekijä riuhtaistaan tilanteesta toiseen, tunnesiirtymille ei jää tarpeeksi aikaa ja tällöin tunnetilan alkuperä saattaa kadota. On ahdistavaa huomata olevansa esimerkiksi ärtynyt, kun ei enää edes muista, mikä on aiheuttanut kyseisen tunnetilan. (Molander 2003, 174-175.) Tunnetyöskentely ei koske ainoastaan asiakkaiden tunteiden kanssa työskentelyä ja kiireen vaikutusta tunteisiin. Ihmissuhdetyöntekijä joutuu työssään myös peittämään sellaisia tunteita, jotka ovat tilanteeseen sopimattomia (Molander 2003, 33). Hän saattaa joutua manipuloimaan ja vähättelemään omia tunteitaan. Omien tuntemusten vähättelemisellä ja niiden manipulaatiolla on kova hinta. Tunteiden säätely muuttaa yksilön omia käsityksiä ja suhdetta tunteiden kohteeseen. Kun alkuperäistä tunnetilaa ei voi kokea, päälle asettuu toiminta, joka vääristää tunnetyön tekijän suhdetta omiin tunteisiinsa. Tunneilmaisun vääristely rasittaa omaa identiteettiä, käsitystä itsestä aidosti tuntevana ja itselle uskollisena olentona. Työuupumus on tunnetyöläisten parissa yleinen, koska tunnetyöläinen tekee kaksinkertaista työtä: palvelua ja omia tunnetiloja peittävää tunnetyötä. (Ilmonen 1999, 318-319.)

Pekka A. Kososen (2000, 323) mukaan myöhäismodernissa ihmiset joutuvat kohtamaan yhä useammin tilanteensa ja elämisen haasteensa psykosomaattikallaan. Toisin sanoen tunteetkaan eivät ole vain hallittuja esityksiä asiakkaille tai työtovereille vaan ruumiissa asuvia, nautintoa ja kärsimystä, hyvää ja paha oloa sisältäviä tunnetiloja. Uupumus on ruumiissa tuntuva syvä emotionaalista väsymistä. Kerromme tästä materiaalisesta ruumiista, kuten muustakin elämästämme itsellemme ja muille kulttuuristen käsite- ja tarinavarantojen avulla, joihin sisältyvät myös ikäsidonnaiset kulttuuriset selitysmallit. Kun keski-ikäisillä on taipumus tulkita tunteitaan ja tuntemuksiaan ikänsä avulla, nuo-

ret joutuvat antamaan samoille tunteille ja kokemuksilleen jonkin muun selityksen. Toisin sanoen heidän kulttuurisen tarinavarannon kautta he eivät ymmärrä ja tulkitse väsymystä ikänsä tuotteeksi, koska nuoren iän kulttuuriseen kuvaan ei kuulu väsymys – paitsi jos on tullut juhlittua liikaa ja nukuttua liian vähän. (Julkunen 2003, 39-40.) Työelämäväsymyksen syitä puitaessa on löydettävissä selkeä käänne neljänkymmenen ikävuoden kohdalla. Alle nelikymppisten elämässä työ aiheuttaa väsymystä eikä ikä, kun taas yli 40-vuotiaiden elämässä väsymystä selitetään iällä, ei työllä. Raija Julkunen mielestä tätä rajapyykkiä voi pitää jonkinlaisena keski-ikänsä kynnyksenä. (Charpentier & Järnefelt 2002, 62-73; Julkunen 2003, 159.) Olen selittänyt itselleni ohjaavan kouluttajan työssä tuntemaa väsymystäni työllä ja siihen kohdistuvilla ulkoisilla ja sisäisillä vaatimuksilla enkä iälläni, sillä ollessani ohjaavana kouluttajana olin hieman yli 30-vuotias.

Työorganisaatioille työntekijöiden tunneperäinen omistautuminen työlle sisältää kuitenkin vähän riskejä. Työorganisaatioille on suurta hyötyä nimenomaan tunteenomaisesti työhönsä sitoutuneista työntekijöistä, koska juuri he ovat työssään tehokkaampia kuin muut. (Ilmonen 1999, 308.) Vaikka työorganisaatio vaatii yksilön kokonaisvaltaista panostamista ja sitoutumista työhön, ei työnantaja sitoudu työntekijään samalla intensiteetillä. Työelämän uusi ideaalinen minä on uusprotestanttinen minä, jolla kyllä on vanhan porvarillisen minän hyveet (itsekuri, työn omaksuminen kutsumuksena, ponnistelu, pitkä työpäivä), mutta jolta on riistetty porvarillisen minän palkinnot (varmuus, ennustettavuus) (Casey 1995; Julkunen, 2000). Uskon, että juuri naiset ovat sisäistäneet erityisesti porvarillisen minän hyveet osaksi työidentiteettiään ja he suhtautuvat työhönsä miehiä tunteenomaisemmin tavalla, jota kuvaa kiteytetysti Leena Eräsaari (1990) kirjassaan *Nilkin naamio*:

”Puolet työpäivästä omistettiin asiakasvastaanotolle, toinen puoli dokumenteille. Puhetta, kuuntelua ja papereita mahtui päivää paljon. Jatkuva kiire synnytti normaalia stressiä, mutta toisenlaisista aiheutti paneutuminen asiakkaiden juttuihin. Asiakkaiden hoitamattomat jutut hiostivat pahemmin kuin mihin mikään ulkoinen kontrolli olisi kyennyt. Kun kaikki jutut näyttivät hoidetulta, mieleen hiipi epäily, että ne olisi voinut hoitaa paremmin. Siksi väsymyksen määrään ei paljoa vaikuttanut se, olivatko asiakkaat olleet tavallista rutiinia vai peräti tragedian huippuja.” (Eräsaari 1990, 71.)

”Varsinkin nyt jälkikäteen on helppo nähdä ja myöntää, että tässä työssä vähintään yhtä paljon kuin tekeminen, väsytti ”tekemättömyys”. Tämä tekemättömyys on jatkuvaa pingottamista ja jännittämistä. Ammatillista auttamista ohjaa tavallaan hyvin korkea moraalinen – on tehtävä kaikkensa, on huomattava kaikki.” (Eräsaari, 1990, 72)

Vaikka ohjaavan kouluttajan työhön kuuluvat edellä kuvatut monimuotoiset ja -syiset käytännöt, siihen sisältyy hyvin vahvasti myös vastavuoroisuuden, vertaisuuden ja todellista kohtaamista kuvaavat tunteet ja tilanteet. Mahdollisuus autenttiseen kohtamiseen haastateltavieni kanssa toteutui niissä tilanteissa, joissa pystyin toimimaan heille *refleksiivisenä toisena*. *Refleksiivinen toinen* -käsite rakentuu käsityksestä, jonka mukaan minuus ja itseys löytyvät ainoastaan autenttisessa toiseussuhteessa, jossa yksilö ymmärtää itseään ja identiteettiään toisen kautta, refleksiivisessä suhteessa. Haastattelemani naiset pystyivät miehiä paremmin neuvottelemaan omasta identiteetistään, tulevaisuudestaan ja

refleктоimaan omaa elämäänsä ohjaavan kouluttajan kanssa. Heille pystyin siis toimimaan ainakin joissain määrin *refleksiivisenä toisena*. Itselläni oli eettisenä johtolankana näiden kohtaamieni ihmisten tilanteeseen pysähtyminen ja vii-pyminen niissä niin kauan kuin he sitä tarvitsivat ja se oli ajallisesti mahdollista. Monista heidän kanssaan käymistäni keskusteluista välittyi ahdistuneisuus ja huoli omasta tilanteesta. Yhteiskunnan asettamat vaatimukset koulutuksineen he kokivat kukin yksilöllisesti, joko positiivisesti tai negatiivisesti riippuen henkilökohtaisesta taustastaan ja henkilöhistoriastaan. Koulutuksen aikana minulla oli päämääränä tarjota heille vaihtoehtoja ja keinoja oman tilanteensa eteenpäin viemiseksi.

Mihaly Csikszentmihalyi (1991) on todennut, että yksi keskeinen työmotiivaatiota ylläpitävä ja ehkä sisäsyntyinenkin tunne on ns. flow (”virta” ja ”tulva”). Keskeisenä tässä on ajatus siitä, että parhaimmillaan flow esiintyy tilanteissa, joissa selviytymisen, osaamisen ja hallinnan tunne on suuri ja joissa työn haastavuus on sopivassa suhteessa omiin kykyihin ja taitoihin – ja aikaan. Arkitajunta, itsetarkkailu ja tietoisuus itsestä väistyvät. Flow -tunne esiintyy kaikenlaisissa töissä, ja se näyttää olevan riippumaton kokijan sukupuolesta, sosiaaliryhmästä, asemasta ja tehtävästä. Ainoastaan tunnetilan voimakkuus tuntuu vaihtelevan yksilöstä toiseen. (Csikszentmihalyi 1991, 6-7, 40-48, 58-71; kts. myös Tuohinen, 2000, 240.) Parhaimmillaan ohjaavan kouluttajan työ tarjosi tunteen kokonaisvaltaisesta osaamisesta, flowsta, ja pahimmillaan tunteen kyvyttömyydestä toimia byrokratian, tulosvaatimuksen ja työyhteisön kriisien välimaastossa.

6.2 Ohjaava koulutus minätekniologia ja työmarkkinakelpoisuuden tuottajana

Tässä luvussa kuvaan ensin hyvinvointivaltion muuttumista uusliberalistiseksi hyvinvointikoneistoksi. Pohdin miten nämä muutokset näkyvät yksilön elämässä ohjaavan koulutuksen kontekstista käsin. Minätekniologiat eivät siis ulotu vain psyykeeseen vaan käsittävät myös ruumiin. Luvun lopussa pohdin aikuiskoulutuksen merkitystä tässä prosessissa ja sen mahdollisuuksia ja ristiriitaisuuksia refleksiivisten minäprojektien tuottajana ja ylläpitäjänä. Viimeiseksi käsittelen ohjaavan koulutuksen diskurssin merkitystä tässä kaikessa. Tässä osassa lähdetään liikkeelle ajatuksesta, että olisi ylitettävä ne näkemykset ja oletukset, jotka pitävät ohjaavaa koulutusta joko hyväntahtoisena ammattiavun tarjoajana tai negatiivisena, tukahduttavana ja sosiaalisen kontrollin välineenä, jolla ei ole mitään tekemistä subjektien omien tarvemääritysten kanssa. Foucault’laisesta teoriasta käsin tulkittuna ohjaava koulutuskin on osa hallinnonin tuottavia käytäntöjä, jotka luovat ja toimivat vallitsevien totuusjärjestelmien sisällä (vrt. Stenson 1997, 168). Nämä järjestelmät sekä tunnistavat että rajoittavat ohjaavan koulutuksen keskeisten toimijoiden tavoitteita, kiinnostuksen kohteita ja subjektiasemia. Pohjimmiltaan ohjaava koulutus toimii välittäjänä, välit-

tävänä kerroksena (Giddens 1995a) työelämässä toimimisen ja työttömyyden välillä. Lähestyn siis tätä diskurssia foucault'laisessa mielessä hallinnoivana käytäntönä. Foucault'laisittain tulkittuna nykyistä hyvinvointivaltiota voidaan pitää hallintomentaliteetin korkeimpana tasona, koska hyvinvointivaltiossa yhteiskunta on pyrkinyt hallinnollistamaan erilaiset sosiaaliset ongelmat, kuten työttömyyden. Kun aiemmin ihmisten ongelmia hoidettiin rajusti ja jopa väkivaltaisilla menetelmillä, hyvinvointivaltiossa luotiin monitasoinen ja "inhimillisempi" ihmisiä kontrolloiva hallintojärjestelmä. (Vähätalo 1998, 30-33.) Koulutuspolitiikan kentällä inhimillisempi kontrolloiva hallintojärjestelmä näkyy siinä, että koulujärjestelmässä on erottamisien, luokalle jättämisen ja numeroarvoisteluun päälle kasvanut pehmeämpien luokittelujen kirjo, jossa aiempi, avoimesti uloslyövä valikointi korvautuu suostuttelun ja ohjauksen sävyttämällä omakohtaisilta näyttävillä valinnoilla (Kivinen & Rinne 1988, 508). Tämä "minätekniikan" muoto työstää koulutuksen kentällä työmarkkinakelpoisen luonnehahmon syntyä, tulevaa yhteiskunnallista kompetenssia ja hallintaa (Varila 1997, 238).

6.2.1 Hyvinvointivaltion reformi

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion yksi olennaisin ominaispiirre on ennaltaehkäisy tavoite. Tavoitteena on ollut vakavien sekä sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyvien ongelmien ennaltaehkäisy ja -sääntely että elämänhallinnan prosesseihin puuttuminen. Tämä on toteutettu luomalla laaja ja kattava julkisten hyvinvointipalvelujen verkosto, (=sosiaalihuolto-, työvoima-, koulutus-, perhe- tai asuntopolitiikan aktiiviset tukimuodot). (Vähätalo 1998, 71.) Kun tarkastellaan ohjaavaa koulutusta ja yleensä työttömien työnhakijoiden tilannetta hyvinvointivaltion verkostoissa, ei näitä edellä mainittuja hyvinvointivaltion hallinnollisia toimia tule unohtaa. Ne konstruivat päätöksiä, valintoja, koulutuksia ja ohjausta kiteytyneellä tavallaan. (Silvennoinen 2002, 125.) Muutosta on tapahtunut myös siinä, että enää eivät koulutukselliset palvelut kuulu pelkästään julkisen sektorin (hyvinvointivaltion) repertoaariin ja monopoliin, vaan myös koulutuspolitiikassa tapahtui käänne kohti markkinataloutta ja kilpailullisuutta 1980-luvun alussa, jolloin myös sosiaalipolitiikkaa käsittelevissä kirjoituksissa yleistyivät selvästi viittaukset yksilöön hyvinvointivaltion palvelusten käyttäjänä ja asiakkaana. Viittaukset asiakkaisiin ja kuluttajana olemiseen sisälsivät sellaisen tausta-ajatuksen, että sosiaalipoliittisia järjestelmiä voi parhaiten kehittää antamalla asiakkaille valinnan tai "kilpailuttamisen" mahdollisuuksia. Näin huonosti toimivat tai epätarkoituksenmukaiset palvelut karsiutuivat ajan mittaan tarpeettomina pois. (Alasuutari 1996, 247; Helen 2004, 220; Kauppila 2002, 11-12.) Tiivistäen, kun ennen hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen takasi työvoimalle sosiaalisen turvallisuuden ja koulutus merkityksellistettiin vakaan ammattiuran hankkimisen ja ammatissa pärjäämisen välineeksi, uudessa, muotoutumassa olevassa yhteiskunnassa yksilön aseman määrää nyt hänen paikkansa erilaisissa informaatiovirroissa sekä hänen kykynsä sopeutua niiden viesteihin. Refleksiivisen modernisaation yhteiskunta on aikaisempia yhteiskunta-

muotoja globaalimpi, kapitalistisempi ja informaatiokeskeisempi. (Kauppila 2002, 16-17; Lash 1995a&b; Vähätalo 1998, 164-182.)

Raija Julkusen (2002) mukaan hyvinvointivaltion uudelleenmuotoilu eli reformi alkoi jo 1980-luvulla ja se jatkui koko 1990-luvun ajan. Hyvinvointivaltion reformia ei tulekaan nähdä vain laman pakottamana sopeutumisenä, josta palataan takaisin normaaliin vaan laman kiihdyttämänä prosessina. Laman luoma kriisiteollisuus mahdollisti politiikan, joka ilman lamaa ei olisi ollut mahdollista. Myös Suomessa monet tahot ajattelivat 1980-luvun lopussa julkisen sektorin kasvun ja kuntien tehtävien ja aktiivisuuden liian suureksi. Seurauksena oli toimet, joissa samalla kun sosiaaliset oikeudet ja sosiaaliturva laajenivat niin kohentamisen kanssa laitettiin liikkeelle Suomea markkinaehtoistava ja markkinaliberalismissa mukana pysyttävä reformiprosessi, jolla tähdättiin julkisten toimintojen rajoittamiseen ja yksityistämiseen sekä markkinaperiaatteen omaksumiseen julkisen sektorin sisällä. Suomessa reformin kivijaloiksi tulivat valtion virastojen liikelaitoistaminen, tulosohjaus sekä valtio-kunta-suhteen uudelleenmuotoilu. (Julkunen 2000, 218-237; 2002, 1-2.)

Vaikka monet uudistukset alkoivat lamasta riippumatta, lamalla on olennainen rooli 1980- ja 1990-luvun reformien ketjussa: työllisyys romahti, työttömyys viisinkertaistui ja säästöpolitiikka alkoi nyt kriisiteollisuuden avulla lyödä läpi. Suomen 1990-luvun reformipolitiikan keskeisiä muutoksia olivat mm. ansiosidonnaisen työttömyysturvan työssäoloehdon tiukentaminen ja terveysmenojen omavastuun kasvaminen. Julkisia palveluja pyrittiin säilyttämään palvelujärjestelmän runkona, samalla voimavaroja tiukennettiin, henkilöstöä kuormitettiin ja palkkataso pidettiin matalana. Samanaikaisesti juntattiin läpi ns. kannattavuusoppi eli verotuksen, sosiaaliturvan ja palvelumaksujen muotoilu työntekoa kannattavaksi tyyliin ”työnteon pitää kannattaa aina”. Tällä ideologialla oikeutettiin työnteon kanssa kilpailevan sosiaaliturvan uusia leikkauksia. Yksilölle nämä muutokset (perusturvan kapeneminen) näkyivät mm. siten, että huono-osaiset jäivät viime kädessä kirkon, järjestöjen ja vapaaehtois-sektorin varaan entistä enemmän. Kolmannelta sektorilta odotetaan ja vaaditaan erityisesti vaikeasti työllistyvien työllistämistä, hyvinvointipalvelujen tuottamista sekä sosiaalisten siteiden tarjoamista syrjäytetyille. Samaan aikaan ovat yleistyneet verkostoihin ja kumppanuuteen perustuvat, yksityisiä ja julkisia toimijoita yhdistävät paikalliset toimintamuodot, joiden tavoitteena on työn luominen. Muutosta tapahtui aktiivisen työvoimapolitiikan keinojen uudelleenajattelun muodossa: työttömän identiteetti vaihtui aktiiviseksi työnhakijaksi. Suomessa työvoimapolitiikkaa on tehty paljolti kiristämällä työttömyysturvan tasoa, ehtoja ja sanktioita. Suomessakin 1990-luvulla pääsi valtaan sosiaaliturvan ja työnteon kannattavuutta, omaa vastuuta, velvollisuuksia, mahdollisuuksia, riskinottoa ja riskien sietoa korostava ajattelu. Ihmisarvo, tasa-arvo, solidaarisuus, oikeudenmukaisuus ja turvallisuus alkoivat tuntua vanhanaikaisilta käsitteiltä. (Julkunen 2000, 218-237; 2002, 1-5.)

Tässä yhteydessä voidaan puhua hyvinvointivaltion elämänpolitisoitumisesta – tukimuodot on paalutettu yksilöllisillä ehdoilla, omavastuulla ja säädöksillä. Yhteiskunta kyllä antaa tukea, mutta sen saanti on ehdollistettu. Tuen saa-

jan on annettava vastikkeeksi sitoumus kehittyä ja kouluttautua. Perusturvaan ja toimeentuloon on rakentunut huono-osaisille nöyryyttäviä rakenteita. Esimerkiksi monelle köyhälle ja varsinkin suurten ikäluokkien köyhille hyvinvointivaltion elämänpolitisoituminen tarkoittaa päättymätöntä työllisyyskurssia, josta eilisen ammattitaidon omaava työntekijä ei päädy mihinkään pysyvään työpaikkaan. (Hoikkala & Roos 2000, 16-17.)

Raija Julkusen (2002) mukaan turvallisuus ei assosioitu enää sosiaaliturvaan vaan vartiointiliikkeisiin ja firmojen security-palveluihin, oikeudenmukaisuus ei enää tasa-arvoon vaan siihen, minkä on itse ansainnut. 1990-luvulla valalle tullut suuntaus on merkinnyt myös tosiasiallista julkisen vastuun kaventumista, oman ja perheen vastuun lisääntymistä toimeentulosta, selviämisestä ja huolenpidosta. Tämän eetoksen vaihtuminen koostuu monista palasista. Lama-leikkaukset toimivat sopeuttajina. Ne muuttivat horisonttiamme ja saivat ihmiset sietämään sitä, että kaikkiin oikeutettuihin ja kohtuullisiin tarpeisiin ei voi vastata. Lama esitettiin liki talvisotaan verrattavissa olevana yhteisiä ponnistuksia vaativana prosessina, jossa kaikilta vaadittiin uhrauksia. Oikeus arvokkaaseen elämään ilman työntekoa tuli 1990-luvulla mahdottomammaksi, ts. työn ideologia voimaperäistyi. Tällä hetkellä työttömyys on edelleen korkea ja työmarkkinat valikoivia. Näissä oloissa aktivointi ja kannustaminen aiheuttavat myös pettymysten kierteen niiden elämässä, jotka turhaan kolkuttavat työmarkkinoiden portteja. 1990-luvun työkeskeistä politiikkaa on voitu tehdä vahvan historiallisen suomalaisen työeetoksen varassa. 1990-luvulla ihmisarvo ja työeetos joutuivat ristiriitaan ja ihmisarvo hävisi. (Julkunen 2002, 5-6.)

Koulutuspoliittisesta näkökulmasta katsottuna uusliberalistisen ideologian tulo koulutuksen kentälle on merkinnyt sitä, että tasa-arvoa korostava riittävyyden eetos on korvautunut yksilöiden välistä kilpailua ja tehokkuutta korostavalla erinomaisuuden eetoksella (Simola 2002; Suoranta 2002, 276). Erinomaisuuden eetos on käytännössä lisännyt koulujen, oppilaiden ja opettajien eriarvoistumista ja heidän välistä kilpailua. Kaiken kaikkiaan uusliberalistinen ideologia on rapauttanut hyvinvointivaltiota, sen arvoja ja ihmisten universaalisia oikeuksia. Se ei ota vastuuta hyvinvoinnin takaamisesta, kattavan tasa-arvon saavuttamisesta ja täystyöllisyydestä. Yksilön kannalta uusliberalismi tarkoittaa hallittavuutta, joka on sekä yksilökohtaista sisäistä hallintaa että institutionaalista hallintaa. Hallinnan käytännöt näyttävät tehokkuutena ja arviointina, ja niistä tulee itsestäänselvyyksiä, jotka alkavat laittaa ihmisiä paremmuusjärjestykseen. (Kauppila 2002, 16; Suoranta 2002, 274-278.)

Richard Sennettin (2003) mukaan julkisessa elämässä riippuvuus näyttää hävettävänä asiana, varsinkin hyvinvointivaltion reformisteille. Heidän mielestään ihmiset täytyy saada irti riippuvuudesta, sillä jokainen on oman onnensa seppä ja omavaraisuus tuo muiden kunnioitusta. Toisin sanoen, tarvetta riippuvuuteen ei saa enää tuoda esille ja siitä on tehty hävettävä asia. Ihmisen myöhäismoderni itsekunnioitus on riippuvainen hänen itsenäisyydestään, kyvystään olla riippumaton kenestäkään. Hyvinvointivaltion reformistit pitävät riippuvuutta lapsen, ei aikuisen ominaisuutena. Hyvinvointivaltion uudistajat haluavat vapauttaa sekä yksilöt että yhteiskunnan riippuvuuksista ja tehdä

heistä täysivaltaisia aikuisia. Hyvinvointiyhteiskunnan käytännöissä tämä näkyy siten, että ihmisille myönnettävistä sosiaalietuuksista tulee yhä lyhytkestoisempia, esimerkiksi työttömyyskorvauksesta. Näin koetetaan estää se, ettei yksilö passivoidu liikaa ja tule liian riippuvaisiksi hyvinvointiyhteiskunnan etuuksista. Sennettin (emt.) mukaan nykyään on vallalla ajatus, että yksityiselämän puolella yksilö saa olla riippuvainen, mutta ei julkisen elämän puolella. Tätä ajatustapaa ajavat nykyään eteenpäin "naiset kotiin"-ideologia sekä kaikenlainen sellainen ajattelu, jossa ollaan sitä mieltä, ettei hyvinvointiyhteiskunnan tarvitse kantaa vastuutaan vaan se voidaan sysätä yksityisen puolen, siis perheiden kannettavaksi. Nyky-yhteiskunnassa avun pyytämisestä on tullut heikkouden merkki. Yritysmaailmassa avuntarvetta ja sen kysymistä pidetään ei-toimivan yrityksen mallina. (Sennett 2003, 101-126.)

Millerin & Rosen mukaan kaikkia hyvinvointivaltion perusteluja yhdistää tietty "hyvinvointiaatteen" (welfarism) eetos, joka kantaa huolta "tuntemattomien ihmisten tarpeista". Kyse on tavoitteesta hallinnoida riskejä ja vastuuta lähinnä sosiaalivakuutuksella ja sosiaalityöllä. Hyvinvointijärjestelmän on tehtävä kansalainen vastuulliseksi yhteiskuntaa kohtaan, hänet on vastuullistettava. Uusliberalismi syntyi hyvinvointivaltion kritiikkinä, ja sen ideologiana on halu elvyttää yksilöiden autonomia ja yritteliäisyys, joka on vääränlaisesti uinunut hyvinvointivaltion kehdoissa. Uusliberalismin ammattikoodit ujuttautuvat myös asiantuntijuuden uusiksi sisäisiksi tavoitteiksi. Tavoitteena on "liikkeenjohdollistaa" sosiaalityöntekijöiden, lääkärien ja muiden asiantuntijoiden käyttäytymistä siten, että nämä muuttavat itse itseään, omia ajattelu- ja toimintatapojaan ja ammatillisia minätekniikoitaan tulosvastuullisempaan suuntaan. Uusliberalismista seuraava dikotominen jako vastuullisten ihmisten maailmaan ja marginaaliryhmiin aiheuttaa sen, että kodittomuus, nuorisotyöttömyys, alkoholismi ja mielisairaus määritellään marginaaliryhmien ongelmiksi, ei osaksi vastuullisten ihmisten maailmaa. Nämä "marginaali-ilmiöt" kyllä sijaitsevat yhteiskunnassa, mutta ne eivät synny siitä. Toisin sanoen, ne eivät ole osa sitä maailmaa, jossa yksityiset kansalaiset ovat sitoutuneet vastuullisuuteen elämästään ja itsensä kehittämisen hankkeisiin ja päämääriin. Näin on syntynyt uusi (köyhien) hallinnoinnin tapa, joka pohjaa henkilökohtaisen vastuun ajatukseen. (Hänninen & Karjalainen 1997, 21; Miller & Rose 1997, 111-148.)

Väitetyn riippuvuuden sijaan, jonka hyvinvointijärjestelmän käyttämät keinot ovat tuottaneet, uusliberalismi vaatii ja edellyttää uutta autonomisoivaa laskelmoimista mukaista hallinnoimista. Uusi uusliberalistinen rationaalisuus on asettanut kyseenalaiseksi sen hyvinvointi-ideologian eettisen muotoon, jossa korostettiin yksilön vastuullistamista sosiaalisten velvoitteiden ja sosiaalisen solidaarisuuden välityksellä. Uusliberalistisen rationaalisuuden toiminta perustuu eettiseen oletukseen yritteliästä, kalkyloivasta ja omaa etuaan maksimoivasta yksilöstä. Kun hyvinvointi-ideologian hallitsevana ihanteena oli tehdä yksilösubjekteista vastuullisia kansalaisia, niin uusliberalismin keskeinen teema on muista riippuvaisten subjektien muuttaminen riippumattomiksi kansalaisiksi. (Miller & Rose 1997, 111-148.) Samasta asiasta, mutta hieman toisin sanoin kirjoittavat Jyri Manninen (1996) ja Juha Varila (1997) kuvatessaan yksilön työ-

markkinakelpoisuutta. Työmarkkinakelpoisuuden arvottamisen perusta on muuttunut refleksiivisessä modernisaatiossa, jossa työmarkkinakelpoisuus edellyttää jatkuvaa arviointia ja vertailua, oman itsensä mieltämistä markkinayrityksenä, joka etsii tuotteelleen eli itselleen paikkaa markkinoilla käytäväsä kilpailussa. Ainoa keino selviämiseen onkin omaehtoinen ja kurinalainen itsetarkkailu, jota voidaan pitää keskeisenä työelämätaidona. (Manninen 1996, 190; Varila 1997, 126.) Itsetarkkailu on tekijä, joka Mannisen (1996) mukaan vaikuttaa reflektiivisen oppimisen taitoihin. Siihen kytkeytyy tietoisuus, tavoitteellisuus, sinnikäs pyrkyryys ja kyky jäsentää todellisuutta kielellisesti. Nämä edellä mainitut kyvyt ovat ominaisuuksia, jotka rakentuvat yksilöön pääsääntöisesti primaarisosialisaatiossa ja ovat yhteiskuntaluokkaan kytkeytyviä ominaisuuksia ja joita koulu edelleen hioo. Jos yksilöltä puuttuvat kyseiset (keskiluokkaiset ominaisuudet) hahmotetaan se kuitenkin pääsääntöisesti yksilön viaksi. Näin yksilön yhteiskunnallinen asema kääntyy yksilön ominaisuudeksi. (Manninen 1996; Varila 1997, 126.) "Köyhyyden ongelma" voidaankin hajottaa uudelleen ihmisten luonteessa ja olosuhteissa piileviksi erilaisiksi vaikeuksiksi, joiden suhteen aineellisten voimavarojen puute näyttäytyy toissijaisena ja satunnaisena (Miller & Rose, 1997, 142). Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että yksilöiden on mielletävä itsensä ja minuutensa yrityksiksi. Heidän tulisi elää elämänsä omien päätöstensä ja valintojensa mukaan pyrkien toteuttamaan päämääränsä. Tällainen uusliberalismin tavoitteleva autonomisointi on taloudellinen ja eettinen ohje, ja se on suunnattu sekä yksilöille että hallinnon yksiköille. (Miller & Rose 1997, 133.)

Tämän kehityksen vuoksi myös asiantuntijuus on muuttunut yhä enemmän liikkeenjohdolliseen suuntaan pitäen ihanteenaan yksilöä, joka on jonkinlainen rahaa ja kuluttamista ja säästämisen etuja punnitseva kustannus-hyötymekaniikka. Tämän tyyppistä liikkeenjohdollista kustannus-hyöty-asennetta vaaditaan niin sosiaalityön, terveydenhuollon kuin koulutuksenkin asiantuntijoilta. Muutos laskelmoivaksi asiantuntijaksi ei kuitenkaan tapahdu pakolla tai yhä tiukemmalla ulkopuolisella kontrollilla. Asiantuntijoiden ajattelun ja toimintatavan muutos onnistuu ainoastaan siten, että asiantuntijat muuttavat itseään, ajatteluaan ja toimintaansa. Tämä muutos mahdollistaa asiantuntijuuden kalkyloivan hallinnan, jossa heidän toimintaansa ja päätöksiään arvioidaan liikkeenjohdollisten periaatteiden mukaan. (Miller & Rose 1997, 140.)

Foucault'n mukaan kysymys on siitä, että modernissa yhteiskunnassa hallinta ei voi olla yksilölle ulkoista vaan sen täytyy onnistua muuntumaan subjektin tuottamisen tekniikaksi (Foucault 1998, 2000; Julkunen 2000, 218-237). Foucault'laisittain voidaan puhua julkisista minätekniikoista, joita tuottavat mm. työvoimaministeriö- ja hallinto määritellesään ikääntyvän ja ikääntyneen pitkäikäistyöttömän käsitteitä ja heille ikäryhmittäin suunniteltua toimintaohjelmaa. Yksityisiä minätekniikoita tuottaa taas ohjaava koulutus, joka koettaa saada opiskelijan sisäistämään itsekurin ja uudenlaisen asenteen työelämään.

6.2.2 Ruumiin minätekniologia

On siis kyse siitä, kuinka ulkoinen hallinta muutetaan itsen hallinnaksi myös koulutuksen kentällä. Tätä prosessia ohjaavat tietyt kaikille ihmisille yhteiseksi ja yleisinhimillisiksi oletetut aikakauteensa sidotut käsitykset ja diskurssit. (Alasuutari 1996; Värri 2002.) Tästä esimerkkinä seuraava lainaus päiväkirjoistani vuosilta 1997 - 1999:

”Samaan aikaan tuli kuvioihin mukaan fyysisen kunnon testaus [x-hallilla]. Kyseessä oli ns. polkupyöräergometriatesti, joka mittasi henkilön aerobisen kunnon tasoa. Jokainen opiskelija meni siis vuorollaan ns. Kuntoneuvolaan, jossa heidän kuntonsa testattiin ja siitä annettiin kirjallinen lausunto kuten myös kunnon kohottamisohjeet tai kunnon ylläpito-ohjeet. Opiskelijoilla oli myös mahdollisuus käydä samaan hintaan [x-hallin] kuntosalilla, ja monen ryhmän kanssa saimme sinne myös ohjaajan mukaan kun menimme tutustumaan kuntosaliin porukalla. Samoin Kuntoneuvolan ohjaaja tuli pitämään ryhmälle yhtenvedon ryhmän tuloksista koulutuksen päätyessä. Samalla hän kertoi kaupungin harrastusmahdollisuuksista ja liikunnan tärkeydestä, terveellisestä ruokavaliosta ja länsimaisista kauneusihanteista. Opiskelijoiden suhtautuminen asiaan vaihteli innostuneisuudesta kielteisyyteen ja vaivautuneisuuteen. Nuorimmat ja hyväkuntoisimmat olivat innoissaan testauksesta, mutta ikään-tyneemmät eivät niinkään. Varsinkin huonokuntoiset ja ylipainoiset naiset kokivat tilanteen jopa loukkaavaksi. Toisaalta voidaankin kysyä, mikä oikeus työvoimakoulutuksella on puuttua ihmisten ruumiinkuvan muuttamiseen ja kunnon tarkkailuun. Jokainen on kyllä tietoinen liikunnan ja terveellisten elämäntapojen suosiollisista vaikutuksista, mutta mikä oikeus meillä on sanoa ihmiselle, että sinun tulisi liikkua enemmän ja syödä terveellisemmin? Vai koetetaanko työttömille sanoa implisiittisesti, että ollaksesi potentiaalinen työnhakija sinun tulisi olla toisen näköinen myös ulkoisesti? Solakampi ja terveitä elämäntapoja noudattava yksilö. Näin siis työvoimakoulutus ei keskity vaan mielen muokkaamiseen asenteiden ja tietojen tasolla, vaan kohteeksi otetaan myös työttömän ruumis. Mitähän se Foucault muuten tästä sanoo, ja kuinka moni on todella tiedostanut, mistä kaikesta tässä on kyse, ja on valmis myöntämään sen? Miltä minusta itsestäni moinen terveystietous tuntui? Tavallaan hyvältä vaihtelulta tuntien rutiineihin, ja opiskelijat saivat tutustua toisiinsa hieman eri ympäristössä ja puuhastella keskenään. Toisaalta hieman kiusalliselta varsinkin silloin kun selvästi näki, ettei porukka olisi halunnut lähteä testauttamaan kuntoaan tai pelaamaan joukkuepelejä [x-hallille]. Tässä välissä täytyy huomauttaa, että koko kunnon testaus pohjautui vapaaehtoisuuteen, ketään ei siis pakotettu osallistumaan siihen. Kehotettiin kylläkin useaan otteeseen.”

Edellä oleva lainaus on myös kuvaus työttömän elämän elämänpolitisoitumisesta, heihin vaikuttavista ikädiskursseista, itseohjautuvuuteen johtavien minätekniikoiden sisäistämisestä ja sisäistämisen pakosta ja yhdenikäisyyden kulttuuriin siirtymisestä.

Iän diskurssi eli ne kulttuuriset ja sosiaaliset käytännöt, joissa ikää tuotetaan, uusinnetaan ja muutetaan, kertovat paljon siitä, mitä ja miten ajattelemme iästä. Yhdenikäisyyden kulttuurissa nuorekas ulkonäkö ja nuoruuteen liitetyt ominaisuudet asettuvat standardiksi. Lapset yrittävät kivuta aikuisiksi aikaisemmin, ja ikäänntyvät yrittävät säilyttää nuorekkuutensa. Yhdenikäisyyden kulttuuriin siirtyminen merkitsee siis yksilölle, tässä kontekstissa ikäänntyvälle pitkäaikaistyöttömälle, uusia normeja ja pakkoja. ”Ikä on itsestä kiinni” - asenne johtaa siihen, että nuoruuden ja nuorekkuuden ylläpidosta tulee velvoite, jolla on myös sosiaalipoliittisia ulottuvuuksia: keski-ikäisten on tuotettava itsensä riittävän nuorena ja dynaamisena elämään ja vanhojen tulee lykätä avun

tarvettaan. (Julkunen 2003, 27-29.) Työssä pysymisen politiikan takia myöskin ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tulee tuottaa itsensä työhön kelpaavana, uudistuvana eikä pysähtyneenä.

Vaation (2002) tutkimat työnantajat eivät halunneet rekrytoida ihmisiä, jotka eivät kantaneet kehoaan oikealla tavalla. Jalkojen laahaaminen, veltosti kättely, katsominen silmien ohi, haiseminen hielle tai lihavuus eivät ole työntekijältä toivottavia ominaisuuksia. Työnhakukoulutukseen osallistuvien oletetaan ja toivotaan työnhakutilanteessa kiinnittävän huomiota ensivaikutelmaan, ulkoiseen olemukseen, ilmaisukykyyn sekä motivaation, aktiivisuuden, yritteliäisyyden, mielialan ja asenteen esittämiseen. Raija Julkusen (2003) mukaan ulkonäön ja ruumiillisen habituksen merkitys työelämässä on korostunut kahden kehityskulun vuoksi: työelämän omien muutosten ja ulkonäön yleisen korostumisen vuoksi. Sosiaalinen elämä ja työelämä ovat siis estetisoituneet ja emotionaalisoituneet, ts. työn kulttuuriset, esteettiset ja emotionaaliset komponentit ovat saaneet lisää painoa. Työelämän muutos on johtanut organisaatioiden imagojen ja visuaalisten vaikutelmien korostumiseen. Tähän liittyvät oleellisesti pukeutumis- ja käyttäytymiskoodit samoin kuin lisääntyvät interventiot työntekijöiden emotionaaliseen elämään terapian, ohjauksen, stressin hallinnan ja itsearviointin välittämistä. Uusi jälkimoderni työn maailma on sosiaalisempi ja kommunikatiivisempi kuin vanha, moderni työn maailma. (Julkunen 2003, 45-46.) Yrjö-Paavo Häyrysen (1994) mukaan kysymys on työorganisaatioissa tapahtuneista muutoksista. Moderneissa organisaatioissa etusijalla olivat miesten taidot eli tekniikka, johtaminen ja byrokraattisen kielen mestaruus. Nykyinen postmoderni organisaatio edellyttää yksilöltä naisille luonteenomaisina pidettyjä taitoja: kuuntelua, kommunikointia, improvisointia ja sosiaalista sietokykyä. (Häyrynen 1994, 190.)

Raija Julkunen (2003) kirjoittaa, että koska työtä tekee kokonainen ihminen, ei vain esim. kädet, on koko ihmisen pätevyydestä, ulkonäöstä ja sosiaalisesta miellyttävyydestä tullut itsemuokkauksen ja johtamisen kohde. Ulkonäkötyötä ja hyvää ulkonäköä vaativassa kulttuurissamme kaikkia ja kaikennäköisiä houkutellaan ruumistyöhön ja yhä useampi on tyytymätön omaan ruumiiseensa, varsinkin ikääntyvään ruumiiseen harvoin liittyy itseluottamuksen tunteita. (Julkunen 2003, 100-101.) Raija Julkusen (2003) tutkimuksessa keskeiseksi tuli huomio, että ulkonäkötyöstä on tullut iso osa luokka- ja työnjakoa. Nuorekas, hallittu imago liittyy hyvään sosioekonomiseen asemaan, liike-elämään ja asiakaspalvelutehtäviin. Naisten ulkonäkö on julkinen, yhteinen ja yhteisesti arvioitava ja kommentoitava kokonaisuus. Naiset pyrkivät ja heidän myös odotetaan säilyttävän naisellisen ulkonäön ja nuorekkaan olemuksensa, mm. ruokavaliolla, liikunnalla ja meikeillä. Sen sijaan miehen ruumis on suoritusruumis, suorituksena työ, urheilu ja seksi. Sekä miesten että naisten ruumistyö oli Julkusen tutkimuksessa on kiinnipitämistä työstä, elämästä ja ei-vanhuudesta, ruumistyöstä luopuminen merkitti iälle periksi antamista ja luovuttamista. (Julkunen 2003, 45-104.) Raija Julkusen (2003, 259-260) mukaan keski-ikässä ikäkokemus halkeaa, ts. ruumis ja sen meistä antama viesti muuttuu samalla kun minuumme kokemus vahvistuu iän myötä. Ikä koetaan sukupuolittuneena ja ruu-

miillisenä asiana: naiset ulkonäössä ja miehet suorituskyvyssä, kuten seuraavat lainauksetkin osoittavat:

Piia: Mites tää sun ikäs, sanotaan yli 45 kun olet ollut, miten tämä vaikuttaa sun suh-
tautumiseen työttömyyteen? Tai ylipäättänsä työelämään ja mitä sä ajattelet työelä-
mästä oman ikäpolves tai sukupolves tai ikäryhmäs edustajana? Koska se ikähän on
siellä aina...

Riitta: Kyllä, totta kai! Mitens mä nyt tuohon sanoisin? ... Mä sopeuduin jo silloin 36-
vuotiaana, että jo siihen, että mä oon liian vanha. Jos missä niin [x-alalla] pitää olla
nuori ja nätti, sehän on ollut oikein tämmönen ... [y-alalla] on paremminkin on ehkä
hyväksyty, täällä on aika paljon ihmisiä opiskellut iäkkäämpänäkin ... että tämä on
minun mielestä toiveikkaampi ala sinänsä iän kannalta kuin esimerkiksi [x-ala] ...
kun ajattelee [meidän] ryhmän nuorempia naisia, että niillä oli kuitenkin ATK:n hal-
linta ja kaikki tällaset, ja silti ei löydy mitään että, että tuota, se kyllä on niin per-
soonakohtainen asia että jos vähänkin olet, elämässä alat laahata niin sanotusti niin
kyllä minä voin sanoa, että ei enää ole mahdollisuuksia.

Jouni: Et tietysti ... fyysinen kunto, joka on psyykkisen kunnan ehoton edellytys.

Piia: Kuinka paljon viikossa sä harrastat liikuntaa?

Jouni: Tällä hetkellä kerta, kaks, mahdollisesti kolme.

Suvi Ronkaisen (1999) mukaan keski-ikäisen naisen ruumis on kontrollin ja hil-
linnan kohde erityisesti työelämässä. Tärkeää tämän sukupolven naisille on se,
ettei olemus poikkea tai pistä silmään. Suomalaisten keski-ikäisten naisten elä-
mää määrittää näennäinen sukupuolineutraalius. Näennäisen sukupuolineut-
raaliuden tilassa rehevästä naisruumiista tulee ongelma suhteessa palkkatyöky-
silöyteen. Liikalihava nainen koetaan sukupuolineutraalin palkkatyöyksilön
uhkaksi, jolloin hänet nähdään ensisijaisesti naisena eikä henkilönä, jolla on yk-
silöoikeudet. (Ronkainen 1999, 211-212.) Jos tulkitsen tämän oikein, keski-
ikäisten suomalaisten naiseus vaatii heiltä ensisijaisesti palkkatyöyksilöllisyy-
den ehtojen täyttämistä ja liikalihavuus tai rehevyys palauttaa heidät naisen
asemaan, tilaan, joka vie heiltä yksilöllisiä oikeuksia. Ehkä tämän takia työllis-
yyskoulutuskin painottaa palkkatyöyksilöyden tai työmarkkinakelpoisuuden
ehtoja kiinnittämällä huomiota ruumiinkulttuuriin. Deborah Luptonin (1998)
mukaan naiset nähdään hyvin pitkälti ruumiillisuuden kautta, kun miehisuus
konstruoituu enemmän mielen kautta. Toisin sanoen jakolinja ruumis-mieli ku-
vastaa hyvin pitkälle sitä, miten naiseus ja mieheys ovat rakentuneet historian
saatossa. Naiseuteen liittyvät negatiiviset konnotaatiot paikantuvat hyvin pit-
kälti ruumiiseen, kun taas miehiset konnotaatiot rakentuvat mielen, järjen ja
edistyksen pohjalle. (Lupton 1998, 107-108.)

Oman itsensä muokkaaminen ei ole koskaan vallasta vapaata, vaikka
useimmille itsestään "huolta pitävälle" ihmiselle se näyttäytyy kokemuksena
"vapaista ja henkilökohtaisista" valinnoista. Michél Foucault'n (2000) mukaan
ruumiilla on poliittisia merkityksiä, koska vallanhaltijat voivat kohdistaa siihen
puristusotteensa, sijoittaa siihen omia tavoitteitaan ja merkitä sen. Ihmisruu-
miin poliittinen haltuunotto ja hallinta kytkeytyy sen taloudelliseen hyväksi-
käyttöön moninaisin ja vastavuoroisin suhtein; ruumis katsotaan vallankäytön
ja hallintatoimien kohteena suurelta osin nimenomaan tuotantovoimaksi. Ruu-
miista tulee hyödyllinen voima vasta kun se on samalla sekä tuottava että alis-
tettu välikappale. Kuten Foucault (emt.) huomauttaa tämä alistaminen ei toteu-

du pelkästään joko väkivallan tai ideologian keinoin; vaikka se saattaa hyvin olla välitöntä ja ruumiillista alistamista, se voi käyttää voimakeinoja ja kohdistua aineellisiin asioihin, mutta siitä huolimatta sen ei tarvitse olla luonteeltaan väkivaltaista. Se voi olla laskelmoitua, organisoitua ja teknisesti hallittua, hienovaraista, ja se voi kaihtaa käyttämästä aseita tai terroria, mutta on silti luonteeltaan fyysistä. Toisin sanoen ihmisruumiista voi olla olemassa "tietoa", joka ei oikeastaan ole tietoa sen toiminnasta. Voi myös olla ruumiinvoimien hallintaa, joka on ylemmällä tasolla tapahtuvaa toimintaa kuin ruumiin suora alistaminen. Tästä tiedosta ja hallinnasta koostuu se, mitä voidaan kutsua "ihmisruumiin poliittiseksi teknologiaksi". Tämä teknologia on epämääräistä, ja sitä on harvoin kuvattu järjestelmällisesti, sillä se koostuu usein palasista ja käyttää hajanaisia välineitä ja menetelmiä. Siinä on lähinnä kyse vallan tietyistä mikrofysiikasta, jota vallan koneistot ja instituutiot käyttävät, mutta joka toimii aineena ja voimina näiden päätoimintojen ja itse ruumiin välissä. (Foucault 2000, 39-40.)

Foucault (2000) ei käsitä valtaa omaisuudeksi vaan strategiaksi, ja sen alituskainot ovat eräänlaista valmiutta, tiettyä taktiikkaa tai tekniikkaa, toimintaa. Kyseessä on jännittynyt ja toimiva suhdeverkko eikä niinkään etuoikeus, josta voisi pitää kiinni. Valtaa ei siis käytetä puhtaasti ja yksinkertaisesti, vaan valta ottaa yksilöt hallintaansa, kulkee heidän lävitseen ja nojaa heihin aivan kuten he itse sitä vastaan taistellessaan tukeutuvat sen heihin kohdistamiin otteisiin. Valta tuottaa myös tietoa, ja valta ja tieto edellyttävät toisiaan. Ei siis ole olemassa valtasuhdetta, jolle ei muodostuisi sitä vastaavaa tietokenttää, eikä tietoa, joka ei edellyttäisi ja samalla muodostaisi valtasuhteita. Tieto, joka on vallalle joko hyödyllinen tai epämieluisa, ei ole lähtöisin tietävän subjektin toiminnasta, vaan vallan ja tiedon välisistä suhteista ja niiden kautta tapahtuvista kehityskuluista ja taisteluista, joista tämä yhdistelmä koostuu ja jotka määräävät tiedon mahdolliset muodot ja alueet. (Foucault 2000, 40-42.)

Näyttää kuitenkin siltä, että sekä ruumiin että sielun kontrolloitavuus yksilön itsensä tehtävänä on myöhäismodernin yhteiskuntakelpoisuuden kannalta eilinehto. Foucault (2000) kutsuu näitä käytäntöjä ruumiin ja sielun teknologioiksi, joita ylläpitävät kasvattajat, psykologit ja muut ammattilaiset. Ruumiin teknologia tulee ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä esille heihin kohdistuneissa ulkonäkövaatimuksissa, jotka heidän täytyy saavuttaa täyttääkseen työmarkkinakelpoisuuden kriteerit. Vastuu sielun teknologiasta on siirtynyt ihmisten itsensä kannettavaksi itsensä reflektoinnin ja minuuden pohtimisen muodossa. Giddensin (1995a) mukaan myöhäismodernissa yhteiskunnassa kumpikin, ulkonäkö ja esiintyminen, eivät ole annettuja vaan ulkonäöstä tulee keskeinen osa minän refleksiivisyyttä valintojen keskellä. Me tulemme vastuulliseksi omien ruumiittemme suunnittelusta, ja ruumiista huolehtiminen merkitsee "kehon jatkuvaa kuuntelemista". Ruumiilliset hallinnointitavat ovat ensisijaisia keinoja, joilla institutionaalinen refleksiivisyys luo ruumista. Giddensin (emt.) mielestä naisten siirtyminen myöhäismoderniin on ollut rajumpi kuin miesten. He kokevat myöhäismodernin vaatimukset ristiriitaisemmiksi kuin miehet. (Giddens 1995a, 99-107.) Mielestäni tämä näkyy mm. kaikenlaisessa

ruumiillisuuskeskustelussa, joka kohdistuu naisiin julmemmin kuin miehiin, ja varsinkin ikääntymisen kaksoisstandardissa. Minän projektista tulee yhä enenevämmässä määrin tuotteistunut kokonaisuus. Media esittää jatkuvasti mielikuvia siitä, minkälaisia ihmisten tulisi olla tai mitä heidän tulisi tavoitella. Erityisesti hyvin toimeentulevien ihmisten elämäntyylejä esitetään malleina, joita kaikkien tulisi jäljitellä ja pyrkiä. (Giddens 1995a, 196-201.)

Baumanin (2002a) mukaan postmoderni yhteiskunta ruokkii pikemminkin jäsentensä kykyä kuluttaa kuin tuottaa. Näin se eroaa ratkaisevalla tavalla modernista yhteiskunnasta. Kun tuottajan roolin ympärille organisoitu elämä on normatiivisesti säädeltyä, kuluttamisen ympärille organisoidun elämän täytyy sen sijaan tulla toimeen normeilla. Kuluttajien yhteiskunta on yleisen vertailun yhteiskunta, jossa kannetaan suurta huolta ajan tasalla olemisesta ja itsensä päivittämisestä kulloisenkin markkinataloudellisen tarpeen mukaan. Muutos tuottajista kuluttajiksi on myös muuttanut käsitystämme omasta ruumiillisuudestamme. Olemme siirtyneet terveyden yhteiskunnasta hyväkuntoisten yhteiskuntaan. Toisin sanoen, siinä missä tuottajien yhteiskunta asettaa terveyden kaikille yhteiseksi mittapuuksi, kuluttajien yhteiskunta vaalii ja vaatii hyväkuntoisuuden ihannetta. Baumanin mukaan (emt.) terveys ja hyväkuntoisuus ovat eri diskursseja ja vetoavat toisistaan poikkeaviin tarpeisiin. Terveys on staattinen olotila ja normin mukaan toimimista edustaen modernin maailman työihannetta eli työkuntoisuutta. Sen sijaan hyväkuntoisuus on käsitteenä muuttuva, ei-staattinen ja normeja rikkova. Hyväkuntoinen tarkoittaa ruumiin notkeutta, vastaanottavaisuutta ja muuntautumiskyvykkyyttä. Niinpä toisin kuin terveydestä huolehtimisella, hyvän kunnon tavoittelulla ei ole luonnollista loppua. Elinikäisessä hyvän kunnon tavoittelussa ei ole levon hetkiä, sillä kunnossa pysyminen vaatii jatkuvaa ponnistelua. (Bauman 2002a, 95-97.) Elämme jatkuvan ponnistelun maailmassa, jossa emme ole missään mielessä, ruumiillisesti, emotionaalisesti, sosiaalisesti ja kognitiivisesti valmiita.

6.2.3 Ohjaava koulutus ja institutionaalinen yksilöllistyminen

Ohjaava koulutus yrittää ohjata yksilöä suunnittelemaan elämänsä pitkäjänteisesti. Onko se kuitenkaan mahdollista myöhäismodernissa yhteiskunnassa ja varsinkin ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä? Analysoin asiaa Kevin Stensonin (1997) käsitteiden rapsodinen ja temaattinen elämänsuunnittelu pohjalta. Argumentoin, ohjaavan kouluttajan kokemukseni pohjalta, että suurin osa ohjaavaan koulutukseen tulevista pitkäaikaistyöttömistä käyttäytyy ohjaustilanteissa rapsodisesti, ts. tavalla, jolla pitkäaikaistyötön ei pyri, ainakaan asian tuntijan (ohjaavan kouluttajan, työhallinnon) näkökulmasta tilanteen rakenteelliseen muuttamiseen vaan käyttäytyy ehkä enemmän vastuurationaalittomasti työhallinnon ja ohjaavan koulutuksen tavoitteista käsin katsottuna. Argumentoin myös, että tällainen rapsodinen lähestymistapa on välttämätön tässä "hetkien" episodisessa kontekstissa. Syyt tilannekohtaiseen käyttäytymiseen siis eivät niinkään ole yksilökohtaisia vaan lähinnä yhteiskunnallisten tekijöiden sanelema, johtuen esimerkiksi juuri työttömyydestä. Asiakkaan toiminta perustuu sillä hetkellä olevien sattumanvaraisuuksien ja senhetkisten mahdolli-

suuksien hyväksikäyttöön. Ohjaavan koulutuksen asiakkaat ovat oppineet ja ovat myös yhteiskunnallisesti pakotettuja käyttäytymään rapsodisella tavalla. Käytännössä tämä ilmenee mm. siten, että pitkäaikaistyötön priorisoi esimerkiksi työn koulutusta tärkeämmäksi vaihtoehdoksi joutuessaan tekemään valinnan näiden kahden välillä vaikka hänelle painotettaisiin koulutuksen tärkeyttä pitkän aikavälin suunnittelussa ja kokonaisvaltaisen elämänhallinnan saavuttamisessa, kuten seuraava haastattelulainaus osoittaa:

Piia: Eli sä et olis halunnu mennä sinne kurssille?

Anna: No minä olisin halunnu olla, hankkimassa vaikka sen kesän siellä harjoittelupaikalla.

Piia: Ihmettelikö ne harjoittelupaikalla kun sun piti lähtee?

Anna: Eii, no kyllähän ne tietysti. Nehän tykkäs hirveesti minusta. Kaikki siellä ja et tota, kyllä ne aina sano että kun minusta on hirvee apu, että minä teen kun osan niitten töitäkin siellä, koska ne ite joutuu tekemään kaikki ne työjutut siellä. Niin tota, sit niillä ei oo enää käsittelyssä niin paljon aikoo. Et tuota, kyllähän ne sano, että *'ois ollu niin mukava kun olisit jääny'*.

Piia: Niin.

Anna: Minä aina sanoin, että minun on pakko mennä, kun minä nyt kerran pääsin siten siihen [koulutukseen].

Piia: Sä et sitten keskustellut työvoimavirkailijan kanssa tai mitään?

Anna: En. Mä aattelin sitten toisaalta, että jos on tuo vaan syksyyn asti esimerkiksi se homma ja kun sinne ei vakituisia koskaan otetakkaan. Tai ihan harvinaisissa tapauksissa, niin tota, niin, niin, ehkä siitä hyötyä on mulle siitä kurssista on sitten enemmän. Että niin kun tulevaisuutta silimällä pittäen. Mutta toisaalta siitä ei oo kyllä pahemmin hyötyä ollu, nyt kun ajatteloo näin niin kun taakse päin, että. Rahanmennoo siitä oli hirveesti, minun piti uus kone [tietokone] hankkia kottiin, että pystyin tekemään niitä hommia, ja se tuli toistakymmentä tuhatta markkaa maksamaan ja.

Tämän edellä mainittu yritys säilyttää työpaikka koulutuksen kustannuksella kuvaa sitä, kuinka haastateltava koki, että oman paikan täyttäminen työssä oli riittävä työmarkkinakelpoisuuden mittari tyyliin *"että minä teen kun osan niitten töitäkin siellä"*. Kuten Kortteinen (1992) ja Varila (1997) toteavatkin, ennen joustavaan tuotantotalouteen siirtymistä oman paikan täyttämistä on pidetty riittävänä suorituksena työelämäkelpoisuudesta. Nyt mukaan on tullut vaatimus jatkuvasta itsensä kehittämisestä esimerkiksi koulutuksen avulla. Yksilöiden on nyky maailmassa kohdattava koko ajan monia erilaisia, keskenään ristiriitaisia, yhtä aikaa henkilökohtaisia ja globaaleja riskejä. Yksilöt joutuvat yhä enenevämmässä määrin tulkitsemaan ja käsittelemään omina asioinaan ne mahdollisuudet, uhkat ja elämäkerralliset valinnat, jotka aiemmin oli mahdollista ratkaista perhe- tai kyläyhteisössä tai tukeutumalla yhteiskuntaluokkaan ja -ryhmään. Edes yksilön minä ei ole enää yksiselitteinen tukipiste, vaan se on fragmentoitunut erilaisiksi keskenään ristiriitaisiksi minädiskursseiksi. Yksilö näkee itsensä samanaikaisesti työttömänä minänä, koulutusminänä ja ikäänäntyvänä minänä.

Tämän kehityksen myötä yksilöiden odotetaan hallitsevan *"riskialttiita mahdollisuuksiaan"*, vaikka he eivät modernin yhteiskunnan monimutkaisuuden vuoksi voi tehdä päätöksiä siten, että he voisivat arvioida päätöstä tehdesään sen seurauksia (Beck 1995a, 18-20). Näin yksilöiden vakaasti ja vastuullisesti tekemät päätökset ja valinnat saattavat tuottaa sellaisia seurauksia, jotka näyttävät vasturationalittomilta, järjettömiltä ja huonosti suunnitelluilta.

Näin käy esimerkiksi silloin, kun ikääntyvä pitkäaikaistyötön valitsee lyhytkestoisen työn uudelleen kouluttautumisen sijaan, ts. silloin kun välittömät ja lyhytjänteiset ratkaisut korvaavat pitkäjänteisen elämänsuunnittelun. Tai silloin kun ohjauksen hyvää tarkoittavat merkitykset aiheuttavat alkuperäiselle tarkoitukselle vastakkaisia merkityksiä ja seuraamuksia: entistä suurempaa vieraantumista ja sisäistä hämmennystä.

Yksilöllistyminen kiteytetysti merkitsee siis sekä teollisen yhteiskunnan varmuuksien hajoamista että pakkoa löytää ja keksiä uusia varmuuksia itselleen. Beckin (1995a) yksilöllistymiskäsitys ei perustu yksilöiden vapaisiin päätöksiin, vaan meidät on pikemminkin tuomittu yksilöllistymään. Yksilöllistyminen on pakkoa tuottaa, suunnitella ja sovittaa näyttämölle oman elämäkerran ohella myös siihen liittyvät sitoumukset ja verkostot, jotka muuttuvat kunkin omien mieltymysten ja elämänvaiheiden muuttumisen myötä. Tämä muuttuminen ja muokkautuminen tapahtuu hyvinvointivaltion yleisten ehtojen ja mallien kuten koulutusjärjestelmän ja työmarkkinoiden puitteissa. Toisin sanoen, yksilöllistyminen tapahtuu sidoksissa erilaisiin instituutioihin, verkostoihin ja organisaatioihin, jotka asettavat yksilölle vaatimuksia. Yksilön täytyy elää elämänsä näiden rajojen puitteissa. (Beck 1995a, 11-82.) Niinpä ihmisten normaali-biografiat ovat yhä enemmän muuttumassa valintojen leimaamiksi tee-se-itse-, katkos,- tai jopa luhistumiselämäkerroiksi (Aittola & Koikkalainen & Vaherva 1997, 68; Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 6-8; Beck 2002c, 42-53).

Beckin mukaan yhteiskunnan yksilöllistymiskehityksen myötä yksilön yksilöllisyys rakentuu kaikesta, mitä hän on tai on ollut, mitä hän ajattelee tai tekee. Kyse on erilaisista valintavaihtoehdoista ja pakosta esittää ja tuottaa nämä omien ja toisten päätökset jonkinlaisena ”ykseytenä” (Beck 1995a, 29). Tällaisia ykseyden tuottamisen tilanteita ovat erilaiset ohjaavan koulutuksen toimintamallit ja yleensä koulutukseen osallistuminen ja niissä toimiminen niille ominaisella eli institutionalisoituneella tavalla. Koulutuksellista ja valintoja käsittävää ”ykseyttä” tuotetaan esimerkiksi kirjallisesti jatkopolkusuunnitelmalla, jonka ohjaava kouluttaja kirjoittaa ja toimittaa työhallinnolle. Työttömän tulee sitoutua jatkopolkusuunnitelmaan elämäkerrallisine valintoineen ainakin koulutuksen ajaksi.

Mielestäni etuisuuksilla pelailu on myös oleellinen osa pitkäaikaistyöttömän oman elämänhallinnan jäsentämistä. *Annan tarinasta* otetusta lainauksessa ei kuitenkaan ole tästä kyse. Pitkäaikaistyötön hallitsee omaa elämäänsä niiden rationaliteettien puitteissa, joissa hän joutuu toimimaan. Analogisesti Kortteisen (1992) tutkimukseen voisi ajatella niin, että kun ennen joustavaan tuotantoon siirtymistä oli oleellista oman työpisteen ja työn hallinta, (johon oleellisena kuului ”pomojen kusetus”, etenkin metallimiehillä), niin samalla tavalla pitkäaikaistyöttömät koettavat lunastaa itselleen tilaa ”kusettamalla” viranomaisia neuvotellessaan etuisuuksistaan heidän kanssaan. Koska joustotalous ja siitä seurannut refleksiivisyyden vaatimus ulottuu myös koulutuksen kentälle ohjaavan koulutuksen muodossa, on edellä kuvattu elämänhallinnan keino eli ”viranomaisten kusetus” tehty vaikeaksi pitkäaikaistyöttömille. Oman tilanteen hallintaa vaikeuttavat koulutukselliset toimet ja vaatimukset oman elämäntari-

nan tuottamisesta asiantuntijalle, tietynlainen tunnustuksellisuus esimerkiksi ohjaavan koulutuksen muodossa (niihin on osallistuva ja koulutuksessa ollessa on toimittava niiden ehdoilla) ja yleisenä elinikäisen oppimisen vaatimuksena. Oleellista on huomata se, että sekä sosiaalityö että koulutus ohjaavat (ohjaava koulutus tässä kontekstissa) yksilöä elämänsä temaattiseen suunnitteluun. Kevin Stensonin (1997) mukaan omaksumalla ammatillisesti hyväksyttäviä minätekniikoita (itsetarkkailu, yksilö ajattelevana, tavoitteellisena ja järkipäisenä toimijana) yksilö harjaantuu välineellisen ja temaattisen rationaalisuuden käytössä, jossa elämä nähdään eteen- ja ylöspäin suuntautuvana sarjana tavoitteellisia päätöksiä. Elämiseen liittyvät ongelmat konstruoidaan ja ratkaistaan temaattisissa, pitkän aikavälin kehityksissä. (Stenson 1997, 173.) Kuten Stenson (1997) toteaa, tällainen temaattinen ajatusmalli lukitsee ja ehkäisee asiakkaan vaistonvaraisen elämännäkemyksen, joka on koostunut yksittäisistä episodeista. Yksilön ongelmat tai ongelmallinen tilanne konstruoidaan aiheutuneeksi ajan ja elämän suunnittelemattomuudesta ja syklisestä kontrolloimattomuudesta ja tilannekohtaisesta logiikasta. Musiikillista vertausta käyttämällä voisi sanoa, että sen sijaan, että asiakas työstäisi ajatuksiaan ja elämäänsä temaattisesti – kuten vaikkapa Mozartin sinfonian rationaalisessa kehittämisessä – kohti asioiden varmempaa hallintaa tai pitkän aikavälin tavoitteita, ratkaisut näyttäytyvät sosiaalityön diskurssin ja tässä kontekstissa myös ohjaavan koulutuksen diskurssin kautta tulkittuna lähinnä rapsodisilta, välittömiltä reaktioilta epätoivoisiin oloihin. Sosiaalityön teorioita ja haastatteluoppaiden diskurssia tarkasteltaessa niissä kaikissa esiintyy vahvana näkemys, jonka mukaan asiakasta tulisi kohdella siten, että haastattelut lisäisivät hänen kykyjään tehdä rakentavia päätöksiä ja huolehtia itsestään. Oleellista on kuitenkin huomata, että vaikka sosiaalityön ammattikäytännöissä on tilaa paikallisille neuvotteluprosesseille ja improvisaatiolle, siitä huolimatta ne ovat osa laajempaa, elämää ehdollistavaa ja mahdollistavaa diskursiivista kehikkoa. (Stenson 1997, 172-173.)

Pitkäaikaistyöttömille suunnataan edelleen temaattisia toimintamalleja, vaikka yhteiskunta toimii yhä enenevämmässä määrin rapsodisesti. Samanaikaisesti ihmisillä on tarve mutta ei mahdollisuuksia elämän koherenttisuuden ja lineaarisuuden ylläpitämiseen, koska elämän suunnitelmallisuus perustuu epävarmuuksien keskellä elämiseen. Kuten Stenson (1997) toteaa, temaattinen ja tekstipohjainen kasvattava diskurssi nojaa päättelyn logiikkaan. Tämän mukaisesti meidän tulisi aktiivisesti tarkkailla itseämme ja omaksua yhtäläinen, tulevaisuuteen suuntautuva, rationaaliseen suunnitteluun perustuva kurinalainen asenne. Kyseessä ei ole ihmismielen luontainen piirre, vaan koulutuksen tulos. Temaattisen kasvattavan diskurssin korostama itseanalyysi vaatii luopumista tilannekohtaisesta ajattelusta, koska se toimii liian spontaanisti. Tilannekohtaiset, rapsodiset menetelmät eivät luo elämää symbolisesti uuteen, loogisesti johdetuista periaatteista rakennettuun muottiin, joihin taas temaattiset teemat elämää vievät. (Stenson 1997, 187.) Voidaankin kysyä, onko niin, ettei kognitiivisesti ja emotionaalisesti ole edes mahdollista luoda pitkäkestoisia suunnitelmia tilanteessa, jotka ovat lähellä ja ongelmallisia elämismaailman toistuvia kokemuksia ja joissa yhteiskunnalliset reunaehdot toimivat samalla tavalla episodi-

sesti ja sattumanvaraisesti eikä temaattisesti ja lineaarisesti. Eerik Lagerspetzin (1999) mukaan yhteiskuntaa voisi kuvata ns. myopic society -käsitteellä. Elämme siis yhteiskunnassa, joka on likinäköinen eikä tällaisessa yhteiskunnassa voi tehdä pitkäkestoisia päätöksiä, koska tulevaisuutta ei voi "nähdä" kovin pitkälle. (Lagerspetz 1999, 149-164.) Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät voidaan nähdä likinäköisinä subjekteina. Tämä likinäköisyys on yhteiskunnallisten reunaehtojen tuottamaa, se ei siis ole yksilöstä lähtöisin. Yhteiskunnalla on vaikutuksensa ihmisen muovaamisessa. Ohjaavassa koulutuksessa on edelleen tavoitteena rationalistinen moderni ihminen, joka kantaa vastuun pitkäkestoisista päätöksistään. Ajatuksena tällainen on lähinnä utopiaa, koska yhteiskunta ei ole lineaarinen ja looginen päätöksissään ja toiminnassaan.

Tämä yhteiskunnallisesti tuotettu käyttäytymismalli näkyy selkeästi ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämässä, kun he osallistuvat ohjaavaan koulutukseen. Heiltä vaaditaan pitkäkestoista elämänsuunnittelua hyvinkin lyhyen ajan sisällä, 2 - 3 kuukauden aikana. Usein ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän ratkaisukeinot tilanteeseensa ovat välittömiä ja tilannekohtaisia. Ne eivät pohjaa temaattisuudelle ja pitkäkestoisuudelle tai reflektoinnille. Toisin sanoen ikääntyvä pitkäaikaistyötön voidaan tällaisessa käyttäytymiskaavassa nähdä toisen modernin yksilönä, jossa hänen omaksumansa ratkaisut ovat usein ei-lineaarisia, ei-kumulatiivisia ja ei-reflektiivisiä. Olisi väärin ajatella, että tällainen käyttäytyminen on yksilöpsykologinen ongelma ja se on poistettavissa muuttamalla yksilön käytöstä, esimerkiksi koulutuksen avulla. Voidaan myös oikeutetusti kysyä, että jos toinen moderni ei anna mahdollisuutta reflektointiin, aiheuttaako tämä sen, että ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien käyttäytymisestä tulee entistä mekaanisempaa ja ei-reflektioivampaa. Matti Kortteisen (1992) tutkimus *Kunnian kenttä* osoittaa, kuinka suomalaiset keski-ikäiset kantavat eräänlaista selviytymisen eetosta suhteessa toimintaansa uhrautuvalla ja mekaanisella tavalla. Erityisesti tämä näkyy työelämässä, jossa miehet puskevat terveytensä/henkensä kustannuksella ja naiset uhraavat omaa elämänsä katsomalla sitä toisten kautta. (Kortteinen 1992, 1-51.) Mitä kireämmäksi ja vaikeammaksi elämäntilanne muuttuu, sitä mekaanisemmaksi ja ei-reflektioivammaksi käyttäytyminenkin muuttuu. Kyseessä on kollektiivisesti ylläpidetty, yksilön kunniaa ylläpitävä käyttäytyminen tilanteessa, jossa on entistä kovempaa. (Kortteinen 1992, 300-316.)

Kuten Ulrich Beck ja Elisabeth Beck-Gernsheim (2002a) toteavat, toinen moderni ja sen ei-lineaarinen yksilöllistyminen ovat tulosta perinteisen yhteiskunnan instituutioiden vetäytymisestä (Beck & Beck-Gernsheim 2002a). Kun valtion, luokan ja ydinperheen tuomat roolit, jotka tuottivat lineaariset yksilöt ja systeemit ensimmäisessä modernissa ovat rapautuneet, jäljelle jää refleksinomainen ei-lineaarinen yksilö. Paradoksaalista tässä kehityksessä ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kannalta on se, että reflektiivisyys, jota koulutus toivottaa itsetuottamisen mallina ja keinona, ei siis ole mahdollista yksilöllistyneessä maailmassa. Se on ensimmäisen modernin tuote ja ainoastaan toimiva siinä. Toisin sanoen ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tarinallisuuden muodostaminen ei onnistu, koska yhteiskunnallisesti reflektointi ei ole mahdollista toisessa

modernissa, tulevaisuuteen suuntautuvat tarinat eivät onnistu, koska kaikki ne puitteet, joiden piirissä ratkaisuja tehdään ovat ei-lineaarisia ja eikumulatiivisia. Tällaisia ovat mm. kaikki ne lyhyet koulutukset, joihin ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat osallistuneet ja osallistuvat, kuten myös kaikki lyhytkestoiset työt, esimerkiksi tukityöllistämistyöt, jotka eivät ole luonteeltaan kumulatiivisia vaan episodisia.

Siinä missä ensimmäisen modernin lineaarinen elämänkulku antoi mahdollisuuden suhteuttaa asioita itseensä, toisen modernin refleksinomaisuus ei sisällytä itseensä mitään eikä anna itseensä suhteuttamisen mahdollisuutta. Scott Lashin (2002) mukaan ensimmäinen moderni oli lineaarista, toinen moderni ei-lineaarista. Ensimmäinen moderni oli selkeiden päätösten ja sääntöjen noudattamista ja toinen moderni on sääntöjen löytämisestä ja reflektiivistä arviointia (Lash 2002, xii). Tämä muutos on ikääntyville pitkäaikaistyöttömille erittäin vaikea hallita, ja kiteytetysti se näkyy koulutuksessa, jossa aikaisemmat oppimisen tavat ovat korvautuneet uusilla tavoilla (Silvennoinen 2004; 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319; Vehviläinen 1996). Lashin (2002) mukaan ensimmäinen moderni oli täynnä poissulkevia ja tukahduttavia järjestelmiä, sosiaalisia systeemejä ja teknologisia järjestelmiä. Sen sijaan toisen modernin täysin normaali kaaos on säädelty ei-lineaaristen systeemien avulla. Sitä säädellään myös hyvin voimakkaasti toisiinsa kietoutuneiden sosiaalisten ja teknisten järjestelmien kautta. Sosiaalisen ja teknisen risteyksessä löydämme toisen modernin yksilön, joka luo omaa elämäänsä epävarmassa vapaudessa. (Lash 2002, xii-xiii.) Eläminen ja toiminta epävarmuudessa muuttuu tavallaan peruskokemukseksi. Siitä, kuka tähän pystyy, tulee vuorostaan nykyisen aikakauden keskeinen elämäkerrallinen ja poliittinen kysymys (Beck 1995a, 11-82).

Yksilöllistyminen on siis kohtalo, ei valinta. Epäonnistumiset, olivat ne kuinka yhteiskunnallisia tahansa, palautuvat aina yksilöön, hänen syykseen. Elämästä tulee Beck & Beck-Gernsheimin (2002a) mielestä "elämäkerrallisia ratkaisuja järjestelmien vastakohtaisuuksiin". Toisin sanoen riskit ja vastakohdat ovat sosiaalisesti tuotettuja, mutta niiden kanssa täytyy tulla toimeen yksilöllisesti. Kun ennen yhteiskunnallisiin ongelmiin voitiin vastata kollektiivisesti tai ainakin tukeutua kollektiivisuuteen, nykyään yksilöllistymisen takia yleisimpiä ongelmia vastaan ei voi taistella kollektiivisesti, sillä ongelmat eivät kumuloidu eivätkä ne ole yhteismitallisia. Baumanin (2002b) mukaan kaikki taistelevat yksin eikä yksittäin taistelevat yksilöt muodosta joukkoa, joka voisi taistella yhdessä. Ainoa, mitä toiselta samassa tilanteessa olevalta voi saada, on lohdutus siitä, että jokainen taistelee ongelmiensa kanssa yksin. Toisilta voi siis vaikka oppia, kuinka selvitä esimerkiksi seuraavasta irtisanomisen aallosta. (Bauman 2002b, xiv-xix.) Ehkä tämä on yksi syy miksi kollektiivisten tarinoiden muokkaaminen on vaikeaa.

Zygmunt Baumanin (2002a) mukaan järjestyksen saaminen yhteiskuntaan pohjasi modernissa maailmassa siihen, että ihmiset olivat kykeneviä lykkäämään tarpeittensa, halujensa ja toiveidensa toteuttamista tulevaisuuteen. Pitkäjänteinen elämänsuunnittelu rakentui sen varaan, ettei tarpeentyydytys tapahtunut heti vaan että yksilö oli kykenevä lykkäämään välitöntä tarpeentyydytys-

tä tulevaisuuteen. Juuri asioiden lykkääminen välittömän tarpeentyydytyksen kustannuksella johti keskeisiin moderneihin keksintöihin kuten pääoman kasvautumiseen ja työmoraalin leviämiseen ja juurtumiseen. (Bauman 2002a, 187-189.) Sen sijaan notkeassa eli nykyisessä modernissa eivät edellä kuvatut modernin maailman käyttäytymismallit ja elämänjäsentäminen toimi. Kun elämässä ei ole enää pitkäjänteistä turvaa, esimerkiksi kestävän työllisyyden muodossa, välitön tyydytys näyttää houkuttelevalta strategialta. Notkeassa modernissa tyydytyksen lykkääminen on kadottanut viehätyksensä. Tällaisessa tilanteessa on ainoastaan loogista käyttäytyä lyhytjänteisesti ja välitöntä hyötyä tavoitellen, sillä jokainen mahdollisuus, johon ei tartuta tässä ja nyt, on kadotettu mahdollisuus. (Bauman 2002a, 193-195.) Tätä taustaa vasten on lähes paradoksaalista, että ikääntyviltä pitkäaikaistyöttömiltä odotetaan pitkäkestoisia suunnitelmia ja tyydytyksen lykkäämistä esimerkiksi (uudelleen)kouluttautumisen kautta, kun tarjolla on mahdollisuus välittömään tarpeen tyydytykseen esimerkiksi tukityöllistämisen muodossa. Tätä taustaa vasten tulkittuna ikääntyvän pitkäaikaistyöttömien sitoutuminen projektissa laadittuun jatkopolkusuunnitelmiin toimii väliaikaisuuden ja tilapäisen sitoutumisen kautta. Sitoutuminen suunnitelmiin toimii periaatteella ”siihen asti kunnes tyydytystä riittää” (Bauman 2002a, 196).

6.2.4 Koulutus työmarkkinakelpoisuuden tuottajana

”Kaveria ei jätetä. Kaveria ei jätetä edes rauhaan. Varmuuden vuoksi kaikki ylikoulutetaan.”

Päätoimittaja Pekka Seppänen Suomen Kuvalehdessä 13/2004

Kun työmarkkinakelpoisuuden perusominaisuuksiksi riitti aikaisemmin riittävä tietotaito ja sen mukainen oman paikkansa täyttäminen, nykyisessä myöhäismodernissa yhteiskunnassa työmarkkinakelpoisuus edellyttää jatkuvaa arviointia ja vertailua. Yksilön on mieltävä itsensä markkinayritykseksi, joka etsii tuotteelleen (itselleen) paikkaa markkinoilla käytävässä kilpailussa. (Koski & Nummenmaa 1995, 342-345, 346-349; Varila 1997, 125-128.) Ajatus itsensä löytämisestä, minuuden arvioinnista, itseymmärryksestä, tarkkailusta ja itsearviointin taidoista on osa nykyisen refleksiivisen modernisaation sosiaalisia käytäntöjä (Hänninen 1999, 44; Varila 1997, 125-128). Nykyään painotetaan kyvykkyyttä elää jatkuvassa epävarmuudessa, kykyä mieltää ja hyväksyä itsensä vaihdettavana ja päivitettävänä resurssina. Toisin sanoen sellaiset yksilön ominaisuuksia kuvaavat adjektiivit kuten kokemus, ihmisarvo ja unelmat ovat vanhanaikaisia määreitä. Ihanteeksi on tullut uuttera ja sitoutumaton paimentolainen, joka vertailee itseään muihin yksilöihin (tuotteisiin) ja peilaa markkinakelpoisuuttaan suhteessa muihin. Reflektiivinen oppiminen on työmarkkinakelpoisuuden kannalta se väline, jolla yksilötuotteen ajanmukaisuus varmistetaan. Itsetarkkailu vaikuttaa reflektiivisen oppimisen taitoihin, ja se on myös keskeinen työelämätaito. Itsetarkkailuun kytkeytyy tietoisuus ja tavoitteellisuus, se vaatii sinnikkyyttä ja taitoa todellisuuden kielelliseen jäsentämiseen. Kyseessä ovat ominaisuudet, jotka rakentuvat primaarisosialisaatiossa ja ovat yhteydessä yksilön sosio-ekonomiseen statukseen ja joita koulu edelleen hioo. Refleksiivi-

sessä modernisaatiossa yksilön kyvykkyys kuitenkin konstruoituu yksilön ominaisuudeksi, ja jos se häneltä puuttuu, se hahmotetaan hänen yksilölliseksi ongelmakseen ja hänestä lähtöiseksi. (Manninen 1996; Varila 1997, 125-128.)

Toisin sanoen, kyky reflektoida oletetaan yhdeksi myöhäismodernin yksilön kansalaistaidoksi. Tässä asetelmassa painottuu hyvin vahvasti oletus, että yksilö on kykenevä itsereflektioon kaikkine vaatimuksineen riippumatta hänen iästään, koulutuksestaan ja sosioekonomisesta statuksestaan. Reflektiovaatimus/oletus on konstruoitu erilaisissa oppimisen julistuksissa (vrt. elinikäinen oppiminen) kaikille yhteiseksi ja yhtäläiseksi oikeudeksi ja myös velvollisuudeksi. Milloin muutos tällaiseen ajattelutapaan on tapahtunut? Se on tapahtunut kahden viimevuosikymmenen aikana. Tommi Hoikkalan ja J.P. Roosin (2000) mukaan uusi nykyinen yhteisö rakenne poikkeaa huomattavasti sodan jälkeisen Suomen ajanjaksosta, jolloin suuret ikäluokat kasvoivat aikuisiksi ja sittemmin keski-ikäistyivät. Vanhassa maatalousyhteiskunnan Suomessa ei ollut tilaa refleksiivisille minäprojekteille ja eikä tarvetta elämänpolitiikkaan (= yksilö pohtii elämänsä arkensa tasolla) ja yhteisöllisyys oli vahvaa. Nyt elämme löyhien yhteisösiteiden varassa, joissa monet sosiaaliset suhteet ovat helposti rikkoutuvia, elämänpuitteet liikkuvia, muuttoliike vilkasta ja ihmissuhteet häilyviä. Elämistä leimaa usein väliaikaisuus ja harkittu avoimuus. Velvoitteet (yksilölliset ja yhteiskunnalliset) sitovat ihmisiä heikosti. Elämme ns. low commitment -yhteiskunnassa, jossa heikon sitoutumisen kulttuuri ohjaa myös emotionaalaisia rakenteita – kokemuksemme ovat lähinnä vesittyneitä tai puolitäyksiä. (Hoikkala & Roos 2000, 25-26.)

Samalla kun elämme tässä low commitment -yhteiskunnassa, työttömiä yritetään sitouttaa oman elämänsä suunnitteluun pitkäjänteisesti. Samanaikaisesti on tiedossa yleisellä tasolla se, ettei yhteiskunta sitoudu työttömään esimerkiksi tarjoamalla tälle pitkäaikaista työtä. Vesittyneet ja puolitäydet kokemukset saavat pontta aina niissä tilanteissa ja kohtaamisissa, joissa pitkäaikais-työtön pettyy työharjoittelu- ja tukityöllistämisyksikön pituuteen ja antiin, tai tilanteissa, joissa työelämän kokemuksellisuus tarjoutuu vain tukityöllistämisyksiköillä. Kuten Hoikkala ja Roos (2000) toteavat, vaikuttaa siltä, että yksilöllä on merkittävästi entistä laajemmat valinnan mahdollisuudet koulutuksen, työelämän, rakkauselämän ja itsensä kehittämisen suhteen. Olemme siirtyneet "velvollisuuksien yhteiskunnasta mahdollisuuksien markkinoille". Kaikkien on valittava ja valintoja on tehtävä koko ajan, halusi tai ei. Elämme ns. jatkuvassa harkinnan tilassa ja eetosessa, ja nämä valinnat konstruoidaan pääsääntöisesti erilaisissa kielipeleissä. (Hoikkala & Roos 2000, 21.) Konkreettisenä esimerkkinä edellä kuvatussa kehityksestä käyvät koulutusinstituution sisällä lisääntyneet ohjauskeskustelut ja niiden merkitys osana koulutusta (Silvennoinen 2003b, 199).

Yhteiskunnallisten muutosten vuoksi aikuiskoulutuksen merkitys on kasvanut. Aikuiskoulutuksen avulla yksilö voi pyrkiä turvaamaan elämänsä eväitä: ylläpitämään työmarkkinakelpoisuuttaan ja kehittämään ja virkistämään itseään (Kilpeläinen 2000; Varila 1997). Koulutukseen osallistutaan yleensä vapaaehtoisesti – yksilö itse periaatteessa päättää osallistumisestaan. Käytännössä vapaaeh-

toisuus on kuitenkin suhteellista: henkilöstökoulutus on työtehtävä ja työvoimapolitiittiseen aikuiskoulutukseen on syytä osallistua, kun käsky käy ja jos haluaa välttyä sanktioilta. Veli-Matti Värri (2002) mielestä elinikäisen oppimisen ideologiaa on tarjottu myöhäismodernin kilpailuyhteiskunnan pedagogiseksi pelatussanomaksi. Elinikäinen oppiminen on Värri (emt.) mukaan muuttunut suosituksista kaikille välttämättömyydeksi, johon suostumatta ei voi lunastaa kansalaispalkkaa. Elinikäisestä oppimisesta puhuttaessa muistetaan aina korostaa sen sivistyksellistä ja demokratiaa edistävää arvoa, mutta samalla useimmiten unohdetaan, että elinikäinen oppiminen ei ole kuitenkaan ainoastaan oppimisteoreettinen käsite, vaan se on myös koulutus- ja talouspoliittinen luomus. Uusiutuva teknologia taloudellisen kasvun liittolaisena on eräs tärkeimpiä elinikäisen oppimisen ja jatkuvan koulutuksen liikevoimia. Yhdessä ne muuttavat ns. teknologisen imperatiivina työympäristöjä ja vaativat ihmisiltä uudenlaisia työkaliteetteja. Tällaisessa tilanteessa jokainen joutuu huolehtimaan sekä ammatillisesta statuksestaan että persoonansa integriteetistä ulkoapäin tulevien muutos- ja edistymisvaatimusten ristipaineessa. (Värri 2002, 98.)

Aikuiskoulutukseen osallistuminen on luultavasti tutkituin aikuiskasvatustieteen osa-alue, ja tulokset ovat kauttaaltaan samansuuntaisia: hyvät tulot, hyvä peruskoulutus ja monipuoliset sekä haastavat työtehtävät lisäävät sekä ammatilliseen että omaehtoiseen aikuiskoulutukseen osallistumisen todennäköisyyttä (Antikainen 2000, 107-111; Varila 1997, 70-71). Koulutus saattaa kytkeytyä myös taantuvaan ketjuun: väestön elinolosuhteiden eriytyessä koulutushaluttomuus ja koulutusallergia saattavat muodostua syrjäytymistä selittäviksi "nimilapuiksi" (Varila 1997, 73). Myös aikuiskasvatustiedettä sävyttää optimistinen näkemys ihmisen periaatteellisesta vapaudesta ja muutoksen helppoudesta. Yksilö nähdään siinä omista preferensseistään tietoisena olevana, kokonaisvaltaisena toimijana, jolla on riittävät tiedolliset valmiudet valintojensa edellytyksien ja seuraamusten arviointiin. (Varila 1997, 147.) Yksilön koettu koulutustarve määritelläänkin usein niin, että se pitää sisällään ainoastaan selkeimmät ja kiteytyneimmät koulutukseen kohdentuvat tarveilmaukset tai täsmällisemmin tarvelausumat. Tarvelausuma on kielellinen ilmaus ja sen esittäminen perustuu tarvetilan kokemiseen. (Varila 1997, 75.) Esimerkiksi tällaisesta tarveilmauksesta voidaan ottaa Juha Varilan (1997) pitämä aikuiskasvatuksen didaktiikan kurssi Kuopion kesäyliopistossa. Lähes jokaisen kurssilaisen koulutukseen osallistumisen syy oli kiteytettävissä ilmaukseksi "haluan varmistaa etten putoa kelkasta". Varilan mukaan tässä on kyse välttämiskäyttäytymisestä: "minun on kelvattava (työ)markkinoille". Toisenlaisena koulutuksellisen tarvelausuman ilmauksena voidaan pitää Arja Kilpeläisen (2000) tutkimusta naisten aikuiskoulutukseen osallistumisen syistä. Yksi mielenkiintoisimmista syistä kiteytyy ilmaukseksi "vaikka vässyy, se tavallaan nuorentaa".

Toisin sanoen, yksilön on kyettävä diagnostisoimaan itsensä, toimintamahdollisuutensa ja rajoituksensa sekä päättämään keinoista, joilla hän toivomaansa muutosta tai kehitystä tavoittelee. Yksilön oletetaan olevan kykeneväinen suorittamaan vaativasta tiedostamis- ja päättelyprosessista sekä jäsentävän maailmansa kielellisesti. Lisäksi oletetaan, että yksilö kykenee arvioimaan koulutusta yhte-

nä muutosstrategiana muiden joukossa. Tämä on myös kasvatusalan ammattilaiselle vaikea tehtävä. Koulutukseen kohdistuvan tarvelausuman tuottaminen on sitä tavanomaisempaa ja helpompaa, mitä tottuneempi yksilö on jäsentämään todellisuutta kielellisesti ja abstraktilla tasolla. Taito todellisuuden abstraktiin kielelliseen jäsentämiseen kehittyy koulutuksessa. Vaikka tarvelausumia voidaan pitää toimintasuunnitelmina, sellaisenaan ne eivät kuvaa tarpeita suoraan, vaan ovat pikemminkin tarpeisiin perustuvia päätelmiä. Ne osoittavat välineen ja keinon, jonka avulla koettua tarvetta uskotaan kyettävän vähentämään. Se mihin pyritään ja mitä välineitä pyrinnässä käytetään, ovat taas sosiaalisesti määräytyviä asioita. Päätelyprosessi itsessään on kohtuullisen vakioinen, mutta valinta-avaruuksien valikot ovat sosiaalisesti määräytyneitä ja annettuja. Keskiluokassa näiden keinojen käyttöä sävyttävät itsearvoisuus, harkinta, pitkäjänteisyys sekä kilpailullisuus. Työväenluokassa keinojen käyttöä sävyttävät välitön hyöty ja lyhyt aikajänne. (Varila 1997, 75-76.)

Koulutus siis avaa ja sulkee elämänportteja ja -polkuja. Koulutukseen liittyvät uskomukset saattavat kehittyä myös loukuiksi tai ansoiksi, joiden ohjaamana yksilö jo ennakolta "varmistaa", ettei havaitse mahdollisuuksiaan tai ei osaa käyttää niitä hyväkseen. Kouluarvosanojen sisältämän viestin siirtyminen yksilön käyttäytymistäipumukseksi havainnollistaa hyvin tätä problematiikkaa. Toisin sanoen, jos sosiaalinen tausta on heikohko, ovat arvosanat keskimäärin "objektiivista" huonompia. Tämä viesti voi sisäistyä "en ole lukumiehiä" -asenteeksi ja itseään toteuttavaksi käyttäytymistäipumukseksi. Loukuksi kehittyneiden uskomusten muuttaminen ei ole helppoa, koska ne ovat itseään ylläpitäviä. Niinpä yksilö saattaa tulkita onnistumisensa jopa niin, että useampaa perättäistä onnistumista aikanaan väistämättä seuraava epäonnistuminen mitätöi aikaisemmat onnistumiset pelkkäksi sattumaksi. Jos halutaan muuttaa loukun tai ansan luonteista uskomusta, täytyy uskomukset ensiksi löytää ja tunnistaa. Tämän jälkeen vanhat uskomukset on korvattava uusilla ja toimivilla tavoilla. Viimeiseksi on työstettävä muutokseen kytkeytyvät tunteet läpikotaisin. (Varila 1997, 108-109.)

Miten oppiminen on yhteiskunnallisesti määräytynyttä ja miten me opimme, tai pitäisikö tässä yhteydessä sanoa, muutamme uskomuksiamme oppimiskyvystämme ja sen tarpeellisuudesta oman elämänhallinnan suhteen? Seuraavat lainaukset Juha Varilan (1997) väitöskirjasta *Tuuliko tuo työmarkkinakelpoisuuden? Tutkimus työmarkkinakelpoisuuden luonnehahmon synnyn ja kehityksen arvoituksesta* kuvaavat tätä seikkaa:

"Yksilön varhaiskehityksessä häneen iskostuu informaatiota, joka on luonteeltaan apriorista, ennalta tiedettyä. Näin syntyvien aprioristen uskomusten keskeinen oppimismekanismi on ehdollistuminen. Kehityksen myöhemmässä vaiheessa yksilön kyky suodattaa informaatiota paranee. Tällöin uskomukset muuttuvat luonteeltaan yhä aposteriorisemmiksi, yksilön kokemukseen ja harkintaan perustuviksi (Ahmavaara 1976, Aulin 1982, Varila 1985b)." (Varila 1997, 97.)

"Uskomusten oppimisprosessit voidaan siis jakaa kahteen pääluokkaan: ehdollistettuihin ja omaehtoisen pohdinnan tuottamiin (Aulin 1982, Cell 1984). Ehdollistettuja uskomuksia opitaan erityisesti lapsuudessa, jolloin toimintatodellisuuden merkittävät tekijät, esimerkiksi vanhemmat, istuttavat, iskostavat uskomuksia. Aprioriset us-

komukset ovat -yksilön näkökannalta tarkasteltuna - (psyko)sosiaalisia faktoja. Niissä yhteiskunta ja välitön ympäristö kirjoittautuvat yksilön tajuntaan. Aikuisuuden keskeisenä kehityshaasteena on pidetty aprioristen uskomusten tiedostamista, joka samalla luo mahdollisuuden itseohjautuvuuteen (vrt. Deci 1980, Maslow 1969, Mezirow 1984, Rogers 1968, Vuorinen 1991). On luontevaa ajatella, että lähinnä sellaiset aprioriset uskomukset olisi tiedostettava, jotka elämänkulun varrella muuttuvat yksilön kehitystä, psyykkistä hyvinvointia, ehkäiseväksi. Apriorisia uskomuksia ei sinänsä voi leimata huonoiksi tai hyväiksi." (Varila 1997, 97-98.)

Apriorinen uskomus on muutosta vastustava, ja se suuntaa yksilön käyttäytymistä ja havainnointia sekä hänen havaintojensa tulkintaa. Koska aprioriset uskomukset ovat itseään toteuttavia, ne usein ehkäisevät vastakkaisen kokemuksen kertymistä. Täten yksilö toimii ja tulkitsee havaintonsa uskomuksensa suuntaisesti esimerkiksi koulutuksen suhteen "en ole lukumiehiä" -asenteella. Yksilön omaehtoisen pohdinnan tuottama aposteriorinen uskomus on sen sijaan ehdollistettua apriorista uskomusta joustavampi. Aposteriorinen uskomus kykenee helpommin sulattamaan itseensä uutta informaatiota ja on näin lähempänä "oikeita" havaintoja ja kokemuksia. Yksilön omaehtoisten uskomustenkin (=aposteriorinen uskomus) tiedostamisalue on kuitenkin varsin kapea, koska uskomusten liian rajulla muutoksella on vaikutuksensa yksilön koko toimintaan ja minuuteen. Kaiken kaikkiaan yksilön perusturvallisuuden järjestelmään liittyvät tiedostamattomat suhteet ovat luonteeltaan apriorisia uskomuksia, joiden tiedostaminen on erittäin vaikeata. Perusturvallisuuden järjestelmä on habituksen kerroksista vaikeimmin mielletävä, ja siinä on kyse hyvin syvistä ja perustaltaan tiedostamattomista, eksistenssiä jäsentävistä uskomuksista. Yksilön praktisen tietoisuuden kerros rakentuu kehityksellisesti perusturvallisuuden kerroksen jälkeen, ja sen sisältö vaihtelee sosiaalisesta ryhmästä toiseen. Se koostuu kohtuullisen helposti tiedostettavista apriorisista uskomuksista sekä sellaisista aposteriorisista uskomuksista, jotka lähinnä tekevät luonnollista asennetta ymmärrettävämmäksi, toisin sanoen vaikkapa "en ole lukumiehiä" -asennetta. Voidaan puhua yhteiskuntasidonnaisesta ja sukupolvisidonnaisesta sosialisatiosta (esimerkiksi suuren murroksen sukupolvi "koulutus välineenä, työ elämän sisältönä") sekä vastaavasti työväenluokkaisesta tai keskiluokkaisesta habituksesta. Keskiluokan ja työväenluokan koulutuskäyttäytyminen perustuvat toisistaan poikkeaviin tulevaisuuden hahmotustapoihin, kuten myös erilaisiin uskomuksiin koulutuksen vaikuttavuuden luonteesta. (Varila 1997, 98-102.)

Diskursiivisen tietoisuuden kerros koostuu aposteriorisista uskomuksista, jotka tosin toisinaan saattavat rakentua todellisuutta vastaamattomien aprioristen uskomusten varaan. Diskursiivisen tietoisuuden kerros kytetään puheistamaan: se on yksilön problematisoitua ja tiedostettua aluetta. Utelias ja pohdiskeleva elämäntapa laajentaa diskursiivisen tietoisuuden aluetta samoin kuin "kahden kulttuurin kansalaisena eläminen" ja koulutukseen osallistuminen. Koulutus vaikuttaa diskursiivisen tietoisuuden laajuuteen - kyky todellisuuden kielelliseen jäsentämiseen ja siten diskursiivinen tietoisuus kehittyvät koulutuksessa. (Varila 1997, 97-102.)

Miksi olen ottanut esille edellä mainitun ihmisille ominaisen tavan käsitellä asioita, muuttaa käsityksiään? Siksi, että myöhäismoderni refleksiivinen toi-

mijuus ja kansalaisuus vaatii yksilöltä sitä, että hän pystyy toimimaan diskursiivisella tietoisuuden alueella, toisin sanoen muuttamaan itseään ja toimintaedellytyksiään uuden tiedon valossa. Elämme refleksiivisessä modernisaatiossa, joka ilmenee mentaalisenä ja kulttuurisena yksilöllistymisenä (Ilmonen 1995, 26-37). Kyseessä on kehitysprosessi, jonka myötä ihmiset ovat arkielämässään aiempaa tietoisempia itsestään yksilöinä (Varila 1997, 123).

Reflektiivinen oppiminen on prosessi, jossa aiemmin opittu kyseenalaistuu. Reflektiivinen oppimisprosessi on vaativa, ja sen vaativuus vaihtelee tilanteen mukaan. Oman työn reflektointi on helpompaa kuin oman persoonallisen mielen reflektointi. Kun reflektiivisessä oppimisessa kyseenalaistetaan aikaisemmin opittuja käsityksiä, esimerkiksi käsityksiä ja uskomuksia, emansipatorisen oppimisen kautta nämä käsitykset saavat kokonaan uuden merkityksen. Tätä kautta emansipatorinen oppiminen on yksilön syvärakenteen muutosprosessi – primaarisosialisaatiossa opitut aprioriset perusolettamukset muuttuvat. Aikuisuudessa tapahtuvan emansipatorisen oppimisen kohteena ovatkin tavanomaisemmin primaarisosialisaation kautta yksilöön iskostuneet perusolettamukset, jotka ovat luonteeltaan apriorisia ja habituksen keskeisiä rakennusosia. (Varila 1997, 119-124.)

Kuinka työttömät tähän pystyvät, ja miten tämä näkyy heidän elämässään? Kun aprioristen uskomusten muuttaminen tuntuu olevan kaikille ihmisille yleisesti vaikeaa ja aposteriorinenkin ajattelu vaatii hyvää diskursiivista tietoisuutta, miten tämä kaikki näkyy haastattelemieni ikääntyvien pitkäaikaisyöttömien kohdalla? Ovatko he vain ”praktiseen tiedostamiseen” ja apriorisiin uskomuksiin lukkiintuneita minäproteeseja vai pääsevätkö he diskursiivisen tiedostamisen tasolle ja tätä kautta reflektiivisen ja emansipatorisen oppimisen tasolle? Vastaus ei ole yksiselitteinen. Koetan seuraavassa työstää edellistä kysymystä ja koko edellä kuvaamaani keskustelua analysoimalla ohjaavan koulutuksen ja ohjauskeskustelujen merkitystä elämänhallinnan jäsentämisessä.

6.2.5 Ohjaava koulutus refleksiivisen minäprojektin tuottajana

Ohjaava koulutus on koulutusta, jossa jokainen opiskelija etenee yksilöllisen suunnitelman mukaan ilman ennalta lukkoon lyötyjä yhteisiä, opetussuunnitelmaan pohjautuvia tavoitteita. Ohjaavassa koulutuksessa ei siis ole yhteistä, tietosisältöön perustuvaa opetussuunnitelmaa. Kun ei ole valmiita, ennalta määrättyjä oppimistavoitteita, huomio keskittyy yksilön elämäntilanteen kannalta keskeisten ratkaisujen ja valintojen tekemiseen. (Vehviläinen 2001, 18.) Ohjausta teoretisoivissa teksteissä myöskään ohjaajalla ei oleteta olevan valmiita, oikeaa tietoa, vaan hänkin on mukana oppimisprosessissa ja osallistuu merkitysten uudelleenmuokkaukseen. Ohjaajan tai ohjaavan kouluttajan tehtävä on auttaa opiskelijaa merkitysten muokkaamisessa ja edistää siten opiskelijan oppimista kokemuksistaan. Koulutusta ei haluta kuvata tavoitteiden tai edes valmiuksien muodossa, koska tavoitteiden ajatellaan olevan jatkuvasti muuttuvia ja yksilöllisiä. Niinpä ohjausta arvioitaessa halutaankin puhua ohjausprosessin ja vuorovaikutussuhteiden laadusta. Tämän uuden ohjausajattelun mukaan meillä ei voi olla pysyvää, objektiivista tietoa itsestämme, toisistamme tai ym-

päristöstämme. Tästä johtuen ohjaustilanteissakin tulisi mahdollisimman monien seikkojen olla avoimia ja neuvoteltavia. Ohjaus on näin konstruoituna kahden asiantuntijan, ohjaajan ja ohjattavan, välinen neuvottelutilanne, jossa neuvotellaan paitsi ohjauksen aiheina olevista aiheista myös ohjauksen luonteesta itsestään tavoitteena yhteisymmärrys. (Vehviläinen 2001, 27-28.) Onnismaa & Pasanen & Spangar (2000a) muotoilevat ohjaustyön sisällöksi tässä edellä kuvatussa "toisen vaiheen asiantuntijuudessa" aidon kohtaamisen, kuuntelemisen, kuulluksi tulemisen sekä ajan, huomion ja kunnioituksen antamisen (Onnismaa ym. 2000a, 7). Ohjauksen merkitys korostuu entisestään eriarvoistumisen vastavoimana yksilöä kohtaaville tehokkuusvaatimuksille. Onnismaan & Pasanen & Spangarin mukaan (2000b) yksilöllä tulisi olla mahdollisuus elinikäiseen ohjaukseen, sillä elinikäisen oppimisen ideoiden toteutuminen yksilötasolla vaatii elinikäistä ohjausta (Onnismaa ym. 2000b, 7.)

Sanna Vehviläisen mukaan edellä kuvatunlaisessa formuloinnissa kyseenalaistuu institutionaalsiin kohtaamisiin yleensä liittyvä tiedollinen epäsymmetria (Vehviläinen 2001, 28). Tätä kehitystä on edistänyt se, että ohjaukseen liittyvä asiantuntijuus on haluttu irrottaa sisältöasiantuntemuksesta määrittelemällä se oppimis- ja ohjausprosessin asiantuntemukseksi eli laajemmin vuorovaikutustapojen ja tilanteiden asiantuntemukseksi. On siis korostettu sitä, ettei jatkuvasti muuttuva sisältöasiantuntemus voi olla keskeisellä sijalla ohjauksessa, vaan tuorein tieto on haettava ensisijaisesti muualta, muuttuvista olosuhteista. Keskustelussa ohjauksesta uskotaan siis vahvasti siihen, että ihmisiin vaikuttaminen ei enää myöhäismodernissa yhteiskunnassa onnistu byrokraattisin ja perinteisin ohjauskeinoin, koska ihmisten tilanteet ja heihin vaikuttava suhdeverkko eivät enää ole (pelkästään) kiinteitä, kuten suvun, luokan, kyläyhteisön, työorganisaatioiden jne. rakenteistamia, vaan ihmissuhteet sisältävät fragmentaarisia, ajallisesti ja paikallisesti katkonaisia, yksilö- ja tilannekohtaisia ulottuvuuksia. (Kauppila 1998, 44; Vehviläinen 2001, 235.) Näistä muutoksista ja niiden yhteiskunnallisista selityksistä huolimatta ohjaajan neuvomisella ja siitä johtuvalla tietöepäsymmetrialla on keskeinen rooli monissa ohjauskeskusteluissa (Silvennoinen 2003a&b; Vehviläinen 2001, 235;). Vaikka ohjausta määritelläänkin toisessa modernissa edellä kuvatulla tavalla: kahden tasapuolisen asiantuntijan, ohjaajan ja ohjattavan (ohjaaja koulutusprosessin asiantuntija ja ohjattava oman elämänsä asiantuntija) välisenä keskusteluna, niin todellisuus on kertoo usein toisenlaista tarinaa. Sanna Vehviläisen (2001) mukaan ohjaus toimii vuorovaikutuksen muodoiltaan selvästi ammattilaisen ja asiakkaan kohtaamisena, jossa ohjaava kouluttaja noudattaa ja toteuttaa enemmän tai vähemmän eksplikoitua agenda ja ohjattava käsittelee sen kautta kokemuksiaan enemmän tai vähemmän aktiivisesti. (Vehviläinen 2001, 235-238.)

Väitän tukeutuen omaan ohjaavan kouluttajan kokemukseeni, tämän tutkimuksen tuloksiin ja Vehviläisen (2001) tutkimukseen, että suurin osa siitä, mitä ohjaavat kouluttajat ohjauksessa tekevät, perustuu nimenomaan heidän tietoihinsa tai näkemyksiinsä työpaikoista, koulutuksesta, tukimuodoista, harjoittelumahdollisuuksista, eri ammattialoista ja muista vastaavista asioista. Näitä tietoja jaetaan neuvojen tai oman arvion muodossa (kysymällä ensin asiak-

kaan näkemystä asiasta ja tilanteesta). Neuvomisellaan ohjaaja asettaa opiskelijan tiedon tai suosituksen tarvitsijan asemaan. Ohjaavan kouluttajan neuvot koskevat varsin usein niitä asioita, joista opiskelijoiden pitäisi koulutuksen tavoitteiden eli itseohjautuvuuden ja kriittisen reflektion mukaan ottaa itse selvää. Neuvomisella ei kuitenkaan pyritä vaikuttamaan opiskelijan ajatteluprosessin tai oppimis- ja merkityksenantotapojen erittelyyn. Neuvonta on yleisintä tilanteissa, jossa ohjaava kouluttaja pyrkii auttamaan opiskelijaa. Toisin sanoen ohjauskeskustelut eivät ole vapaita vallasta, neuvomisesta ja tietoepäsymmetriasta. (Vehviläinen 2001, 235-238.) Ohjaavan kouluttajan taustalla on aina institutionaalinen valta, hänen akateeminen koulutuksensa, kun taas ikääntyvä pitkäaikaistyötön tulee ohjaustilanteeseen työttömänä ja sen aiheuttamien moninaisten ongelmien kanssa. Kari Vähätalo (1998, 109) onkin todennut, että hyvinvointivaltion ammattiauttajat edustavat muun muassa työväenluokkaan kuululle yksinäisille ja vähän koulutetuille miehille, ja miksei naisillekin, outoa naisvaltaista kulttuuria, jonka arvomaailma on hyvin keskiluokkaisesti jäsentynyt. Tämän arvomaailman yhtenä kulmakivenä on koulutuksen merkityksen painottaminen elämänhallinnan jäsentäjänä. Törmääviä tulkintoja ja epäluottamusta syntyy esimerkiksi silloin, kun ohjaavaan koulutukseen tuleva henkilö ei miellä koulutusta ratkaisuksi työttömyysongelmaansa ja elämänhallintaansa.

Piia: Niin, ja tuossa on tosta uudelleen koulutuksesta. Kuuluuko se sinun tulevaisuuden suunnitelmiin? Tai koulujen käyminen ylipäättänsä, tämmösten lyhyinkään koulutusten?

Matti: No, en mä kyllä koe mittään hirveitä innokkuutta siihen.

Piia: Tietysti voitais lähteä liikkeelle siitä, että miksi sä hait siihen projektiin? Muistatko sitä tilannetta?

Matti: Muistan. Varmaan ehkä sen takia hain, että silloin oli just se...olin tipahtanna työmarkkinatuella ja halusin vähän, ainakin päästä. Tai silloin just halusin ihan kiihkaasti päästä työhömmiin, että, että tätä kautta koki kumminkii, että voi olla jotakin mahdollisuuksia.

Myöskään ohjaajien toimintaa (ja luen tähän myös itseni) eivät niinkään jäsennä systemaattiset käsitykset vuorovaikutusprosessista, päätöksenteosta, oppimisesta ja kriittisestä ajattelusta (Vehviläinen 2001, 237). Näin on mm. siksi, ettei siihen ole aikaa ja mahdollisuutta ohjaavan koulutusten hektisessä syklissä. Richard Sennettin (2003) mukaan hyvinvointivaltion luoma byrokraattinen ja institutionaalinen riippuvuus ja luottamus perustuivat siihen, että yksilö tiesi voivansa luottaa ylempänsä eli asiantuntijoiden apuun ja neuvoihin. Sennettin (emt.) mukaan yhteiskunnan huono-osaiset tarvitsevat hyvinvointivaltiota ja byrokraattisia toimintamekanismeja voidakseen rakentaa identiteettiään ja voidakseen hyvin. Varsinkin yhteiskunnan huono-osaiset tarvitsevat eräänlaista "ohjeistavaa lähestymistapaa". Ihmisten tulee siis saada neuvoja ja ohjeita, jotta he tietäisivät, mitä saa tehdä ja mitä ei, mutta heidän autonomiaansa ei kuitenkaan saa loukata. Ihmiset ovat siis kyvykkäitä osallistumaan ja olemaan vuorovaikutuksessa ainoastaan oman institutionaalisen riippuvaisuutensa ja sen pohjalta syntyneen autonomisuutensa mukaisesti. (Sennett 2003, 153-204.) Oman tutkimukseni tulokset tukevat tätä edellä mainittua päätelmää: ikääntyvät pit-

käaikaistyöttömät itse asiassa tarvitsevat ja vaativat konkreettisia määrityksiä ja ohjeita ja neuvoja tilanteeseensa, kuten seuraavat muistiinpanot päiväkirjasta vuosilta 1997-1999 osoittavat:

”Se mitä opin tästä ryhmästäni [poistettu viisi sanaa] oli se, että koulutukseen tulevat opiskelijat kaipaavat selkeitä neuvoja ja aikatauluja siitä, miten edetään ja mitä heille tulee tapahtumaan. Hyvin monet tulivat koulutukseen hieman peloissaan, ja heillä ei ollut paljoakaan tietoa siitä, mitä koulutus pitää sisällään. Työvoimatoimistossa tapahtuvissa haastatteluisissa heille oli kerrottu, että kyseessä oli ammatinvalinnanohjauksellinen projekti, jossa tarvittiin ryhmätyötaitoja ja paljon motivaatiota ja aktiivisuutta. Samoin heille tehtiin selväksi, ettei kyseessä ollut mitenkään perinteinen koulutus.”

”Aikataulutuksesta opin sen, että tein kaikille tuleville ryhmilleni selkeän kolmen viikon lukujärjestyksen. Tässä mielessä siis toteutin vanhaa ”koulumallia”. Näin siksi, että opiskelijat olisivat saaneet edes jotain varmuutta olemiseensa eli missä ja milloin, tilanteessa, jossa he olivat jo muutenkin eksyksissä eivätkä mitenkään näyttäneet nauttivan olotilastaan.”

Ohjaavana kouluttajana työskenneltyäni minulle syntyi vaikutelma, että useimmat heistä eivät myöskään pysty refleктоimaan ja pääsemään esimerkiksi oppimisensa suhteen reflektiiviselle tai emansipatoriselle tasolle. Ohjauksen vaatima ambivalenttisuuden hyväksyminen ja siihen liittyvä ”itseohjautuvuuden piilo-opetussuunnitelma” ja refleksiivisten minäprojektien tuottaminen koulutuksellisten määreiden kautta ei ole monenkaan ikääntyvän pitkäaikaisyöttömän saavutettavissa.

6.2.6 Haavoittava myötätunto

Richard Sennettin mukaan myötätunto ja erilaiset avustustyöt voivat enemmän haavoittaa kohteitaan kuin tuoda heille apua. Auttaminen onnistuu ainoastaan silloin, kun otetaan huomioon ne kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset realiteetit, jotka rakentavat autettavien elämää. Jos auttamismenetelmät poikkeavat liian paljon siitä kulttuurisesta taustasta, johon autettavat ovat sosiaalistuneet, auttaminen haavoittaa enemmän kohteitaan kuin tuo heille apua. Sennettin mielestä auttaminen ilman haavoittavaa myötätuntoa vaatii rakenteita, järjestystä ja selkeää toimenkuvaa. (Sennett 2003, 127-150.)

Tasavertaisuus toteutuu Sennettin (emt.) mukaan ainoastaan silloin kun ihmisten väliset epätasa-arvoiset asemat tunnustetaan eikä niitä aleta muuttamaan keinotekoisesti tasa-arvoisiksi esimerkiksi auttamistilanteissa. Epätasa-arvoisten asemien purkaminen kyseenalaistamalla erilaiset valtasuhteet aiheuttaa sen, että ihmisten välinen, yhteinen kunnioitus häviää. Toisin sanoen, joka-päiväiset sosiaaliset käyttäytymisrituaalit ja roolit ylläpitävät ihmisten välistä kunnioitusta. Kunnian maailmassa yksilö löytää aidon identiteettinsä roolinsa kautta ja käyttäytyminen identiteettiään vastaan purkaa kunnioituksen. Sennettin (emt.) mukaan pyramidimaiset byrokraatit pystyivät tarjoamaan jokaiselle paikan ja kunnan toimen ja auttoivat näkemään heidät kokonaisina yksilöinä. Myöhäismodernin yhteiskunnan byrokraattisuudesta ohennetuissa projekteissa sitovat rituaalit ovat hävinneet, kuten myös kunnian toteutuminen ihmisten

välisessä vuorovaikutuksessa. Toinen ei voi palauttaa saamaansa palvelusta, koska kontaktit eivät ole pitkäikäisiä. (Sennett 2003, 207-226.)

Epätasa-arvoisuuden ilmentyminen tasa-arvoisuuden nimissä toteutuu silloin, kun ikääntyvälle pitkäaikaistyöttömälle annetaan mahdollisuus tilanteensa "tasa-arvoiseen" käsittelyyn ohjaajan kanssa. Keinotekoinen tasa-arvo luo siis epätasa-arvoa. Jos lähtökohdaksi otetaan oletus, että molemmat, sekä ohjattava että ohjaaja, ovat ohjaustilanteessa tasa-arvoisessa tilanteessa, toteutuu Sennettin (emt.) mukaan juuri epätasa-arvoisuuden esitys. Käsitys siitä, että ohjattava on oman tilanteensa asiantuntija, on monimutkainen. Usein ohjattavan oman elämänsä asiantuntijuutta tuetaan ja sitä koetetaan tuoda esille erilaisten itsetuntemustehtävien, itseohjautuvuuden ja muiden pedagogisten käytäntöjen nimissä. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat juuri vaikeimmaksi asiantuntijuuden työstämisen edellä mainittujen refleksiivisten minäprojektien kautta, koska he eivät ole tottuneet työstämään itseään ja tilannettaan kyseisellä tavalla, kirjallisesti ja varsin abstraktilla tasolla. Sen sijaan heidän käsityksensä siitä, mitä he konkreettisesti haluaisivat tehdä, kyseenalaistetaan ohjaavan koulutuksen käytännöissä. Oman elämän asiantuntijuus esimerkiksi eläkehalukkuutena kyseenalaistetaan erilaisten kuntoutusprojektien nimissä. Kroonisista sairauksista kärsivän ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän selkeää halukkuutta jäädä pois kokonaan työelämästä ei kunnioiteta. Samoin ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän työidentiteetin kyseenalaistaminen koulutusvaatimusten nimissä johtaa samaan tulokseen, kunnioitus häviää, koska yksilöä ylläpitäviä rooleja ja identiteettejä puretaan.

Hyvinvointivaltio on huomattavasti ohentunut byrokraattisten kerrosten leikkauksien eli markkinataloudellisten toimien takia. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että ihmisille on "annettu" valta valita. Valintojen tekeminen on kuitenkin erityisen vaikeaa köyhille ja vähän koulutetuille, heillä ei siis ole refleksiivisen modernisaation vaatimaa kompetenssia kohtalonsa hallitsemiseksi. (Sennett 2003, 153-204.) Ongelmana on siis se, ettei ohjaava kouluttaja saisi näyttäytyä ohjattavan silmissä perinteisenä asiantuntijana eikä hän saisi antaa ohjattavalleen neuvoja. Sennettin (emt.) mukaan voidaankin puhua "passiivisen yksilön" ja "aktiivisen hyvinvointipalvelujen käyttäjän" dilemmasta. Ensiksi mainitut eli "passiiviset yksilöt" tarvitsevat juuri "ohjeistavaa lähestymistapaa" ja toiset tarvitsevat ainoastaan resursseja ja mahdollisuuksiaan toteuttaa itseään. (Sennett 2003, 153-204.) Juuri jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat hyötyvät ohjauksesta eniten, koska he osaavat jäsentää elämäänsä ohjaavan koulutuksen diskurssin edellyttämällä tavalla: he ovat kykeneviä itseohjautuvuuteen ja kriittiseen reflektioon ja pystyvät toimimaan vuorovaikutustilanteissa.

Ohjaava koulutus saattaa itse asiassa vähentää yksilön autonomisuutta ja elämänhallintaa sen sijaan, että se lisäisi niitä. Syrjäytymistä ja yhteiskunnallista huono-osaisuutta saatetaan jopa ylläpitää ja tuottaa hyvinvointivaltion toimintamalleissa. (Silvennoinen 2002, 124-125.) Näin on siksi, että ohjaava koulutus on varsin pitkälle viety sovellus yksilöllisyyden, joustavuuden ja itseohjautuvuuden ajatuksista, jotka ovat keskeisiä nykyisessä koulutuspolitiikassa ja elinikäisen oppimisen retoriikassa. Ohjaava koulutusta jäsennetään usein aikuis-

kasvatuksen käsittein: siinä aikuinen nähdään itseohjautuvana ja kriittiseen reflektioon eli omien ajattelutapojen perusteiden tiedostavaan pohdintaan kykenevänä yksilönä. (Vehviläinen 2001, 25-26, kts. myös Varila 1997.) Itseohjautuvuuden ideaali toteutuu ohjaavassa koulutuksessa kahdessa mielessä. Ensinnäkin, ohjaavan koulutuksen sisältö ei ole valmiiksi suunniteltu, vaan se jätetään opiskelijan tehtäväksi. Ohjaavassa koulutuksessa jokainen opiskelija etenee oman suunnitelman ja omien tarpeiden varassa. Ajatellaan, että näin konstruoituna koulutus palvelee paremmin eri tilanteissa olevia yksilöitä, koska he joutuvat itse miettimään toimintaansa koulutuksessa ja sen ulkopuolella. Joutessaan ottamaan yhteyttä eri paikkoihin, luodessaan kontakteja ja asioidessaan kaikin puolin itse ja itsenäisesti opiskelija oppii toimimaan itseohjautuvana aikuisena. Näin tehdessään hän toteuttaa sitä käyttäytymismallia, jonka mukaan hänen odotetaan yhteiskunnassa ja koulutus- ja työmarkkinoilla käyttäytyvän. Näin yksilö toteuttaa "itseohjautuvuuden piilo-opetussuunnitelmaa". Tällaisessa konstruktiossa ohjaava koulutus on järjestelyiltään itseohjautuvuuden varaan rakennettu. Toiseksi, jos itseohjautuvuus ymmärretään ihmisen valmiudeksi, ajatellaan, että ihmiset voivat harjaantua itseohjautuviksi tekemällä itse jotakin sellaista, jota he ovat ehkä olettaneet saavansa valmiina. (Vehviläinen 2001, 25-26, 239-240.) Näin muotoiltuna ohjaavaa koulutusta voi tarkastella näkymättömänä pedagogiikkana, koska sen ohjelma on rakennettu itseohjautuvuuden varaan: kaiken perustana on omien kokemusten hankkiminen, järjesteleminen ja arvioiminen erilaisten vuorovaikutustilanteiden kautta. Ajatuksena on, että juuri tällainen toiminta edistää parhaalla mahdollisella tavalla yksilön elämänsuunnittelua ja toimintamahdollisuuksia. Ohjaavassa koulutuksessa opetussuunnitelman tietosisällön kysymykset on muutettu vuorovaikutuksen kysymyksiksi. Toiminta perustuu siihen, millaisia asioita pitää tai kannattaa tehdä, eikä enää siihen, mitä tulee tietää tai osata. Ohjaavan koulutuksen näkymättömään pedagogiikkaan kuuluu oleellisena osana ohjauksen kontrollin ja arvioinnin erilaiset muodot. Ohjaavaan koulutukseen, kuten kaikkeen muuhunkin koulutukseen, liittyy kontrollin elementti. Ohjaavassa koulutuksessa ja ohjauksessa se on muuttunut aikaan ja paikkaan sidotusta, yksilöiden läsnäoloa kontrolloivasta toiminnasta heidän sisäiseksi kontrollikseen ja selontekovelvoitteeseen. Toisin sanoen, ohjaavassa koulutuksessa opiskelijan on hankittava erilaisia kokemuksia, esimerkiksi työssäoppimisjaksolla, ja hänen tulee esittää ne keskustelutilanteessa siten, että niiden pohjalta voi nähdä tapahtuneen oppimista, muutosta tai yleensäkin oman tilanteen reflektointia. Arviointi on ohjaavassa koulutuksessa ja ohjaustilanteissa muuttunut tietojen ja taitojen arvioinnista opiskelijan asenteen ja toimintatavan arvioinniksi. Ohjaavassa koulutuksessa tämä tarkoittaa muun muassa aktiivisuuden, aidon yrittämisen tai sisäisen toiminnan koherenssin arviointia ja representoimista sekä mekaanisen toiminnan erottamista sisäistyneestä, reflektoidusta toiminnasta. Huomionarvoista tässä prosessissa on se, että se asettaa erittäin suuria vaatimuksia ohjaajan ja ohjattavan väliselle vuorovaikutukselle sekä heidän kyvyilleen esittää asioita kielellisesti. (Vehviläinen 2001, 232.) Toinen käsite, jonka avulla aikuiskasvatuksessa hahmotetaan oppimisprosessin ulottuvuuksia, on reflektio. Ohjaa-

vassa koulutuksessa keskeistä on kriittisen reflektion käsite. Kriittinen reflektio tarkoittaa sellaisia ajattelun prosesseja ja kokemuksia, joiden avulla oppiva yksilö ensin tulee tietoiseksi ajattelunsa ja toimintansa lähtökohdista, minkä jälkeen hän on kykenevä arvioimaan, muuttamaan ja kyseenalaistamaan niitä. Koska ohjaus perustuu opiskelijan elämäntilanteen ja kokemusten pohdinnalle, voidaan kriittistä reflektiota pitää ohjauksen eräänä päämääränä. Usein ajatellaan, että kriittinen reflektio on oppimista syvimmillään ja laadukkaimmillaan. Monissa ohjausnäkemyksissä kriittinen reflektio ja ohjaus samastetaan ja ajatellaan, että oikeaa ohjausta on se, missä ohjattava saadaan refleктоimaan kokemuksiaan. (Vehviläinen 2001, 25-26.)

Ohjausalan uusi asiantuntijuus ja ohjaavan koulutuksen diskurssi ovat ristiriidassa sen konkreettisen tilanteen kanssa, jossa ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat ja josta he tulevat ohjaavaan koulutukseen. Stressaavassa kognitiivisessa ja emotionaalisisessa tilanteessa on vaikea pohdiskella avarasti ja laajalaisesti omaa tilannettaan tai reflektoida esimerkiksi työssäoppimisjaksolla saatuja konkreettisia kokemuksia suhteessa aikaisempaan työkokemukseen ja -kansalaisuuteen. Eikö tällaisessa tilanteessa olisikin järkevää antaa *ohjeistavaa ohjausta*, joka pohjaisi konkreettisiin neuvoihin siitä, mitä kannattaisi tehdä, kuitenkin niin, että myös kunnioitettaisiin yksilön omia toiveita eikä esimerkiksi tarjottaisi uudelleen kouluttautumista tai kouluttautumistarinoita keinoksi tilanteessa, jossa ohjattavalla ei itse siihen ole halukkuutta? *Ohjeistavaa ohjausta* tarvittaisiin erityisesti tukemaan työttömän identiteettiä. *Ohjeistavassa ohjauksessa* hyväksytään ja tiedostetaan tietoepäsymmetria ja jopa auktoriteettisuhteiden olemassaolo ohjaustilanteessa ohjattavan ja ohjaajan välillä kuitenkin niin, ettei ohjauskeskusteluja kolonialisoida esimerkiksi koulutusdiskurssilla tai vaatimuksella itsereflektioon. Toisin sanoen, yhä useampi työtön tarvitsisi tukea siihen, kuinka pärjätä työttömänä. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien tulisi saada kokemus sellaisesta reflektiivisesta ja emansipatorisesta oppimisesta, joka tukisi myös heidän työttömän identiteettiään. Tämä vaatii yhteiskunnallisella tasolla ja koulutuspolitiikan piirissä emansipatorista politiikkaa. Anthony Giddensin (1995a) mukaan yhteiskunnallisella tasolla emansipaatio saavutetaan silloin, kun päättävät tahot tai parempiosaiset ihmiset tulevat tietoiseksi ja muuttavat omia käsityksiään ns. huonompiosaisten ja marginalisoituneiden ihmisten tavasta jäsentää elämäänsä. Emansipoituminen tulisikin Giddensin (emt.) mielestä tapahtua aina yhteiskunnallisella tasolla, koska yksilön emansipoituminen on ainoastaan mahdollista silloin, kun sille luodaan yhteiskunnalliset edellytykset. (Giddens 1995a, 214-231.) Samasta asiasta, mutta hieman eri sanoin kirjoittaa myös Richard Sennett (2003). Hän lähestyy asiaa kunnioituksen käsitteen kautta. Kysymys ei ehkä olekaan siitä, kuinka pystyisimme kunnioittamaan heikompiamme, vaan siitä, kuinka pystyisimme käyttäytymään niin, että heikommassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat pystyisivät kunnioittamaan meitä ja toimiamme. Se, että parempiosaiset toimillaan antavat mahdollisuuden kunnioittamiseen, ylläpitää huonompiosaisten itsekunnioitusta. (Sennett 2003, 16-23.) Ohjaavan koulutuksen diskurssin tulisi siis hyväksyä se, etteivät läheskään kaikki koulutukseen tulevat ole kykeneviä tai edes halukkaita muuttamaan kä-

sitystään itsestään ja jäsentämään elämäänsä itseohjautuvaksi ja itsereflektiiviseksi identiteettityöläiseksi. Monet ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät tarvitsevat elämäntilanteensa jäsentämiseen juuri *ohjeistavaa ohjausta*, konkreettisia neuvoja ja ohjeita siitä, mitä tulisi tehdä ja miten pärjätä esimerkiksi työttömänä. Koulutuspolitiikan toteuttajien tulisi siis toimillaan kunnioittaa myös koulutuskielteisyyttä- ja haluttomuutta ja nähdä ja hyväksyä esimerkiksi ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien tapa jäsentää identiteettiään ja elämäänsä. Näin toimiesseen, parempiosaiset eli tässä kontekstissa ohjaava koulutus eri toimijatahoineen luovat työttömille mahdollisuuden itsekunnioitukseen.

Ohjaavan koulutuksen tieto, joka pääpiirteissään pohjaa psykologisiin ja kasvatustieteellisiin teorioihin ihmisen kehityksestä, motiiveista jne., on tietoa, joka osaltaan pitkittää ja vahvistaa vallankäyttöä esimerkiksi työttömiä kohtaan. Kyseessä on hyvin hienovarainen prosessi, joka on verhottu koulutusideologian kaapuun. Kukaan ei uskalla kyseenalaistaa koulutusta tai ainakin oppimista ihmiselle tärkeänä elementtinä ja jopa ihmisyyden osana. Vapaudesta kouluttautua ja kehittää itseään on tullut aikuisopiskelijan pakkopaita. Miten tähän suhteutuu kysymys hyvästä elämästä, vapaudesta valita olla oppimatta ja muuttumatta? Onko mahdollista jäädä työttömän identiteettiin, saada koherentti minäkokemus edes siitä?

7 YHTEENVETO

7.1 Ikääntyvä pitkäaikaistyötön ja sisäinen tarina

Sisäinen tarina rakentuu ihmisen hyödyntäessä kulttuurisesta tarinavarannosta omaksumiaan malleja ja ammentaessaan omasta kokemushistoriastaan aineksia oman tilanteensa ja toimintansa tulkintaan. Työttömäksi jääminen, kuten muutkin elämän odottamattomat asiat muuttavat yksilön sisäistä tarinaa. Tässä sisäisen tarinan muutosprosessissa ihmiset eivät ole pelkästään kulttuuristen voimien marionetteja, vaan he ovat toimijoita, jotka aktiivisesti luovat uusia merkityksiä, uutta sisäistä tarinaa muutostilanteissa. Toisin sanoen, ihmiset eivät aina omaksu ”standarditarinaa” kokemuksensa jäsentäjäksi, vaan he etsivät ja luovat aktiivisesti omaan tilanteeseensa ja kokemukseensa sopivaa jäsennyttä. Tulee kuitenkin muistaa, että yhteiskunta ja kulttuuri eivät tarjoa jokaiselle yksilölle samanlaista mahdollisuutta ja välineitä elämänsä jäsentämiseen. Vaikka yksilöllä on mahdollisuus luoda uutta toimijuutta ja elämänsä jäsennyttä muutostilanteissa, tiettyjä tarinallisia välineitä saatetaan käyttää siksi, että muitakaan ei ole saatavilla. Tällaisia mallitarinoita ovat mm. työttömän tarinan näkeminen joko rikostarinana tai tragediana. Kulttuurisesti tarjolla olevat tarinamallit voivat siis joko köyhdyttää ja kahlita että vapauttaa ja rikastaa yksilön ymmärrystä elämäntilanteessaan. Yksilön luovuuden mahdollisuus muutostilanteissa on riippuvainen siitä, kuinka rikkaasta varannosta yksilön on mahdollista omaksua tarinalliset mallinsa. Mitä yhdenmukaisempia ja kaavamaisempia tarinoita kulttuurilla on tarjolla ja mitä voimakkaampia odotuksia yhteisö asettaa tiettyihin malleihin, sitä pienempi on yksilöllinen liikkumavara. (Hänninen 1999, 74, 78-79, 93-105.)

Yksilöllistymiskehityksen myötä kulttuurissa tarjolla olevien tarinallisten mallien määrä on lisääntynyt: jokaisen pitää luoda oma tarinansa. Toisin sanoen, yksilön täytyy elää omaa itsenäistä elämäänsä vanhojen siteiden, perinteiden, uskontojen ja sääntöjen ulkopuolella. Elämää yksilöllistyneessä maailmassa kuvaakin elämän uudenlainen standardisoituminen: yksilön täytyy elää uusien ohjeiden ja sääntöjen mukaan, joita nyt määrittävät esimerkiksi institutio-

nalisoituneet säännökset, valtio ja työmarkkinat. (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 8-12.) Kollektiiviset tarinamallit ovat rapautumassa ja tilalle ovat tulleet yksilölliset tarinamallit. Oman tutkimukseni kontekstissa yhteiskunnan muutos, kuten Beck & Beck-Gernsheim (2002) sitä kuvaavat, näkyy sekä ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tavassa jäsentää omaa sisäistä tarinaansa (=paljon kokemusta omaava työntekijä) että yhteiskunnan tavassa nähdä hänen yhteiskunnallinen toimijuutensa. Yksilöllistymiskehityksen airueina ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä toimii varsinkin koulutuksen kentällä vaatimukset refleksiivisiin minäprojekteihin, kuten myös ikädiskursseissa yhdenikäisyyden kulttuurin vaikutus. Esimerkkinä yksilön elämän standardisoitumiskehityksestä yksilöllistymisen seurauksena toimii työmarkkinaiän ikäkategoriointi, kuten myös yleisen kouluttautumisvaatimuksen lisääntyminen, joka on eräs keskeinen myöhäismodernin aikuisuuden rakentaja ja työmarkkinakelpoisuuden ylläpitäjä. Nämä ovat siis ne yhteiskunnalliset reunaehdot ja tarinamallit, joilla ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät luovat järjestystä sisäiselle tarinalleen. Toisin sanoen, ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät joutuvat tuottamaan sisäistä tarinaansa ja tekemään elämäkerrallisia ratkaisuja edellä kuvattuihin yksilöllistyneen yhteiskunnan rakenteellisiin vastakohtaisuuksiin nähden (Beck & Beck-Gernsheim 2002a, xxii).

Tässä tutkimuksessa keskeistä on ollut sen ymmärtäminen, kuinka ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän sisäinen tarina on muuttunut työttömyyden ja ohjaavan koulutuksen intervention vuoksi. Voidaan kysyä, minkälaista tulevaisuuteen suuntautuvaa tarinallista projektia ohjaavan koulutuksen projekti heille edustaa. Omien tarinallisten eli tulevaisuuteen suuntautuvien projektien toteuttaminen edellyttää kykyä hahmottaa myös muut ihmiset heidän omien tarinoidensa päähenkilöinä (Hänninen 1999, 55). Hahmottavatko työttömät ohjaavat kouluttajat ja työvoimaviranomaiset heidän omien tarinoidensa päähenkilöinä, auttavina instansseina, jollaisiksi heidät on paalutettu, vai kokevatko ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät työhallinnon ja ohjaavan koulutuksen oman tarinansa uhkaajiksi ja pirstojiksi? Käsittelen seuraavassa ensiksi sitä, minkälaisia tarinatyyppejä koulutus mahdollistaa ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä. Tämän jälkeen tarkastelen heidän tapaansa jäsentää identiteettiään myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Kaiken tämän ohella käsittelen yhteiskunnan vaikutusta tähän prosessiin ikädiskurssien, elinikäisen oppimisen ja ohjaavan koulutuksen kentältä käsin. Kaiken kaikkiaan tämä antaa kokonaisuudessaan vastauksen siihen, miten elämänhallinta jäsentyy ikääntyvien pitkäaikaisyöttömien elämässä myöhäismodernissa ja yksilöllistyneessä yhteiskunnassa.

7.2 Koulutustarinat

Katri Komulainen (1998, 1999, 2000) on tutkinut naisten koulutukseen hakeutumisen tarinoita. Nuoret naispuoliset kertojat tarkastelivat koulutukseen hakeutumista kypsyminenä ja kasvuna koulutusinstituution suosimaan järkevään

aikuisuuteen, jossa aikaisemmat, vääränlaiset koulutusratkaisut näyttäytyivät kömmähdyksinä, komediaan kuuluvina erehtyneiden ihmisten hölmöinä tekoina. Sen sijaan vanhempien naisten kertomuksissa ei Komulaisen (2000) tutkimuksissa kuvattu ammatinvalinnan problemaattisuutta, vaan toivotun ja saadun koulutuksen välistä jännitettä. Koulutuksen puute tai sen vähäisyys ei näissä vanhempien naisten tarinoissa konstruoitunut huvittavaksi sattumukseksi, kuten nuoremmilla, vaan se näyttäytyi koettelemuksena, jonka ylittämiseksi naiset olivat ponnistelleet voitokkaasti. (Komulainen 2000, 258.) Tutkimuksessani koulutus näyttäytyi enemmänkin välineenä ja työ elämän sisältönä. Työttömät kertoivat omasta hyvästä käytännön oppimiskyvystä, jossa elämä, ei niinkään koulutus, on toiminut opettajana. Koulutus ei myöskään luonut haastattelemieni elämässä selkeää katkosta entisen ja nykyisen minän välillä, kuten Komulaisen (1998, 1999, 2000) tutkimuksessa. Jonkinlaista katkoksellisuutta tai monien identiteettien ja roolien välimaastossa toimimisesta entisen ja uuden minän välillä löytyy *Jounin* ja *Riitan tarinoista*.

Jouni oli ainoa haastateltava, joka lähti uudelleen kouluttamaan itseään ohjaavan koulutuksen projektissa. *Jounin tarina* voidaan nähdä sankaritarinana (Hänninen 1999) tai romanssitarinana (Komulainen 2000). Näissä molemmissa tarinamuodoissa toimija selviää lopulta voittajana: uudelleen koulutuksen avulla hän työllistyy mahdollisesti pitempikestoisesti. *Jounin tarina* uudelleen koulutukseen hakeutumisesta aikuisiällä on kuvaus samanlaisesta komediasta kuin Komulaisen (2000) tutkimuksen nuorten naisten aikaisemmat koulutusvalinnat. Uudelleen koulutukseen hakeutuminen *Jounin* kohdalla kiteytyy toteamukseen "no joo, mut etupäässä se oli niin kun hurjan hauska huuli sulta". Toisaalta *Jouninkin tarinaan* sisältyy eräänlainen aikuistumiskertomus uudelleen koulutuksen kautta. *Jouni* luo tarinassaan aikuistumiskertomusta nykyisen koulutuksen ja arvo maailman muutoksen (nykyiset pehmeät arvot) kautta. *Jounin tarinassa* ei kuitenkaan ole selkeää katkosta aikaisemman minän ja nykyisen minän välillä, kuten on Komulaisen tutkimuksessa. Haastatellut ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kuvaavat nuoruusiän koulutusvalintaa lähinnä realistisena toimintana vallitsevissa olosuhteissa. Heille aikuisuuden mittana ei ole itsensä jatkuva kouluttaminen. He eivät myöskään jäsennä minuttaan koulutuksella. *Jouni* uudelleen kouluttaa itsensä, koska siihen avautui hänelle projektissa mahdollisuus. *Riitan tarina* on kuvaus tulevaisuuteen suuntautuvasta, yhä keskeneräisestä koulutustarinasta. Sillä on mahdollisuus muodostua samanlaiseksi sankaritarinaksi kuin *Jounin tarinalla*. Muiden haastateltujen *Annan*, *Teijan* ja *Matin tarinoita* voi kuvata tragediatarinaksi, jossa koulutus, ohjaava koulutus ja muut työttömyyden aikana käydyt koulutukset eivät ole tuottaneet tulosta eli työllistymistä. Koulutuksellisessa tragediatarinassa päähenkilö taistelee turhaan työttömyyttä vastaan koulutuksen avulla (vrt. Hänninen 1999, 74). Hän joutuu ainoastaan umpikujaan tai entinen umpikuja vain syvenee kun hän ei esimerkiksi terveydellisistä syistä pysty käymään koulutusta loppuun, kuten kävi *Annan tarinassa*, tai kun ohjaavan koulutuksen aikana suunnitellut jatkokoulutushautkaan eivät tuota tulosta, kuten kävi *Teijan tarinassa*. Tragediatulkinnasta huolimatta *Matin tarinaa* voidaan pitää myös eräänlaisena kunniatarinana, jossa tärkeänä ele-

menttinä on oman kunnian ylläpito ja kokemus itsellisyydestä elämän eri vaiheissa, oli sitten kysymyksessä työelämässä toimiminen tai koulutuksessa oleminen. Ohjaavan koulutuksen projektissa kunnian ylläpito ja itsellisyys kulminoituvat kokemukseen, jossa koulutukselliset toimet, esimerkiksi tukityöllistyminen, nähdään omaksi ansioksi, seurauksena omista sosiaalisista suhteista ja verkostoista. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että ohjaavan koulutuksen projektin ja yleensäkin koulutuksen mahdollisuudet toimia ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tulevaisuuteen suuntautuvan tarinan osana ovat vähintäänkin ristiriitaiset. Koulutukselliset toimet tuottavat yksilön elämään myös tragediatulkintoja. Kuvaan seuraavassa miksi näin on varsinkin ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä.

7.3 Yhteismitaton yhteiskunta

Ulrich Beckin (2002a) mukaan yhteiskunta on jakautunut yhteismitattomiin osaluoksiin ja yhteiskunta ei integroi ihmisiä kokonaisina ihmisinä vaan heidän eri kenttien toimintaedellytysten mukaan (Beck 2002a, 22-29). Käytännössä tämä näkyy esimerkiksi ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän yhteiskunnallisesti segmentoituneessa asemassa. Richard Sennettin (2000) mukaan nykyisessä työmarkkinatilanteessa on yhä enemmän yksilöitä, joilla on heikko toimijuuden tunne. Mitä käsittämättömämmäksi työelämä muuttuu, sitä enemmän yksilön toimijuuden tunne heikkenee. Ihmiset ovat joutuneet etäännyttämään itsensä tapahtumista, jotka ovat olleet heille tuskallisia ja jotka ovat vahingoittaneet heidän identiteettiään ja toimijuuttaan. (Sennett 2000, 175-190.) Varsinkin ikääntyneet pitkäaikaistyöttömät ovat joutuneet etäännyttämään itseään työttömäksi johtavista tarinoista ja episodeista ja samalla luomaan uutta toimijuutta työttömänä ollessaan. Esimerkiksi etäännyttämistä tapahtuu aina silloin kun pitkäaikaistyötön on tukityöllistetty, työssäoppimisjaksolla tai koulutuksessa. Tietynlaista etäännyttämistä tapahtuu myös ohjaavassa koulutuksessa, kun koetaan, että siihen ei liity sellaisia kulttuurisia merkityksiä, joiden kautta ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat, että elämänhallinta paranisi tai että se takaisi työllistymisen. Työssäoppimisjaksojen ja tukityöllistämisen episodimaisuus pahimmillaan hämmentää ja loukkaa käsitystä omasta vahvasta työidentiteetistä. Parhaimmillaan se antaa tunteen positiivisesta toimijuudesta silloin, kun se vahvistaa yksilön käsitystä omasta käytännön oppimiskyvystään.

Omassa tutkimuksessani oleelliseksi ovat kuitenkin muodostuneet entistä työidentiteettiä ylläpitäviä tarinoita. Kaikilla ne näyttävät vahvan (työ)toimijuuden tarinoita, mistä kertoo haastateltujen korkea työmoraali ja *hyvä käytännön oppimiskyky*. Käsitys itsestä kulminoituu vahvana toimijuutena: ammattitaito ja työmoraali ovat säilyneet eivätkä ole rapautuneet työttömyyden vuoksi. Heidän yhteiskunnallinen osallisuutensa on kuitenkin heikkoa toimijuutta, vaikka tunne omasta itsestä on vahvaa toimijuutta. Yhteiskunnallisesti ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat työyhteiskunnan reunalla ja marginaalis-

sa. Tulkitsen tästä asetelmasta käsin niin, että tämä on yksi syy siihen, etteivät ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät hyväksy työhallinnon toimintatapoja tulevaisuuteen suuntautuvan tarinansa osaksi yhtä helposti kuin jos he olisivat täysivaltaisia yhteiskunnallisia toimijoita. Reuna-alueilla toimiminen vaatii entisen työidentiteetin ylläpitoa, eikä se siten anna mahdollisuutta identiteetin uudelleenmäärittelyyn esimerkiksi ohjaavan koulutuksen muodossa. Ohjaava koulutus muodostuukin elämänhallintaa hajottavaksi tekijäksi silloin, kun se yrittää tehdä yksilöistä reflektiovoittajia, opettaa näille elämänhallintaa keinoilla, jotka ovat heille vieraita. Richard Sennettin (1999) mukaan joustavassa, pirstaleisessa nykypäivässä on mahdollista luoda ehyitä kertomuksia vain siitä, mitä on ollut eli menneisyyden aineksista. Enää ei ole mahdollista luoda ennakoivia kertomuksia siitä, mitä tulee olemaan. Joustava kapitalismi näyttää synnyttävän luonteen, joka on jatkuvassa ”palautumisen” tai ”eheytyksen” tilassa. Tällaisessa tilanteessa narratiivisuuden muodostaminen ja sen koherenttius onnistuu vain menneisyyden kanssa. Toisin sanoen tulevaisuus ei takaa minän ja narratiivin koherenttiutta. (Sennett 1999, 118-135.)

Asiaa voisi tulkita myös siten, etteivät ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät koe muita, esimerkiksi ohjaavaa koulutusta tai työvoimatoimistoa oman tulevaisuuteen suuntautuvan tarinan osaksi ja osatoteuttajaksi. Heille työhallinnon ja ohjaavan koulutuksen tarinat edustavat kulttuurisesti vierasta merkityksenantoprosessia. Ulrich Beck (2002a,b,c) toteaa, että yksilölliset elämänprojektit paaluttavat yhä enenevässä määrin ihmisten elämää. Kuitenkin omassa tutkimuksessani pitkäaikaistyöttömien kollektiivinen tajunta ja mekaanisen solidaarisuuden eetos vielä muokkaa sitä, mikä on hyvää työkansalaisuutta. Ne, jotka pystyvät Beckin tapaan yksilöllisiin elämänprojekteihin eli reflektioon, selviävät paremmin yksilöllisyyttä/omaehtoisuutta vaativassa yhteiskunnassamme. Mielenkiintoinen huomio tutkimuksessani oli se, että parhaiten itsereflektioon miehistä ja naisista kykenivät sellaiset henkilöt (kts. *Jounin ja Riitan tarinat*), joilla oli kaikkein lyhyin työkokemus ja kiteytymätön, lähinnä pätkätöiden rakentama, ammatti-identiteetti. Ne, jotka Kortteisen kuvaamalla tavalla siirtävät selviytymisen eetosta uusiin tilanteisiin sellaisenaan eivätkä ole kykeneviä reflektiiviseen etäisyyden ottoon ja pohdintaan, jäävät durkheimilaisittain tulkittuna mekaanisen solidaarisuuden eetoksen toteuttajaksi. Tämä mekaanista solidaarisuutta kuvaava selviytymisen eetoksen käytäntö tulkkautuu omassa tutkimuksessani vahvasti elämänhallintaa ylläpitävänä tekijänä ja tuottajana.

Beck (2002d) puhuukin elämän samanaikaisesta yksilöllistymisestä ja standardisoitumisesta (Beck 2002d, 202-213). Tästä yhteiskunnan yhteismitattomuudesta, yksilöllistymisestä ja standardisoitumisesta on esimerkkinä juuri yhdenikäisyyden kulttuurin ja työmarkkinaiän ikäkatégorisoinnin vaikutus ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän elämässä. Elämmekin *postmodernin solidaarisuuden* maailmassa, jossa jokainen kenttä toimii omilla säännöillään ja täten tuottaa sellaista yhteiskunnallista kehitystä, joka ei yksilön kannalta ole yhteismitallista. Elämä on eräänlaista yhteismitatonta elämää, jossa esimerkiksi tietty koulutus ei takaa tiettyä työtä, kuten oli ennen. Yksilön ikä saa erilaisia merkityksiä sen suhteen, millaisella kentällä hän toimii, kuten yhdenikäisyyden kult-

tuurin ja työmarkkina-ikäkategorisointi osoittaa ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän kohdalla. Tämän käsitteen (*postmoderni solidaarisuus*) kehittäessä olen hyödyntänyt Emilé Durkheimin (1964) käsitteitä mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus ja varsinkin Matti Kortteisen (1982) huomiota siitä, että nämä tasot ovat yhteiskunnassa samanaikaisia eivätkä peräkkäisiä kehitysmuotoja. Yhteiskunnallinen kehitys ei siis Durkheimin (1964, 129) ja Kortteisen (1982) mukaan ole niinkään evolutionistinen vaan jatkuva dialektinen prosessi, jossa mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus ovat jatkuvasti keskenään vuorovaikutuksessa. Nykyisessä yksilöllistyneessä maailmassa mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden dialektisuus näyttäytyy *postmodernina solidaarisuutena*, jossa elämä ei ole yhteismitallista eri kenttien ja toimijuuksien välillä. Toisin sanoen, yksilöllistyneessä maailmassa mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden dialektisuus on eräällä tavalla yhteismitatonta ja jopa toisistaan riippumatonta kehitystä. Niiden dialektisuus kohtaa monessa tapauksessa ainoastaan yksilön elämänvalintojen kohdalla, kun yksilön täytyy tehdä elämäkerrallisia valintoja rakenteellisten vastakohtaisuuksien puristuksessa (Beck & Beck-Gernsheim 2002a, xxii). Yksilön ja yhteiskunnan välille on kehittynyt välitön läheisyys, joka aiheuttaa myös sen, että yhteiskunnalliset kriisit näyttäytyvät yksilöllisinä kriiseinä (Beck 2002a, 22-29). Eräänä tällaisena tilanteena on ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän staattisen identiteetin muuttaminen vastaamaan postmodernia työmarkkinoiden joustavaa työidentiteettiä. Ja jos hän ei tähän pysty, syy on hänessä itsessään.

Toisin sanoen, yksilöllistymiskehityksen vuoksi yhteiskunnalliset kriisit, kuten esimerkiksi rakenteellinen työttömyys, näyttäytyvät yksilön omana syyinä. Yhteiskunnalliset ongelmat kääntyvät psykologisiksi alttiudeksi, kuten ahdistukseksi, konflikteiksi ja neurooseiksi. (Beck 2002a, 22-29.) Keskeistä on sen huomioiminen, ettei yhteiskuntien yksilöllistymiskehitys ole lineaarinen ja kaikkia yhteiskuntia samalla tavalla kohtaava prosessi. Myös yhteiskuntien sisällä käydään dialektista keskustelua siitä, mitkä alueet ja ihmiset ovat enemmän yksilöllistymiskehityksen edelläkävijöitä ja mitkä ovat vielä kiinni kollektiivisissa toimintatavoissa ja identiteetin määrittämisessä. (Beck 2002b, 30-41.) Oma tutkimukseni vahvistaa Marja Järvelän (1991), Matti Kortteisen (1992) ja Ulrich Beckin (2002b) päätelmää, että ihmiset muuttuvat hitaammin kuin rakenteet. Yksilöllisyyden, identiteetin ja omien henkilökohtaisten ominaisuuksien jatkuva kehittäminen ovat muutoksia, jotka ovat ominaisia varsinkin hyvin toimeentuleville ja koulutetuille ihmisille. Sen sijaan vanhemmat, köyhemmät ja vähemmän koulutetut ryhmät pysyvät selkeästi kiinni 1950- ja 1960-luvun arvomaailmassa. (Beck 2002b 30-41.) Koulutuksen kentällä tämä ristiriita näkyy siten, että nykyajan opiskelijalta edellytetään elämänsuunnittelua (itseohjautuvuutta ja elämänsuunnittelua). Yksilöiden refleksiivisyydestä ei välttämättä ole yhteismitallisia institutionaalisten vaatimusten kanssa. (Jokinen 2002, 79; Laine 2000, 166-167; Silvennoinen 2004, 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319.)

Tommi Hoikkalan ja J.P. Roosin (2000) mukaan elämme elämänpolitiikan aikakautta. Toisin sanoen, yksilöllä on merkittävästi entistä laajemmat valinnan

mahdollisuudet koulutuksessa, työelämässä, ihmissuhteissaan ja yleensäkin oman itsensä kehittämisessä kuin aikaisemmillä sukupolvilla. (Hoikkala & Roos 2000, 21.) Myöhäismodernissa yhteiskunnassa valinnan pakko tai mahdollisuudet kohdistuvat kaikkiin ihmisiin riippumatta heidän kyvykkyydestään näihin valintoihin: uuteen elämään tai "toiseen mahdollisuuteen". Ohjaava koulutus on ikääntyville pitkäaikaistyöttömille toiseen mahdollisuuteen ohjaava kenttä. Mutta kuten tutkimukseni osoittaa, ohjausalan uusi asiantuntijuus (=ohjattava oman tilanteensa asiantuntija) ja ohjaavan koulutuksen diskurssi (=itseohjautuvuus) ovat kuitenkin monesti ristiriidassa sen konkreettisen tilanteen kanssa, jossa ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät elävät ja josta he tulevat ohjaavaan koulutukseen. Monessa tapauksessa koulutukseen hakeuduttiin periaatteella "ei palanut viimeiset kuviot". Tällaisessa pakkoraossa ikääntyvällä pitkäaikaistyöttömällä saattoi esimerkiksi olla ansiosidonnainen loppumaisillaan tai hän oli ainoastaan kiinnostunut projektin tarjomasta tukityöllistymismahdollisuudesta. Stressaavassa kognitiivisessa ja emotionaalisessa tilanteessa ei ole helppoa pohdiskella syvällisesti omaa tilannettaan ja reflektoida esimerkiksi työssäoppimisjaksolla saatuja kokemuksia suhteessa aikaisempaan työkokemukseen ja -kansalaisuuteen. Tällaisessa tilanteessa on järkevää, että ikääntyvä pitkäaikaistyötön saa ns. *ohjeistavaa ohjausta*, joka pohjaa konkreettisiin neuvoihin siitä, mitä kannattaa tehdä, kuitenkin myös niin, että kunnioitettaisiin yksilön omia toiveita, esimerkiksi hänen koulutuskielteisyyttään. Keskeinen tutkimuksessani eteen tullut huomio on se, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät nimenomaan tarvitsevat ja vaativat konkreettisia ohjeita tilanteeseensa ja näitä kiinnekohtia he hakevat juuri ohjauskeskusteluissa. *Ohjeistavaa ohjausta* tarvittaisiin erityisesti tukemaan työttömän identiteettiä ja siihen, kuinka pärjätä myöhäismodernien ikädiskurssien puristuksessa. Tutkimukseni osoittaa, että ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän tulevaisuuteen suuntautuvan tarinan toteuttaminen vaatii, että ohjaava kouluttaja neuvoo, opastaa ja ehdottaa ikääntyville pitkäaikaistyöttömille eri vaihtoehtoja tilanteessa, joissa näillä itsellään ei ole keinoja ja voimavaroja luovia eteenpäin. Ohjattavan sisäistä tarinaa ei kuitenkaan saisi kolonialisoida ohjaavan koulutuksen tarinoilla, esimerkiksi juuri siten, että vaaditaan itseohjautuvuutta ja refleksiivisten minäprojektien tuottamista ihmisiltä, joilla ei ole siihen keinoja ja mahdollisuutta. Toisen modernin asiantuntijuus tavallaan ylläpitää ja tuottaa yksilöllistymiskehitystä mahdollisuuksien tyrannian muodossa, kun yksilölle ei voida epävarmuuden yhteiskunnassa antaa konkreettisia ohjeita vaan voidaan olla ainoastaan tukena tai peilinä valintojen edessä. Tällaisessa tilanteessa yksilön kyvykkyys tehdä valintoja on sidoksissa hänen sosioekonomiseen asemaansa (Beck & Beck-Gernsheim 2002b, 6-8, Beck 2002b, 30-41).

Johtuen elämäntilanteestaan ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät omaavatkin tietynlaista *mekaanista refleksiivisyyttä* suhteessa oman elämäntilanteensa eteenpäin viemisessä. *Mekaaninen refleksiivisyys* aktivoituu pakkotilanteissa, kun "kuviot ovat palaneet tai kohta palamassa". Se ei siis ole jatkuvaa minän tietoista ja refleksiivistä pitämistä "radallaan". Elämän suunnittelu on tilannekohtaista ja jokseenkin lyhytjänteistä. *Mekaanisen refleksiivisyyden* käsite rakentuu praktisen

tietoisuuden, sukupolvikokemuksen, keski-ikäisen työttömyyskokemuksen ja sellaisen yhteiskunnallisen työnjaon pohjalle, johon ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ovat aktiivikaudellaan sosiaalistuneet. Praktinen tietoisuus rakentuu apriorisille uskomuksille ja kollektiivisille arvoille, joita kannetaan läpi elämän. Haastattelemieni ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien sukupolvikokemus koulutuksen ja työn merkityksestä kiteytyy käsitykseen koulutus välineenä, työ elämän sisältönä (Kauppila 1996; 2002). Tämä on myös se lähtökohta, jonka perusteella arvotetaan omaa työttömyyskokemusta. Toisin sanoen vaikka ollaan työttömiä, samanaikaisesti ollaan hyvin vahvasti kiinni vanhassa työidentiteetissä. Manuel Castellsin (2000 a & b) mukaan yhteiskunnallisten muutosten seurauksena lisääntynyt epävarmuus on aiheuttanut sen, että yksilöt yhä enemmän kiinnittyvät perinteisiin tai primaareihin identiteetteihinsä (Castells 2000a, 3; 2000b, 61).

Parhaiten reflektoidut ja harkitut "toiset mahdollisuudet" onnistuvat keskiluokkaisilta ihmisiltä. Heillä on sellaista kulttuurista, koulutuksellista ja sosiaalista pääomaa, jota tarvitaan voidaakseen tehdä onnistuneita valintoja myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Yhteiskunnan heikompiosaiset joutuvat myös tekemään valintoja. Siinä missä keskiluokkaisten ihmisten valintoja voidaan kutsua elämänpoliittisiksi toimiksi, koska ne samalla tukevat ja myös ylläpitävät myöhäismodernin yhteiskunnan jatkuvasti muuttuvaa ja ohentuvaa infrastruktuuria, niin yhteiskunnan marginaalissa toimivat ovat enemmänkin kykeneviä elämäntaidollisiin ratkaisuihin. Ulla Kosonen (2003) määrittää tutkimuksessaan elämäntaidon kokemuksesta oppimiseksi ja tämän opin tiivistämiseksi. Kysymyksessä on siis taito tai oppi, jossa elämän selviytymiskokemukset toimivat suurimpina valintojen muokkaajana. (Kosonen 2003, 140-144; 150-151.) Haastattelemieni ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien elämän selviytymiskokemukset ovat kiinnittyneet heidän vahvaan työidentiteettiinsä sekä keski-ikäällä koettuun pitkäaikaistyöttömyyteen. Heidän elämäntaidolliset valinnat pohjautuvat näihin elämäntaidollisiin kokemuksiin. Haastateltavieni elämässä elämänpoliittiset valinnat ovatkin enemmänkin elämäntaidollisia arjen selviytymiskeinoja. Toisin sanoen, heidän elämäkerralliset ratkaisunsa ovat lähinnä elämäntaidollisia valintoja ja ratkaisuja.

Tutkimuksessani ohjaavan koulutuksen koulutusinstituutio representoi refleksiivisen modernin kulttuurisia muotoja refleksiivisine minäprojekteineen ja ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän minäprojekti teollisen yhteiskunnan periaatteita staattisine identiteetteineen. Kyseessä on siis oppimisen uusien tapojen ja olemisen vanhojen tapojen ristiriita (Silvennoinen 2004, 203-215; Silvennoinen 2005, 308-319). Yhteiskunnassa onkin tällä hetkellä paljon ns. zombikategorioita, jotka ovat samalla sekä eläviä että kuolleita. Ne ovat rakentuneet vanhojen käsitteiden ja toimintatapojen vastaamattomuudesta uusiin yhteiskunnallisiin elämisen tapoihin ja ehtoihin. Elämme yhteiskunnassa, jossa yksilöt ovat enemmän tietoisia uusista elämisen realiteeteista kuin instituutiot ovat. (Beck 2002d, 202-213.) Tutkimuksessani uudet oppimisen tavat ja refleksiivisten minäprojektien ehdot ovat ristiriidassa vanhojen oppimisen tapojen ja identiteettien rakentamisen ehtojen kanssa. Samoin käytäntö osoittaa monen ikääntyvän

pitkäaikaistyöttömän kohdalla, ettei koulutus takaa työllistymistä, kun taas päättäjät eivät tätä ymmärrä vaan jatkavat ”enemmän samaa” -politiikkaansa refleksiivisen modernisaation hengessä. Koulutuksen kentällä tämä näkyy toimintana, jossa koulutusta markkinoidaan kaikille kansalaisille, kunnosta, koulutushalukkuudesta tms. riippumatta keinona päivittää ja tuottaa minäänsä markkinataloudellisiin tarpeisiin. Tällaisessa asetelmassa elinikäisestä oppimisesta tulee zombi-kategoria, joka tuottaa koulutuksellista tragediatulkintaa niiden ihmisten keskuudessa, joille koulutuksesta ei ole hyötyä. Toisin sanoen elinikäinen oppiminen, joka on verrattain uusi käsite, on vastaamaton sen kokemusmaailman kanssa, jossa monet ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ja muut syrjäytyneet elävät.

7.4 Elinikäinen ja elinkautinen oppiminen

Zygmunt Baumanin (2004) mukaan elämme maailmassa, jossa ”on juostava koko ajan, jotta pysyisi paikallaan”. Toisin sanoen, refleksiivisen modernisaation hybridi ja vauhti on vain kiihtynyt ja tämä näkyy myös koulutuksen merkityksen muuttumisessa. Yksilöllistyneessä ja myöhäismodernissa maailmassa ja varsinkin länsimaisissa yhteiskunnissa elinikäisen oppimisen ideologian sisäistämistä on tullut osa vastuullista aikuisuutta. Jos lähtökohdaksi otetaan implisiittinen oletus siitä, että elinikäisen oppimisen ideologian omaksuminen on osa vastuullista aikuisuutta, tutkimukseni ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät jäävät enemmänkin elinkautisen oppimisen vangeiksi (Silvennoinen 2004, 213-215; Silvennoinen 2005, 308-319). He laskeutuvat täysikasvuisesta työkansalaisuudesta työttömyytensä vuoksi keskenkasvuiseksi, kunnes oikean ja työllistävän koulutuksen avulla saavuttavat myöhäismodernin aikuisuuden. Elinikäisen oppimisen ideologiaan on sisään kirjoitettu ajatus ”pysyäksesi paikallaan sinun on koko ajan juostava eli koulutettava itseäsi”.

Uudelleensosialisaation välineeksi tarjotaan koulutusta, ammattitaidon päivittämistä. Ohjaavassa koulutuksessa lähdetään liikkeelle oman senhetkisen tilanteen analysoinnista ja suunnittelusta. Siinä vaaditaan reflektiokykyä ja itseohjautuvuutta ja oman itsensä tuotteistamista. Liikkeelle lähdetään siis siitä että ensin löydetään oma minuus, koostetaan tarina menneestä ja omista vahvuuksista. Tämä oma minuus tuotteistetaan. Lisäksi mietitään esimerkiksi sitä, kuinka voisin myydä omaa ammattitaitoa. Giddensin (1995a) mukaan minästä on tullut refleksiivinen projekti, jossa yksilön identiteetin koherenttius ja sen toimintamahdollisuudet ovat riippuvaisia yksilön kyvykkyydestä muokata ja päivittää elämäkertansa. Tämä muokkaus tapahtuu yhä enemmän abstraktien järjestelmien eli asiantuntijajärjestelmien puitteissa ja niiden välityksellä. Tässä prosessissa luottamuksella on erityinen merkitys, sillä luottamus toimii yksilön ja abstraktien järjestelmien vuorovaikutuksen keinona ja kenttänä. Toisin sanoen, mitä enemmän perinteet menettävät merkitystään minän muodostuksessa, sitä enemmän jokapäiväinen elämä rakentuu paikallisen ja globaalin vuorovaikutuk-

nessa ja sitä enemmän yksilö joutuu neuvottelemaan ja tekemään valintoja. Voidaankin todeta, että kun elämästä häviää perinteet ja niiden vakauttava vaikutus, yksilöt joutuvat valintojen kentälle. Valinnoissa keskeisenä ”apuna” ovat asiantuntijajärjestelmät. (Giddens 1995a, 1-5.) Toisaalta tutkimukseni osoittaa myös sen, että asiantuntijoilta saadut neuvot eivät aina pidä paikkaansa ja ihminen saa olla koko ajan epäileväinen saamansa tiedon suhteen. Työtön ei siis voi täysin luottaa edes niihin asiantuntijoihin, joiden tulisi auttaa häntä työttömyydessään. Tämä aiheuttaa epävarmuutta ja ylläpitää *varuillaanoloelämänkulkua*.

Elinikäinen oppiminen yrittää muokata ihmistä suuntaan, jossa hän ymmärtäisi omaa parastaan, sitä, että hänen tulee kouluttaa itseään läpi elämän. Tätä ideologiaa iskostetaan erilaisten minäteknologioiden muodossa. Erästä tällaista minäteknologian muotoa edustaa ohjaava koulutus. Ohjausmenetelmien ja käytäntöjen merkitys yksilön refleksiivisten minäprojektien luojana ja ylläpitäjänä on lisääntynyt merkittävästi. Elinikäinen oppiminen tarvitsee nimitäin rinnalleen elinikäistä ohjausta pitääkseen yksilön minän ”radallaan” (Onnismaa ym. 2000b, 7). Tällaisessa kehityskulussa yksilöstä tulee *identiteettityöläinen*, joka työskentelee sellaisten käsitysten ja määreiden kanssa kuin omat vahvuudet ja voimavarat. Toisin sanoen, taloudellisissa suhteissa tapahtuvat muutokset aiheuttavat muutoksia kollektiivisessa tajunnassa tuottaen kulttuurista murrosta (Durkheim 1964, Kortteinen 1982). Kyseessä on samanlainen kulttuurinen murros kuin mitä Aleksis Kivi kuvasi kirjassaan *Seitsemän Veljestä*. Lukkarin oppiin joutuneet veljekset takoivat päähän aakkosia ja lukemisen jaloa taitoa saavuttaakseen yhteiskuntakelpoisuuden, tosin huonoin tuloksin. Nyt opetellaan minäoppia, oppia omasta identiteetistä, hyvistä ja huonoista puolista, jotta voitaisiin ylläpitää omaa työmarkkinakelpoisuutta. Työmarkkinakelpoisuudesta on tullut yksi keskeisimmistä yhteiskuntakelpoisuuden tekijöistä. Keskiikäisiä työttömiä ohjataan jäsentämään elämäänsä ja olemistaan uudella tavalla ja uusia menetelmiä käyttäen. Tässäkin oppimisprosessissa pätevät samat lainalaisuudet kuin *Seitsemässä Veljeksessä*. Ensiksi lukemaan oppii nuorin eli Eero, joka sitten opetti muut veljekset lukemaan. Toisin sanoen, yksilölle edellä kuvatun minäopin saavuttaminen on sitä helpompaa, mitä koulutetumpi ja nuorempi yksilö on (Varila 1997). Vähän koulutetut ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät sen sijaan joutuvat tekemään huomattavasti enemmän töitä pystyäkseen määrittämään ja päivittämään minäänsä uudella, refleksiivisellä tavalla.

Raija Julkusen (2003) mukaan työssäolo pitää ihmisen nuorena: vaikka ikä tuntuu, työ pitää sen ajattelemisen taka-alalla. Työn nuorentavat vaikutukset liittyvät sen tarjoamiin sosiaalsiin suhteisiin ja työn yksilölle asettamiin vaatimuksiin. Työ pakottaa ottamaan mittaa itsestä ja pitämään huolta kunnosta ja ulkonäöstä. Työ on aktiivisena ikääntymistä. Ikääntyville työntekijöille työ on yksi keskeisin nuoruuden ylläpitämisen minus- ja ruumistekniikka. (Julkunen 2003, 198-213.) Jos työssä pysyminen on yksi keskeinen myöhäismodernin yksilön aktiivisen ikääntymisen ylläpitäjä, kuten Raija Julkunen (emt.) toteaa, niin voidaan kysyä, minkälaista on yli 45-vuotiaiden ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien ikääntyminen. Onko se aktiivisen ikääntymisen vastakohta eli passiivista ikääntymistä, jossa annetaan periksi? Tutkimustulokseni osoittavat, että periksi

ollaan annettu sen suhteen, ettei enää haaveilla eläkevirasta tai pitkäkestoista töistä. Käsitteistä omasta työmarkkinakelpoisuudesta, joka kiteytyy muotoon *paljon kokemusta omaava työntekijä* ja käsityksestä omasta *hyvästä käytännön oppimiskyvystä* ei ole kuitenkaan luovuttu. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien aktiivinen ikääntyminen rakentuu hyvin pitkälti edellä mainitun käsiteparin varaan. Nämä käsitteet ovat heidän keskeisiä identiteettinsä rakentajia. Työttömyyden vuoksi rapautuneet sosiaaliset suhteet ovat jättäneet ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät hyvin pitkälti perheidensä ja erilaisten institutionaalisten asiantuntijajärjestelmien varaan. Käsitteet iästä ja ikääntymisestä muodostuvat näissä puitteissa. Keskeistä olisikin sen miettiminen, miten ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien aktiivista ikääntymistä voitaisiin tukea ilman, että kyseenalaistettaisiin jatkuvasti heidän *keskeisiä identiteetin määrittäjiä: kokemusta ja hyöää käytännön oppimiskykyä*. Tätä tulisi miettiä erityisesti, koska koulutus ei tuo heille samantyyppistä nuorentumisen kokemusta kuin esimerkiksi Arja Kilpeläisen (2000) tutkimuksessa, jossa koulutuksella nähtiin olevan myös nuorentavia vaikutuksia. Tutkimuksestani löytyi kuitenkin tietynlaista kertomusta siitä, kuinka koulutus voi toimia aktiivisen ikääntymisen kenttänä. Näitä kokemuksia löytyi varsinkin *Jounin ja Riitan tarinoista*.

Ihminen vanhenee koko ajan, riippumatta siitä, minkälaisessa kontekstissa hän elää. Yksilön ikääntymistä pitää tukea myös hänen ollessaan työttömänä. Eräs tällainen tukemisen konteksti voi olla ohjaava koulutus ja ohjaus, jossa työtön joutuu ottamaan kantaa ikäänsä ja identiteettiinsä. Työttömyys on eräänlaista työyhteiskunnan puitteista riisumista ja ohjaava koulutus ja ohjaus yksilön uudelleen puitteistamista työyhteiskunnan tarpeisiin. Beckin (1995a) mielestä teollisen yhteiskunnan elämäntilanne- ja käyttäytymiskategorioita ja niiden puitteista riisumista ei korvaa tyhjyys ja puute vaan uusi tapa elää ja järjestää elämänsä. Ohjaava koulutus on eräs tällaisen uudelleen puitteistamisen kenttä, jossa "vanhentuneita identiteettejä" koetetaan päivittää työmarkkinakelpoiksi. Näissä käytännöissä yksilön täytyy tuottaa elämäntarinansa refleksiivisen minäprojektin vaatimalla tavalla, ja jos hän ei siihen pysty, seurauksena saattaa olla vetäytyminen. Beckin (emt.) mielestä näissä vetäytymisissä syntyy aina jotain uutta, koska kyseessä on uusiin toiminnan ja identiteetin rakosiin siirtymisestä (1995a, 37). Keskeiseksi tulee, kuinka ohjaava koulutus ja ohjaus voivat tukea toiminnan ja identiteetin rakosiin siirtymistä ja esimerkiksi ikääntyvän pitkäaikaistyöttömän työelämään kelpaamatonta identiteettiä. Eräs aikuiskasvatuksen käytännön ja tutkimuksen suurin haaste onkin ihmisten arkipäivän mielekkyyden tukeminen (Suoranta 1999, 219-263).

Normaalibiografioiden monimuotoistumisen vuoksi opiskelu ja työ voivat limittyä uusin tavoin yksilön elämässä. Yksilö ei ole enää sidottu nuoruusiällä tapahtuvaan kouluttautumiseen, vaan hän voi ja saattaa joutuakin uudelleen kouluttamaan itsensä keski-ikäisenä. Toisaalta mahdollisuudesta hajauttaa opiskelu koko elämänkaaren kattavaksi toiminnaksi on myös tullut eräänlainen velvoite. Oppiminen ei sinänsä ole ongelmallista ihmisille, teemmehän sitä koko ajan sekä tietoisesti että tiedostamatta. Ongelmalliseksi se tulee ikääntyvien

pitkäaikaistyöttömien elämässä silloin kun sen täytyy tapahtua refleksiivisenä minäprojektina, sen keinoin ja sen kautta.

SUMMARY

The present study focuses on examining how the ageing, long-term unemployed experience a career counselling project. Due to the recession experienced in the early 1990s, there is a vast number of unemployed people in Finland. Generally, unemployed people are classified as long-term unemployed if their unemployment has lasted over a year. The individuals (ie 12 persons) in my research belong to that category and they have participated in this career counselling project as a consequence of their unemployment. Such education for the unemployed is available and very common in many adult education centres around the country.

In my research, I am interested in the ways career counselling can help middle-aged, long-term unemployed people with its present methods and discourse. I want to research what kind of narrative reorientation the unemployed produce while participating in career counselling and whether the general quest for lifelong learning forces and seduces them to culturally dominant forms of self-understanding. Another point of interest is how career counselling and its methods interact with this process. Do they increase life management abilities of the people in question or do they make the people's lives more fragmented and incoherent? Furthermore, it is of great importance to study what kind of effect ageing has on the way the middle-aged, long-term unemployed think of education, learning, working life and future, in general.

The research is based on interviews with 12 middle-aged, long-term unemployed people. These interviews were made into five stories illustrating how the interviewed experienced this career counselling project in their lives. In my research, I have also made use of the documents written about the unemployed, ie the students, while they participated in career counselling. The documents consist of my own notes, written after each counselling session, and of official statements sent to the local employment office at the end of career counselling. The topic for the research stems from my own work experience. I worked as a counselling teacher doing career counselling at an adult education centre for three years in the late 1990s. The project, for which I was hired, aimed at reducing long-term unemployment of people over 25 years of age living in a city located in the eastern part of Finland.

One of the findings of my study is the observation that the ageing, long-term unemployed people find the new individualistic learning culture strange. Thus the very problem lies in *the mixture of new conditions of learning and old conditions of being*. The unemployed of this research live in the middle of two modes of education and learning. In the lives of the middle-aged, long-term unemployed, education and learning, in general, are seen and experienced as first modernity institutions. In the first modernity, education was attained in the early years of adulthood, providing employability for life. The unemployed in my research are, indeed, the first modernity beings trying to grapple with landscape beyond their language in the era of lifelong learning of the second

modernity. In the midst of lifelong learning, the middle-aged unemployed do not have categories or language to understand the methods of education of the second modernity. Finnish adult education of the second modernity promotes self-directedness, experiential learning and learning of general, metacommunicative and interactional skills as well as critical reflection and emancipatory learning instead of states of knowledge. In the traditional classroom setting of the first modernity, teachers were experts in the areas of knowledge and authorities of the situation. In the second modernity, instead, teachers become experts of learning processes, interactional processes and supportive processes. They coach or facilitate instead of presenting information. In the same manner, what is learned is considered expressible in terms of changes in the subjective life-world or subjective skills: one learns to learn, and to reflect one's experiences, and, to deal with rapid changes in communication and in a flow of information.

However, not only have the new conditions of learning an influence on the lives of the ageing, long-term unemployed, but also the age discourses have their effect on them. The age discourses of the late modernity shape strongly our conceptions of age and identity. The ageing, long-term unemployed encounter the central age discourses in the job market and while participating in career counselling. The two societally central age discourses, uni-age discourse and age categorization, as central qualification markers in the job market, have strong and contradictory effect on the identity of the ageing, long-term unemployed. These discourses are opposite and exclude each other. According to uni-age discourse, it is the personal characteristics and not the chronological age that are central in the individual's job qualifications. Thus, in the eyes of the active employment policy, the individual's possibilities are not tied to the chronological age but to one's personal characteristics, for example to one's ability to take the initiative. It seems that unemployed individuals are stigmatized because of their inability to take the initiative and to fulfil the criterion of personal characteristics in the demanded manner. However, the job market also categorizes individuals according to their chronological age and minimizes the importance of the individual's personal qualifications. In other words, the ageing diminishes the significance of the individual's personal qualifications regardless of how good these qualifications may be. For the unemployed over 45 years of age, this contradiction is extremely difficult to handle and it places them in the centre of the process, stigmatizing them through these discourses. The dialectical nature of society is well portrayed in the nature of the age discourses in question and in the process of how they function in the lives of the middle-aged, long-term unemployed.

There is a concept called *postmodern solidarity* that I have coined for this study. I argue that, in present society, the dialectical nature of mechanical and organic solidarity is best illustrated as *postmodern solidarity* where life is not compatible with different spheres and subject positions. In a society of *postmodern solidarity*, every sphere functions according to its own laws and regulations and, thus, creates the kind of societal development which is seen as

incompatible life on the personal level. The incompatibility of different spheres of society is seen, for example, in the field of education when education does not guarantee that people will get a job which is in keeping with their education. As another example of this incompatibility of society on the personal level are the age discourses in question, that is uni-age discourse and age categorization as central qualification markers in the job market. In the world of *postmodern solidarity* the incompatibility of mechanical and organic solidarity is, in most cases, experienced mostly on the personal level. In other words, the societal crises of the second modernity are increasingly portrayed and interpreted as individual crises, and they are understood as personal failure to live up to the expectations of society. As an example of this kind of crisis we have the middle-aged, long-term unemployed who are unable to change their static work identity to match the requirements of the flexible work identity of the late modernity. People belonging to the generation of baby boomers experience the work experience gained through ageing in a manner of mechanical solidarity. For them, the work experience gained through ageing is a self-evident source of good job qualifications and labour market competence. They do not question or elaborate it, because the chronological age is seen as a collective marker of good job qualifications in the lives of my interviewees.

All in all, the unemployed in question and their possibility to create new narrative reorientation while participating in the career counselling project can be classified through four educational stories. These stories also illustrate what kind of significance career counselling and education have, in general, in the lives of the middle-aged, long term unemployed. The stories are as follows: *the heroic story* where the protagonist (*Jouni's story*) gets a job through re-education. The protagonist becomes a hero, because through re-education he gets a job and, thus, beats the unemployment. The protagonist of this story has been working in short-term jobs for all his life and now he has a possibility to get a more permanent job. Another *heroic story* (*Riitta's story*) can be classified as *the would-be-heroic-story*. It is not clear what kind of direction the story takes later on when the career counselling project comes to an end, but the story has a strong possibility of becoming a *heroic story*, which means that *Riitta* will get a job that will employ her for a fairly long time. In order for the story to become a *heroic story*, what is required of the protagonist of this story is to participate in education or re-education. The protagonists of both of these stories have experienced the career counselling project as a positive thing in their lives. However, what is noteworthy is that both of these stories, *the heroic story* and *the would-be-heroic-story* do not guarantee permanent jobs for the protagonists. The other three stories can be classified as *tragic stories*. In these stories the education, that is the career counselling project and the plans established within it for the future, have not materialized as jobs. In these stories, the protagonists struggle against unemployment through education which does not help them out of unemployment. What actually happens is that there is no way out: the protagonist (*Anna's story*) gets deeper and deeper into trouble as she cannot finish the education because of the health problems. In another *tragic story*

(*Teija's story*), the protagonist gets more and more depressed when she realizes that the career counselling project does not help her to get out of unemployment. The optimistic attitude which the protagonist had while entering the career counselling project turns into a severe depression when the protagonist realizes that the project does not actually help at all. *Matti's story* can also be seen as *a story of honour*. In this story, regardless of the fact whether the education leads to employment or not, the protagonist sees all the positive outcome of the career counselling project as his own merit. By doing this, the protagonist maintains his honour and self-esteem, and he takes the credit for it and gives credit for his own social networks. This kind of interpretation and behaviour were portrayed in the men's stories whereas the interviewed women also gave credit for the career counselling project.

I have chosen to describe one story, especially, as *standby-life course*, because the protagonist's adult working life has been constantly interrupted by unemployment and due to that, the protagonist has participated in various forms of educational procedures. However, I want to stress that also other people in my sample, the ones who had had more coherent life courses until the middle years of their lives, have due to prolonged unemployment moved towards *standby-life courses*. Therefore, it is convenient to use the concepts of *standby-life course* and *standby-biography* to describe their experiences, as well, from the middle years of their lives onwards, until their retirement. By choosing to describe my interviewees' lives as *standby-life courses* and *standby-biographies*, I want to emphasize the temporary, precarious and predeterminate nature of life events of the second modernity and, thus, individualization. This statement applies, in particular, to the lives of the middle-aged, long-term unemployed. When employed, the *standby-person* is fully aware of the temporary nature of the life stage and therefore is constantly anticipating somewhat predeterminate future events, either unemployment or educational procedures.

LÄHTEET

- Aapola, S. 1999. Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt. Helsinki: SKS.
- Ahlqvist, K. 1996. Työ, työttömyys ja valinnanvapaudet. Teoksessa K. Ahlqvist & A. Ahola (toim.) Elämän riskit ja valinnat - hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita, 129-148.
- Ahola, A. 1996. Työttömyys kokemuksellisena tilanteena. Teoksessa K. Ahlqvist & A. Ahola (toim.) Elämän riskit ja valinnat - hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita, 149-179.
- Ahponen, P. & Järvelä, M. 1983. Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Aittola, T. 1999. Aikuisten oppiminen arkielämän ympäristöissä. Teoksessa P. Sallila & T. Vaherva (toim.) Arkipäivän oppiminen. 2. painos. Aikuis-kasvatuksen 39. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuis-kasvatuksen Tutkimusseura, 59-89.
- Aittola, T. & Koikkalainen, R. & Vaherva, T. 1997. Aikuisten oppiminen arkielämän ympäristöissä. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 6.
- Alanen, L. 2001. Polvesta polveen. Sukupolvi sosiologisena käsitteenä ja tutkimuskohteena. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 97-115.
- Alapuro, R. 2000a. Kuinka neuvoteltavia sosiaaliset suhteet ovat? Teoksessa T. Hoikkala & J.P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhaten vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus, 102-111.
- Alapuro, R. 2000b. Kolme esimerkkiä vakuuttavuudesta sosiologiassa. Teoksessa M. Linko & T. Saresma & E. Vainikkala (toim.) Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Katarina Eskolan juhlakirja. Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 65, 71-79.
- Alasuutari, P. 1993. Laadullinen tutkimus. Jyväskylä: Gummerus.
- Alasuutari, P. 1996. Toinen tasavalta. Tampere: Vastapaino.
- Alheit, P. 1994. The 'biographical question' as a challenge to adult education. *International Review of Education* 40 (3-5), 283-298.
- Allardt, E. 1981. Sukupolvet suomalaisen yhteiskunnan kuvauksessa. *Sociologia* 18 (4), 265-274.
- Antikainen, A. 2000. Kansainvälinen vertailu elinikäisestä oppimisestä. Teoksessa E. Heikkinen & J. Tuomi (toim.) Suomalainen elämäkulkku. Helsinki: Tammi, 99-124.
- Antikainen, A. & Komonen, K. 2003. Elämäkerta ja elämäkulkku kasvatuksen ja aikuiskasvatuksen sosiologiassa. Teoksessa P. Sallila (toim.) Elämä-laajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura, 84-121.
- Bauman, Z. 1997. Sosiologinen ajattelu. Tampere: Vastapaino.

- Bauman, Z. 1998. *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Bauman, Z. 2002a. *Notkea moderni*. Suomentaja Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Bauman, Z. 2002b. Foreword by Zygmunt Bauman: *Individually, Together*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, xiv-xix.
- Bauman, Z. 2004. *Life learning and learning life*. 4th ESREA European Research Conference. Wroclaw, Poland. 16-19. syyskuuta 2004. Julkaisematon esitelmä.
- Beck, U. 1995a. *Politiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa*. Teoksessa U. Beck & A. Giddens & S. Lash. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 11-82.
- Beck, U. 1995b. *Mitä ymmärrämme teollisuusyhteiskunnan itsepurkautumisella ja -vaarannuksella?* Teoksessa U. Beck & A. Giddens & S. Lash. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 236-248.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim E. 2002. *Individualization*. London: SAGE.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim. E. 2002a. *Authors' Preface: Institutionalized Individualism*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, xx-xxv.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim. E. 2002b. *Losing the Traditional*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 1-21.
- Beck, U. 2002a. *A Life of One's Own in a Runaway World*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 22-29.
- Beck, U. 2002b. *Beyond Status and Class*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 30-41.
- Beck, U. 2002c. *The Ambivalent Social Structure*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 42-53.
- Beck, U. 2002d. *Zombie Categories: Interview with Ulrich Beck*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 202-213.
- Beck-Gernsheim. E. 2002a. *From 'Living for Others' to 'A Life of One's Own'*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 54-84.
- Beck-Gernsheim. E. 2002b. *Division of Labour, Self-Image and Life Projects*. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, 101-118.
- Canth, M. 1954. *Suolavakka*. H. Kannila, V. Roos & I. Tiitanen (toim.) *Suolavakka. Minna Canthin ajatuksia*. Helsinki: Otava.
- Casey, C. 1995. *Work, Self and Society. After industrialism*. London & New York: Routledge.
- Castells, M. 2000a. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Castells, M. 2000b. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

- Charpentier, S. & Järnefelt, N. 2002. Kiire ja vanheneminen työelämässä – ikääntyminen työntekijöille tarjoutuvana tulkintatapana. *Gerontologia* 16 (2), 62-73.
- Csikszentmihalyi, M. 1991. *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Perennial.
- Dunderfelt, T. 1993. *Elämänkaaripsykologia*. 5. painos. Porvoo: WSOY.
- Durkheim, E. 1964. *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press/The Macmillan Company.
- Edwards, R. & Payne, J. 1997. The self in guidance: assumptions and challenges. *British Journal of Guidance & Counselling*, 25 (4), 527-538.
- Ericson, R. V. & Haggerty, K. D. 1997. *Policing the risk society*. Toronto: University of Toronto Press.
- Eräsaari, L. 1990. *Nilkin naamio - sosiaaliraportti*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Eräsaari, L. 1995. *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gaudeamus.
- Eräsaari, R. 2000. Elämänpolitiikan kontingenssi. Teoksessa T. Hoikkala & J. P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. *Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 76-101.
- Eskola, J. 1999. Kaksi- vai neliloikkaa? Fragmentteja ja kommentteja tutkimuksen tekemisestä. Teoksessa J. Eskola (toim.) *Kuopio tutkii: Tätä kehtoo tutkia. Sosiaalitieteitä savolaisittain*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 14. Kuopio, 33-46.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 2001. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 5. painos. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, J. & Vastamäki, J. 2001. Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 24-42.
- Filander, K. 2000. *Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1990-luvulla*. Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 777.
- Foucault, M. 1998. *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto – Nautintojen käytäntö – Huoli itsestä*. Suomentaja Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, M. 2000. *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentaja Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Giddens, A. 1995a. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cornwall: Polity Press.
- Giddens, A. 1995b. Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa *Nykyajan jäljillä*. U. Beck & A. Giddens & S. Lash. Tampere: Vastapaino, 83-152.
- Gubrium, J.F. & Holstein J.A. 2001. Introduction: Trying Times, Troubled Selves. Teoksessa J.F. Gubrium & J.A. Holstein (eds.) *Institutional Selves. Troubled Identities in a Postmodern World*. New York & Oxford: Oxford University Press, 1-20.
- Halonen, I. 2002. Sukupuolen paikkoja median ikämatriisissa. *Tiedotustutkimus* 25 (3), 2-14.

- Hargreaves, A. 1998. *Läraren i det postmoderna samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Heikkinen, E. & Ruoppila, I. 1994. Johtopäätökset väestön ja yksilöiden vanhenemisen merkityksestä työelämän kannalta. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 102-108.
- Heiskala, R. 1996. *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Tampere: Gaudeamus.
- Helen, I. 2004. *Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka: foucaultlainen hallinnan analytiikka*: Teoksessa K. Rahkonen (toim.) *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 206-236.
- Heller, A. 1995. Yhteiskuntatieteiden hermeneuttisesta metodista yhteiskuntatieteiden hermeneutiikkaan. *Niin & Näin* 2 (3), 13-23.
- Hoerning M. E. & Alheit, P. 1995. Biographical Socialization. *Current Sociology* 43 (2/3), 101-114.
- Hofstede, G. 2001. *Culture's consequences. Comparing values, institutions and organisations across nations*. 2. painos. London: SAGE.
- Hoikkala, T. 1999. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa R. Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa*. Helsinki: SKS, 395-425.
- Hoikkala, T. & Roos J.P. 2000. Onko 2000-luku elämänpolitiikan vuosituhat? Teoksessa T. Hoikkala & J.P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhatvuoden vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 9-31.
- Holstein, J.A. & Gubrium, J. F. 1995. *The Active Interview. Qualitative Research Methods Series 37*. Thousand Oaks: SAGE.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. 1998. *Active Interviewing*. Teoksessa D. Silverman (toim.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: SAGE, 113-129.
- Hyvärinen, M. 2002. Kirjoittaminen toimintana. Teoksessa M. Kinnunen & O. Löytty (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 65-80.
- Hänninen, S. & Karjalainen, J. 1997. Johdanto: Foucault ja hallinnoimisen ongelma. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Biovallan kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus, 7-27.
- Hänninen, V. 1999. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 696.
- Hämäläinen, K. & Taimio, H. & Uusitalo, R. 2005. Johdanto. Teoksessa K. Hämäläinen & H. Taimio & R. Uusitalo (toim.) *Työttömyys - taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Edita, 7-16.
- Häyrynen, Y-P. 1994. Henkiset kyvyt, itsemääräminen ja organisaatiomuutos. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 185-195.
- Ilmarinen, J. 1998. Työ ja ikääntyminen. Teoksessa J. Heinonen (toim.) *Senioriteetti voimavarana*. Tampere: Gaudeamus, 20-35.
- Ilmarinen, J. 1999. *Suomalaiset ikääntyvät*. Teoksessa *Työ vuonna 2005 - näkymiä suomalaiseen työelämään*. Helsinki: Työterveyslaitos, 38-46.

- Ilmarinen, J. 2000. Väestön ikärakenteen kehitys, työelämän tarpeet ja yhteiskuntapolitiikan haasteet. Teoksessa P. Sallila (toim.) *Oppiminen ja ikääntyminen. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 18-40.
- Ilmonen, K. 1995. Agentti, yksilöllistyminen ja moraali. *Sociologia* 36 (1), 26-37.
- Ilmonen, K. 1999. Työelämä ja tunteet. Teoksessa S. Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*. Helsinki: SKS, 299-324.
- Ilmonen, K. 2000. Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. Teoksessa K. Ilmonen (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. Jyväskylä: SoPhi, 9-36.
- Jokinen, K. 2002. Ontologinen turvallisuus, luottamus ja puhdas suhde. Teoksessa K. Ilmonen & K. Jokinen. *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylä: SoPhi, 67-83.
- Jokinen, K. & Saaristo, K. 2002. *Suomalainen yhteiskunta*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Jokiranta, H. 2003. *Se on miehen elämää*. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 966.
- Julkunen, R. 2000. Työelämäpolitiikka. Teoksessa T. Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhaten vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 218-237.
- Julkunen, R. 2001. *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. 2002. Sosiaalipoliittikan linjamuutokset. Saatavilla [www.muodossa: >URL: http://www.stm.fi/suomi/pao/hyvinvointi/osa2.htm](http://www.stm.fi/suomi/pao/hyvinvointi/osa2.htm) > 2002, 1-12.
- Julkunen, R. 2003. *Kuusikymmentä ja työssä*. Jyväskylä: SoPhi.
- Juuti, P. 1994. Johtaminen, työmotivaatio ja töiden organisointi sekä kehittäminen. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 139-150.
- Järvelä, M. 1991. *Palkkatyö ja koulutustarve*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Järvelä, M. 1996. Elämäntavan näkökulma kulttuurin muutoksen tulkinnassa. Teoksessa J. Kupiainen & E. Sievänen (toim.) *Kulttuurintutkimus*. Helsinki: SKS, 74-96.
- Järvinen, P. & Katajisto, J. & Kellberg, A. & Onnismaa, J. 1996. *Ohjaavan koulutuksen opetussuunnitelman laatiminen*. Helsinki: Opetushallitus.
- Kangas, I. & Nikander, P. 1999. Johdanto. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus, 7-26.
- Kasvio, A. 1994. *Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet*. 2. painos. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Kauhanen, M. 2005. *Pätkätöillä kiinni pysyvään työllisyyteen - kannattaako työttömän ottaa vastaan määräaikaista töitä?* Teoksessa K. Hämäläinen & H. Taimio & R. Uusitalo (toim.) *Työttömyys - taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Edita, 204-219.
- Kauhanen, M. & Lilja, R. & Savaja, E. 2006. *Työvoimapoliittisen koulutuksen vaikuttavuus kysynnän näkökulmasta*. Työpoliittinen tutkimus nro 313. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Työministeriö.

- Kauppila, J. 1996. Koulutus elämänkulun rakentajana. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Helsinki: Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura ja Kansanvalistusseura, 45-108.
- Kauppila, J. 1998. Mitä koulutussukupolvet kertovat suomalaisesta oppimis-yhteiskunnasta? *Nuorisotutkimus* 16 (2), 42-45.
- Kauppila, J. 2000. Sivistysihanteesta markkinatavaraksi? Koulutus ja oppiminen elämänkulun rakentajana. Teoksessa J. Houtsonen & J. Kauppila & K. Komonen (toim.) *Koulutus, elämänkulku ja identiteetti. Kasvatussosiologisia avauksia suomalaisten oppimiseen*. Joensuun yliopisto. Sosiologian laitoksen julkaisuja 3, 51-107.
- Kauppila, J. 2002. Sukupolvet, koulutus ja oppiminen. Tulkintoja koulutuksen merkityksestä elämänkulun rakentajana. Joensuun yliopisto. Kasvatus-tieteellisiä julkaisuja N:o 78.
- Kauppila, J. & Tuomainen, A. 1996. Opettajat muutoksen tulkkeina - kuinka kuvata opettajuuden rakentumista. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Helsinki: Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura ja Kansanvalistusseura, 159-196.
- Kilpeläinen, A. 2000. Naiset paikkaansa etsimässä. Aikuiskoulutus naisen elämänkulun rakentajana. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 163.
- Kirjonen, J. & Huuhtanen, P. & Ilmarinen, J. 1994. Johtopäätökset työelämän kysymyksistä ikääntymisen kannalta. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 251-260.
- Kirsi, T. 2004. Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksesta. Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 1051.
- Kivinen, O. & Rinne, R. 1988. Valikointi, koulutus ja työ. *Kasvatus* 19 (6), 502-517.
- Kivivuori, J. 1992. *Psykokulttuuri*. Hämeenlinna: Hanki ja jää.
- Kivivuori, J. 1996. *Psykopolitiikka*. Hämeenlinna: Hanki ja jää.
- Kokko, K. 1996. Työttömyys ja psyykinen hyvinvointi. Teoksessa L. Pulkkinen (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*. Helsinki: WSOY, 132-145.
- Kokko, K. & Pulkkinen, L. 1997. Työttömien psyykinen selviäminen ja sen kehityksellinen tausta. *Psykologia* 32 (5), 349-359.
- Komulainen, K. 1998. Kotihiiriä ja ihmisiä. Retorinen minä naisten koulutusta koskevissa elämäkertomuksissa. Joensuun yliopisto. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja no: 35.
- Komulainen, K. 1999. A course of one's own: The rhetorical self in educational life stories by women. *NORA* 7 (2-3), 125-137.
- Komulainen, K. 2000. Kertomukset, elämänmetaforat ja ydinretoriikat ohjauksen apuvälineinä. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar

- (toim.) Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjaustutkimus. Jyväskylä: PS-Kustannus, 252-275.
- Korhonen, M. 2000. Oma elämäntarina itseymmärryksen välineenä. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjaustutkimus. Jyväskylä: PS-Kustannus, 57-69.
- Kortteinen, M. 1982. Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, M. 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja jää.
- Kortteinen, M. 1994. Kun pohja pettää. Teoksessa J.P. Roos & E. Peltonen (toim.) Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkerroista. Helsinki: SKS, 153-173.
- Kortteinen, M. 1999. Sosiaalinen luottamus työttömien selviytymisessä - keskustelua Anthony Giddensin kanssa. Teoksessa S. Näre (toim.) Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä. Helsinki: SKS, 343-367.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998a. Miten työttömät selviytyvät. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1), 5-13.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998b. Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Korvajärvi, P. 1999. Ikäsyrynnän kokemukset ja käytännöt työelämässä. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 85-105.
- Koski, L. & Nummenmaa, A. R. 1995. Kilpailu kouludiskurssissa. Kasvatus 26 (4), 340-349.
- Koskinen, S. 1994. Sosiaalinen vanheneminen. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) Ikääntyminen ja työ. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 76-94.
- Kosonen, P. A. 2000. Elämäntaidolliset haasteet ja ohjaus - näkökohtia habitaatin muotoutumisesta ja auttamisen asiantuntijuudesta myöhäis-modernissa. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät. Jyväskylä: PS-Kustannus, 314-359.
- Kosonen, U. 2003. Naisia työn reunoilla. Elämäkokemusta ja ikäsyryntää. Jyväskylä: SoPhi.
- Kotkavirta, J. 2000. Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi. Teoksessa K. Ilmonen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Jyväskylä: SoPhi, 55-66.
- Kvale, S. 1996. InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Laaksonen, H. 2000. Suomalaisen yhteiskunnan uusjako. Teoksessa R. Blom (toim.) Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta. 2. painos. Helsinki: Hanki ja jää, 49-76.

- Lagerspetz, E. 1999. Rationality and politics in long-term decision. *Biodiversity and Conservation*. 8 (1), 149-164.
- Lahn, L. C. 2000. Ikääntyvät oppijat oppivassa yhteiskunnassa. Teoksessa P. Sallila (toim.) *Oppiminen ja ikääntyminen*. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 41-72.
- Laine, K. 2000. Koulukuvia. Koulu nuorten kokemistilana. Jyväskylä: SoPhi.
- Laitinen, M. 1998. Interventio ja muutos kokoonpanotyössä. Siirtyminen itseohjautuviin ryhmiin teollisuusyrityksessä. Helsingin yliopisto. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 160.
- Lash, S. 1995a. Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö. Teoksessa U. Beck & A. Giddens & S. Lash. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 153-235.
- Lash, S. 1995b. Asiantuntijajärjestelmät vai situoitu tulkinta? Kulttuuri ja instituutiot disorganisoidussa kapitalismissa. Teoksessa U. Beck & A. Giddens & S. Lash. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 268-292.
- Lash, S. 2002. Foreword by Scott Lash: Individualization in a Non-Linear Mode. Teoksessa U. Beck & E. Beck-Gernsheim. *Individualization*. London: SAGE, vii-xiii.
- Laslett, P. 1989. *A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age*. London: Weidenfeld & Nicholson.
- Lindström, K. 1994. Työiän aikainen elämänkaari ja elämänhallinta. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 167-184.
- Lupton, D. 1998. *The Emotional Self - A Sociocultural Exploration*. London: SAGE.
- Mannheim, K. 1952. The Problem of Generations. Teoksessa P. Kecskemeti (toim.) *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Manninen, J. 1996. Työllistymistä edistävän koulutuksen vaikuttavuus. *Aikuiskasvatus* 16 (3), 184-193.
- Marin, M. 2001a. Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen - iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 17-48.
- Marin, M. 2001b. Aikuisuus ja keski-ikäisyys. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen - iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 225-265.
- Mason, I. 1996. *Qualitative Researching*. London: SAGE.
- Mazzarella, M. 2003. Tähtien väliset viivat. Esseitä identiteetistä. Suomentaja Raija Viitanen. Helsinki: Tammi.
- Meijers, F. 1998. The development of a career identity. *International Journal for the Advancement of Counselling* 20 (3), 191-207.
- Melin, H. 2000. Johdanto. Teoksessa R. Blom (toim.) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. 2. painos. Helsinki: Hanki ja jää, 13-20.

- Menzies Lyth, I. 2000. Social systems as a defense against anxiety. Teoksessa P. du Gay & J. Evans & P. Redman (toim.) *Identity: a reader*. London: SAGE, 163-182.
- Miller, P. & Rose, N. 1997. Köyhiä ohjelmoimassa: köyhyyslaskelma ja asiantuntijatieto. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Biovallan kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus, 111-149.
- Molander, G. 2003. *Työtunteet - esimerkkinä vanhustyö*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Mäkeläläinen, P. 2000. Työssäoppiminen - ohjattua ammattiin oppimista työpaikalla. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 89-103.
- Mäntysaari, M. 1991. Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana. *Byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja sääntely sosiaalitoimistossa*. Tampere: Vastapaino.
- Niikko, A. 1998. Opettajaksi kehittyminen ulkoisena ja sisäisenä prosessina. Näkökulma vaihe-, oppimis-, ja sosiaalisiin teorioihin. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. *Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia N:o 71*.
- Nikander, P. 1999. Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus, 27-45.
- Nikula, J. 2000. Hyvää työtä kaikille vai samaa vanhaa rutiinia? Teoksessa R. Blom (toim.) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta 2. painos*. Helsinki: Hanki ja jää, 103-121.
- Noro, A. 2000. Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sociologia 37 (4)*, 321-329.
- Näre, S. 1999. Sukupuolten tunnekulttuuri ja julkisuuden intimisoituminen. Teoksessa S. Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Helsinki: SKS, 263-299.
- Onnismaa, J. 1998a. Aikuisten ohjaus auttamiskäytäntönä. Näkökulmia ohjauksellisten työtapojen erityispiirteisiin. Helsinki: Opetushallitus.
- Onnismaa, J. 1998b. Career guidance training: Dealing with uncertainty. *International Journal for the Advancement of Counseling 20 (3)*, 175-190.
- Onnismaa, J. 2000a. Ohjaava koulutus: liikkumista rajapinnoilla ja toimimista toisin. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 150-159.
- Onnismaa, J. 2000b. Ohjaustyön etiikka ja ohjausasiantuntijuus. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 294-313.
- Onnismaa, J. 2003. Epävarmuuden paluu. Ohjauksen ja ohjausasiantuntijuuden muutos. Joensuun yliopisto. *Kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 91*.
- Onnismaa, J. & Pasanen, H. & Spangar, T. 2000a. Alkusanat. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja*

- tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjaustutkimus. Jyväskylä: PS-Kustannus, 5-11.
- Onnismaa, J. & Pasanen, H. & Spangar, T. 2000b. Alkusanat. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät. Jyväskylä: PS-Kustannus, 7-9.
- Onnismaa, J. & Taskinen, L. 1994. Ohjaavan koulutuksen arviointia. Rajankäyntiä aikuisopetuksen, sosiaalityön, lyhytterapian ja kuntoutuksen kesken. Arviointi ja seuranta 4. Helsinki: Opetushallitus.
- Oravala, S. & Rönkä, A. 1999. Käännekohtat elämänkulussa. *Psykologia* 34 (4), 274-280.
- Pasanen, H. 1998. Refleksiivisen itseohjautuvuuskäsitteen hahmotusta. Teoksessa J. Manninen (toim.) Aikuiskoulutus modernin murroksessa. Näkökulmia työllistymistä edistävän koulutuksen ja ohjauksen merkityksiin ja vaikuttavuuteen. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 158, 11-59.
- Peavy, V. 1996. Counselling as a Culture of Healing. *British Journal of Guidance and Counselling*. 24 (1), 141-150.
- Pehkonen, E. 2003. Elämä, identiteetti ja sukupuoli työttömän naisen kerronnassa. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen lisensiaattityö.
- Pehkonen, J. 1998. Pitkäaikaistyöttömyys. Teoksessa M. Pohjola (toim.) Suomalainen työttömyys. Helsinki: Taloustieto Oy, 219-244.
- Perho, H. 1990. Keski-ikä elämänvaiheena. *Gerontologia* 4 (3), 187-201.
- Perho, H. & Korhonen, M. 1993. Elämänvaiheiden onnellisuus ja sisältö keski-ään kynnyksellä. *Gerontologia* 7(4), 271-285.
- Perho, H. & Korhonen, M. 1999. Hallinta työssä ja parisuhteessa keski-ään kynnyksellä. *Psykologia* 34 (2), 115-127.
- Pohjola, A. 1996. Murtuuko työn sidos. Teoksessa K. Ahlqvist & A. Ahola (toim.) Elämän riskit ja valinnat - Hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita, 108-128.
- Pohjola, M. 1998a. Työttömyys suomalaisen yhteiskunnan ongelmana: Johdanto ja kirjan tiivistelmä. Teoksessa M. Pohjola (toim.) Suomalainen työttömyys. Helsinki: Taloustieto Oy, 1-20.
- Pohjola, M. 1998b. Suomalaisten työmarkkinoiden toimivuus. Teoksessa M. Pohjola (toim.) Suomalainen työttömyys. Helsinki: Taloustieto Oy, 21-50.
- Poutanen, V-M. 2000. Elämänhallinta ilman työtä. Tutkimus pitkäaikaistyöttömyyden seurauksista ja niiden hallinnasta Suomussalmella. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 84.
- Puohiniemi, M. 1996. Suomalaisten arvot, pelot ja koettu elämän hallinta. Teoksessa K. Ahlqvist & A. Ahola (toim.) Elämän riskit ja valinnat - hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita, 30-54.
- Purhonen, S. 2002a. Sukupolvikäsitteen kolme ulottuvuutta - Diskursiivisen dimension merkitys sukupolvitietoisuuden rakentumisessa. *Sosiologia* 39 (1), 4-17.
- Purhonen, S. 2002b. Vastaus Matti Virtaselle. *Sosiologia* 39 (2), 141-143.

- Purhonen, S. 2002c. Nykynuorten sukupolvesta tv-käsikirjoituskilpailun valossa. *Sosiologia* 39 (4), 329-331.
- Puurula, A. 2002. Aikuiskasvattajan roolimuuotos kollektiivisissa ja individualistisissa kulttuureissa. Teoksessa P. Sallila & A. Malinen (toim.) *Opetajuus muutoksessa. Aikuiskasvatuksen 43. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 225-238.
- Rahkonen, K. 2004. Johdanto: zombikategorioista uusiin käsitteisiin. Teoksessa K. Rahkonen (toim.) *Sosiologia nykokeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 7-18.
- Rajavaara, M. 1998. Ikääntyneen työttömän toiset mahdollisuudet. Teoksessa J. Heinonen (toim.) *Senioriteetti voimavarana*. Tampere: Gaudeamus, 51-72.
- Rantamaa, P. 2001. Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 49-95.
- Raunio, K. 1999. Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.
- Raunio, K. 2000. Jälkipositivismi, konstruktionismi ja monet tiet sosiaalityön tiedonmuodostuksessa. *Janus* 8 (4), 321-339.
- Rinne, R. 2003a. Arjen, työn ja kulttuuristen merkitysten jäljillä. Haasteita 2000-luvun aikuiskoulutustutkimukselle. Teoksessa J. Manninen & A. Kauppi & A. Puurula & S. Kontiainen (toim.) *Aikuiskasvatus tutkijoiden silmin – tutkimusta 2000-luvun taitteessa*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 9-40.
- Rinne, R. 2003b. Elinikäisen oppimisen retoriikka ja koulutuspolitiikka. Teoksessa P. Sallila (toim.) *Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 219-246.
- Ronkainen, S. 1999. Ajan ja paikan merkitsemät. *Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Roos, J. P. 1985. *Elämäntapaa etsimässä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Roos, J. P. 1987. *Suomalainen elämä*. Helsinki: SKS.
- Roos, J. P. 1988. *Elämäntavasta elämäkertaan*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roos, J.P. 1994. Kuinka hullusti elämä on meitä heitellyt – suomalaisen miehen elämän kurjuuden pohdiskelua. Teoksessa J.P. Roos & E. Peltonen (toim.) *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkerroista*. Helsinki: SKS, 12-28.
- Roos, J. P. 2005. J.P. Roos – Elämäkertatutkijan tunnustuksia. Saatavilla www-muodossa: >URL: <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/elkkirj.htm> > 9.8.2005
- Ruoppila, I. & Kirjonen, J. 1994. Työn psyykkiset ja sosiaaliset vaatimukset sekä ikä. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. HUUHTANEN & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 368-375.
- Saarenheimo, M. 1997. Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Tampere: Vastapaino.
- Saaristo, K. & Jokinen, K. 2004. *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.

- Sacks, O. 1988. Mies joka luuli vaimoan hatuksi. Suomentaja Marja Helanen-Ahtola. Helsinki: Tammi.
- Sankari, A. & Jyrkämä, J. 2001. Esipuhe. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen - iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 7-13.
- Savioja, H. & Karisto, A. & Rahkonen, O. & Hellsten, K. 2000. Suurten ikäluokkien elämäntilanne. Teoksessa E. Heikkinen & J. Tuomi (toim.) Suomalainen elämäntilanne. Helsinki: Tammi, 58-73.
- Seale, C. 1999. The Quality of Qualitative Research. London: SAGE.
- Sennett, R. 1999. The Corrosion of Character. London & New York: W.W. Norton & Company.
- Sennett, R. 2000. Street and Office: Two Sources of Identity. Teoksessa W. Hutton & A. Giddens (toim.) On the Edge. Living with Global Capitalism. London: Jonathan Cape, 175-190.
- Sennett, R. 2003. Respect in a World of Inequality. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Sennett, R. & Cobb, J. 1973. The Hidden Injuries of Class. New York: Vintage Books.
- Siekinen, K. 2001. Syvähaastattelu. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Jyväskylä: PS-Kustannus, 43-58.
- Siltala, J. 1994a. Miehen kunnia. Keuruu: Otava.
- Siltala, J. 1994b. Mies ja häpeä. Teoksessa J.P. Roos & E. Peltonen (toim.) Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista. Helsinki: SKS, 140-152.
- Siltala, J. 1999. Sosiologinen ja psykologinen minä: minuus vuorovaikutuksen historiana ja tunnedyneamisena kokonaisuutena. Teoksessa S. Näre (toim.) Tunteiden sosiologia II. Historiaa ja säätelyä. Helsinki: SKS, 371-465.
- Siltanen, P. 1994. Ikääntyvät aikuiskoulutuspalvelujen käyttäjinä. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) Ikääntyminen ja työ. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 285-308.
- Silvennoinen, H. 2002. Koulutus marginalisaation hallintana. Helsinki: Gaudeamus.
- Silvennoinen, P. 2001. Long-term unemployment at middle age and career counseling. *Hallym International Journal of Ageing* 3 (1), 25-42.
- Silvennoinen, P. 2002. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ja ohjaava koulutus. *Aikuiskasvatus* 22 (2), 124-133.
- Silvennoinen, P. 2003a. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät oppimisyhteiskunnan haasteena. *Mielenterveys*, 42 (2), 29-34.
- Silvennoinen, P. 2003b. Yhteiskunnallisesti huono-osaiset ja oppimisyhteiskunnan haasteet. Sosiaalisen tuen merkitykset aikuisopetuksessa. Teoksessa P. Sallila (toim.) Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus. *Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 194-215.

- Silvennoinen, P. 2004. Career counselling in the lives of the middle-aged long-term unemployed: a possibility or a disaster. Teoksessa *Between 'Old' and 'New' Worlds of Adult Learning*. 4th ESREA European Research Conference. Wroclaw, Poland: ESREA 2004 & University of Wroclaw in co-operation with University of Lower Silencia, 203-215.
- Silvennoinen, P. 2005. Career Counselling in the Lives of the Middle-aged Long-term Unemployed - the Hidden Injury of Lifelong Learning? Teoksessa A. Bron & E. Kurantowicz, H. Salling Olesen & L. West (toim.) *'Old' and 'New' Worlds of Adult Learning*. Wroclaw: Wydawnictwo Naukowe Dolnoslaskiej Szkoły Wyzszej Edukacji, 308-319.
- Simola, H. 2000. Koulupolitiikka ja erinomaisuuden eetos. *Kasvatus* 32 (3), 290-297.
- Sinisalo, P. 2000. Ohjauksen ja neuvonnan tutkimuksesta Suomessa. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjauksen tutkiminen*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 190-206.
- Stanley, L. (toim.) 1991a. *Feminist Praxis. Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*. 2. painos. London & New York: Routledge.
- Stanley, L. 1991b. Feminist praxis and the academic mode of production. An editorial introduction. Teoksessa L. Stanley (toim.) *Feminist Praxis. Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*. 2. painos. London & New York: Routledge, 3-19.
- Stenson, K. 1997. Sosiaalityön haastattelu ja hallinnointi, suullisen ja kirjallisen muodon dialektiikka. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Tampere: Gaudeamus, 168-196.
- Sulkunen, P. 1981. Märkä sukupolvi, alkoholin kulutus ja alkoholipolitiikka 1980-luvulla. *Alkoholipolitiikka* 46 (5), 240-246.
- Suoniemi, I. 2005. Työttömien toimeentulon kehityksestä Suomessa vuosina 1990-2002. Teoksessa K. Hämäläinen & H. Taimio & R. Uusitalo (toim.) *Työttömyys - taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Edita, 54-73.
- Suoranta, J. 1999. Ihmisen yksityisyys ja luova lepo - aikuiskasvatuksen merkityksestä työn jälkeen. Teoksessa P. Sallila & T. Vaherva (toim.) *Arkipäivän oppiminen*. 2. painos. *Aikuiskasvatuksen 39. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 219-263.
- Suoranta, J. 2002. Kulttuuria lukemassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (3), 274-278.
- Tapaninen, A. 2000. Työttömyys ja ohjaus. Teoksessa J. Onnismaa & H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 24-33.
- Tossavainen, P. 2005. Mitä tilastot kertovat työttömyydestä? Teoksessa K. Hämäläinen & H. Taimio & R. Uusitalo (toim.) *Työttömyys - taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Edita, 17-34.

- Tuohinen, T. 1996. Isät, pojat ja pärjäämisen henki. Teoksessa T. Hoikkala (toim.) *Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa*. Tampere: Gaudeamus, 66-100.
- Tuohinen, T. 2000. Heinäsirkka vai muurahainen? Suomalaisen työhalun psykologisilla juurilla. Teoksessa T. Hoikkala & J.P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhanen vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 238-266.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2003. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 1.-2. painos. Helsinki: Tammi.
- Tuomisto, J. 1999. Arkipäiväoppiminen aikuiskasvatuksen ja elinikäisen oppimisen kontekstissa. Teoksessa P. Sallila & T. Vaherva (toim.) *Arkipäivän oppiminen*. 2. painos. Aikuiskasvatuksen 39. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 30-58.
- Törrönen, J. 2002. Tieteellisen tekstin rakenne. Teoksessa M. Kinnunen & O. Löytty (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 29-49.
- Vahtio, E.-L. 2002. Rekrytointi, ikä ja ageismi. *Työpoliittinen tutkimus nro 244*. Helsinki: Työministeriö.
- Vaherva, T. 1994. Ikääntyvän ihmisen oppimista tukemassa. Teoksessa J. Kuusinen & E. Heikkinen & P. Huuhtanen & J. Ilmarinen & J. Kirjonen & I. Ruoppila & T. Vaherva & O. Mustapää & S. Rautoja (toim.) *Ikääntyminen ja työ*. Helsinki: WSOY/Työterveyslaitos, 262-273.
- Vaherva, T. 1999. Informaali ja satunnainen oppiminen työpaikalla. Teoksessa P. Sallila & T. Vaherva (toim.) *Arkipäivän oppiminen*. 2. painos. Aikuiskasvatuksen 39. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 156-177.
- Varila, J. 1997. Tuuliko tuo työmarkkinakelpoisuuden? Tutkimus työmarkkinakelpoisuuden luonnehahmon synnyn ja kehityksen arvoituksesta. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 66.
- Vehviläinen, S. 1996. Adult Education and "Integrated Codes". The Case of Finnish Careers Training. Teoksessa H. S. Olesen (toim.) *Adult Education and the Labour Market III*. ESREA Research Network. Roskilde-Leeds: Adult Education Research Group, University of Roskilde School of Continuing Education, University of Leeds and ESREA, 103-124.
- Vehviläinen, S. 2001. Ohjaus vuorovaikutuksena. Helsinki: Gaudeamus.
- Verho, J. 2005. Työttömyyden kesto ja pitkäaikaistyöttömyys. Teoksessa K. Hämäläinen & H. Taimio & R. Uusitalo (toim.) *Työttömyys - taloustieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos/Edita, 92-112.
- Vilkko, A. 2000. Elämänkulku ja elämänkulkukerronta. Teoksessa E. Heikkinen & J. Tuomi (toim.) *Suomalainen elämänkulku*. Helsinki: Tammi, 74-85.
- Virtanen, M. 1998. Sosiaaliset trendit ja yhteiskuntapolitiikka. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (1), 74-80.
- Virtanen, M. 1999. Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sosiologia* 36 (2), 81-94.

- Virtanen, M. 2002. Diskursiivisen ulottuvuuden lupaus. *Sociologia* 39 (2), 140-141.
- Vähämöttönen, T. 1999. Asiakaskohtaaminen, työvoimapolitiittinen uudistus ja ammatinvalinnanohjaus. Teoksessa *AVO - Ammatinvalinnanohjauksen vuosikirja*. Helsinki: Edita, 61-69.
- Vähätalo, K. 1996. Pitkäaikaistyöttömät ja lamasta selviytyminen. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien työmarkkina-aseman ja sosiaalisen huono-osaisuuden muotoutumisesta vuosina 1993-94. Työpolitiittinen tutkimus nro 132. Helsinki: Työministeriö.
- Vähätalo, K. 1998. Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Tampere: Gaudeamus.
- Värri, V-M. 2002. Kasvatus ja 'ajan henki' - Tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. *Aikuiskasvatus* 22 (2), 92-104.
- Wager, M. 1999. Tutkijuus ja tunteet. Teoksessa S. Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*. Helsinki: SKS, 325-342.
- Wittgenstein, L. 1981. *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo: WSOY.
- Young, R. A. & Collin, A. 2000. Introduction: framing the future of career. Teoksessa A. Collin & R. A. Collin (toim.) *The Future of Career*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-17.

LIITTEET

TEEMAHAASTATTELUKYSYMYKSET

Aloitetaan haastattelu siitä, että kerrot mitä teet tällä hetkellä ja miksi. Kerro myös oletko tyytyväinen vai tyytymätön tämänhetkiseen tilanteeseesi ja miksi näin. Kerro myös lyhyesti mitä tulevaisuuden suunnitelmiisi kuuluu noin 2 vuoden säteellä, mitä tänä aikana tulee tapahtumaan.

- 1 Miten pitkäaikaistyötön on kokenut työttömyyden elämäntilanteena?
 - 1.1 Milloin jäit työttömäksi ja miksi?
 - 1.2 Minkälaisia tuntemuksia työttömyys on sinussa herättänyt?
 - 1.3 Kuinka olet kokenut pitkäaikaisen työttömyyden ja miten se on vaikuttanut sinun elämääsi ja elämänhallintaan?

- 2 Minkälaisia koulutuskokemuksia opiskelijalla on menneisyydessä ja miten nämä ovat rakentuneet ja mitkä seikat menneisyydestä vaikuttavat nykyisiin koulutusta koskeviin ratkaisuihin?
 - 2.1 Miten vanhempien (molemmat) suhtautuminen koulutukseen on vaikuttanut omiin nuoruudessa tehtyihin koulutusta koskeviin ratkaisuihin?
 - 2.2 Miten omat haaveet ja toiveet ovat toteutuneet nuoruuden valinnoissa? Miksi ovat toteutuneet tai jääneet toteutumatta? Onko aikaisemmillä valinnoilla yhteyttä nykyiseen tilanteeseen?
 - 2.3 Minkälaisin perustein teet aikuisiällä tapahtuvia koulutusta koskevia valintoja? Minkälaisiin koulutusurisiin olet valmis ja mihin et ja miksi?
 - 2.4 Miten projektin työssäoppimisjakso ohjaa kouluttautumista koskevia valintoja?

- 3 Miten projektissa tapahtuva ohjaus (keskustelu jne.) on vaikuttanut elämääsi (elämänhallinta) ja miten se on auttanut tulevaisuuden suunnittelussa?
 - 3.1 Minkälaisiin asioihin sait perusjaksolla ohjausta ja minkälaisiin asioihin/minkälaista ohjausta olisit halunnut saada?
 - 3.2 Kuinka paljon arvioisit hyötyneesi henkilökohtaisesta ohjauksesta? Minkä koit negatiivisena tai huonona asiana ohjauksessa?
 - 3.3 Miten olet kokenut työhallinnon roolin ja asiakkuuden projektissa oloaikana?

- 4 Miten pitkäaikaistyöttömän ikä vaikuttaa työelämää ja kouluttautumista koskeviin valintoihin?
 - 4.1 Minkä ikäisenä jäit työttömäksi ja miten ikäsi on vaikuttanut suhtautumiseesi työttömyyteen?
 - 4.2 Miten ikäsi vaikuttaa siihen mitä ajattelet työelämästä?
 - 4.3 Koetko olevasi paljon kokemusta omaava työntekijä vai ihminen joka on pudonnut kehityksen kelkasta? Miksi koet edellä mainitulla tavalla?
 - 4.4 Mitä ajattelet uudelleen kouluttautumisesta ja kuuluuko se tulevaisuuden suunnitelmiisi? Miksi?

- 5 Miten projekti on vaikuttanut elämänhallintaasi, onko se lisännyt vai vähentänyt sitä?
 - 5.1 Mitä sinulle tapahtui projektin aikana?
 - 5.2 Miten itse arvioisit muutosta, mistä muutos johtui?
 - 5.3 Mitä asioita muuttaisit projektissa, esimerkiksi lisääisit tai vähentäisit, miksi?
 - 5.4 Onko elämänhallintasi lisääntynyt vai heikentynyt projektin myötä? Selvensikö projekti tulevaisuuden suunnitelmiasi vai hajottiko se elämääsi?